

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК РА
ИНСТИТУТ ЯЗЫКА ИМ. Р. АЧАРЯНА

В. Г. Амбарцумян

АРМЯНСКИЙ И КЕЛЬТСКИЕ ЯЗЫКИ
(Сравнительно-типологическая вариативность)

ЕРЕВАН
2022

===== 0 =====

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF RA
H. ACHARYAN INSTITUTE OF LINGUISTICS

V. G. Hambardzumyan

ARMENIAN AND CELTIC
(Comparative-typological Variativity)

YEREVAN
2022

**ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
Հ.ԱՃԱՌՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ ԼԵԶՎԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ**

Վ. Գ. ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՅԱՆ

**ՀԱՅԵՐԵՆԸ ԵՎ
ԿԵԼՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԸ
(Համեմատական-տիպաբանական
տարբերակալություն)**

ԵՐԵՎԱՆ 2022

ՀՏԴ 809.198.1

ԳՄԴ 81.2

Հ 205

Տպագրվում է

ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պատասխանատու խմբագիր՝

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Վ. Զ. Պետրոսյան

Գրախոս՝

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ Ն. Ս. Սիմոնյան

Համբարձույան Վ. Գ.

Հ 205 Հայերենը և կելտական լեզուները (Համեմատական-տիպաբանական տարբերակայնություն.) / (Պատ խմբ.՝ Վ. Զ. Պետրոսյան). - Ե.: ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2022, 272 էջ:

Աշխատությունն ընդգրկում է հայերենի և կելտական լեզուների քննությունը համեմատական-տիպաբանական տարբերակայնության տեսանկյունից, բաղկացած է ներածությունից և առանձին գլուխներից, որոնցից առաջինում և երկրորդում բնութագրվում են երկու տիպի լեզուները և նրանց բարբառները, երրորդում քննվում է այդ լեզուների ծագումնային առնչությունների հարցը, հաջորդ երկու գլուխներում ներկայացվում են դրանց հնչյունական և բառային զուգաբանությունները, իսկ վերջին գլխում առանձնացվում են բառային զուգաբանությունների բառիմաստային (թեմատիկ) խմբերը՝ ըստ ընդունված բաշխման:

Աշխատությունը կարող է օգտակար լինել լեզվաբան համեմատաբաններին, առհասարակ՝ բանասերներին, հնագույն պատմության և մշակույթի հարցերով հետաքրքրվողներին:

ՀՏԴ 809.198.1

ԳՄԴ 81.2

Հ 205

ISBN 978-9939-9277-3-2

©ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն», 2022թ.

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

1. Հայերենի և կելտական լեզուների ծագումնային առնչությունների և նրանց տարբերակային հավաստիության (վերիֆիկացիայի) հարցերը հնդեվրոպական լեզուների համեմատական ուսումնասիրության տեսանկյունից կարևոր են և ունեն ուշադրության արժանի որոշակի եզրեր:

Ընդհանուր առմամբ ցեղակից լեզուների ծագումնային առնչությունները քննության են առնվում նաև ըստ այնմ, թե դրանք տարածքային ինչ հատկանիշներ են պարունակում, և որոնց հիման վրա կարելի է այնպիսի զուգահեռներ անցկացնել, որոնք ենթադրաբար ծագած լինեն այդ լեզուների նախնական վիճակից, եթե ոչ նաև հնարավորություն ստեղծեն խոսելու այդ նախնականից բխող հետագա առանձին զարգացումների մասին:

Լեզվաբանական այդ մոտեցումը համեմատաբար նոր է, ունի քննության իր սկզբունքները, տեսական վերլուծության եղանակները: Այս առումով այն գիտական ուսումնասիրության նորություն է առաջ քաշված հարցերից յուրաքանչյուրի քննարկման և պարզաբանման մեջ¹:

2. Հ. Աճառյանի մոտեցումը հայերենի և հնդեվրոպական մյուս լեզուների բարբառային (արեալային) տարբերակվածության հարցում, ընդ որում ոչ այլ կերպ, քան զուգաբանությունների («զուգաձայնների». isoglosses) միջոցով, սոցորված է Ա. Մեյլեի այն տեսությամբ, որ դրված է վերջինիս՝ հնդեվրոպական բարբառների առանձնացմանը նվիրված գրքում, ինչպես նաև հայերենի բարբառային դիրքի բնութագրմանը վերաբերող աշխատանքներում²: Ավելին, Աճառյանը «Հայոց լեզվի պատմություն» (I մաս) գրքի Ա գլուխը («Հնդեվրոպական նախաշրջան») շարադրում է հիմնականում Ս. Ֆայստի, շատ քիչ դեպքերում այլ հեղինակների տեսակետների հիման վրա, իսկ Բ գլուխը («Հնդեվրոպական բարբառները և հայերենի դիրքը նրանց միջև»), կարելի է ասել, ամբողջովին գրված է Մեյլեի՝ հնդեվրոպական բարբառների վերաբերյալ տեսության հետևությամբ³: «Այդ աշխատության մեջ,- գրում է Աճառյանը,- «երևան հան-

¹ Հմմտ. *Э. А. Макаев, Общая теория сравнительного языкознания, М., 1977, էջ 154-176:*

² *A. Meillet, Position dialectale de l'arménien // «Mémoires de la Société de linguistique de Paris», X, 1896, էջ 149-155: Նույնի՝ L'introduction de l'étude comparative des langues indo-européennes, Paris, 1903, 7me ed., 1934, էջ 418-423 (= A. Meillet, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, М.-Л., 1938, էջ 386-415) և այլն:*

³ *A. Meillet, Les dialectes indo-européens, Paris, 1908:*

ված և քննված են բազմաթիվ գուգակցություններ (իմա՝ գուգաբանություններ – Վ. Ն.), որոնք կարելի է ամփոփել այստեղ հետևյալ ձևով¹: Եվ առանձին կետերով (թվով՝ 16) բերվում են դրանք, որոնցից միայն 2-րդը («հե. հետնալեզվային խուլ *k-ի երկակի արտացոլում»), 3-րդը («հե. *a, *o ձայնավորների պահպանում»), 6-րդը («հե. *bh, *dh և այլն շնչեղ ձայնեղների արտացոլում») և 14-րդը («հե. *-bh հոլովական մասնիկի պահպանում») ունեն «գուգակցություն» հայերենի և կելտական լեզուների միջև²:

3. Հայտնի է, որ հայերենի տվյալները օգտագործված են մ. թ. 5-րդ դ. գրական հուշարձանների հիման վրա, որոնք մեզ են հասել ոչ վաղ, քան 9-րդ դ. ձեռագրերի հետագա գրչագրական ընդօրինակումներով: Չի բացառվում, որ դրանք ժամանակի ընթացքում «կանոնարկվել» են գրական լեզվի ընդհանուր նորմայի հիմունքով: Այլ կերպ ասած՝ միջանկյալ ժամանակի ընթացքում, տարբեր «գրչությունների» բերումով հնարավոր էին լեզվական փոփոխություններ, մանավանդ իբրև շեղումներ 5-րդ դ. գրական նորմայից, որպիսով էլ հետագայում դրանք կարող էին դիտվել իբրև հավասարապես կանոնավոր, ըստ այդմ՝ նաև ընդունելի: Այս հարցը բավականին կնճռոտ է, ուստի, ինչպես գիտենք, երբևէ չի եղել հատուկ ուսումնասիրության առարկա: Եվ այսօր միայն բանասիրական-ձեռագրագիտական ծավալուն աշխատանքի միջոցով է, թերևս, հնարավոր ուրվագծելու նախորդ (մինչև 5-րդ դ. և ավելի վաղ՝ նախագրային) ժամանակներում եղած վիճակների վերաբերող գիտական պատկերացումը: Իսկ դա լեզուների, ինչպես նաև մեկ լեզվի տարբեր փուլերի միջև համեմատական-տիպաբանական քննության ոլորտ է, որ հայերենի դեպքում նույնպես ունի իր սահմանները:

Դասական համեմատաբանությունը հետքրիստոնեական մատենագրության լեզվի տվյալներով է հնարավորություն ունեցել հայերենը համեմատելու ցեղակից մյուս լեզուների համապատասխան տվյալների հետ, սահմանելու՝ հնչյունների որակի, արմատի բնույթի և քերականական ձևերի (հազվադեպ՝ բանաստեղծական խոսքի, տեքստի) վերաբերյալ սահմանելի օրինաչափություններ, նշելու նկատելի բացառություններ: Եվ պատահական չէ, որ հետագա ուսումնասիրությունները տարբեր կարգի փորձեր են եղել վերանայելու և ճշգրտելու նախկինում եղածի այս կամ այն մասը:

¹ Ն. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, I մաս, Ե., 1940, էջ 24:

² Հմնտ. նույն տեղում, էջ 24-27:

Հայերենի համեմատական ուսումնասիրությունը, կարելի է ասել, լիովին առաջնորդվել է Հ. Հյուբշմանի և Ա. Մեյեի տեսական հիմնադրույթներով: Հագվադեպ է եղել դրանց վերաբերյալ քննադատական մոտեցում՝ վերանայման առաջարկներ, ճշգրտման նկատառումներ և այլն:

Հին գրական հայերենի բարբառային հիմքի ուրվագծումը, բնականաբար, ենթադրում է մատենագրական երկերի ավելի մանրամասն, անգամ գրչագրական տարբերությունների նկատառումով քննություն՝ ըստ հնարավորին ավելի իրական պատկերացում կազմելու լեզվի ընդհանուր բարբառային վիճակի ինչպիսին լինելու վերաբերյալ¹:

4. Հայտնի է նաև, որ դեռևս 1960-ական թթ. կեսերին Է. Մակակը հանդես եկավ Ա. Մեյեի այն մոտեցումների նկատմամբ թերահավատությամբ, որոնք ժամանակին հիմք էին հանդիսացել ոչ միայն Աճառյանի, այլև հետագա գրեթե բոլոր ուսումնասիրողների համար: Նա նկատում է, որ «համեմատաբանների մեծ մասը եղել է և շարունակում է համոզված լինել, որ հայերենը այնքան էլ նպատակային չէ հնդեվրոպական վերականգնման համար, քանի որ, ինչպես բազմիցս ընդգծել է Ա. Մեյեն, հայերենը բավականին երկար ժամանակ եղել է կովկասյան լեզուների հետ հարևանության մեջ, ուստի զգալիորեն հեռացել է հնդեվրոպական լեզվական տիպից»²:

Իր հողվածում Մակակը նման մի շարք դիտարկումներ ունի, որոնք այդպես էլ, ինչպես գիտենք, մնացին աննկատ, հակառակ դեպքում կարող էին, իրենց հերթին, էական դեր խաղալ հայերենի ընդհանուր, հատկապես համեմատական-տիպաբանական ուսումնասիրությունների ուղղվածության համար:

¹ Հին գրական հուշարձանների տարբեր «գրչությունները» ներառված են Հ. Աճառյանի «Հայերեն արմատական բառարան»-ի մեջ, ցանկի ձևով բերվում են հեղինակի «Լիակատար քերականության» մեջ (հ. VI, Ե., 1971, էջ 773-822), և իբրև «ստուգաբանական կրկնակներ»՝ մասամբ քննված են Գ. Ջահուկյանի տարբեր աշխատություններում [«Очерки по истории дописменного периода армянского языка» (Երևան, 1967, с. 300-313), «Об этимологических дублетах и параллелях в армянском языке» // «Международный симпозиум по армянскому языкознанию. Ереван, 21-25 сентября 1982 г., Доклады», Երևան, Изд. АН Арм. ССР, 1984, с. 146-160: «On Etymological Doublets and Parallels of Armenian» // «Annual of armenian linguistics», vol. 4, 1983, p. 23-34]: Ավելի ուշ երևան եկած, այլև քննական բնագրերով հայտնի դարձած գրական հուշարձանները, բնականաբար, դուրս են մնացել այդ ցանկից, ուստի և ստուգաբանական քննությունից, որոնց անդրադարձնալը հետագայի խնդիր է:

² Հմմտ. Ծ. А. Макаев, նշվ. աշխ., էջ 155:

Այսպես, նա գտնում է, որ, օրինակ, «հայերենի համար ոչ պակաս բնորոշ է դերանվանական ծագման ցուցական (դեյկտիկ) մասնիկների լայն կիրառությունը, որոնք աշխարհաբարում ծառայում են տարածական բնութագրերի կոնկրետացմանը, այլև համապատասխան բառերի կրավորական (պասիվ) հարաբերության արտահայտմանը: Ուստի կարելի է որոշակիորեն նշել, որ ցուցական (դեյկտիկ) բառերի նման գործածությունն ամբողջովին զարգացել է աշխարհաբարում, ոչ թե նորամուծություն է, այլ հանդիսանում է հնդեվրոպական ֆրագային հատվածների կառուցվածքի շարունակությունը և տարածումը»¹: Այսպես նաև հետևյալը՝ «Բառի կառուցվածքային ձևակերպումը հայերենում զարմանալիորեն մոտ է բառի կառուցվածքի հնդեվրոպական կաղապարին (մոդելին), և այս առնչությամբ հայերենի (ինչպես գրաբարի, այնպես էլ աշխարհաբարի) տվյալներն ունեն ոչ պակաս նշանակություն, քան հին հնդկերենի կամ հունարենի (տվյալները)»²: Նույնը վերաբերում է բայական համակարգի հարացույցների հնատիպությանը. «Հայերենի բայական հարացույցի այս առանձնահատկության մեջ ևս (տե՛ս իր տեղում - Վ.Հ.) նկատելի է ընդհանուր համահնդեվրոպական բայի հարացույցի ոլորտում կաղապարման (մոդելավորման) ամբողջովին հնատիպ գծերի պահպանումը (կոնսերվացումը)»³:

5. Վերանայման հարցը, ինչպես գիտենք, առաջ է քաշվում հետազայում, օրինակ՝ հայերենի պայթական բաղաձայնների առավել հին (արխաիկ) գծեր ունենալու հետ կապված, որ մյուս որոշ լեզուների այլ տվյալների հետ միասին հիմք է հանդիսանում առանձին տեսության առաջադրման համար:

19-րդ դ. 2-րդ և 20-րդի 1-ին կեսին երևան են գալիս պատմահամեմատական լուսաբանմամբ աշխատություններ հայերենի հնչյունաբանության, ձևաբանության, բառապաշարի, բառակազմության, այլև ստուգաբանության վերաբերյալ: Ճիշտ է նկատված, որ «բոլոր այդ աշխատություններին բնորոշ է եղել այն, որ հայերենին մոտեցել են որպես հնդեվրոպական կողմնական (բառացի՝ «լուսանցքային», մարզինալ) լեզվի»⁴:

Կարելի է մտածել, որ շատ հետաքրքիր պիտի լիներ, եթե հնդեվրոպական ընդհանրությունից առանձնացած հայերենի նախագրային ժամանակաշրջանի համար ըստ արտալեզվական հանգամանքների (լեզվական շփումներ և այլն)

¹ Նույն տեղում, էջ 169:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 174:

⁴ Նույն տեղում, էջ 156:

և լեզվական յուրահատկությունների ուրվագծվեին կոնկրետ շրջաններ, ըստ այդմ ձևակերպվեք ընդհանուր հայերենի մի այնպիսի վիճակ (կոնտինուում), որը հնարավորություն կտար համեմատական-տիպաբանական վերլուծությամբ ցույց տալու անցումը 5-րդ դ. հայերենի վիճակին՝ իբրև գրավոր-գրական լեզու, բարձրացած հայտնի բարբառների հիմքի վրա: Մա բավականին դժվարին և տևական աշխատանք է պահանջում, որի իրականացումը մասամբ կարող էր բավարարում տալ է. Մականի և այլ ուսումնասիրողների նման հացադրումներին՝ հնդեվրոպական մյուս լեզուներին ցեղակից հայերենի ընդհանուր համեմատական քննության տեսանկյունից:

Գ. Ջահուկյանը, օրինակ, քննում է հայերենի բարբառների համեմատության հարցը գրաբարի կամ նոր գրական հայերենի հետ՝ նշելով միայն Լ. Մսերյանցին և Յ. Հանուշին, որոնք նախագրաբարյան վիճակի հետ են փորձել համեմատել նոր հայերենի՝ Մուշի բարբառի կամ լեհահայոց մի հատվածի լեզվական որակը (Հանուշի աշխատությունը գրված է լեհերեն, ընդամենը՝ 16 էջ): Նա հատուկ աշխատություն է նվիրել հայերեն ձեռագիր հիշատակարանների հին բարբառային (խոսակցական) ձևերի քննությանը²:

Նկատենք, որ եղել են նաև այլ մոտեցումներ. հնդեվրոպական լեզվաբանության այլ դպրոցների ներկայացուցիչներ, անհատ ուսումնասիրողներ (Հ. Պեդերսեն, Է. Մական, Օ. Շիրոկով, Թ. Գամկրելիձե, Վյաչ. Իվանով, Գ. Կլիչկով, Վ. Տոպորով, Ժ. Դյումեզիլ և ուրիշներ) հայերենի տվյալները քննության են առել ավելի լայն ընդգրկումով, նույնիսկ նկատի ունենալով, որ այն ունի առավել վստահելի օրինակներ ընդհանուր հնդեվրոպական նախաստիպի («նմուշ») վերականգնման և բնութագրման առումով, նրան այսօր հատկացվում է ավելի լայն ուշադրություն, քան որ տրվել է դասական համեմատաբանության մեջ:

6. Սույն աշխատանքը գրված է ոչ միայն դասական համեմատաբանության ձեռքբերումների, մանավանդ փաստական նյութի լիովին ընդգրկմամբ, այլև հայերենի հարցում նոր մոտեցումների և տեսությունների ըստ հնարավորին օգտագործմամբ, իսկ որոշ հարցերի դեպքում առաջ են քաշվել այնպիսի

¹ Տե՛ս, օրինակ, Этюды по армянской диалектологии Левона Мсерианца, часть II, выпуск I: Сравнительная морфология Мушского диалекта в связи с морфологией габара и среднеармянского, М., 1901: Sur la langue des arméniens Polonais par J. Hanusz. I. Mots recueillis à Kuty au Bord du Czeremosz, Cracovie, 1886.

² Գ. Բ. Ջահուկյան, Բարբառային երկույթներ հայկական հիշատակարաններում, Ե., 1997:

պարզաբանումներ կամ տրվել մեկնաբանումներ, որոնք այս կամ այն չափով կարող են նպաստել հարցերի առավել հավանական և հարաբերականորեն վերջնական լուծմանը:

Աշխատանքն ընդգրկում է տարբեր գլուխներ, որոնք վերաբերում են քննության առարկա լեզուների ինքնակա և առնչակցային բնութագրումներին. առաջին գլխում ուշադրության առարկա են գրական հայերենի և բարբառների, երկրորդ գլխում՝ կելտական լեզուների և բարբառների հարցերը, իսկ երրորդ գլուխը նվիրված է հայերենի և կելտական լեզուների ծագումնային առնչությունների հարցերին:

Հիշյալ երեք գլուխները մի տեսակ ամփոփում են հնդեվրոպական ցեղակցային կապվածություն ունեցող լեզուներից հիշյալ երկու տիպի լեզուների մերձավորության (*resp.* հեռավորության) պարզաբանման խնդիրը, և լեզվաբանական հետազա նման աշխատությունների հեռանկարում կարելի է ցույց տալ, որ իրենց հնավանդությամբ (արխահիկությամբ) միմյանցից այնքան էլ հեռու չեն հայկականը և կելտականը, որքան որ դիտվել է դասական համեմատաբանության մեջ (ամենից առաջ՝ իբրև իտալակելտական մերձավորություն):

Չորրորդ գլուխը նվիրված է հնչյունական, իսկ հաջորդ երկու գլուխները (5-6-րդ) բառային և (բառ)իմաստային («թեմատիկ») զուգաբանություններին, ընդ որում եթե հնչյունականը աշխատանքում քննվում է ըստ տվյալ համակարգի բաղադրիչ միավորների (ձայնավորների, ձայնորդների, երկհնչյունների և բաղաձայնների) զուգաբանական դրսևորումների՝ իրենց ոչ միայն օրինաչափությունների, այլև բացառությունների մեջ, ապա բառայինը ուշադրության առարկա է միայն ըստ զուգաբանական ցանկերի, որոնք այս կամ այն չափով տեղ են գտել դասական և ժամանակակից համեմատաբանությանը վերաբերող հայտնի աշխատություններում, ինչպես նաև մենք փորձում ենք խմբավորել զուգաբանությունների հիմնական մասն այդ նույն մակարդակում:

Վերջում բերվում են հիմնական եզրակացությունները:

Նկատի ունենալով թեմայի կարևորությունը հնդեվրոպական լեզուների համեմատական և տիպաբանական ուսումնասիրության մեջ՝ հարկ ենք համարել աշխատանքի վերջում տալ ռուսերեն և անգլերեն լեզուներով ամփոփումներ, այլև օգտագործված (նաև հարակից) գրականության և առարկայական ցանկեր:

Հայերենի լեզվական նյութի քննության ընթացքում օրինակները հիմնականում բերվում են ավանդական, անհրաժեշտության դեպքում նոր նշա-

նակումներով՝ նկատի ունենալով դրանց հնչյունական կազմի (արտահայտության պլանի) ճշգրտության պահպանման կարևորությունը:

Հեղինակն իր շնորհակալությունն է հայտնում ՀՀ ԳԱԱ Հ. Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտի ընդհանուր և համեմատական լեզվաբանության բաժնի աշխատակիցներին՝ աշխատանքի ձեռագիրը քննարկելու և ըստ այդմ՝ տպագրության երաշխավորելու, պատասխանատու խմբագիր ք. գ. թ., դոց. Վ. Զ. Պետրոսյանին և գրախոս ք. գ. թ., դոց. Ն. Մ. Սիմոնյանին՝ աշխատանքը խմբագրելու և գրախոսելու, կարևոր դիտողությունների և նկատառումների համար:

Սույն աշխատությունը հայերենի և կելտական լեզուների համեմատական-տիպաբանական քննության առանձին փորձ է՝ ուրույն մեթոդիկայով և սկզբունքների կիրառմամբ, ուստի որոշ հարցերի վերաբերյալ կարող են լինել առարկություններ, նկատառումներ, որոնք հաշվի կառնվեն մեր հետագա աշխատանքներում¹:

¹ Հայտնի են կելտական և հնդեվրոպական մյուս լեզուներից հնաբալկանյան, ինչպես նաև բալթյան լեզուների առնչությունների վերաբերյալ տարբեր բնույթի և ծավալի աշխատություններ: Տե՛ս *B. П. Герознак*, Палеобалканские и кельтские ономастические параллели // «Кельты и кельтские языки», М., «Наука», 1974, էջ 42-50: Մեզանում ևս գրվել են նման ուսումնասիրություններ՝ նվիրված հայ-իտալյան (Մ. Աղաբեկյան), հայ-հնդիրանական (Ե. Խաչատուրովա), հայե-բենի և սլավոնական լեզուների (Լ. Սարաջևա), հայերենի և հունարենի (Օ. Հա-րությունյան) բառային առնչություններին, որոնց անդրադառնում ենք մեր այս աշխատանքում (տե՛ս ստորև;

Գլուխ առաջին
ՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆ ՀԱՅԵՐԵՆԸ ԵՎ
ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԸ

1. Հնդեվրոպական լեզուների մեջ (չհաշված ալբաներենը) միայն հունարենն է, որ առանձին լեզու է, ունի չորս հիմնական բարբառներ՝ ատտիկյան, դորիական, էոլյան և հոնիական: Եթե այդ բարբառների ներսում ևս կատարվեր հայերենի նման վերլուծություն, ասենք՝ բազմահատկանիշ դասակարգման բնույթի, ապա հնարավոր կլիներ առանձնացնել հայերենից թերևս պակաս, բայց անպայման չորսից ավելի բարբառներ, էլ չենք ասում խոսվածքների մասին: Սա նշանակում է, որ հայերենի բարբառների առանձնացման կամ տարածքային տարբերակման քանակային մեծությունը լիովին պայմանավորված է հատկանիշների ընտրության քանակով:

Հայերենում այնքան էլ բավարար չէ հին, միջին շրջանների բարբառների ուսումնասիրությունը. ուշադրության կենտրոնում առավելապես եղել են նոր հայերենի բարբառները: Իսկ վերջին դեպքում այն բոլորովին այլ է, այսինքն՝ գրվել են մի քանի տասնյակից անցնող մենագրություններ, յուրաքանչյուրը նվիրված որևէ բարբառի, նույնիսկ խոսվածքի, լույս են տեսել բարբառների վերաբերյալ տեսական և ընդհանուր բնույթի աշխատանքներ (մենագրություններ, հոդվածներ և այլն), եղել են նաև դասակարգման առաջարկներ:

Հին գրական հայերենի բարբառների ընդհանուր վերլուծություն է Գ. Ջահուկյանի մենագրության երկրորդ բաժինը, որում ի մի են բերված այդ թեմային առնչվող տարբեր ուսումնասիրողների կողմից ուշադրության արժանացած իրողությունները (լեզվական փաստերը, որոնք փոքրիշատե առանձնացվում են մատենագրական երկերի հիման վրա և այլն), ինչպես նաև տրվում են բարբառային (հիմնականում ոչ գրավոր աղբյուրներում եղած) բառերի ստուգաբանություններ¹: Բուն ուշադրությունը դարձվում է ոչ այնքան համեմատական կամ պատմական բարբառագիտության, որքան հեղինակի բնորոշմամբ՝ հնդեվրոպական լեզուների և հատկապես հայերենի համեմատական քերականության տվյալներին. ըստ այդմ, ընդգծվում է այն, որ հնդեվրոպական ընդհանրությունից առանձնանալուց և ինքնուրույն հունի մեջ մտնելուց հետո հայերենում «պետք է արդեն գոյություն ունենային բարբառային մասնակի տար-

¹ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, Ե., 1972, էջ 157-330:

բերություններ, և որ հայ ժողովրդի բոլոր հատվածների լեզուն հենց սկզբից էլ չէր կարող լիովին նույնական լինել: Հնարավոր է, որ այս կարգի որոշ տարբերություններ պահպանվեին բարբառներում և նույնիսկ մուտք գործեին գրական հուշարձանների մեջ»¹: Այդ տարբերությունները բնորոշելով իբրև բարբառային հնարանություններ՝ դրանց մուտք գործելու համար նշվում է երկու ճանապարհ («աղբյուր»)՝ հնդեվրոպականից եկող ձևերի ոչ միատեսակ, այլ տարբեր լինելը (օր.՝ *վեց / վաթսուն, հինգ / յիսուն, քառորդ /չորք* և այլն), ինչպես նաև գրական հուշարձաններում այս կամ այն չափով պահպանված հին («արխաիկ») ձևերի գոյությունը [օր.՝ *գեռ-/ գայր-* (*ձգեռտ, ձգռտայ, զգայրել* բառերում), *խանտ / խանդ, ցայտ / ցայթ* և այլն]: Գ. Ջահուկյանը նշում է, որ «սրանց ուսումնասիրությունը խիստ կարևոր նշանակություն ունի հայոց լեզվի (և ոչ միայն հայոց լեզվի) համեմատական քերականության համար»²: Առաջ անցնելով նկատենք, որ հայ-կելտական առնչությունների քննության դեպքում ևս հայերենի բարբառային իրողությունների օգտագործումը համեմատության մեջ ստեղծում է լրացուցիչ հնարավորություն հարցի ամբողջական ներկայացման համար:

2. Բավականին կարևոր է գրավոր ժամանակաշրջանի գրական լեզվի և նրա բարբառային հիմքի փոխհարաբերության հարցի պարզաբանումը, ինչպես նաև հնարավոր այլ բարբառների վերաբերյալ գիտական նոր ուսումնասիրությունների ձեռնամուխ լինելը: Մյուս կողմից՝ գրական լեզուները կրել են այլ լեզուներից կենդանի ազդեցություններ, ինչպես նաև արտաքին միջամտության («գրական մշակման») պայմաններում տեղիք տվել ընդօրինակումների («պատճենումների», օր.՝ ասորերենից, հունարենից և այլն), ընդ որում ոչ միայն մեծ մասամբ բառապաշարի, այլև մասամբ քերականական երևույթների, թարգմանելի բնագրերի հարուցած ոճական տարբերությունների ձևով:

Այսպես, «վիպասանական հայերեն»-ը մեզ ներկայանում է գրական մշակմամբ՝ կատարված Մովսես Խորենացու ձեռքով, իսկ մինչ այդ այն անցել է երկարատև ճանապարհ՝ մի քանի հազարամյակ, բանավոր փոխանցմամբ, առաջին դեպքում՝ ենթարկվել է ժամանակի գրական հայերենի («գրաբարի») կանոնարկմանը («նորմային»), թեև, այնուամենայնիվ, տեղ են գտել նաև ոչ գրական ձևեր (հմմտ. ընկեց *ի սէջք*. ցաւեցոյց *զսէջք* և այլն), իբրև խոսակցականի հետ-

¹ Նույն տեղում, էջ 161-162:

² Նույն տեղում, էջ 162:

ևանք («սպրդում»), իսկ երկրորդ դեպքում՝ նկատելի են հին գրականից առաջ («մինչգրաբարյան») ժամանակներից եկող երևույթներ [հմտ. *մարգարիտ* բառի գործածությունը, որն անպայման հին է, քան որ կարծում է Աճառյանը. Մագիստրոսի մոտ *ծխան* բառը բոլորովին այլ («ամսանուն», նոր անվանումով՝ «մարտի վերջ-ապրիլի սկիզբ», ըստ Լ. Խաչիկյանի) իմաստով] և այլն¹: Նման առանձնացումն, առհասարակ, հնարավոր է ոչ միայն հայերեն բանավոր հատվածների («վիպասանական» հատակտոբների) դեպքում, այլև, ինչպես հայտնի է, կատարվում է հնդեվրոպական լեզուների այլ բնագրերի վերաբերյալ (օրինակ՝ հնդկական Վեդաների և այլն)²:

Գրավոր ժամանակաշրջանի հայերենի տարբերակվածության հարցը քննվել է ժամանակի, կառուցվածքի և գործառության հիմունքներով: Ժամանակինը անհամեմատ հեշտ է, քան մյուս երկուսինը, որովհետև վերջինների դեպքում պարտադիր է գրական հուշարձանների մանրամասն, առանձին-առանձին վերլուծություն և տվյալների արձանագրություն, որոնք լեզվի ներքին բնույթի հետ են կապված, այնինչ ժամանակինը, մի տեսակ, արտալեզվական հանգամանքով է հայտնի, մանավանդ որ սահմանվում է ըստ երևույթին ուսումնասիրողի այս կամ այն պատկերացման:

3. Հայ ինքնուրույն և թարգմանական գրականությունը, ասենք, լայն քննության առարկա է եղել ամենից առաջ պատմագիտության, բանասիրության, սակայն ոչ նույնպիսի ընդգրկմամբ լեզվի պատմության բնագավառում. մեծ ուշադրություն է դարձվել բնագրերի բովանդակության (պատմագիտական, բանասիրական-բնագրագիտական և այլն), քան արտահայտության (լեզվական) պլանին³. Թերևս նման առանձնացման բացառություն են հունարան հայերենի

¹ Վ. Գ. Համբարձումյան, Հայերեն *մարգարիտ* բառի ծագման մասին // «Ձառուկյանական ընթերցումներ», Ե., 2019, էջ 106-113:

² Տե՛ս Թ. Ե. Էլիզարենկովա, Սանսկրիտ // "Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Задачи и перспективы", М., "Наука", 1982, էջ 12:

³ Տե՛ս Հ. Մանանդյան, Հունարան դպրոցը և նրա զարգացման շրջանները. քննական ուսումնասիրություն, Վիեննա., 1928: Ս. Ս. Սրնչատյան, Հնագույն հայկական թարգմանությունները և նրանց պատմամշակութային նշանակությունը // «Պատմաբանասիրական հանդես», 1973, 1, էջ 23-37: Շ. Շ. Արեւատյան, Формирование философской науки в древней Армении (V-VI вв.), Ереван, 1973: Նույնի՝ К истории философских школ средневековой Армении (XIV в.), Ереван, 1980: Լ. Տեր-Պետրոսյան, Հայ հին թարգմանական գրականություն, Ե., 1984:

տերմինաբանությանը, գրաբարի ընդհանուր պատմությանը վերաբերող ուսումնասիրությունները¹:

Այսպես, մեզանում հունաբան կամ ասորաբան դպրոցը հատկանշվում է 4-5-րդ դդ. և հետագայում երևան եկած (մի ժամանակ բանավոր, այնուհետև՝ գրավոր) թարգմանություններով, կոնկրետ ժամանակի մեջ: Այնինչ, թե՛ թարգմանական և թե՛ ինքնուրույն գրական հուշարձանների բառապաշարի, քերականական կառուցվածքի, ինչպես նաև գործառության (ժանրի և ոճի) հարցերը մնում են կարոտ լիարժեք քննության: Մինչև այժմ կատարվածը, թեկուզ հսկայական, հնարավորի, անելիքի մի մասն է միայն. մեզ հասած բնագրերի լեզուն, կարելի է ասել, ընդհանուր ձևով է ուսումնասիրված, ոչ թե ըստ ամենայնի (ի մասնավորի):

Հայերենի պատմության առանցքային խնդիրներից է բնագրերի մանրամասն, ըստ ամենայնի ուսումնասիրումը, որպիսով համեմատաբար ավելի պարզ է լինելու ոչ միայն հին, այլև հետագա ժամանակների լեզվական վիճակը՝ առնված գրականի և խոսակցականի (բարբառների) փոխհարաբերության մեջ: Լ. Հովսեփյանը ճիշտ է նկատել, որ «մենք այստեղ գործ ունենք ոչ միայն և ոչ այնքան ժամանակագրական հաջորդականության հետ, այլ միաժամանակ գոյություն ունեցած երկու դպրոցի, գրական լեզվի մշակման երկու ուղղության հետ՝ հունաբան (ավելացնենք՝ նաև ասորաբան, ուստի երեք – Վ. Հ.) և, եթե կարելի է այսպես կոչել, հայկաբան»²:

Հարցի լուծման առումով, իրոք, կարևոր է նաև հեղինակի հետևյալ բնորոշումը, որն առհասարակ ունի լեզվական տարբերակների զարգացման վերաբերյալ բարեշրջական («էվոլյուցիոն») տեսության կնիք. «Ամբողջությամբ վերցրած հին հայերենի զարգացման փուլերի հաջորդականությունը պարզելու համար անհրաժեշտ է վերը նշված կառուցվածքային և գործառական չափանիշների հետ միասին (տե՛ս իրենց տեղում.- Վ. Հ.) հաշվի առնել և լեզվի գրական,

¹ Տե՛ս *Ա. Ն. Մուրադյան*, Հունաբան դպրոցը և նրա դերը հայերենի քերականական տերմինաբանության ստեղծման գործում, Ե., 1971: *Է. Բ. Աղայան*, Գրաբարի պատմության շրջանաբաժանումը // «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1972, 2, էջ 58-81:

² Լ. Ս. Հովսեփյան, Հին հայերենի պատմության շրջանաբաժանման մասին // «Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով. Երևան, 21-25 սեպտեմբերի, 1982 թ. (Զեկուցումներ)», Ե., ՀՄՄՀ ԳԱ հրատ., 1984, էջ 380-381: Ճշգրտման նպատակով ավելացնենք, որ երկու դպրոց կարելի է ընդունել միայն թարգմանական և «հայկաբան» առանձնացման համար:

խոսակցական և բարբառային տարբերակների փոխհարաբերության բնույթը: Այդպիսի չափանիշ կարող է հանդիսանալ գրական (գրավոր) և խոսակցական (բանավոր) տարբերակների միջև եղած խզման աստիճանը»¹:

4. Չհաշված մինչև նոր ժամանակներն ընկած գրական հուշարձաններում (քերականություններում և այլն) մեջընդմեջ նշումները բարբառային (խոսվածքների) ինչ-ինչ իրողությունների մասին, հարցի գիտական ուսումնասիրության սկիզբ են համարվում 19-րդ դ. կեսերը, ուստի ոչ այնքան հին գրական հայերենի համար, որքան առհասարակ բարբառների վերաբերյալ արվում են ամենից առաջ տարածքային (տերիտորիալ) հատկանիշով առանձնացումներ:

Այսպես, Ա. Այտընյանը նշում է բարբառների չորս խումբ, ընդ որում ոչ ամենին առանց դրանցից մեկ-երկուսի մշակութային կենտրոն լինելու հանգամանքի՝ 1) *միջին գավառական* (կամ բուն Հայաստան՝ Վան, Միջագետք և այլն), 2) *Կոստանդնուպոլիս, Փոքր Ասիա*, 3) *արևմտյան* (Լեհաստան, Առտեալ), 4) *արևելյան* (Աստրախան, Պարսկաստան. «որ կը ձգուի Ռուսաստանէն մինչեւ Հնդկաստան»), ինչպես նաև ուշադրություն դարձնում բարբառային հիմքի, լեզվական որոշ հատկանիշներին վրա²:

Ի տարբերություն Ա. Այտընյանի՝ Ք. Պատկանյանն ավելի մեծ տեղ է տալիս լեզվական հատկանիշներին՝ մասնակիորեն հիմնված տարածքայինի վրա. ընդունելով շուրջ մեկ տասնյակ լեզվական հատկանիշներ (բայի սահմ. եղ. ներկայի և անց. անկատարի, գոյականի ներգոյ. հոլովի, հոգն, սեռ. հոլովի կազմություն և այլն), տալիս է ոչ միայն ձևաբանական դասակարգում, այլև ըստ այդմ նկարագրում մեկ տասնյակից ավելի (թվով՝ 12) բարբառներ (Աստրախանի, Երևանի, Թիֆլիսի, Ագուլիսի, Ղարաբաղի, Խոյի, Ջուղայի, հավելվածաբար՝ Մուշի, լեհահայոց և այլն)³: Ուստի պատահական չէ, որ Պատկանյանն է մեզանում, իրավամբ, համարվում հայ բարբառագիտության հիմնադիրը («հայրը» բնորոշումը՝ հ. Ն. Տաշյանի):

¹ Նույն տեղում, էջ 382:

² Հ. Ա. Այտընեան, Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա, 1866, էջ 166 և հջ. : Հմմտ. Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 16-18: Վերջին երկուսը այդպես էլ մնում են տարածքային դասակարգման միջին օղակ, որ միանգամայն արտալեզվական հատկանիշ է:

³ Կ. Ստեփանով, Исследование о составе армянского языка, СПб., 1864: Նույնի՝ Исследование о диалектах армянского языка, СПб., 1869: Ըստ հեղինակի՝ նշվածներից առաջինը «ինչ-որ չափով» լրացնում է երկրորդին (նույն տեղում, էջ 1):

Հայ բարբառների խմբավորումն ուրիշ է, դասակարգումը՝ միանգամայն այլ. Ստ. Սյունեցին, Հովհ. Երզնկացին և մյուսները, կարելի է ասել, խմբավորել են, Այտընյանը՝ տարանջատել, իսկ Պատկանյանը դասակարգել է. տարբերությունը տեսական առումով նկատելի է. «Գլխավորը, որ մինչև այժմ իր վրա չի գրավել գիտնականների ուշադրությունը, հայոց լեզվի բարբառներն են: Լեզվում շատ բան բացատրվում է միայն բարբառների մանրամասն ուսումնասիրության դեպքում»¹: Նա միաժամանակ կարծում է, որ «նոր հայերենի բարբառներն ըստ էության այլ բան չեն, քան հնագույն բարբառների հետնորդներ»²:

Այնուհետև, հին (եթե ոչ նաև միջին) շրջանի հայերենի գրական և բարբառային տարբերակվածության հարցը, ինչպես հայտնի է, բախվում է նաև մեզ հասած գրական հուշարձանների լեզվի ուսումնասիրության ընթացքում ծագած այն դրույթին, որ այդ երկերը, ամենից առաջ լինելով երկու կարգի՝ ինքնուրույն և թարգմանական, առանձնանում են իրենց գործառության հատկանիշով («ժանրային», ոճական համակարգերով): Գրեթե նույն ժամանակում բանասիրական մեկ այլ դպրոցի ներկայացուցիչներ (Ա. Բագրատունի. Թ. Թոռնյան և ուրիշներ) կատարում են հին հայերենով ավանդված գրական հուշարձանների (բացի մեկերկուսից) խմբավորում՝ ըստ ոճերի («դասերի»)³: Թ. Թոռնյանը նշանակում է չորս «դաս»՝ 1) *ազաթանգեղյան* (Ազաթանգեղոսի և մյուսների երկերը), 2) *կյուրեղյան* (Կյուրեղ Երուսաղեմացու և մյուսների երկերը), 3) *եզնիկյան* (Եզնիկ Կողբացու և մյուսների երկերը և 4) *եփրեմյան* (Եփրեմ Ասորու և մյուսների երկերը), որը որոշ վերափոխումով, (հերթականության կամ «տեղերի») վերադասավորմամբ ընդունում են Ն. Բյուզանդացին, այնուհետև Հ. Աճառյանը⁴ :

¹ *К. Патканов, Исследование о составе армянских диалектов, էջ XIII: Ք. Պատկանյանի բարբառագիտական հիմնական աշխատության նաև ֆրանսերեն թարգմանությանը տեղյակ լինելու պարագայում էր, որ Հ. Հյուբշմանը ուսանող Աճառյանին հորդորում էր զբաղվել հայերենի բարբառներով, համարելով այն շատ կարևոր թերևս ամենից առաջ համեմատական լեզվաբանության համար:*

² Նույն տեղում, էջ XV:

³ Ա. Բագրատունու դասակարգումը ոչ այնքան հետևողական է, որքան, օրինակ, Թոռնյանինը, մանավանդ որ նկատի է առնվում գրաբարի (հին գրական հայերենի) ողջ պատմության ընթացքում ստեղծված գրական (գրավոր) արտադրանքը: Տե՛ս Հ. *Այրսեն Բագրատունի*, Հայերեն գրաբար լեզուի յստակութեան վրայ //«*Բազմավեպ*» (ամսագիր), 1846, թ. ԺԶ, էջ 196-204:

⁴ Թ. Թոռնեան, Հատընտիր ընթերցուածք, Վիեննա, 1866: Ն. *Բիզանդացի*, Կորին վարդապետ եւ նորին թարգմանութիւնք, Տիֆլիս, 1900, էջ 16-35: Հ. *Աճառյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս, Ե., 1951, էջ 76-93: Ի դեպ՝ հայերենագիտական որոշ

5. Սույն թեմայի առնչությամբ ոչ պակաս կարևոր է լեզվական՝ հնչյունական և քերականական իրողությունների հարցը՝ ոչ միայն հին, այլև միջին շրջանի գրականի և բարբառների փոխահարաբերության տեսանկյունից: Հին գրավոր աղբյուրներում մասնակիորեն նկատելի, միջին և նոր շրջանի գրականի հայերենի բարբառների առավել նկատելի տվյալները կարող են քննության առարկա լինել ոչ միայն ինքնին, այլև պատմականորեն՝ ընդհուպ նախագրային ժամանակաշրջանը¹:

Հայերենի հին բարբառների ավանդաբար հայտնի տվյալներին, ինչպես վերը նշվեց, անդրադարձել է Գ. Ջահուկյանն իր «Հայ բարբառագիտության ներածություն» աշխատության մեջ՝ նպատակ ունենալով նոր բարբառների համաժամանակյա-վիճակագրական վերլուծությունը ամբողջացնել տարածամանկյա հնարավոր քննությամբ, այդպիսով փորձելով ավելի լայն շրջանակ ապահովել հայ բարբառագիտության տեսության համար՝ իբրև մուտք²: Բարբառային հիմնական նյութը համեմատության մեջ է դրված հնդեվրոպական վերականգնելի նախաձևերի հետ, որոնք էլ ամրապնդվում են ցեղակից, ամենից առաջ «դասական»՝ հին հնդկերեն, հին պարսկերեն, հունարեն, լատիներեն և այլն լեզուների ունեցած տվյալներով³:

Հայ. (բբբռ.) - կելտական (հին իռլանդերեն, բրետոներեն, կիմրերեն և այլն) առնչություններին վերաբերող օրինակները հիմնականում հետևյալն են.

արիք «հասակ, տարիք» - հիռլ. *rīm* «թիվ» (< հե. *ari-),

բնձոր «մի քիչ, մի կտոր» - հիռլ. *bocht* «աղքատ, խեղճ» (< հե. *bhengi-),

բողոց «վերք» - կիմր. *bail* «համաճարակ» (< հե. *bholdhǫ-),

բռալ «գոռալ. բառաչել» - հիռլ. *būriud* «գոռալ. բղավել» [< հե. *bhə(l)- (?)],

գեղմն - կիմր. *gwian* «բուրդ» [< հե. *(H)uel- (?)],

դրինգ «ձեռքի ափ» - հիռլ. «բռունցք. ձեռք» (< հե. *der- /*dor-, այլև *dōr- / *dər- «թիզ. ճկույթի և բուրի բացվածք»),

դուրզն - հիռլ. *droch* «անիվ» [< հե. *dhrgħ- (?)],

աշխատություններում թյուրիմացաբար այդ խմբավորման (ոճական չորս «դասերի» առանձնացման) հեղինակ է ճանաչվում Հ. Աճառյանը:

¹ Տե՛ս, օրինակ, *Ս. Ե. Խաչատրյան*, Հայերենի պատմական հնչյունափոխության մի քանի հարցեր // «Երկրորդ հայերենագիտական միջազգային գիտաժողով (21-23 սեպտեմբեր, 1987)», Ե., ՀՀ ԳԱ հրատ., 1993, էջ 102-118:

² Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայ բարբառագիտության ներածություն, էջ 157-330:

³ Նույն տեղում, էջ 248-259, այլև 277-330:

լակ «թույլ, փչացած (ձու)» - հիւլ. *lacc* «թույլ, կակուղ, տկար» (< հե. *lǝg-),
լկել «հալչել, սկսել հալչել» - հիւլ. *leaim* «լուծվել, հալչել» (< հե. *lǝg-),
խուրձն - կիւր. *p'ris* «պուրակ» [< հե. *khur(s)-to-],
կին - հիւլ. *ben* (< հե. *g^henā),
հերթ «հերթ, կարգ» - հիւլ. *sreth* (*srtā) «ընդլայնում. տարածում, շարք»,
կիւր. *serth* «անատակ» (< հե. *ser- «կողք կողքի շարել, միացնել»),
մայթ «սալահատակ. մայթ» - միւլ. *methas* «սահմանանիշ» [< հե. *mei-,
*me(i)t-, *mait-, *mit- «ամրացնել»],
մլլալ «ծխալ, միսալ» (*մլլլալ* «ծխի հանդարտ բարձրանալը») - միւլ. *smāl*,
smōl, *smual* «կրակ, ջերմություն, մոխիր» (< հե. *smōl),
մնիկ «շատ մանր. փոքր» - հիւլ. *menb* «փոքրիկ» (< հե. *men-),
յանգ «մի տեսակ մահացու վերք» - իւլ. *écht* «մահացու հարված» [< հե.
*ank- (?)],
շղտուկ «գորտուկ. կոծիծ» - միւլ. *sceliān* «սերմ, հատիկ, միջուկ», կիւր.
caili, (հոգն. թ.) *ceillian* «ամորձիք» [< հե. *(s)kel- «կտրել»],
շուր «շուրջ, պտույտ» - հիւլ. «շրջան» [< հե. *(s)ker- «պտտել, շրջել,
ծռել»],
ողջ - հիւլ. *oil*- «լրիվ. մեծ» (< հե. *oljo-),
ոսի «մի տեսակ փշոտ բույս» - գալլ. (լատ.) *opulus* «թխկի» (< հե. *ok'-),
սագ - գալլ. (լատ.) *cvannus* (< հե. *k'auā),
սեռ (< *սեռն*) «ողնաշար. լեռան ջրբաժան. այն բարձր մասը, որից
սկսվում է թեքությունը» - բրետ. *kern* «գագաթ, գլխի վերին մասը» [< հե.
*k'erson (?)],
սլել «սահել, սայթաքել» - հիւլ. *slemun* «ողորկ, սահուն» [< հե. *(s)lei-
«լորձնոտ, լպրծուն. սահել»],
սղալել «կոկել, հարդարել. շոյել, շոշափել» - հիւլ. *slemun* «հարթ, ողորկ,
սահուն» [< հե. *(s)lei- «լորձնոտ, լպրծուն. սահել»],
տան «ժամանակ» - հիւլ. *tan* «ժամանակ» (< հե. *ten- «ձգել, լարել, քաշել»),
տուտուկ «հետևի մաս» - միւլ. *tōn*, կիւր. *tin* [*tūknā (?)] «հետևի մաս» (< հե.
*teu- «ուռչել»),
ցոթկել «ցնկնել» - հիւլ. *fo-cerdaim* «նետում եմ» (< հե. *skēr-th-)
քթել (*քիթել*) «հոգնել» - իւլ. *scīth* «հոգնած» (< հե. *kēth-),

քնթել «ծառի մանր՝ ավելորդ ճյուղերը կտրատել. էտել» - հիոյ, scaindrim «ճեղքում եմ, պատռում եմ» [*<* հե. *(s)k(h)e(n)d- «ճեղքել, պատռել, ցրել»],
քոռ «ցեխ» - հիոյ. «ճահիճ» [*<* հե. *kors- (?)]:

6. 1960-ական թթ. հետո միջին հայերենի՝ գրական լեզու և բարբառ առնչության լավագույն ուսումնասիրող Մ. Մուրադյանը գրում է. «Հին շրջանի լեզվական հուշարձանների մանրակրկիտ զննումը հանգեցնում է գլխավորապես հնչյունային և բառապաշարային տարբերությունների բացահայտման, իսկ քերականական տարբերությունները, կարելի է ասել, աննշան են: Միջին շրջանի լեզվական հուշարձանների քննությունը բավականին ընդլայնում է հնչյունային և բառապաշարային զուգաբանությունների ցանցը, միաժամանակ ասպարեզ հանում զգալի տարբերություններ քերականական համակարգում: Պարզվում է նաև, որ առանձին բարբառների ազդեցությամբ միջին գրական լեզուն ենթարկվել է տարածքային տարբերակման»¹:

Եվ ըստ այդմ՝ հեղինակը բերում է միջին հայերենին առավել բնորոշ տարբերակումներից մի քանիսը. օրինակ.՝ «*w* ձայնավորի տարբերակումը», որ ներկայացվում է մի քանի տեսքով. «*U > ɹ // ø* փոփոխությունը միջին հայերենում համատարածքային² միտում է և մեծ կամ փոքր ծավալով դրսևորվում է ամենուրեք՝ անգամ այն վայրերում, ուր *w* ձայնավորը հաստատ պահելու ձգտում է նկատվում՝ Գուգարք, Տայք, Մուշ, Կարին, Բասեն, Վանանդ, Արագածոտն, Շիրակ (Անի քաղաքով հանդերձ)»³: Այնինչ՝ «*w > ɨ - (o)* և *w > ɨi - (t)* փոփոխությունները մասնատարածքային⁴ միտումներ են և դրսևորվում են առանձին վայրերում: *U > o* փոփոխություն վկայվում է կիլիկյան միջին հայերենում՝ գործիական հոլովի *՛ոնգային* միավորից առաջ. *ձկօւմ, ոսպօւմ* (Մ. Հերացի), *անձօւմ, ձէռօւմ* («Ասիզք Անտիոքայ»): Այս օրինակներն օգնում են կռահելու, որ աստիճանաբար *w* ձայնավորի շրթնայնացումը գործիական հոլովի ոլորտից պետք է

¹ Մ. Հ. Մուրադյան, Բարբառային տարբերակվածությունը հայերենի զարգացման միջին շրջանում // «Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով, Երևան, 21-25 սեպտեմբերի, 1982թ. (Զեկուցումներ)», էջ 429:

² Այս տերմինը բարբառագիտության մեջ, որքան մեզ հայտնի է, գործածվում է հիշյալ աշխատության մեջ:

³ Նույն տեղում, էջ 431:

⁴ Հմմտ. ծանոթագր. 2-ը:

տարածվեր առհասարակ նախառնգային *ա-*-ի ոլորտ, ինչպես որ ներկայանում են Կիլիկիայի, Սվեդիայի, Համշենի նոր բարբառները»¹:

Դասական բանասիրության մեջ ընդունված է, իբրև «տեղաշարժի» դրսևորում, ձայնեղների խլացման գործընթացը, որը 20-րդ դ. 70-ական թթ. սկսած առաջ է բերել մի շարք համեմատաբանների առարկությունը²: Ավանդական մոտեցմամբ Մ. Մուրադյանը միաժամանակ կարծում է, որ նման փոփոխություն բնորոշ է Վասպուրականի, Մոկքի, Կորճայքի, Հերի, Ուրմիայի, Սյունիքի և Արցախի տարածքներին, Ուտիքի տարածքի մի մասին և այլն: Ձայնեղների խլացման երևույթը այդ տարածքների մեծ մասին բնորոշ է եղել «VII դարից առաջ, մոտավորապես V դարում, քանի որ ըստ Անանուն Մեկնիչի վկայության, VII դարում հայ բարբառներն արդեն տարբերակված էին պայթական բաղաձայների ձայնեղ - խուլ - շնչեղ խուլ հակադրությամբ (*բագուկ - պագուկ - փագուկ*)³: Ձայնեղ բաղաձայնի խլացման լավագույն օրինակ է Վան-Վասպուրականի տարածքը [օր.՝ ջ > ճ և այլն. ճոճ «մեծ. խոշոր. (բրբռ.) ջոջ»]. հմմտ. «Այն ճորտն ճոճ էր և ճապուկ» [= Այն ճորտը (գյուղացի մարդը) մեծ (խոշոր) էր ու թիկնեղ]⁴: Անվանի բարբառագետի ընդհանուր կարծիքն այս հարցում այն է, որ «հատկանիշ առ հատկանիշ վեր հանելով միջին հայերեն բարբառների փաստական տվյալները, հնարավորություն է ստեղծվում կազմել գուզաբանությունների համեմատական աղյուսակներ, որոնց հիման վրա կարելի կլինի որոշել բարբառների մերձավորության ու հեռավորության սահմանները և հիմնական գծերով ամբողջացնել նրանց նկարագիրը»⁵ :

7. Հնդեվրոպական լեզուների մի մասում (խեթերեն և այլն) հատկանշական երևույթ է բառասկզբի ձայնավորին նախորդող կոկորդային հնչյունի առկայությունը [հե. *H > խեթ. փ, հայ. փ. օր.՝ հե. *HauHO- «պապ. հոր հայր» - խեթ. փսփսա- (տույնը), փսփսա- «պապ. նախնի», հայ. փառ (տույնը)]: Հայերենի նոր բարբառներում այս երևույթի տարբեր դրսևորումները լավագույնս ուսումնասիրված են Ա. Հանեյանի աշխատության մեջ (ոչ անկախ Հ. Աճառյանից և Մ. Մուրադյանից). Ե-

¹ Նույն տեղում:

² Այստեղ դրան չենք անդրադառնում, բուն թեմայից հեռուն չգնալու պատճառով:

³ Նույն տեղում, էջ 432, ծան. 9:

⁴ *Գրիգոր Նարեկացի*, Տաղեր և գանձեր, քննական բնագիրը Ա. Քոշկերյանի, Ե., 1981, էջ 62: Հմմտ. Վ. Գ. *Համբարձումյան*, Գրիգոր Նարեկացու բառապաշարի մի քանի բառի մեկնություն և ստուգաբանություն // «Միջագային հայագիտական գիտաժողով՝ նվիրված Պ. Մ. Խաչատրյանի ծննդյան 90-ամյակին», Վանաձոր, 2019:

⁵ Մ. Հ. Մուրադյան, նշվ. աշխ., էջ 435:

թե գրական լեզվում պահպանված է նման մեկ ընդհանուր հնչյոթ, ապա բարբառներում այն հանդես է գալիս առնվազն երկու տարբերակով (ըստ հեղինակի՝ «*հ* և *հ*՝ նիշերով»)։ «I խմբին (Մուշ, Ալաշկերտ, Բուլանուղ, Արծափ, Արարատյան, Լոռի, Կարին, Սեբաստիա, Արաբկիր, Շապին-Գարահիսար) բնորոշ է երկու հազագային հնչյունների առկայությունը՝ խուլ և ձայնեղ (հմմտ. *հաց, հին, հանել* և *հիծծուն, հովիկ, հառու*)։ Ի դեպ, նշված տարածքում այս հազագր առաջին անգամ դիտել է Հ. Աճառյանը (ունի հղում – Վ. Հ.)։ II խումբը կազմում են Մուշի և Վանի հարավային միջբարբառային սահմանակից այն խոսվածքները (Արծկե, Արճեշ, Բաղեշ, Մանազկերտ, Խլաթ, Ալաշկերտի և Բուլանուղի որոշ խոսվածքներ, Նոր Ջուղա, Բայազեղ (Կամո), Դիաղին (Վարդենիս), որոնք հին հայերենի *հ*-ի դիմաց ունեն *խ* (*հաց – խաց, հաւ – խաւ*), հետևաբար՝ սրանցում խուլ հազագի բացակայության պայմաններում ձայնեղ հազագր գործառում է իբրև իր տեսակի մեջ միակ հնչյուն։ Այս խոսվածքները ուշ շրջանի օտար և անգամ արդի հայերենից կատարած փոխառություններում խուլ *հ*-ն հնչում են ձայնեղ»¹։

Հնարավոր է այդ երևույթը դիտել հին (հնդեվրոպական կոկորդային հնչյունների՝ լարինգալների ոլորտում, թե՛ այն նոր է։ Բայց և այնպես, հեղինակը բավականին հստակ ձևակերպում է տալիս այդ երկու տարբերակային հնչյոթներին՝ հիմնված նաև փորձառական տվյալների վրա. «Փորձառական հնչյունաբանության տվյալների համաձայն (ունի հղում – Վ. Հ.), այս երկու հազագները մոտավորապես բնութագրվում են՝ ա) որպես ձայնորդային հնչյուններ՝ ընդհանուր առմամբ նման հաջորդող ձայնավորի պատկերին՝ որոշ երանգային տարբերություններով. վանկարար ձայնավորը հիմնականում մաքուր է՝ երբեմն միայն շնչով երանգավորված։ Այս որակով հնչյունը առկա է Ալաշկերտի խոսվածքում ընդհանրապես, իսկ Բուլանուղի, Բայազեղի, Շատախի խոսվածքներում՝ մասամբ, և բ) որպես բաղադրյալ հնչյուն՝ հետևյալ կազմով. բառասկզբում խուլ շունչ կամ աղմուկ + ձայնորդա-ձայնավորային հատված, կամ վանկարար ձայնավորի՝ շնչով երանգավորված մաս, որոնց հաջորդում է ձայնավորի մաքուր հատվածը (Բուլանուղ, Բայազեղ, Շատախ)»²։

¹ Ա. Ն. Հանեյան, Բարբառային ձայնեղ հազագները և նրանց աղերսը հին հայերենի բառասկզբի յ ձայնորդի հետ // «Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով. Երևան, 21-25 սեպտեմբերի, 1982 թ. (Ձեկուցումներ)», էջ 360-361: Նույնի՝ Ձայնեղ հպականների շնչեղության և քմայնության նախնական աղերսի շուրջը // «Երկրորդ հայերենագիտական միջազգային գիտաժողով (21-23 սեպտեմբեր, 1987)», էջ 119-127:

² Նույն տեղում, էջ 361:

8. Մոկսի բարբառի ձայնավորների, երկբարբառների և բաղաձայնների հավակարգերը ի հայտ են բերում թե՛ հնչյունախոսական և թե՛ առհասարակ հնչյունաբանական ակնհայտ առանձնահատկություններ՝ կապված այսպես կոչված քմայնացման (ավանդական բնութաբուժումով՝ հասկանալի և սովորական, մեկ այլ դեպքում՝ դեռևս ոչ այնքան պարզ, ուստի և արտասովոր) տարբերակիչ այլ հատկանիշների պարունակման, արտասանական տարբերակման և այլ երևույթների հետ¹: Այսպես, Հ. Օրբելին ժամանակին րանցել էր բարբառի հնչյունական-հնչույթային երևույթները՝ իրենց արտասանական տարբերությունների, վերջիններիս նրբերանների հետ և այլն, սակայն այդպես էլ հնարավոր չի եղել վերջնական տեսքի բերել հնչյունական րանցումների տառադարձման համակարգը, և ինչպես նշում է Մ. Մուրադյանը, «Չնայած այս հանամանքին, ուշադիր գնում կատարելու դեպքում Հ. Օրբելու նրբերանային րանցումները խիստ հետաքրքրական և նույնիսկ անսպասելի իրողությունների բացահայտման բանալի են տալիս»²: Տվյալ դեպքում մեզ առավել հետաքրքրում է Հ. Օրբելու կատարած կենդանի գրանցումը՝ հնչույթային համակարգի այն երևույթը, որն առաջին հերթին վերաբերում է ձայնավորներին, երկրորդ հերթին՝ պայթական բաղաձայններին, մանավանդ եթե նկատի ունենանք, որ հայերենի որոշ բարբառների պայթական բաղաձայնական համակարգին վերջին տարիներին համեմատական և տիպաբանական աշխատություններում տրվում է առավել հնություն, որի հիման վրա առաջարկվում է վերանայել հնդեվրոպական նախալեզվի ավանդական համակարգը³: Այս դեպքում Մոկսի բարբառը, օրինակ, ինչպիսիք լրացուցիչ հնարավորություն կարող է ստեղծել:

¹ Հմմտ. Վ. Գ. Համբարձումյան, Հ. Օրբելու ներդրումը Մոկսի և առհասարակ հայերենի բարբառների գիտական ուսումնասիրության մեջ // «Ակադեմիկոս Նիկողայոս Մառ. ծննդյան 140 և մահվան 70-ամյակների տարելիցի ծողովածու», Ե., 2005, էջ 92-98:

² Մ. Հ. Մուրադյան, Ուրվագիծ Մոկսի բարբառի // «Հայերենի բարբառագիտական առլա (ուսումնասիրություններ և նյութեր)», 1, Ե., 1982, էջ 112:

³ Հմմտ. Դ. Յ. Գամքրելիձե, Индоевропейская “глоттальная теория” и система древнеармянского консонантизма // “Международный симпозиум по армянскому языковедению (Доклады)”, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, 1984, էջ 31-34: Դ. Յ. Գամքրելիձե, Вяч. Вс. Иванов, Лингвистическая типология и реконструкция системы индоевропейских смычных («Конференция по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков (12-14 декабря)», Предварительные материалы, М., 1972, էջ 15-18: Դ. Յ. Գամքրելիձե, Вяч. Вс. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры, I-II, Тбилиси, Изд.

Նման մանրամասն քննությունը, ինչ խոսք, մոտենում է ընդհուպ լեզվի նախագրայինից եկող այն ժառանգությանը, որի պարզաբանումը հետաքրքիր է ոչ միայն ինքնին, այլ նաև ցեղակից մյուս լեզուների, տվյալ դեպքում կելտականի հետ հնչյունական-գուգաբանական լուծումների համար:

Այնուհետև, աճառյանական դպրոցի հետևողությամբ հատկապես 20-րդ դ. երկրորդ կեսին շարք աշխատանքներ, որոնք հիմնականում վերաբերում էին այս կամ այն բարբառի առանձին նկարա-րությանը՝ ի համեմատություն հատկապես հին լեզվի (Ռաբարի), քանի որ ստեղծվել էր մի կայուն, լեթե անշրջանցելի ավանդույթ՝ համաձայն որի հայերենի բարբառները, որոնց թիվը լեթե դառնում է ուղիղ համեմատական գրվող և լույս տեսնող մենագրությունների հետ, ոչ այլ ինչ են, եթե ոչ լեզվի հայերենից հետո երևան եկած խոսակցական տարբերակվածության փաստ: Հակառակ մոտեցումը կամ կարծիքը կարող էր առարկության հանդիպել, և այդպես էլ լինում է: Եվ պատահական չէ, որ անցյալ դ. 50-ական թթ. վերջերին և 60-ականների սկզբներին ոչ միայն մեզանում, այլև նախկին խորհրդային խտական մամուլում տեղի ունեցավ լայն ընդգրկումով բանավեճ, որին մասնակցեցին թե՛ հայ և ռուս, թե՛ օտարազգի լեզվաբաններ: Հայերենի բարբառների համաժամանակյա (ստատիկ) նկարագրության ավանդույթն այնքան մեծ էր, որ բանավեճի ընթացքում անգամ առաջ քաշված շատ առանցքային գաղափարներ և օրինակելի վերլուծություններ (Հ. Ֆոգտի, Է. Բենվենիստի, Վյաչ. Իվանովի և ուրիշների) այդպես էլ հետագա տարիներին գրված (հատկապես մեզանում երևան եկած) բարբառագիտական աշխատանքներում որևէ արձագանք չունեցան կամ ընդունելություն չտան¹:

Մոկսի բարբառն ունի ոչ միայն պարզ, այլև քմայնացած հետնալեզվային և այլ կարգի բաղաձայններ՝ բ, չ, դ, ձ, ջ, այլև բ, չ, դ, ձ, ջ, որոնք արժանի են հատուկ ուսումնասիրության՝ հատկապես համապատասխան տեխնիկական նոր սարքերի միջոցով: Այդ բարբառում նկատվում է «ետնալեզվային *կ* բաղաձայնի առկայություն բարբառային, փոխառյալ, *երբեմն նաև գրաբարից*

Тбилисского ун.-та, 1984. О. С. Широков, Общеиндоевропейский и армянский консонантизм // “Международный симпозиум по армянскому языкознанию (Доклады)”, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, 1984, էջ 123-135:

¹ Բանավեճի նյութերը տպագրված են 1959-1962 թթ. լույս տեսած «Պատմաբանասիրական հանդես»-ի և “Вопросы языкознания” ամսագրի էջերում, կա նաև հետագա անդրադարձ այդ նյութերին:

եկող բառերում, վերջին դեպքում՝ իբրև արդյունք *ղկ* հնչյունակապակցության ձուլման» (ընդգծումը մերն է - Վ. Հ.)¹: Հարց է առաջանում՝ այդ վերջինը կապ ունի՞ հայերենի համար առանձնացվող, այսպես կոչված, ծերպաձայնային (զլոտալ) բաղաձայն արտասանության հետ. եթե այո, ապա կարելի է մտածել, որ նման հնչյոթների տարաժամանակյա ք ն ն ությունը մեծ կարևորություն կարող է ունենալ հայերենի պատմության, այլև հնդեվրոպական լեզուների լայն նկարագրության համար²:

Այնուհետև, նկատելի է, որ արտասանական որոշակի տարբերակվածություն ունեն նաև ձայնավորները, ինչպես նաև երկբարբառները և եռաբարբառները: Ձայնավորների առավելապես բնորոշ են քմայնացումը և շրթնայնացումը, որոնք հակադրվում են սովորական արտասանություն ունեցողներին (հատկապես *ա // ւ̇ // ւ̇ի* հակադրությամբ և այլն): Այս բարբառի հնչյունական համակարգի գրանցման համար ևս, ինչպես ընդունված է հայ բարբառագիտական աշխատություններում, կիրառվում է մեսրոպյան այբուբենը: Այս դեպքում, կարելի է ասել, մեսրոպյան գրերը չէին կարող բավարար լինել՝ արտահայտելու այդ բարբառի հնչյունական ողջ բազան, ուստի Հ. Օրբելին իր կազմած բառարանի սկզբում դնում է հնչյունների տառադարձման մի այնպիսի «այբուբեն», որում օգտագործված են ոչ միայն մեսրոպյան գրերը, այլև օտարլեզվյան տարբեր կարգի գրանշաններ: Ընդ որում թե՛ մեկ և թե՛ մյուս կարգի գրանշանները համալրված են ինքնօրինակ տարբերիչ (դիակրիտիկ) նշաններով³:

Այսպես, օրինակ, Մոկսի բարբառում հետնալեզվային *կ* բաղաձայնը քմային (*կ̇*) և պարզ (*կ*) արտաբերությունից բացի ունի նաև «*ղ* ձայնի թույլ երանգ ով» [-արաբ. գ «կաֆ» հնչյունին մոտեցող (?)] ճ հետնալեզվային տարբերակը, այսինքն՝ պայթական մի հնչյուն, որ Հ. Օրբելու գրանցման մեջ նշանակված է այլ կերպ (*կ̇*), իսկ Մ. Մուրադյանի հիշյալ աշխատության մեջ՝ մեկ այլ կերպ (*կ̇*). օր.՝ ըստ Օրբելու՝ *կ̇ս̇ւլբ* // *կ̇ս̇ւլբ* «1. կեղծ. նմանակված, սխալ», 2. «նենգ, խարդախ» [հմմտ. բնկան // բնդկան «կեղծ (մարդ)»], նաև *հ̇օր̇օղկիլ* // *հ̇օր̇օկիլ* «առաքել, ուղարկել»,

¹ Մ. Հ. Մուրադյան, նշվ. աշխ., էջ 130: Հմմտ. Վ. Գ. Համբարձումյան, նշվ. աշխ., էջ 94-95:

² Հմմտ. Վ. Գ. Համբարձումյան, նշվ. աշխ., էջ 95:

³ Հմմտ. նույն տեղում, էջ 96:

և ըստ Մուրադյանի՝ *կննք/կննք* «վեղծ, խարդախ», նաև *հ օրօղկիլ // հ օրօկիլ* և «ուղարկել» և այլն¹:

Ուստի կարելի է մտածել, որ տվյալ դեպքում գործ ունենք ոչ թե (ավանդական՝ Աճառյանի ժամանակից եկող բնութագրումով) նման (սովորական) որակի հնչույթի, այլ, այսպես կոչված, նախակոկորդային (ծերպաձայնային) արտասանությամբ պայթական բաղաձայնի հետ: Նման ենթադրության հիմք են տալիս հայերենի և հնդեվրոպական ուրիշ լեզուների համեմատական և տիպաբանական այն ուսումնասիրությունները, որոնք երևան են եկել հատկապես վերջին երկու-երեք տասնամյակի ընթացքում:

Հայերենը, իբրև հնդեվրոպական առանձին (ճյուղով ներկայացող) լեզու, աչքի է ընկնում բարբառային զգալի տարբերակվածությամբ: Այն ժառանգություն է ընդհանուր հնդեվրոպականից, ինչպես նաև ձեռքբերում ինքնուրույն զարգացման ընթացքում: Բարբառային ձևերը ևս կարևոր են համեմատական-տիպաբանական քննության, տվյալ դեպքում՝ հայ-կելտական առնչությունների ուսումնասիրման մեջ:

Գրական հայերենի և բարբառների փոխհարաբերության մասին կարելի է պատկերացում ունենալ նաև ըստ բառապաշարի մակարդակում կատարված այն փոփոխությունների, որոնք ամրագրված ենք գտնում հին և հետագա շրջանի գրական հուշարձաններում, և որոնք իրենց ակունքներն ունեն նախագրային հայերենում:

Այսպես, արմատի կազմության, արմատակազմիչ տարրերի և ածանցների բաղադրական միջոցների և եղանակների բառագիտական քննությունը հայոց լեզվի զարգացման պատմական ընթացքի մեջ երևան է բերում ոչ միայն ցեղակից մյուս լեզուների (տվյալ դեպքում՝ կելտական լեզուների) հետ որոշակի համընկումներ, այլև ակնհայտ տարբերություններ. վերջիններս, կարելի է ասել, ոչ այլ ինչ են, քան դրանց ինքնուրույն զարգացման, այլև հետագայում հարևան ժողովուրդների հետ ունեցած առնչությամբ պայմանավորված ձեռքբերումներ²:

Հայերենում առկա հնդեվրոպական արմատի տարբերակային քննությունը վերաբերում է ոչ միայն գրական, այլև բարբառային ձևերին, որոնք առավելապես հանդես են գալիս հնչյունական մակարդակում: Այդպիսի ձևեր

¹ *И. Орбели, Избранные труды, т. 2, Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА, 2002, с. 210, 257, 279: Մ. Մուրադյան, նշվ. աշխ., էջ 131:*

² Հմմտ. *Մ. Հ. Մուրադյան, Բառագիտություն // «Հայոց լեզվի պատմական քերականություն», հ. II, Ե., 1971, էջ 5-158:*

հանդիպում են լեզվի տարբեր փուլերի գրական հուշարձաններում, որոնց ուսումնասիրությունը թե՛ տեսական և թե՛ գործնական (բնագրերի ամբողջական ընդգրկման) առումով, կարելի է ասել, հեռու է բավարար լինելուց¹:

Նման դիտարկումը վերաբերում է հայերենի այն բարբառներին, որոնցում այս կամ այն չափով տեղ գտած հնագույն հատկանիշները լույս են սփռում հին գրական հայերենի, այլև նախագրաբարյան վիճակի շատ երևույթների նոր լուսաբանման վրա; Ուստի նկատելի է այն, որ վերջին տասնամյակներին հնդեվրոպական լեզուների համեմատական-տիպաբանական ուսումնասիրության բնագավառում (հատկապես այլ երկրների մասնագետների աշխատություններում) մեծ տեղ է տրվում հայերենի (և վերջինիս որոշ բարբառների) հնչյունական համակարգի վերաբերող տվյալներին, և ըստ այդմ առաջ են քաշվում ընդհանուր հնդեվրոպական վիճակի վերականգնման և գնահատության նոր մոտեցումներ և սկզբունքներ: Այս տեսակետից առաջ են գալիս հայերենի տարածքային տարբերակների, ընդ որում Մոկսի, Կիլիկիայի, թերևս, նաև այլ բարբառների մեջ մտնող միավորների ավելի լայն ուսումնասիրության հետ կապված խնդիրներ²:

Ոչ պակաս նշանակություն ունի լեզուների շարահյուսական մակարդակում (տեքստի) համեմատելի երևույթների քննությունը, որն առավելապես կարևոր է հնդեվրոպական բնաստեղծական խոսքի առանձնահատկությունների, դրանց՝ առանձին լեզուներում (տվյալ դեպքում՝ հայերենում և կելտական լեզուներում) ունեցած արտացոլումների տեսանկյունից:

Ուշ միջնադարյան կելտական՝ իռլանդական և մյուս լեզուներով ավանդված ասքերը (սագաները) և վիպերգերը (լեգենդները), որքան կարելի է տեղեկանալ ըստ բնագրերի, պարունակում են հայկականի համեմատությամբ զուգադիպումներ՝ պատումների, սյուժետային կառուցումների, խոսքի փոխա-

¹ Տե՛ս Վ. Գ. *Համբարձումյան*, Հնդեվրոպական ծագման հայերեն արմատի տարբերակային վերականգնման խնդիրները // «*Հայկագուհիներ*», Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ., 2013, էջ 235-240:

² Ավելի մանրամասն տե՛ս Վ. Գ. *Համբարձումյան*, նշվ աշխ.: *Նույնի՝ Կիլիկիայի բարբառի ուսումնասիրութեան ձեռքբերումները եւ արդի խնդիրները* // «*Հասկ. հայագիտական տարեգիրք*», Նոր շրջան, ԺՄ տարի, 2007-2008, Անթիլիաս-Լիբանան, 2009, էջ 109-114:

բերացման յուրօրինակ ձևի մեջ, որոնք կարող են հիմք հանդիսանալ համեմատական-իմաստաբանական քննության համար¹:

Եթե ամփոփելու լինենք հին գրական հայերենի և բարբառների վերաբերյալ վերն ասվածը, ապա ամենից առաջ պետք է նշել հետևյալը:

Գրական լեզվի և բարբառների առնչության հարցում եղել է երեք կարգի մոտեցում. ըստ առաջինի բացառվում է հին բարբառների հնարավոր գոյությունը (Ա. Մեյե, Հ. Աճառյան և ուրիշներ), ըստ երկրորդ մոտեցման՝ եղել են այն չափով, որ առանձնապես հիմք են հանդիսացել գրական լեզվի համար, սակայն հետագայում՝ միջին շրջանից սկսած, տեղիք են տվել նոր բարբառների, ընդ որում՝ գրական լեզվի հետագա տարբերակման ճանապարհով (Է. Աղայան, Գ. Ջահուկյան և ուրիշներ), իսկ երրորդ մոտեցումն այն է, որ հայերենում միշտ էլ գոյություն են ունեցել բարբառներ, ընդ որում՝ դեռևս նախագրային ժամանակաշրջանում, բնականաբար՝ հնագույն որակի (տեսքի) մեջ, ուստի հին գրական հայերենն ավելին չէ, քան հնագույն բարբառախմբի կամ բարբառների վրա բարձրացած, կանոնարկված (նորմավորված) լեզու, մանավանդ 5-րդ դ. գրական բուռն առաջընթացի մեջ (Ք. Պատկանյան, Հ. Հյուբշման, Ա. Ղարիբյան և ուրիշներ)²:

Հին գրական հուշարձանները, որքան էլ ենթարկված կանոնականացման, այնուամենայնիվ պարունակում են հնչյունական, բառի (արմատի) բարդության կամ ածանցման այլևայլ տարբերություններ («շեղումներ» ընդհանուր նորմայից), որոնք, ի դեպ, նախկինում ըստ հնարավորին առանձնացված և բավարար չափով քննված են հայոց լեզվի պատմությունը և համեմատական քերականությունը վերաբերող աշխատություններում³:

¹Ирландские легенды и сказки (перевод с английского). Составление и предисловие Н. В. Шерешевской, М., Гослитиздат, 1960: Ирландские саги (Перевод), Вступительная статья и комментарий А. А. Смирнова, М.-Л., Гослитиздат, 1961.

² Ավելի մանրամասն՝ Վ. Գ. Համբարձումյան, Հայ բարբառագիտության տեսության հարցեր (ձեռագիր):

³ Հին գրական հուշարձանների տարբեր «գրչությունները», ինչպես վերը նշել ենք, ներառված են Հ. Աճառյանի և Գ. Բ. Ջահուկյանի համապատասխան աշխատություններում (տե՛ս տողատակի ծանոթ. 6):

Գլուխ երկրորդ

ԿԵԼՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԸ ԵՎ ԲԱՐԲԱՌՆԵՐԸ

1. Հնդեվրոպական լեզուների մի ճյուղը կելտական լեզուներն են, որոնք ներկայումս տարածված են Եվրոպայի արևմտյան շրջանում, ընդ որում իռլանդերենը՝ Իռլանդիայում, վալլիերենը և շոտլանդերենը՝ Մեծ Բրիտանիայում, բրետոներենը՝ Ֆրանսիայում, և մինչև վերջին ժամանակներս կենդանի մեներենը՝ Մեն կղզում (Մեծ Բրիտանիա):

Կելտական լեզուների ծագումնային միասնության վերաբերյալ ընդհանուր առմամբ գիտությանը հայտնի էր դեռևս 17-րդ դ. սկզբներից, երբ Ջ. Դևիսն իր հայտնի «Վալլիերեն–լատիներեն բառարանի» (1632 թ.) էջերում բառային գուգահեռներ էր անցկացնում բրիտական լեզուների և իռլանդերենի տվյալների հիման վրա, երբ Է. Լոյդն իր «Բրիտանական հնագիտություն» (1707 թ.) գրքում ուշադրություն է դարձնում գալլերենի վրա՝ որոշ հնչյունական համեմատություններ անցկացնելով վերջինիս և լատիներենի, նաև հին հունարենի միջև՝ բերելով բառային գուգադիպումների, այլև բնագրային համընկումների օրինակներ և այլն: Եվ ոչ միայն այդ երկու, այլև կելտական մյուս լեզուների գիտական (իմա՝ պատմական-համեմատական) քննությունը սկիզբ է առնում հատկապես Ջ. Պրիչարդի, Ա. Պիկտեի, Ֆ. Բոպի, մանավանդ Ի. Կ. Յեյսի հիշյալ բնույթի աշխատություններում¹ :

Ընդհանուր կելտական նախալեզվի հետագա բաժանումն ամենայն հավանականությամբ պիտի տեղի ունեցած լինի մ. թ. ա. 1-ին հազարամյակի կեսերին, երբ կելտական ցեղերը Գերմանիայի հարավային և Ֆրանսիայի արևելյան շրջաններից տեղաշարժվում են դեպի արևմուտք և արևելք:

Նախ՝ նկատենք, որ նյութական մշակույթի մնացորդների հնագիտական հայտնաբերումները տարբեր ժամանակներում մասնագետներին հնարավորություն են ընձեռել կելտերի պատմության փուլերի առանձնացման համար:

Այսպես, անցյալ դ. 50-ական թթ. Յ. Ֆիլիպի կողմից կատարված շրջանաբաժանմամբ, որն ամենաիրականը և ամենաընդունելին է համարվում ժամանակակից գիտության մեջ, առանձնացվում է հինգ շրջան՝ ընդգրկե-

¹ Հմնտ. *В. Н. Ярцева*, Предисловие // *Г. Льюис и Х. Педерсен*, Краткая сравнительная грамматика кельтских языков, М., 1954, էջ 3-12: *В. П. Калыгин, А. А. Королев*, Кельтские языки // «Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Задачи и перспективы», М., 1982, էջ 71-90:

լով մ. թ. ա. 5-րդ դ. կեսերից մինչև մ. թ. ա. 1-ին դ. վերջերը, երբ կելտերը թափանցում են Կենտրոնական Եվրոպա և Իտալիա, տեղիք տալիս էքսպանսիայի տարբեր կարգի դրսևորումների, համախմբվում և վերակազմավորվում են Կենտրոնական Եվրոպայում, այնուհետև թուլանում տնտեսական և մշակութային հետընթացի պայմաններում, որի հետևանքով ավարտին է հասնում նրանց երբեմնի ունեցած ազդեցությունը տարածաշրջանում¹:

Ըստ այսմ՝ նկատելի է, որ «կելտերը էթնիկական միասնություն չեն ներկայացրել: Նրանց զբաղեցրած տարածքը, ծաղկման շրջանում հյուսիս-արևմուտքում գտնվող Բրիտանական կղզիներից մինչև Պիրենեյան թերակղզին՝ հարավ-արևմուտքում, ժամանակակից Ֆրանսիան, հարավարևմտյան Գերմանիան, հյուսիսային Իտալիան, Դանուբին հարող տարածքները՝ Ավստրիան, Չեխոսլովակիան, Հունգարիան, մասամբ Սիլեզիան, Լեհաստանի փոքր մասը և Ուկրաինայի Անդրկարպատյան մարզը (կելտերը հասել են Սև ծովի ափերը և թափանցել են Փոքր Ասիա), սկզբնապես եղել է բավականին փոքր և սահմանափակվել է Հարավային Գերմանիայով և Չեխիայի մի մասով, այսինքն՝ Ռեյնի և Դանուբի վերին հոսանքով: Կելտերի «հայրենիքը» հենց այստեղ էլ պետք է փնտրել»²:

Այնուհետև, նշենք, որ մ. թ. ա. 1-ին հզր. և մ. թ. առաջին մի քանի դարերում կելտական լեզուները շարունակաբար տարածվում են Կենտրոնական և Արևմտյան Եվրոպայի հիմնական մասում. Պիրենեյան թերակղզում՝ կելտիբերերենը ներկայիս Ֆրանսիայի (մեծ մասամբ անտիկ Գալլիային համապատասխանող) տարածքում, այլև Գերմանիայում, Շվեյցարիայում, Բելգիայում և Բոհեմիայում, Պանոնիայում՝ գալլերենը, Իտալիայի հյուսիսում՝ լեպոնտերենը, ինչպես նաև Փոքր Ասիայում (այժմյան Թուրքիա) երբեմնի հաստատված գաղատների լեզուն, որն այլ բան չէ, քան գալլերենի մի բարբառը, իսկ Բրիտանական կղզիներում գործածվում էին ներկայումս մեռած կռռներենը և կումբրերենը:

2. Կելտական լեզուներով խոսողների թիվն այսօր այնքան էլ մեծ չէ, ըստ 19-րդ դ. 70-ական թթ. կատարված ժողովրդագրության տվյալների՝ մոտ երկուսուկես-երեք միլիոն, ընդ որում հաղորդակցական գործառնությունը հիմնակա-

¹ *М. А. Тихонова. Кельтская проблема в современной археологии // "Кельты и кельтские языки", М., "Наука", 1974, էջ 6:*

² *Տե՛ս М. А. Тихонова, նշվ. աշխ., էջ 7:*

նում տեղի է ունենում երկլեզվության պայմաններում, առաջին հերթին մայրենի լեզվի, առանձին դեպքերում՝ անգլերենին կամ ֆրանսերենին զուգահեռ¹:

Կելտական հիմնական լեզուները, հատկապես հնդեվրոպական լեզուների համեմատական և տիպաբանական ուսումնասիրությունների շրջանակում, չեն եղել պակաս ուշադրության առարկա, քան մյուս լեզուները²: Առանձնացվում են նման ուսումնասիրությունների հետևյալ շրջանները.

ա) ծագումնային ընդհանրության վերհանման, ցեղակցային հատկանիշների առանձնացման և համեմատական ուսումնասիրության սկզբնավորման շրջան (17-րդ դ. 30-ական թթ. – 19-րդ դ. 1-ին կես),

բ) ցեղակից լեզուներով պահպանված գրական հուշարձանների ինտենսիվ մշակման և հրապարակման, լեզվական եղած փաստերի համեմատական ուսումնասիրության խորացման շրջան (19-րդ դ. 2-րդ կես – 20-րդ դ. սկիզբ),

գ) լեզուների կառուցվածքի համեմատական, առավելապես համաժամանակյա ուսումնասիրության շրջան (20-րդ դ. 10-20-ական թթ. մինչև մեր օրերը):

Գիտության զարգացման արդի փուլում լեզուների համեմատական-տիպաբանական, այլև տարբերակային (վարիատիվ) ուսումնասիրության մեջ շարունակում են առանցքային նշանակություն ունենալ ոչ միայն ժամանակային գործոնը, այլև տիպաբանական վերագրումների (ռեֆերենցիայի) հարցերը³: Եվ ըստ այսմ՝ կելտական լեզուները, ինչպես գիտենք, մի կողմից՝ կոչվում են հին (կղզիների) կամ նոր (մայրցամաքային), մյուս կողմից՝ ցեղակից լեզուների նկատմամբ ունեն ընդհանուր (ժառանգված), այլև մասնավոր (ձեռքբերված) գծեր:

Այնուհետև, առանցքային նշանակություն կարող է ունենալ տեսական այն դրույթը, ըստ որի՝ ցանկացած տիպի լեզուների խումբ («լեզվաընտանիք») կամ

¹ В. П. Калыгин. Кельтские языки // “Языки мира: Германские языки. Кельтские языки”, М., “Academia”, 2000, էջ 388:

² Sté u, օրինակ, H. Pedersen, Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen, Bd. 1-2, Göttingen, 1909-1913: J. Vendryes, La position linguistique du celtique, Louvain, 1937: Г. Льюис и Х. Педерсен, Краткая сравнительная грамматика кельтских языков, Ы., 1954: К. Н. Jackson, Language and history in early Britain, a chronological survey of the Brittonic languages first to twelfth century, Edinburgh, 1953 և այլն:

³ Հմնտ. Г. А. Климов. О праязыковой реальности // “Актуальные вопросы сравнительного языкознания”, Л., “Наука”, 1989, էջ 5-20: А. С. Мельничук, Проблематика реконструкции в сравнительно-историческом языкознании // “Актуальные вопросы сравнительного языкознания”, էջ 21-35: Языки мира: Проблемы языковой вариативности, М., “Наука”, 1990: Վ. Գ. Համբարձումյան, Ակնարկներ հայոց լեզվի համեմատական բառագիտության, պրակ 2, Ե., 2007:

առհասարակ «լեզուներ» դասակարգելիս կամ խմբավորելիս առանձնապես պետք է հաշվի առնել նրանց զարգացման արտաքին և ներքին գործոնները, կառուցվածքի տիպական բաղադրիչների արտահայտության և բովանդակության պլանների փոխհարաբերությունը, դրանց հարացուցային և շարակարգային շարքերի միավորների դրսևորումը, ինչպես նաև գործառական ընդգրկվածությունը¹: Ուստի կարծում ենք, որ կելտական լեզուների դասակարգման ժամանակ ևս պետք է նկատի ունենալ ոչ այնքան միայն աշխարհագրական կամ ժամանակային ընդգրկումը, որը եղել է մինչև այժմ, որքան նաև լեզվի հասարակական, տարածքային և իմաստային-գործառական դրսևորումները: Եվ ըստ այդմ՝ առանձնացնում ենք ստորակարգման (սուբորդինացիայի) տարբեր աստիճաններ ներկայացնող այնպիսի միավորներ, ինչպիսին են՝ խումբ, ենթախումբ, լեզու, բարբառախումբ, բարբառ, խոսվածքների խումբ և խոսվածք:

Ըստ այսմ՝ կելտական լեզուները հնդեվրոպական լեզուների մեջ ներկայանում են հետևյալ հերթակարգությամբ (աստիճաններով):

ա. Ավանդաբար առանձնացվող երկու խումբ՝ կղզիների և մայրցամաքային:

բ. Ենթախմբեր. առաջինում երկու՝ բրիտական և գոյդելյան, երկրորդը չունի ենթախումբ:

գ. Առանձին լեզուներ. ա) կղզիների խմբի բրիտական ենթախմբում՝ պիկտերեն, վալլիերեն, կոռներեն, բրետոներեն և կումբրերեն, բ) գոյդելյան ենթախմբում՝ շոտլանդերեն, իռլանդերեն և մեն(կ)երեն, գ) մայրցամաքային խմբում՝ գալլերեն, կելտիբերերեն և լեպոնտերեն:

դ. Բարբառախմբեր. վալլիերենի մեջ՝ հարավային և հյուսիսային, իռլանդերենի մեջ՝ մունստերյան, կոննախոտյան և ուլստերյան:

ե. Բարբառներ. վալլիերենի հարավային բարբառախմբում՝ գվինետ-գլամորգանի և դիվեդյան, հյուսիսային բարբառախմբում՝ գվինեդյան և պոուիսյան, իսկ իռլանդերենի բարբառախմբերում չկան բարբառներ:

զ. Խոսվածքների խմբեր. վաններենի բարբառին հարող ստորին վաններենի խոսվածքների խումբ և վերին վաններենի խոսվածքների խումբ:

է. Խոսվածքներ. բրիտական ենթախմբում՝ տրետերյան բարբառի պլուգրեականյան խոսվածք, գոյդելյան ենթախմբում՝ մենկերենի հարավային և հյու-

² Ավելի մանրամասն տե՛ս Վ. Գ. Համբարձումյան, Լեզվի զարգացման արտաքին և ներքին գործոնների մասին // «Հայոց լեզուն և գրականությունը դպրոցում», 1978, 3, էջ 50-54: Նույնի՝ Լեզու, ոճ, խոսք // «Բանբեր Երևանի համալսարանի», 1981, 3, էջ 182-191 և այլն:

սիսային խոսվածքներ: Կելտական լեզուների առանձին խոսվածքներում չեն նշվում ենթախոսվածքներ:

Ըստ այսմ՝ կունենանք հետևյալ ստորակարգությունը (սուբորդինացիան).

ա) *լեզուների խումբ*. առանձին լեզուներ,

բ) *բարբառախումբ*. ա) առանձին բարբառներ, բ) ենթաբարբառներ,

գ) *խոսվածքների խումբ*. ա) առանձին խոսվածքներ, բ) ենթախոսվածքներ:

Ավելի մանրամասն ներկայացնենք այս բաշխումը՝ հատկապես նկատի ունենալով պատմահամեմատական լեզվաբանության ժամանակակից տվյալները:

3. Կղզիների կելտական լեզուների բրիտական ենթախմբում առանձնանում է հինգ կարգի լեզու, որոնք հաճախ նշվում են մեկից ավելի անուններով՝ պիկտերեն (կամ պիկտերի լեզու)¹, վալլիերեն [կամ կիմրերեն, ուել(ս)երեն], կոռներեն (կամ կոռնիերեն, կոռնուելերեն, կոռնվալլիերեն), բրետոներեն (կամ արմորիկյան բրետոներեն) և կումբրերեն, իսկ գոյդեյան ենթախմբում՝ երեք կարգի լեզու, որոնք ևս հայտնի են մեկից ավելի անուններով՝ շոտլանդերեն (կամ գաելերեն, գելերեն, լեոնաշոտլանդերեն, էրերեն), իռլանդերեն (կամ գելերեն) և մենկերեն (կամ մենկերեն, մենկա, Մեն կղզու լեզու):

ա) Պիկտերենն առանձին լեզու է բրիտական ենթախմբում, այժմ՝ մեռած, չի ունեցել բարբառային տարբերակներ, թեև ենթադրվում է, որ ժամանակին պիկտերը խոսելիս են եղել երկու լեզվով, մեկը՝ հնդեվրոպական (կելտական խմբի), իսկ մյուսը՝ ոչ հնդեվրոպական ցեղակցության: Պիկտերը բնակվելիս են եղել Շոտլանդիայի հյուսիսային մասերում, Հեբրիդյան, Օրկնեյական, թերևս նաև Շոտլանդական կղզիներում: Նրանց լեզուն դուրս է մղվել շոտլանդերենի, այլև սկանդինավյան բարբառների կողմից (մ. թ. 10-րդ դ.): Շոտլանդերեն և լատիներեն բնագրերում (տեքստերում) պահպանվել են առանձին գլոսաներ (բուն բնագրին կից՝ լուսանցքային մեկնաբատեր), սակավաթիվ անձնանուններ, տեղանուններ, կան նաև մի քանի տասնյակ համառոտ արձանագրություններ, որոնք այնքան էլ հստակ պատկերացում չեն տալիս լեզվի հնչյունական համակարգի և քերականական կառուցվածքի մասին² :

¹ Փակագծերում տալիս ենք կելտական լեզուների դասակարգման մեջ տարբեր ժամանակներում տվյալ լեզվին տրվող, այս կամ այն չափով ընդունելի համարված մյուս անվանումները՝ բնականաբար ելնելով տեսական քննարկման ինչ-ինչ նկատառումներից, նկատի ունենալով գիտական գրականության հետ կապված կոնկրետ հանգամանքներ:

² Տե՛ս *А. А. Королев*, Пиктский язык // "Языки мира: Германские языки. Кельтские языки" էջ 459 - 460:

բ) Վալլիերենը, ի տարբերություն պիկտերենի, այլև կոռներենի և կումբրերենի, ներկայանում է բարբառախմբերով, սրանք էլ՝ բարբառներով, իսկ բրետոներենը՝ բարբառներով, վերջիններս էլ՝ խոսվածքների խմբերով և խոսվածքներով: Գոյդեյյան ենթախմբում շոտլանդերենը հայտնի է որոշակի թվով բարբառներով, իռլանդերենը՝ բարբառախմբերով, իսկ մենկերենը՝ խոսվածքներով:

Այդ լեզուն կենդանի է Ուելսում (խոսողների թիվը՝ մոտ. 500 հզր.) և Արգենտինայում (մոտ. 10 հզր.): Ուելսում այն ունի երկու՝ հարավային և հյուսիսային բարբառախումբ, ընդ որում՝ հարավային բարբառախմբի մեջ մտնում են գվենետ-գլամորգանի և դիվեդյան բարբառները, իսկ հյուսիսայինի մեջ՝ գվինետյան և պոուիսյան բարբառները, որոնք միմյանցից տարբերվում են հնչյունական, ձևաբանական, մասամբ նաև շարահյուսական հատկանիշներով: Վալլիերենը կրում է նաև կելտական լեզուներին բնորոշ հնագույն գծեր, ունի բառապաշարի որոշակի ազդեցություն այլ լեզվից, հնից եկող՝ լատիներենից, նոր ժամանակներում՝ անգլերենից և ֆրանսերենից: Լեզվի պատմության հին շրջանն ընդգրկում է մ. թ. 8-11-րդ դդ., որից գրավոր տվյալներ են հասել բացառապես բառացանկերի և հատուկ անունների տեսքով:

գ) Կոռներենը գործածվել է Կոռնուոլ իշխանությունում (Կոռնուոլ թերակղզի՝ Անգլիայի ծայր հարավ-արևմուտք), մեռած լեզու է (19-րդ դ. սկիզբ), անցել է պատմության երեք շրջան՝ հին (9-12-րդ դդ.), միջին (13-16-րդ դդ.) և նոր (17-18-րդ դդ.), 18-րդ դ. դադարել է գործածվելուց. բրետոներենի հետ միասին պատկանում է հարավարևմտյան բրիտական ենթախմբին: Հին կոռներենով պահպանվել են որոշ անձնանուններ, առանձին գլոսաներ՝ լատիներեն բնագրերում (տեքստերում), հայտնի է բավականին ծավալուն մի լատիներեն-կոռներեն գլոսարիա (մեկնաբանների բառարան), միջին կոռներենով մեզ են հասել մի շարք կրոնական պատումներ (միստերիաներ), իսկ նոր շրջանից՝ նույնպիսի դրամաներ, ինչպես Նոր կտակարանի թարգմանություն, այլև նամակներ, բանավոր զրույցներ և այլն, - այդ ամենը գրված է լատիներեն գրերով: Համեմատաբար լավ է ուսումնասիրված միջին շրջանի կոռներենը: Հին շրջանում այն թեքական բնույթի լեզու է եղել, որը գնալով իր տեղը զիջել է վերլուծական կառուցվածքի տիպին¹:

¹ Հմմտ. *А. А. Королев. Корнский язык // "Языки мира: Германские языки. Кельтские языки"*, էջ 452-455: *К. George, Cornish // "The Celtic languages"*, London-New-York, 1993:

դ) Բրետոներենը (կամ արմորիկյան բրետոներենը, Բրետոն թերակղզու հին՝ Արեմորիկա կամ Արմորիկա անվանումից) ունի երեք բարբառ՝ տրետերյան, լեոներենի և վաններենի, որոնցից առաջինի մի խոսվածքն է պլուգրեականյան խոսվածքը, իսկ երկրորդը ներառում է խոսվածքների երկու խումբ՝ ստորին վաններենի և վերին վաններենի, որոնք հավանաբար ունեն իրենց այս կամ այն կարգի խոսվածքը (կամ խոսվածքները): Առանձնանում է նաև կոռնուայերենը՝ որպես ուրույն լեզու:

Բրետոներենը, ինչպես վերը նշվեց, հիմնականում տարածված է Բրետոն թերակղզում, որտեղ մ. թ. 5-7-րդ դդ. տեղաշարժվել է բրիտական ցեղերի մի մասը, խոսողների թիվը՝ մոտ. 1 մլն.: Հնագույն գրավոր հուշարձանները (հիմնականում՝ գլոսաներ) 8-րդ դ. են, իսկ հետագայում, հատկապես 11-17-րդ դդ. դրանք մեծ թիվ են կազմում: Գրային համակարգը հիմնված է լատիներենի այբուբենի վրա: Լեզուն վերլուծական կառուցվածքի է, ձևաբանական մակարդակում առանձնացվում են բառավերջի հերթագայություն (անլաուտ), դիմավոր և անդեմ խոնարհումներ, բայական հարացույցները բավականին միօրինակ են, կա դերանվանական նախդիրների ուժեղ համակարգ, ենթական չի նախորդում բային՝ անորոշ ձևում: Բառային փոխառությունները հիմնականում լատիներենից են, իսկ ավելի ուշ՝ ֆրանսերենից¹:

Ի դեպ, նկատենք, որ, անկախ հնդեվրոպաբանության և առհասարակ լեզուների ծագման և պատմության հարցերում ունեցած յուրօրինակ տեսությունից, Ն. Մառը կելտական լեզուների (մասնավորապես բրետոներենի) և հայերենի առնչության վերաբերյալ հետևյալ միտքն է հայտնում. «Կելտական լեզուները, նրանց թվում նաև կենդանի բրետոներեն խոսքը, ինչպես հին գրական և ժամանակակից հայերեն լեզուները (փխ.՝ լեզուն – Վ. Հ.)՝ Կովկասում, ի հայտ են բերում հնչյունային խոսքի ստադիալ զարգացման անցման աստիճան Եվրոպայի նախասկզբնական ժողովրդի հաբեթական համակարգի և պրոմեթևսյան համակարգի լեզուների միջև»²:

¹ Հմնտ. *K.H. Jackson*, *Historical phonology of Breton*, Dublin, 1967: *R. Hemon*. *Historical morphology and syntax of Breton*, Dublin, 1975: *L. Fleuriot*. *Le vieux Breton. Elements d'une grammaire*, Paris, 1964:

² *Н. Я. Марр*, *Бретонская нацменовская речь в увязке языков Афреврозии (Из трехмесячной работы во Франции)* // *Н. Я. Марр*, *Избранные работы*, т. IV, Л., ГСЭИ, 1937, с. 198 [= Նույնը՝ «*Известия Государственной академии истории материальной культуры*», т. 6, вып. 1, Л., 1930].

ե) Կումբրերենը ևս մեռած լեզու է, որ գոյություն է ունեցել Բրիտանական կղզիներում: Նկատենք, որ այս լեզվի վերաբերյալ համեմատական, առավել ևս տիպաբանական լեզվաբանությանը շատ քիչ տվյալներ են հայտնի:

4. Կղզիների կելտական լեզուների գոյության ենթախմբի մեջ մտնում են, ինչպես վերը նշվեց, շոտլանդերենը, իռլանդերենը և մենկերենը: Առաջինն ունի երկու՝ արևմտյան և արևելյան բարբառներ, երկրորդը երեք՝ մունստերյան, կոննախտյան և ուլստերյան բարբառախմբեր, իսկ երրորդը երկու՝ հարավային և հյուսիսային խոսվածքներ:

ա) Շոտլանդերենը (այլ անվանումով՝ գելերեն, գելերեն, լեռնաշոտլանդերեն, էրերեն) տարածված է եղել Շոտլանդիայի հյուսիս-արևմուտքում, ինչպես նաև Հիբրիդյան կղզիներում, կանադական գավառ հանդիսացող Նոր Շոտլանդիայում, խոսողների թիվը՝ մոտ 100 հզր., ըստ ծագման կամ ըստ բնույթի իռլանդերենի մի բարբառն է. իռլանդացի առաջին բնակիչներն այստեղ՝ Շոտլանդիա են եկել մ. թ. 5-րդ դ., թեև լեզուն իռլանդերենից առանձնանում է ավելի ուշ՝ 11-13-րդ դդ.: Ըստ հնչյունական հատկանիշների՝ այն բաժանվում է բարբառային երեք խոշոր շրջանների՝ արևելյան, հարավարևմտյան և արևմտյան: Գրությունը հիմնված է լատիներենի այբուբենի վրա: Այս լեզվին բնորոշ են հին ձայնեղների իլացումը ($b > p$, $d > t$ և այլն), խուլերի վերածումը ասպիրատների ($t > s$ և այլն), նախաշունչ շփականների ի հայտ գալը, վանկի սկզբի փոփոխության (մուտացիայի) ենթարկված բաղաձայնների պարզեցումը և այլն: Ձևաբանական մակարդակում նկատելի է հոլովների կորուստը՝ բացի ուղղական և սեռական հոլովներից, ինչպես նաև համադրական բնույթի խոնարհման կրճատումը, վերլուծական «տևական» տիպի ձևերի ի հայտ գալը ձևաբանական համակարգում և այլն:

բ) Իռլանդերենը (ըստ լեզուն կրողների՝ գելերեն. գրությունը՝ է-ով) տարածված է Իռլանդիայում՝ որպես պաշտոնական լեզու, անգլերենին զուգահեռ, և Հյուսիսային Իռլանդիայում, մասամբ՝ ԱՄՆ-ում, Մեծ Բրիտանիայում: Խոսողների թիվը՝ մոտ 600 հզր., թեև իռլանդացիների ճնշող մեծամասնությունը (ավելի քան 7,5 մլն.) անգլախոս է: Առանձնացվում են բարբառախմբեր, որոնք ընդգրկում են ենթաբարբառներ և խոսվածքներ, և որոնց միջև առկա են որոշակի տարբերություններ՝ ընդհուպ անհասկանալիության աստիճանի:

Ներկայումս ընդունված է իռլանդերենի պատմությունը (մանրամասն) բաժանել մի քանի շրջանի. ա) հնագույն կամ օգամյան (4 - 6-րդ դ. սկիզբ), բ) հին կամ արխաիկ (6-րդ դ. կես - 8-րդ դ. սկիզբ), գ) դասական (8-րդ դ. կեսեր - 10-րդ

դ. սկիզբ), դ) միջին (10 -12-րդ դ. վերջ), ե) նոր (13-րդ դ. սկիզբ - 17-րդ դ.), գ) ժամանակակից (18-րդ դ. ի վեր)¹:

Հնագույն իռլանդերենի հնչյունական համակարգի համար հատկանշական են հե. շրթնաքմային k^h-ի առկայությունը, բաղաձայնների հակադրություն ըստ փափկության, ինչպես նաև շրթնայնացվածության, ընդ որում՝ վերջինս ավելի ուշ գրեթե իսպառ վերանում է, շեշտը սկզբնավանկային է: Գիրը մուտք է գործել մ. թ. 1-ին դ., օգամյան արձանագրությունները թվագրվում են 4-7-րդ դդ., իսկ լատինականը՝ 5- 6-րդ դ. սկզբերին, սակայն ձեռագիր գրական հուշարձանները երևան են գալիս ավելի ուշ՝ 11-12-րդ դդ.:

Այժմ իռլանդերենով կա հարուստ գրականություն, որ կարևոր աղբյուր է լեզվաբանական գրեթե ամեն կարգի ուսումնասիրության համար:

Այսպես, պահպանվել են հնդեվրոպական լեզուներին բնորոշ թեքականության գրեթե բոլոր հատկությունները: Անուններն ունեն չորս հոլովում, գոյականը՝ նաև երկակի թիվ (casus dualis): Թեև տեղի է ունեցել վերջնավանկի ձայնավորի անկում (ապոկոպ. անգլ. apocope), սակայն առանձին հոլովների ինչ-ինչ վերջավորություններ հաճախ որակապես հակադրվել են հին հիմքի վերջին բաղաձայնին [ø (զրո) - քմային - շրթնային հակադրություն]: Բայական համակարգը ներկայացնում է անհամեմատ ոչ-միակերպ վիճակ՝ կապված հատկապես սահմանական, ստորադասական (կոնյունկտիվ) եղանակների վերջավորությունների հակադրության հետ, նախադասության անդամներն ունենին ստորոցյալ - ենթակա - ուղիղ խնդիր (= VSO) շարադասություն, բառապաշարի եկամուտ բաղադրիչը (փոխառությունները) սկզբնապես հիմնականում եղել է լատիներենից, այնուհետև ֆրանսերենից (անգլանորմաներենից), իսկ մեծ մասամբ՝ անգլերենից²:

գ) Մենկերենը (կամ մեներենը, Մեն կղզու լեզուն) իր խոսվածքներով հանդերձ մեռած է. դեռևս նախանցյալ դարի կեսերին կղզու բնակիչներից միայն տարեցներն են տեղյակ եղել այդ լեզվից՝ իբրև մնացուկային (ռեիկտային) երևույթ: Տարբերում են մենկերենի պատմության երկու փուլ՝ հին (17-18-րդ դդ.) և ժամանակակից (19-20-րդ դդ.)³:

¹ Sté u A. A. Королев, Ирландский язык // «Большой энциклопедический словарь: Языкознание», М., Науч. изд. «Большая Российская энциклопедия», 1998, էջ 201:

² Sté u Նույն տեղում:

³ Հմնտ. В. Н. Ярцева. նշվ. աշխ., էջ 5:

5. Մայրցամաքային կելտական լեզուների խումբն ընդգրկում է համեմատաբար քիչ թվով լեզուներ: Նախ՝ այստեղ չեն զանազանվում ենթախմբեր, այլ նշվում են առանձին լեզուներ՝ գալլերեն (մայրցամաքային կելտական լեզու կամ բարբառ՝ մեռած), կելտիբերերեն (իսպանակելտերեն, կելտիբերերի լեզու, Պիրենեյան թերակղզու կելտական ցեղերի լեզու) և լեպոնտերեն: Այնուհետև՝ հիշյալ լեզուներից միայն գալլերենն է, որ ներառում է երկու բարբառ՝ բելգական և նարբոնյան, այլև գաղատների լեզուն (մեռած):

ա) Գալլերենն իրականում ներկայացնում է կելտական ցեղերի մի որոշակի բարբառային միասնություն, որը մ. թ. ա. 6-5-րդ դդ. զբաղեցնում էր Արևմտյան և Կենտրոնական Եվրոպան (բացառյալ Պիրենեյան թերակղզին և Հյուսիսային Իտալիան), այլև Փոքր Ասիան (ի դեմս գաղատական ցեղի): Այն այսօր մեռած լեզու է, պահպանվել են հատվածական արձանագրություններ մ. թ. ա. 3-րդ - մ. թ. 3-4-րդ դդ. (Էտրուսկերեն, հունարեն և լատիներեն գրերով), որոնք սուղ տվյալներ են, որքանով որ հնարավորություն չունեն ցույց տալու այդ լեզվի մեջ ենթադրվող բարբառային տարբերակվածությունը: Պարունակում է որոշակի հին (արխաիկ) գծեր, որոնք բացակայում են, օրինակ, կղզիների կելտական լեզուներում՝ ձայնավորների ձուլման (սինկոպի. անգլ.՝ syncope «հնչակորուստ») և անկման (ապոկոպի. անգլ.՝ apocope «հնչաաղում») բացակայություն, հին երկար և կարճ ձայնավորների հստակ հակադրում: Նկատվում են նաև ձևաբանական և շարահյուսական կառուցվածքի որոշակի տարբերություններ և այլն¹:

Այս ենթախմբի մեջ մտնում են գաղատերենը (գաղատների լեզուն), այլև բելգական և նարբոնյան բարբառները. գաղատերենն այսօր մեռած լեզու է: Հայտնի է, որ կելտ-գաղատների բնակության լայն տարածքներին հարող շրջաններում թե՛ նախկինում, թե՛ ավելի ուշ գոյություն են ունեցել զգալի թվով անվանումներ, որոնք առնչվում են գաղատական բոլոր ցեղերի ընդհանուր ինքնանվանմանը, օրինակ՝ *գել* և *Գելիա* անգլիացած ձևերը, որոնցով իրենց անվանում էին Իռլանդիայի կելտերը, *Գալեցիա* (այժմ՝ *Գալիսիա*) նահանգը հյուսիսարևմտյան Իսպանիայում, *Գաղատիան* Փոքր Ասիայում, *Գալատի* (հմմտ. ռուս.՝ *Գալաց*) քաղաքը Դանուբի հարավում, *Գալիցիա* (*Հին Գալիցիան*, *Գալիցիա* երկիր)՝ կենտրոն ունենալով հյուսիսարևելյան Մերձկարպատիայի *Գալիչ* քաղաքը²:

¹ Ste u A. A. Королев, Галльский язык // “Большой энциклопедический словарь: Языкознание”, էջ 92:

² U. Մելե, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Ե., 1978, էջ 274:

բ) Կելտիբերերենը այժմ մեռած լեզու է, որով խոսելիս են եղել Պիրենեյան թերակղզու կենտրոնական մասը զբաղեցրած կելտական ցեղերը՝ այստեղ թափանցած մ. թ. ա. 7-6-րդ դդ.: Գրավոր աղբյուրները բավականին սուղ են, եղածներն էլ՝ հատվածական, փոքր ծավալի, և դրանց որոշ մասը գրված է լատինական, մեծ մասը՝ իբերական գրերով, դժվարությամբ հարմարեցված այս լեզվին, որ և չի արտացոլում, օրինակ, հնչյունների ձայնեղ / խուլ հակադրությունը, ընդ որում՝ իբերականով գրվածներն ավելի հին են, քան լատինականով գրվածները, վերջիններս էլ հիմնականում վիմագիր են և այլն: Ունի բավականին հնագույն (արխաիկ) գծեր թե՛ հնչյունական և թե՛ ձևաբանական համակարգում, որն էլ ավելի է մեծացնում այդ լեզվի նշանակությունը ինչպես կելտական, այնպես էլ առհասարակ հնդեվրոպական լեզուների համեմատական ուսումնասիրության համար: Նախադասության անդամների շարադասությունը բավականին ազատ է, որն այլ բան չէ, քան հնդեվրոպական հնագույն հատկության պահպանման արտահայտություն: Բառապաշարում կան զգալի թվով հնաբանություններ (արխաիկ շերտ), որոնք այս կամ այն չափով պահպանված են նաև ցեղակից մյուս լեզուների մեջ, որ թերևս գալիս են հնդեվրոպական ընդհանրության շրջանից:

գ) Լեպոնտերենը ավանդված է մ. թ. ա. 4-րդ դ. Ցիսալպյան Գալլիայի (Իտալիայի հյուսիսի) Լուգանոյի շրջանում, որ մ. թ. սկզբներին դուրս է մղվել լատիներենի կողմից: Այս լեզուն պատկանում էր մայրցամաքային կելտական լեզուների շարքին, կամ էլ մեկ այլ դասակարգմամբ՝ կելտական լեզուների P- ճյուղին: Հայտնի է չորս տասնյակի հասնող արձանագրություններով (մահարձանների, սկիհների, դրամների վրա), որոնք հիմնականում հատուկ անուններ են պարունակում:

Քանի որ այդ արձանագրությունները գրված են էտրուսկյան այբուբենով, ուստի վերջինիս նման այս լեզուն չունի հատուկ նշաններ ձայնավորների երկարություն/ կարճություն (a / \bar{a} , e / \bar{e} , o / \bar{o} և այլն) տարբերակման համար, ունի a , o , u , e , i ձայնավորներ, պայթական բաղաձայնները երկշարք են՝ ձայնեղ / խուլ հակադրությամբ (b/p , d/t , g/k), ունի m , n , l , r , s , $s (= t)$ շփականներ: Քերականական կառուցվածքը թեքական (ֆլեկտիվ) տիպի է, հավանաբար չի ունեցել բարբառային տարբերակներ:

Ընդունված է նկատել, որ կելտական լեզուները մերձավոր ցեղակցության տեսակետից համեմատաբար մոտ են իտալյան լեզուներին, որի հիման վրա դրանք երբեմն միացվում են մեկ խմբի մեջ: Ա. Մեյեն կարծում է, որ կելտական

և իտալյան լեզուները միասին են առանձնացել ցեղակից մյուս լեզուներից՝ ներկայացնելով հնդեվրոպական միևնույն բարբառը: Այդպես նշվում է, որ, տվյալ դեպքում, օրինակ, «հատկանշական է նախահավելվածի լրիվ բացակայությունը իտալական, կելտական, գերմանական, բալթիական ու սլավոնական ամենահին բնագրերում»¹:

Բայց, ահա, թե ինչ է գրում Օ. Շիրոկովն այս առումով. «Իտալյան լեզուներին մոտ է եղել մ. թ. ա. V-I դդ. Վենետյան արձանագրությունների լեզուն: XIX դ. վերջին - XX դ. ուսումնասիրությունները ցույց տվեցին, որ հիմք կա ենթադրելու իտալյան ճյուղի և կելտական ճյուղի վենետյան լեզվի հին ծագումնային սերտ առնչությունների (կոնտակտների) մասին: Իտալա-կելտական ծագումնային ընդհանրության մասին դրույթը դեռևս չի ենթադրում իտալա-կելտական միասնական նախալեզվի գոյություն, ճիշտ այնպես, ինչպես որ ժամանակակից համեմատաբանության մեջ հիմք չկա ենթադրելու բալթիկ-սլավոնական առանձին նախալեզվի գոյության մասին (չնայած բալթյան և սլավոնական ճյուղերի միջև հին ծագումնային կապերի անառարկելի առկայությանը) կամ նույնիսկ ընդհանուր արիական (հատկապես հնդիրանական) նախալեզվի մասին: Իտալա-կելտական, բալթիկ-սլավոնական, հնդ-իրանական ծագումնային զուգադիպումները լոկ ցույց են տալիս հնագույն սերտ շփումների գոյություն ընդհանուր հնդեվրոպական նախալեզվի համապատասխան բարբառների և բարբառային խմբերի միջև, նրանց զուգաբանությունների խաչաձևումը հին հնդեվրոպական բարբառային ամբողջականության (կոնտինուումի) մեջ»² :

Վ. Յարցևան ամենից առաջ առանձնացնում է գալլերենը, իռլանդերենը, մեներենը, շոտլանդերենը (երերենը), վալլիերենը (ուելսերենը կամ կիմրերենը), կոռներենը (կոռնուելերենը) և բրետոներենը³: Այնուհետև նշվում է, որ կելտագիտությունն ուսումնասիրողների մի մասն այն կարծիքին է եղել, որ «կելտական լեզուներում չկա որևէ այնպիսի բան, որ հնարավոր չլինի դուրս բերել հնդեվրոպական հիմք-լեզվի նորմայից», իսկ մյուս մասը կարծում է, որ «կելտական լեզուներում խառն են հնդեվրոպական և ոչ-հնդեվրոպական գծերը, և որ կելտական լեզուների շատ կողմեր կարելի է բացատրել միայն այլ լեզվի ենթաշերտի ազդեցությամբ», ընդ որում՝ կա՛մ ֆիննական, կա՛մ սեմաքամյան, կա՛մ էլ «միջ-

¹ *A. Meillet, Les dialectes indo-européens, Paris, 1908:*

² *Օ. Շիրոկով, Современные проблемы сравнительно-исторического языко-ведения, М., Изд. Московского ун.-та, 1981, էջ 9:*

³ *Վ. Н. Ярецва, նշվ. աշխ., էջ 5:*

երկրածովյան» լեզուներից եկող ազդեցություն»¹ : Նկատենք, որ Յարցևայի նշած տեսակետներից երկրորդի հետ մեթոդաբանական նմանություն ունի այն, որ հայերենի մեջ ևս ենթադրվում են նման «զծեր» (Գ. Ղափանցյանի, հետագայում նաև Գ. Ջահուկյանի աշխատություններում, թեև իրարից տարբեր):

6. Կելտական լեզուներն առանձնանում են նաև լեզվական՝ հնչյունական, բառապաշարային, ձևակազմական հատկանիշներով:

Այսպես, հնդեվրոպայան հետնալեզվային պայթական *k^h հնչույթը լեզուների մի մասում (բրիտերեն, լեպոնտիերեն) արտացոլվում է որպես, այսպես կոչված, P-լեզու, իսկ մյուս մասում (գոյդելերեն, կելտիբերերեն) որպես, այսպես կոչված, Q-լեզու. այս տեսակետից, օրինակ, գալլերենը հանդես է բերում միջին դիրք, այսինքն՝ համատեղում է թե՛ մեկի և թե՛ մյուսի հատկությունը:

Բառապաշարի, մանավանդ արմատի կազմության շատ իրողություններ հնարավոր է, տվյալ դեպքում, համեմատել հայերենի համանման միավորների հետ՝ հիմնված ոչ միայն հնչյունական, այլև իմաստային որոշակի ընդհանրությունների վրա, որոնք հավասարապես ժառանգորդական բնույթի են՝ անկախ հետագայում կրած փոփոխություններից:

Ինչպես նկատում ենք, կելտական լեզուներն ավելի տարբերակային են ոչ միայն իբրև առանձին, այլև որպես գրական և խոսակցական միավորներ՝ բարբառ, ենթաբարբառ, խոսվածք և ենթախոսվածք, որոնք հաճախ կոչվում են լեզուներ անվանումներով, և այդ ամենը, տվյալ դեպքում, ի համեմատություն հայերենի, որ չունի նման չափերի հասնող տարբերակում: Այլ կերպ ասած՝ ի տարբերություն հայերենի, որ հնդեվրոպական լեզուների մեջ հանդես է գալիս առանձին («միակի. մենալեզու») ճյուղով և համեմատության մեջ է առնվում հին գրական լեզվի (5-րդ դ.) նորմայով, կելտական ճյուղը ներկայանում է ո՛չ միայն առանձին լեզուներով (բարբառներով և այլն), որպիսով համեմատության բազմաձև գուգակցումը, բնականաբար, թեքվում է դեպի վերջինը՝ կելտականը (հին գրական հայերենի բարբառների տվյալները, որոնք առկա են տարբեր բնույթի գրավոր աղբյուրներում, առաջժմ մնում են ոչ ամբողջական ձևով ուսումնասիրված)²:

¹ *В. Н. Ярцева*, նշվ. աշխ., էջ 10: Հմնտ. հայերենի վերաբերյալ նույնպիսի ըմբռնման (կոնցեպցիայի) առկայությունը հայ լեզվաբանության մեջ՝ արտահայտված նույնիսկ հեղինակավոր ուսումնասիրողների աշխատություններում:

² Տե՛ս Գ. Բ. *Ջահուկյան*, Հայ բարբառագիտության ներածություն, էջ 245-277:

Շնորհիվ որովհետև՝ համեմատության կելտական եզրի մեջ գերակայում է իռլանդերենը, իսկ մյուսները մասնակի տվյալներով են հանդես գալիս: Իռլանդականը, իր հերթին, ներկայանում է ոչ միայն հին կամ միջին, այլև նոր վիճակով, որ հայերենի հետ համեմատելիս, բնականաբար, ենթադրում է տարբերակված մոտեցում:

Լեզուներում, առհասարակ, զուգաբանական վերլուծությունը կատարվում է ոչ թե միակողմանի, այլ հավասարամեծ (isometric) բաշխման մեջ, անպայման հարաբերակցության նույն մակարդակի վրա: Այդ մոտեցումը կիրառելի է նաև հայ-կելտական զուգաբանությունների քննության դեպքում. կելտական լեզուների զուգաբանական միավորների քանակային մեծությունը ստեղծում է համեմատելի միավորների բազմազանություն, սակայն ոչ առավելություն՝ հավասարության մեջ. այլ կերպ ասած՝ հայերենի մեկ կամ առավելագույնը երեք (հնչյունական, բառային) միավորի դիմաց սովորաբար հանդիպում է կելտական լեզուների մեծ թվով՝ մինչև վեց միավոր, որ բնավ չի նշանակում, թե խախտվում է զուգադիպության նիշը:

Գլուխ երրորդ
ՀԱՅԵՐԵՆԻ ԵՎ ԿԵԼՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԻ
ՕԱԳՈՒՄՆԱՅԻՆ
ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՀԱՐՑԸ

1. Հայերենի և ցեղակից մյուս լեզուների համեմատական ուսումնասիրության պատմությունը կարելի է բաժանել երեք շրջանի՝ ա) իրանական (մարերենի բարբառ. 1836-1875 թթ.), բ) առանձին խմբի (ճյուղի) (1875 թ. առ այսօր) և գ) ոչ պակաս կարևոր կամ առանձնապես կարևոր (1970-ական թթ. ի վեր) լեզու համարվելու կամ լինելու նկատառումով: Առաջին շրջանում հայերենի տվյալները համեմատաբար քիչ են ներառվում լեզուների ծագումնային և ցեղակցային հարցերի քննության մեջ, քան երկրորդ շրջանում, իսկ երրորդում դրանց տրվում է առավել, նույնիսկ առանցքային նշանակություն¹:

Այս իրողությունը մասամբ նկատելի է նաև հայ-կելտական առնչությունների դեպքում: Հնդեվրոպական լեզուների ստուգաբանական բառարաններում հայերենի և կելտական լեզուների միջև հնարավոր համեմատություններն այստեղ բերվում են մինչև նախանցյալ դարի 30-ական թթ. եղած տվյալներով, որոնք հետագայում ամբողջանում են Յու. Պոկորնու և ավելի ուշ երևան եկած բառարաններում²:

Այնուհետև, տարբեր ընդգրկումներով համեմատական տվյալներ կան առանձին աշխատություններում, որոնցում, ի թիվս ցեղակից այլ լեզուների, անցկացվում է նաև համեմատություն հայերենի և կելտական լեզուների միջև՝ հիմնականում արմատաբանության, մասամբ հնչյունաբանության մակարդակում: Նման համեմատություն նշված շրջաններից առաջինում գրեթե չկա, կամ

¹ Э. А. Макаев, Общая теория сравнительного языкознания, էջ 155-156: Т. В. Гамкрелидзе. Вяч. Вс. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры, էջ 5-17 և հջ.:

² St' u J. Pokorny, Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, I Band, Bern/München, 1959: C. Watkins, The American Dictionary of Indo-European Roots, Boston, 1985: J. Puhvel, Hittite Etymological Dictionary (Trends in linguistics. Documentation I. Editor W. Werner), vol. 1 (Words beginning with A), vol. 2 (Words beginning with E and I), Mouton Publishers, Berlin-New York - Amsterdam, 1984, vol. 3, 1991: J. Tischler, Hethitisches etymologisches Glossar, mit Beiträgen von G. Neumann und E. Neu, Lieferungen 5 und 6 (L-M), Teil II-III, Lieferungen 7 und 8 (Nund T, D/I), teil III, Lieferung 9 (T, G/2). Innsbruck, 1990-1993; B. C. Растрогыева, Д. И. Эдельман, Этимологический словарь иранских языков, М., Том 1-2, 2000-2003:

ունի աննշան դրսևորում, իսկ հետագայում այն ավելի մեծ չափերի է հասնում: Այսպես, Հ. Պետերմանը ժամանակին հայերենի (բաղաձայն, ձայնավոր և երկհնչյուն նշանակող) գրերի հնչյունական-արտասանական արժեքը քննելիս բառի կամ արմատի մակարդակում համեմատություններ է անցկացնում մի կողմից՝ հնդեվրոպական (սանսկրիտ, հունարեն, լատիներեն, պարսկերեն, զենդերեն), մյուս կողմից՝ այլ ցեղակցության (ասորերեն, արաբերեն, արամեերեն և այլն) լեզուների տվյալների միջև¹: Ավելին, գուգահեռ նշվում է նաև Է. Լիդենի, Ֆ. Բոպի և ուրիշների տեսակետն այս կամ այն հարցի վերաբերյալ, նաև ըստ այդմ համեմատաբար ճիշտ լուծումներ է գտնում գրավոր հայերենի հնչյունների բնութագրման համար²:

Ամենից առաջ նկատենք, որ հայերենի և կելտական լեզուների հնչյունական և բառային (բացառյալ՝ շարահյուսական) գուգաբանությունների հարցը մինչև այժմ չի եղել առանձին ուսումնասիրման առարկա: Կան հարցին միայն անուղղակիորեն վերաբերող աշխատանքներ, ընդամին՝ դրանք նույնպես երկու կարգի են՝ հայերենի կառուցվածքի, բաղադրիչներից մեկնումեկի՝ բառային կազմի, հնչյունաբանության համեմատական-գուգաբանական քննությանը, այլև լեզվի ընդհանուր պատմությանը նվիրված աշխատություններ:

Հնդեվրոպական մյուս լեզուների առնչությամբ հայերենի գրաված տեղի առումով գրվել են հատուկ ուսումնասիրություններ, որոնցում ամենից առաջ բառային գուգաբանությունների նյութի հիման վրա քննվել են մյուս լեզուների հետ հայերենի հնարավոր մերձավորության աստիճանին վերաբերող հարցեր:

Համեմատական լեզվաբանության մեջ ավանդաբար նշվում են հնդիրանական, բալթիկ-սլավոնական, իտալակելտական առավել մերձավոր առնչությամբ լեզուներ. Ա. Մեյեն ժամանակին հայերենի համար նշում է հայ-հունա-իրանաբալթիկ-սլավոնական մերձավորություն՝ ոչ այնքան բառային, որքան հնչյունական գուգահեռությունների հիման վրա. հմմտ. «...Ճիշտ է եզրակացնել, որ բառային կազմը հիմքեր չի տալիս, որպեսզի հայերենն ավելի շուտ համեմատենք հնդիրանականի և հունարենի, քան լետալավոնականի (իմա՝ բալթիկ-սլավոնականի – Վ. Հ.) հետ», այլն՝ «Հայերենի հին հնչյունական երևույթներն իրենց համաբանական ձևերն ունեն հատկապես հնդիրանականում (և մասնավանդ իրանականում), լետալավոնականում ու հունականում, սակայն ոչինչ մեզ

¹ H. Petermann, Grammatica linguae armeniacae, Berolini, 1837, էջ 17-43:

² Նույն տեղում, էջ 20, 36, 37 հջ.:

թույլ չի տալիս հայերենն առանձնապես սերտ կապելու այս երեք բարբառներից մեկի հետ»¹:

Այդ առնչություններին վերաբերող նյութն ընդգրկող աշխատությունները ևս պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկուսի՝ 1)մինչև 1970-ական թթ. կեսերը հայտնի աշխատություններ (Ա. Մէյե, Ն. Պեդերսեն, Ջ. Բոնֆանտե, Ն. Աճառյան, Գ. Ջոլտա, Վ. Պորցիգ, Է. Մակաս և ուրիշներ) և 2) 1970-ական թթ. կեսերից հետո երևան եկած աշխատանքներ (Է. Թումանյան, Մ. Աղաբեկյան, Մ. Հաննեյան, Ն. Սիմոնյան, Ն. Սուքիասյան, Լ. Սարաջևա, Ե. Խաչատուրովա, Ծ. Հարությունյան):

Այս երկրորդում, թերևս, առավել ուշադրության առարկա են Գ. Ջահուկյանի, այնուհետև Թ. Գամկրելիձեի և Վյաչ. Իվանովի աշխատանքները, որոնցում ոչ միայն եղած, այլև լրացուցիչ տվյալներ են գրանցված հայ-կելտական առնչությունների վերաբերյալ²:

2. Ըստ այսմ՝ հարկավոր է նախ անդրադառնալ Ա. Մէյեի ուսումնասիրությանը՝ ցեղակից լեզուների մեջ հայերենի մերձավորության վերաբերյալ, որին եթե մյուսներն անդրադառնում են ոչ ուղղակիորեն, ապա Աճառյանի աշխատանքներում այն ունի հենքային նշանակություն, և որին էլ հետևում են հետագա ուսումնասիրողները՝ այս կամ այն չափով հանդես բերվող մասնակի վերապահությամբ³:

Հայերենի բարբառային դիրքի հետ կապված՝ Ա. Մէյեն անցկացնում է մի շարք գուգահեռներ, որոնցից մի քանիսը անմիջական ձևով վերաբերում են նաև հայ-կելտականին:

¹ Ա. Մէյե, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, էջ 12-17:

² Հայ-հունական զուգաբանությունների հետ կապված հայերենի և ցեղակից մյուս լեզուների բառային զուգաբանությունների քննարկմանն անդրադարձած քիչ թե շատ հայտնի ուսումնասիրությունների մասին համեմատաբար մանրամասն տե՛ս Ա. Մ. Արտյունյան, *Армяно-греческие лексические изоглоссы* // Г. Б. Джаукян, Л. А. Сараджева, А. П. Арутюнян, *Очерки по сравнительной лексикологии армянского языка*, Ереван, 1983, էջ 221-240:

³ A. Meillet, *Position dialectale de l'arménien* // "Mémoires de la Société de linguistique de Paris", vol. IX, 1896, p. 149-155 (= Ա. Մէյե, Հայերենի բարբառային դիրքը // *Նույնի՝ Հայագիտական ուսումնասիրություններ*, Ե., 1971, էջ 11-17): A. Meillet, *Les dialectes indo-européens*, P., 1908: А. Ме́йе, *Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков*, т. 2 109-149: Ն. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հհ. 1-4, Ե., 1971-1979: *Նույնի՝ Հայոց լեզվի պատմություն*, I մաս, Ե., 1940: *Նույնի՝ Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի*, հ. VI, Ե., 1971, էջ 463-590:

ա) «Օ ձայնավորը, որ ձգտում է ավելի բաց դառնալ ու շփոթվել a-ի հետ հնդիրանականում, լետաալավոնականում ու գերմանականում և շատ որոշակի կերպով պահպանվում է հունարենում և իտալակելտականում, հայերենում իր *o* երանգը պահում է մի քանի որոշակի դեպքերում, իսկ այլ դեպքերում դառնում է *u*, մինչդեռ *ō*-ն միշտ էլ *ā*-ից տարբեր է մնում»¹:

բ) Հին հայերենում ևս պետք է ընդունել բայի կերպային հակադրություն, որ բացառում է Մեյեն՝ այն ընդունելով բայթիկ-սլավոնականում, գերմանականացում և իտալակելտականում՝ հետևյալ մեկնաբանումով. «Կատարյալ և անկատար կերպի լետաալավոնական, գերմանական և իտալակելտական հակադրությունը կարծեք երևան չի գալիս հայերենում, որտեղ բայական նախածանցները հազվադեպ են, գրեթե բացառիկ: Բայց դրա փոխարեն այստեղ գտնում ենք ներկայի և անցյալ կատարյալի (իմա՝ ժամանակային – Վ. Հ.) հակադրություն, որ շատ է հիշեցնում հնդիրանականի և հունարենի հակադրությունը (հմմտ. *մի՛ բերեր* «*μή φέρε*» ներկա հրամայականը և *բեր* «*ἄνεγκε*» կատարյալ հրամայականը)»²:

գ) «Առաջին վանկում հնդել. *ǝ*-ն դառնում է *a* (օր.՝ *հայր*), ինչպես հունարենում, իտալակելտականում և գերմանականում, մինչդեռ այն *i* է դառնում հնդիրանականում և լետաալավոնականում. սակայն երկրորդ վանկում նույն ձայնավորը սղվում է, ինչպես իրանականում, լետաալավոնականում և գերմանականում (հայ. *դուստր*, գաթ. *dugəḏā*, հ.սլավ. *dūšti*, լիտ. *duktē*, գոթ. *dauhtar*), մինչդեռ այն պահպանվում է սանսկրիտում, հունարենում և իտալակելտականում (սանսկր. *duhitā*, հուն. *θυγάτηρ*)»³:

դ) «Վանկի սկզբում *s*-ն դառնում է *h* հայերենում, ինչպես նաև իրանականում և հունարենում [կելտականում հնչյունական նույն անցումը բուն կելտական երևույթների մի ամբողջության մաս է կազմում, և այստեղ այն չպետք է հիշատակել, ինչպես արել է Հիրտը, *Indg. Forsch.*, IV, 44 (=“Indogermanischen Forschungen, հմ. IV, էջ 44)]»⁴: Այստեղ անհասկանալի է մնում կելտականի գնահատությունը («ամբողջության մաս կազմողը չպետք է հիշատակել»), որպիսով մերժվում է Հ. Հիրտի դիտարկումը:

¹ Ա. Մեյե, Հայագիտական ուսումնասիրություններ, էջ 12:

² Նույն տեղում:

³ Նույն տեղում, էջ 13:

⁴ Նույն տեղում:

ե) «Բարբառային ցեղակցությունների տեսակետից օգտակար է նշել, որ հայերենը նույն բառն ունի, ինչ հունարենը (իմա՝ հայ. այր «տղամարդ» - հուն. άνήρ - Վ. Հ.), և այն էլ՝ նույն ձևով (հնչյունային ā- նախահավելվածով), մինչդեռ լիտվերենը, գերմանականն ու կելտականը նույն գաղափարն արտահայտում են այլ բառով՝ լիտ. výras, գոթ. wairs, հ.իռլ. fer, իսկ սանսկրիտը երկու բառերն էլ ունի՝ nár- և vīrá-, ինչպես նաև իտալական լեզուները»¹:

զ) Հայ-կելտական առնչություն կարելի է տեսնել հե. *-wy- «հնչախմբի» w-ի՝ լեզուներում իբրև երկբարբառի բաղադրիչ կամ իբրև բաղաձայն հանդես գալու հետ կապված, այսինքն՝ «լեզուների մի մասում w-ն դառնում է երկբարբառի երկրորդ եզր (իմա՝ բաղադրիչ- Վ. Հ.)», «մյուս բարբառներում վանկավերջի հպական w-ն պահպանվել է որպես w, և այդպիսով հաջորդող պայթույթը կարողացել է պահպանվել. դա է տեղի ունեցել հնդկերենում, հայերենում, հունարենում և իտալակելտականում»²:

է) «Բառասկզբնային s-ն առնմանվել է բառամիջի k´-ին, որը հայ. սկեսուր-ի մեջ դարձել է սուլական. հմմտ. սանսկր. śvaśrī և լիտ. šešuras: Նույն առնմանումը կարծեք տեղի է ունեցել սկսանիսի-ի (*սկիսանիսի), սկիզբն-ի մեջ, որ պետք է համեմատել հուն. ἴκω, ἰκάνω, ἰκνέομαι -ի (առանց F-ի), հ.իռլ. rosíacht-ի «նա ձեռք բերեց» և սանսկր. vicáti-ի հետ, որոնք ենթադրում են հայ. *սկիս-ով վկայված *sweik¹- արմատը: Ջենդ. hvasura-ն ցույց է տալիս, որ *sv-ի անցումը hv-ին կատարվել է նախքան այս օրենքի գործելը, որը, հետևաբար, ներկայացված չէ իրանականում»³: Այստեղ ուշադրություն է գրավում հայերենի սկիզբն և հին իռլանդերեն rosíacht ձևերի զուգադրումը:

ը) «Գերմանական և հայկական ձայնդարձի (իմա՝ տեղաշարժի - Վ. Հ.) զուգահեռությունը պատահական է, որովհետև եթե ձայնեղների և «շնչեղ ձայնեղների» միաձուլում չի առաջացել հայերենում և գերմանականում, ինչպես այն տեղի է ունեցել իրանականում, լետապլավոնականում և կելտական լեզուներում, ապա դրա պատճառն այն է, որ պարզ ձայնեղները կորցրել են իրենց ձայնեղությունը. կիին, հ. սլավ. žena, տեւ «տևողություն», հմմտ. դոռ. дощ, լատ. dūdum, dūrāre, հ. սլավ. davě»⁴: Նորագույն ուսումնասիրությունները ցույց

¹ Նույն տեղում: Կողմնակիորեն նշենք, որ այս կետում կելտականը համեմատաբար ավելի է մոտենում հայերենին, քան իտալականին:

² Նույն տեղում, էջ 14:

³ Նույն տեղում, էջ 14, այլև 47-48:

⁴ Նույն տեղում, էջ 15:

տվին, որ պայթական բաղաձայնների նման տեղաշարժ, իրոք, բացառելի է, որ ունի այլ մեկնաբանություն¹:

թ) Մեյեն հե. *bh-ի մասին, կապված լեզուներում նրա արտացոլումների հետ, թերևս, ունի այլ մոտեցում. գուգադրման մեջ բացառվում է կելտականը. «...հայերենը շատ հեռու է գերմանականից. պետք է ավելացնել նաև այն, որ նրա գործիականը բխում է bh-ով ձևից, ինչպես հնդիրանականի և հունարենի գործիականը, և ոչ թե m-ով մի ձևից, ինչպես լատալավոնականինը և գերմանականինը»²:

Այսպիսով, եթե ամփոփելու լինենք Մեյեի տեսության առնչությամբ վերն ասվածը, ապա կարելի է նշել, որ ցեղակից լեզուների մեջ հայերենի ունեցած դիրքի նշանակման համար բերված մեկուկես տասնյակից ոչ ավելի գուգադիպումների որոշակի մասը, իր հերթին, երևան է հանում հայ-կելտական առնչությունների սերտության աստիճանը՝ հիմնված նախընտրելի օրինակների վրա:

3. Է. Թումանյանը հայերենի «կենդանի» նշանակող հնդեվրոպական ծագման տերմինների ձևաբանական վերլուծության ընթացքում կողմնակիորեն գուգահեռներ է անցկացնում հայերենի և կելտական այս կամ այն լեզվի միջև³: Հետագայում ևս, հայերենում հնդեվրոպական անվան կառուցվածքի քննությանը նվիրված գրքի տարբեր մասերում, բուն ուշադրության առարկա խնդիրների քննարկման ընթացքում բերվում են հայերենի հետ համեմատվող ցեղակից այլ լեզուների, ընդ որում նաև կելտական լեզուներից օրինակներ⁴:

Ստորև դրանք բերում ենք թվարկումով (թվով՝ 80. էջերին հղումը համարում ենք ոչ անհրաժեշտ)⁵: Եվ քանի որ հայերենին գուգահեռ են կելտական լեզուներ

¹ J. Emonds, A reformation of Grimm's law // "Contributions to generative phonology", London, 1972: Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, Лингвистическая типология и реконструкция системы и.-е. смычных // "Конференция по сравнительно-исторической грамматике и.-е языков", М., 1972, էջ 15-18: Р. J. Hopper, Glottalized and murmured occlusives in Indo-European // "Glossa", 3, էջ 141-166: A. Haudricourt, Les mutations consonantiques (occlusives) en indo-européen // "Melanges linguistique offerts à E. Benveniste", P., 1975: О. С. Широков, Армяно-греческие этногенетические контакты по данным сравнительно-исторической фонологии // "Историко-филологический журнал", 1977, 1, 85-100: A. R. Bomhard, The Indo-European-Semitic hypothesis reexamined // "Journal of Indo-European Studies", 5, 1977, էջ 55-99:

² Ա. Մեյե, նշվ. աշխ., էջ 15-16:

³ Э. Г. Туманян, Морфологический анализ индоевропейских терминов, обозначающих животных, в армянском языке // "Вопросы языкознания", 1968, № 5, էջ 63-65:

⁴ Э. Г. Туманян, Структура индоевропейских имен в армянском языке, М., 1978:

⁵ Տե՛ս հեղինակի գրքի վերջում տրվող բառացանկը:

րի մեկ և մեկից ավելի (մինչև 6) ձևեր, ուստի կատարում ենք դրանց խմբավորում.

ա) Զուգաբանություններ հայերենի և կելտական լեզուներից մեկի հետ (թվով՝ 33).

աղկ(-աղկ) «աղբատ, վատ, խղճուկ» - հիռլ. *olc* «վատ» (< հե. **elg-*, **olg-*, **alg-*)¹,

ամիս - հիռլ. *mī* (< հե. **mēn-s*),

այլ - իռլ. *aile* (հե. **al-ǵo-s*),

ան-ծանոթ (< *ան-ծանալթ*) - իռլ. *in-gnad* (< հե. **ǵnōto-s*),

արջ - կիւր. *arth* (< հե. **rk-tó-s*),

բեր- (եւ) - հիռլ. *brith* (անորոշ դերբ.) «բերել, կրել, տանել» (< հե. **bher-*),

բերան - միռլ. *bern* «անցք, բացվածք» (< հե. **bher-*),

բոլլ - հիռլ. *bolach* (< հե. **bheūl*),

գիշեր - կիւր. *hwyr* «ուշ» (< հե. **ucs-*),

դուրզն [*դրոզ* «սայլ. անիվ» (փոխառյալ). հմմտ. ռուս. *дрога* «սայլի կողափայտ», *дрога* «սայլ, դրոզ», «դիակառք»] - հիռլ. *droch* «անիվ» (< հե. **dhreg*),

թիթեռն - հկիւր. *eterin* «թռչուն» (< հե. **pet-*, **petə-/* **ptē-*, **ptō-*),

լեզու - հիռլ. *ligur* «լեզու» (< հե. **dingua*),

լերկ - իռլ. *lergg* (< հե. **lerg-*),

լ(ի)-ք-անեւ - իռլ. *lēcicid* «լքում է» (< հե. **leǵ-k-*),

լս-եւ // *լու-* - հիռլ. *clo-th* «հայտնի» (< հե. **klutó-s*),

լուսին - հիռլ. *lūan* «լուսին» (< հե. **leuk-s*),

ծանալթ - իռլ. *gnāth* «ծանոթ, սովորական» (< հե. **ǵnōtó-s*),

ծիծառն - հիռլ. *gāir* «ճիչ» [< հե. **gǣr-* (կրկն.՝ **ǵoi-* *ǵar-on*)],

կին - հիռլ. *ben* (< հե. **g^uenā*), (եգ. սեռ.) *mná* (< հե. **g^un-ās*), (հոգն. սեռ.) *ban* (< հե. **g^uen-ōm*) (**g^uēnā*),

կոկորդ (**կոր-կորդ*) - հիռլ. *gāir* «ճիչ. ձայն» [< հե. **gǣr-* (**g^uer-*, **g^uerə-* «կոկոսալ. կոկորդ»)],

համ- (լատ. *com-*, գերմ. *ga-*) (?) - իռլ. *ro-mār* «շատ մեծ» (< հե. **pro-*)²,

հայր - իռլ. *athir* [սեռ. հոլ. *athar-* (< հե. **pətros*)] (**pətéer*),

(հ)գոր - իռլ. *so-nirt* «ուժեղ» (< հե. **su-*)¹,

¹ Հմմտ. *եղուկ, եղկ(ելի), ուղուկ* և այլն: Գ. Բ. Զահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., 2010, էջ 215:

² Հմմտ. *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 357-358:

հուր – իռլ. *úr* «կրակ» (հմմտ. իւեթ. *pahhur*, (սեռ. հոլ.) *pahhuenaš* «կրակ», հուն. *πύρ* «կրակ») (< հե. **pūr-*),
մանր – իռլ. *menb* «փոքր» (< հե. **menvo-s*),
մեծ – միռլ. *mag-*, *maige* «մեծ» [**meġ(h)*],
միս – հիռլ. *mīr* «միս» (< հե. **mēms*, *mēs*),
մոյթ – միռլ. *methas* «սահմանազիծ» (< հե. **mē[i]t-*, **mōit-*, **mit-*),
նիստ – իռլ. *net* [< հե. **ni-zdo* (**sed-*)],
ոսն – հիռլ. *īs* «ներքև. տակը» (< հե. **pēd*, **pōd* «ոսն»),
որբ [**orbh(os)* «որբություն» – հիռլ. *orb(e)* «ժառանգ, ժառանգություն» (< հե. **orbhio* «որբ»),
որձ – միռլ. *uirgge* «ձու» (**orġhiā*),
ուկն «ականջ» – հիռլ. (չեզ. սեռ) *āu*, *ō* «ականջ» (**ausos*)[**ōus-*, **aus-*, **us-/aus-*],
-un-յզ (**su-g*, **su-cg*) – հիռլ. *su-gim* «ծծում եմ», *su-g* «հյութ» (< հե. **su-* «հոսել»)²:
 ք) Չուգաբանություններ հայերենի և կելտական լեզուներից երկուսի հետ (թվով՝ 16).
առու (*ոռոզ-ել*, *առոզ-ել*) – հիռլ. *sruth* «առու, (ջրի) հոսք, հեղեղ», իռլ. *sruaimm* «հոսք»³ [< հե. **sreū-*, *sru-*(< **ser-*),
աստղ – կիմր. *seren*, կոռն. *sterenn* (< հե. **ster*),
գինի – հիռլ. *fin*, կիմր. *gwin* (< հե. **uēi-*, **uēiō-* «ծալել, ոլորել (որթատունկը)»,
եղն, *եղին* «եղնիկ» – կիմր. *elain(t)* «եղնիկ, այծյա՛ս նոխսագ», հիռլ. *elit* (**elġ-ti*) «քարայծ». հմմտ. հուն. *ἐλα-φος* (< հե. **el-*),
եստղ – կիմր. *sedd* (իզ. սեռ.) «(նստա)տեղ» (**sedā*, զալլ. *sedlon* «նիստ, նստարան» (< հե. **sed-*),
երեք – իռլ. *tċoir* (**trisores*), կիմր. *tair* (< հե. **treġcs*),
լու-ելիք – հիռլ. *cluas* «ականջ» (< հե. **ḳloustā*), կիմր. *clūst* «ականջ. լսելիք» (< հե. **ḳleus-*, **ḳleu-*),
ծնօտ (**ծին-աւտ*) – հիռլ. *gi(u)n* «ծնտ», կիմր. *gċn* «այտ, ծնտ» (< հե. **gʷenəu-d-*)⁴,
հին – հիռլ. *sen* «հին. ծեր», կիմր. *hen* [< հե. **sen(o)*],

¹ Հայ. *հ-*ն դիտվում է փոխառություն (հարցականով), որը տարակուսելի է:

² Հեղինակը չի բերում արմատի **k-* և **g-* աճականով ձևերի համար հայերեն որևէ զուգահեռ. մենք հավանական ենք համարում զուգադրել *-un-յզ* արմատը (հմմտ. *ջրատոյգ*, *սուգակ* և այլն. տե՛ս վերը):

³ Ըստ այլ հեղինակների՝ իռլ. *srúaim* «գետ»: Տե՛ս *T. B. Гамкрелидзе. Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 227, 1194:

⁴ Հմմտ. *Գ. Բ. Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 125:

(*h*)*nuł*, (սեռ .հոլ.) *hulng* - իռլ. om (**ō* ձայնավորմամբ), կիւր. of (< հե. *om-),
-*ıf* (մասնիկ) - նիռլ. dream, բրետ. dram «կապ՝ հանգույց» (*-mo-) (հմմտ. *dreks-mo-)¹,

ınułı «ծուխ» - հիռլ. mūch «ծուխ», բրետ. moug, mog «կրակ» [< հե. *(s)meukh-, (s)meug-, *(s)meugh- «ծխել, ծուխ»],

ınr - գալլ. Novio-dūnum, հիռլ. nue (*neuos),

znı - հիռլ. cū, (սեռ. հոլ. con), կիւր. ci, (հոգն. ꝥ. cwn) (< հե. *kūōn, *kun-),

nu-ł-ꝥ «ոսկոր» (*ostwer, ըստ Մեյեի, ost(h), ըստ այլոց և հեղինակի) - կիւր. as-g-wn, կոռն. as-c-orn «ոսկոր» (< հե. *osk^uhu-, osk^uhuro-),

nuu [*o-zdos (<*sed)]- կիւր. asgwrn, կոռն. ackorn «ոսկոր» (< հե. *ost-corn),

znꝥ «չորս» - իռլ. cethōoir, կիւր. pedair (< հե. *k^uet^uores):

զ) Չուգաբանություններ հայերենի և կելտական լեզուներից երեքի հետ (թվով՝ 15).

ıly «աչք» - հիռլ. enech, մկիւր., մբրետ. enep (< հե. *ok^u-),

ınn (*sal-d) «աղի կույտ». salann, կիւր. halen, հկոռն. haloin (< հե. *sal-),

ıꝥınn - հիռլ. cailech, կիւր. ceiliog, կոռն. celioc (< հե. *kel-, *k^l),

glı - կիւր. gwłan, կոռն. gluan, բրետ. gloan (< հե. *ucl-, *uclō-),

glı - հկոռն. gwern «կայմ» gwern-en «լաստենի», կիւր. gwernen «նավի կայմ», բրետ. gwernen, (իգ. սեռ) ŷernā (< հե. *ŷer-(e)nā «լաստենի, կայմ, հեծան»),

dor - կիւր., հբրետ., կոռն. dor (իգ. սեռ) (< հե. *dh^uēr-, *dh^uōr-, *dhur-, *dh^uꝥ-),

ınn - կոռն. ynter, իռլ. eter, etir, բրետ. entre «միջև» (< հե. *ent(e)ro-),

ıll - հիռլ. il, lān, կիւր. llanw «հորդուս, հորձանք», (բայանուն) llenwi «լիացուս», կոռն. lanwes «լիցք, լիութուն» (*plēn-uo-) (< հե. *pel-, *pelō-, *plē-),

ınn «(ոսքի) ծովածք, ոս» - հիռլ. gairr (եգ. սր. հոլ.), gairri (հոգն. հայց. հոլ.), կիւր. garr (իգ. սեռ.) «ծնկատակ, ծունկ», կոռն. gar «ոսք» (< հե. *ger-, gr-),

ınn (< հե. *pr̥k-skā) - իռլ. arco, կիւր. archaf, կոռն. arghaf [*pr̥sko (<*pr̥k-skō)],

ınn «թոշուն» - կիւր. hwyad, հկոռն. hoet, բրետ. houad «բաղ» [< հե. *au-ı-ctos (?)],

ınn - հկիւր. maut, մբրետ. meut, նբրետ. meud «ձեռքի մեծ մատ» [< հե. *māt (?)],

¹ Հե. -mo- մասնիկը հանդիպում է առանձին, այլև *s-, *t-, *dh- մասնիկների հետ միասին. հմմտ. հայ. *ınn* (< հե. *mel-mo) առանձին, հուն. ὄλμος «ступка» (<*ol-smo-s, ὀλέω «աղում եմ») s-ի հետ միասին, նաև կելտականում և այլն: Sté u É. I. Tуманян, Структура индоевропейских имен в армянском языке, էջ 67: Հմմտ. Գ. Բ. Չահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 137, 181 և հզ.:

նայ (< հե. *snā- + *-t-) «թաց, խոնավ» - հիւռլ. suām «լող», կիւր. nawf «լող», բրետ. neunvi «լողալ» (< հե. *snā-),

քիւրտն - կիւր. chwys, կոռն. whys, բրետ. c'houez «քրտինք» (< հե. *suidro-),

քուն - հիւռլ. sūan, կիւր., կոռն. hun (< հե. *suepnos, *suoornos):

դ) Զուգաբանություններ հայերենի և կելտական լեզուներից չորսի հետ (թվով՝ 7).

ամ (< հե. *sēmā) [*ամա-ն* (*sēm̥rom-)] - հիւռլ. sam (*semo-) «ամառ», կիւր., կոռն. haf, բրետ. hañv «ամառ» (< հե. *sem-),

անուն (< հե. *-mŋ) - հիւռլ. ainmm, [(հոգն. ք.) anmann (*enmŋ)], հկիւր. anu, կոռն. hanow, բրետ. ano [< հե. *en(o)mŋ-, *(o)numŋ, *nōmŋ],

արար - իռլ. arathar, կոռն. aradar, սրբետ. arar, կիւր. aradr [< հե. *arātro(m)],

արծաթ - հիւռլ. arggat, կիւր. arian(t), կոռն. arghant, մրբետ. argat [< հե. *ar(ə)-g̥-, *r̥g̥i- «փայլուն. արծաթ»],

ձիւն - հկիւր. gaem, հկոռն. goyf, բրետ. goañv, գալլ. Giamon[ios] (գալլիական ձմռան ամսանուն) (< հե. *g̥hei-, *g̥hi- «ձյուն, ձմեռ»),

-մն (մասնիկ) - իռլ. gairm (ուղղ. հոլ.), կիւր., բրետ. garm «ճիչ» (հկելտ. *garsmen-) (< հե. *-men),

ողն (նաև *ոլոք/ոլոգ, ուլն, աղեղն*) - հիւռլ. uilenn «անկյուն», կիւր. elin, հկոռն. elin, բրետ. ilin (< *olīnā) [< հե. *ōl(e)-]:

ե) Զուգաբանություններ հայերենի և կելտական լեզուներից հինգի հետ (թվով՝ 5).

այգի - գալլ. ivo, հիւռլ. ēo (ար. սեռ), կիւր. ywen, հկոռն. hiwin, բրետ. ivin (yndh. բոլորի իմաստը՝ «կարմրածառ, գեղձի, կենի») (< հե. *oiuigā-),

այր - կիւր. ner «հերոս», հիւռլ. ner «վարագ, կինձ», նաև հիւռլ. nert, կիւր., կոռն. nerth «ուժ, զորություն» [< հե. *ner-(t), aner-],

բարձր - հիւռլ. brī, միւռլ. bri, (հայց. հոլ.) brig, կիւր. bera «կույտ», հկոռն. bern, բրետ. bern (< հե. *bhr̥g̥h-u),

մայր - իռլ. māthir, նաև իռլ., կոռն., կիւր., բրետ. mam «մայր» (< հե. *māter),

քոյր - իռլ. siur «քույր» (սեռ. հոլ. sethar) (*sucsor), կիւր. chwaer, հկոռն. huir, մկոռն. hoer, hor, բրետ. c'hoar [< հե. *k^{ce}(h)ur (*sucsor)]:

զ) Զուգաբանություններ հայերենի և կելտական լեզուներից վեցի հետ (թվով՝ 4).

եղբայր - հիւռլ. brāth(a)ir, կիւր. brawd, (հոգն. ք.) brodyr, հկոռն. broder, մրբետ. breuzr, սրբետ. breur, (հոգն. ք.) breudeur (< հե. *bhr̥áther),

լայն - հիռլ. lethan, կիւր. llydan , բրետ., կոռն. ledan «լայն» (*pł̥t̥no), այլև կիւր. lled, կոռն. les «լայնք» (< հե. *pł̥t̥o-no),

hugh «հացենի»- կիւր., հկոռն. onn-en, բրետ. ounn-enn «հացենի», կիւր. onn (հոգն. Թ.), յոռ (հկելտ. onnā < osnā), հիռլ. (h)uinnius (< հե. *ōu, ածանցյալ *ōs-en, *ōs-k-),

մեղր – հիռլ. mil [<*melit (*meli), (սեռ. հոլ.) mela] «մեղր», կիւր. , կոռն., բրետ. mel «մեղր» (< հե. *melit-), այլև հիռլ. mid, կիւր. medd (< հե. *medhu-):

Է. Գ. Թումանյանի աշխատանքում մեզ հետաքրքրող հարցի առնչությամբ ուշագրավ է մեկ այլ հանգամանք ևս. նրանում մեծ տեղ են տրվում կելտական լեզուների ձևերին ոչ միայն հայերենի հետ զուգահեռներ բերելիս (տե՛ս վերը), այլև առհասարակ լայն համեմատություն անցկացնելիս, որպիսով ավելի է մեծանում ստուգաբանության հավաստիության շեմը, իսկ դա թեմատիկայի առումով ունի էական նշանակություն:

4. Հայ-կելտական զուգաբանություններ ենք գտնում, ինչպես վերը նշեցինք, 1970-ական թթ. երևան եկած այլ աշխատություններում:

Այսպես, լույս է տեսնում «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր» ժողովածուն, որ ներառում է հայ-իտալյան բառային զուգաբանություններին, հայ-հնդիրանական լեզվական շփումներին, մարմնի մասերի հնդեվրոպական անվանումների հայերեն արտացոլումների տարածքային նկարագրությանը, հայ բարբառների հնդեվրոպական հնաբանություններին և հնդեվրոպական ծագման հայերեն բառի կազմում աճականի դրսևորմանը վերաբերող աշխատություններ, որոնցում կողմնակիորեն բերվում են նաև հայ-կելտական զուգահեռներ¹: Այստեղ դրանց անդրադառնալը համարում ենք անհրաժեշտ մեր ուշադրության առարկային վերաբերող բուն խնդիրների լուծման առնչությամբ:

ա. Լ. Ա. Սարաջևայի աշխատություններից մեկում, որում ուշադրության առարկա են մի կողմից՝ հնդեվրոպացիների շրջակա ֆիզիկական աշխարհի ընկալումը, մյուս կողմից՝ հայերեն և սլավոններեն ազգակցության տերմինների ծագումնային առնչությունը, որի քննության ընթացքում հանդիպում են նաև հայ-կելտական զուգահեռների օրինակներ. դրանք բերվում են բուն խնդրի քննարկմանը առավել մեծ հավաստիություն հաղորդելու նպատակով²:

¹ «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», պրակ 1, Ե., 1979:

² Լ. Ա. Սարաջևա, Опыт лексико-семантического анализа генетически общей лексики в древнеармянском и славянских языках // Г. Б. Джаукян, Л. А. Сараджева, Ц.

Նշենք դրանցից հասկապես հետևյալները.

ալիք «(ծովի) ալիք, սալիտակ (մազ)» - հիռլ. *liath* «գորշ, մոխրագույն» (< հե. *pel-),
անձող «ածուխ»- գաել. *aingeal* «լույս, կրակ» (< հե. *ang'olo. ըստ Ջահուկյանի),
բուռն «ուժեղ, բուռն» -հիռլ. *burach* «(ցուլի) բառաչ., մնչոց, գետինը փորելը
(կճղակով)» (< հե. *bher-),

բարձր - կիմր. *bre* «բարձունք, սար», իռլ. *bri* «սար» (< հե.*bhereg'h-),

եղբայր - հիռլ. *broder* [փիս. *bráth(a)ir* - Վ. Հ.] (< հե. *bhráter)¹,

լուսին - կիմր. *seren* «լուսաստու, աստղ» (< հե. *louk'o-, ըստ Աճառյանի). հմմտ.

լոյս - հիռլ. *log* (< հե. *leuk-) «բոց, լույս»,

կին - հիռլ. *ben, be* «կին» (< հե. *g^ucnā),

հայր -իռլ. *aite* «իննամակալ, դաստիարակ» (< հե.*pətēr),

հալ -հիռլ. *aue* «ազգական», վալլ. *ewythir* «մորեղբայր» (< հե. *auios),

հողմ - միռլ., բրետ. *anaoun* «մեռյալների հոգիներ» [< հե. *an-(?)]. հմմտ. *հով*

(*հոգի*) - հիռլ. *animm*, հմմտ. լատ. *animus* (< հե. *anamon),

մայր - իռլ. *māthir* (< հե. *māter),,

մուխ - իռլ. *much* «ծուխ» (< հե. * smeukh)²,

ջեր(-մ, -մն) «տաք, շոգ» - իռլ. *gorm* «գորշ, մոխրագույն», կոռն. *gorm* «շագանա-
կագույն» (< հե. *g^uhor-m-en),

սկեսուր -կիմր. *chweger* (< հե. *suek'rūs),

փայլ - հիռլ. *less* (<* lanssu) (< հե. *plənd-ti) «լույս» [< հե. *(s)p(h)el-],

քոյր -հիռլ. *siur* (< հե. *suesor):

Լ. Ա. Մարաջևայի մեկ այլ աշխատության մեջ, որը ևս նվիրված է հայ-սլավոնական առնչություններին, գտնում ենք հետևյալ զուգաբանությունը³.

մրսիմ - կիմր. *braen* (<*mrakno- «թույլ, գառամյալ. նեխած») (< հե. *merk-). հմմտ. լատ. *marceō* «թուլանալ, ուժից ընկնել», *marcor* «թուլություն»:

բ. Հայ-իտալյան բառային զուգաբանությունների քննությանն է նվիրված Մ. Ա. Աղաբեկյանի աշխատությունը, որում, ի թիվս այլ լեզուների, բերվում են նաև կելտական ձևերի օրինակներ, հասկապես այն դեպքերում, երբ անդրա-

Арутюнян, Очерки по сравнительной лексикологии армянского языка, Ереван, 1983. էջ 117-193:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 171:

² Ենթադրվում է հայ. *խ* - հիռլ. *ch* (հմմտ. հուն. *χ*) (*kh) (նույն տեղում, էջ 148);

³ *Л. А.Сараджева* Заметки по армяно-славянской этимологии // «Историко-филологический журнал», 1984, 1, էջ 157 :

դարձ է կատարվում նախկինում արտահայտված այն կարծիքների մանրամասներին, ըստ որոնց գոյություն ունի զգալի մերձավորություն իտալյան և կելտական լեզուների միջև¹ :

Ինչպես հեղինակն է նշում, ուսումնասիրությունը կատարված է «բառային մակարդակում և քերականական ձևերին անդրադարձել» է «բառի նախաձևը պարզելու նպատակով» Իսկ «ստուգաբանական ձևերի համար օգտվել» է Պոկոնու, Աճառյանի, Էռնուի և Մեյեի համապատասխան բառարաններից, այլև Ջահուկյանի, Ադայանի, Զոլտայի և ուրիշների աշխատանքներում «տեղ գտած ստուգաբանություններից»²:

Այս աշխատանքում բերվող բառային զուգաբանությունները, ըստ հեղինակի բնորոշման, երեք կարգի են՝ երկպլան ուժեղ, երկպլան թույլ և միապլան. ըստ այսմ էլ կարելի է խմբավորել աշխատանքի ընդհանուր վերլուծության մեջ առկա հայ-կելտական զուգաբանությունները:

1. Բառային երկպլան ուժեղ զուգաբանությունները, իրենց հերթին, երեք կարգի են՝ արմատի ձայնդարձի միևնույն աստիճանով միավորվող, ածանցով կամ աճականով հանդես եկող և տարածքային հակադրություն չունեցող, ըստ որի էլ առանձնացվում է երեք խումբ. երեքում էլ գտնում ենք հայ-կելտական բառային զուգաբանություններ:

ա) Արմատի ձայնդարձի նույն աստիճանով միավորվողներից հայ-կելտական առնչություն պարունակող բառային զուգաբանություններ են հետևյալ երկուսը.

հետ (հետոյ) «հետք» / *յետ* «հետ» - միռլ. ined (< *eni-pedo-) «հետք», գալլ. can-detum «տարածք, վայր» (< հե. *pēd-),

քան(ի) - հիռլ. pan, մկիմր. pan, բրետ. peban «որտեղի՞ ց, ինչո՞ւ», մկիմր. pann «որպես, ինչպես» (< հե. *k^hom-):

բ) Ածանցով կամ աճականով հանդես եկողներից հայ-կելտական առնչություն պարունակող բառային զուգաբանություններ են հետևյալները (թվով՝ 17).

ամպրոպ - միռլ. imrim «փոթորիկ» (< հե. *nebh- + -ro),

արար [*(h)ar- + *-trom] - միռլ. arathar, կիմր. aradr, կոռն. aradar (< հե. *ar-),

աւն (աւնոյ տէր) «սեփականություն» - հիռլ. āne «ունեցվածք», somme «հարուստ» (< հե. *op-),

¹ Մ. Ա. Աղաբեկյան, Հայ-իտալյան բառային զուգաբանություններ // «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», պրակ 1, էջ 23-117:

² Մ. Ա. Աղաբեկյան, նշվ. աշխ., էջ 50:

գելու՛մ «ուլորել» - կիւր. gwawl «պատ. պատնէշ» (?) (< հե. *uel-),
ետղ (*տեղի*) - կիւր. sedd, գալլ. sedlon «նստելու տեղ» (< հե. *sed-),
երկար - հիւր. cundrad (*con-dūrad) «պայմանագիր» (< հե. *deu-, *dū-ā-, *dū-),
ըմբ- (*ըմբ-նստ, ամբ-*) - գալլ. ambi, կիւր. am-, (em-, ym-), հիւր. imb, imm- «շուր-
ջը» [< հե. *amb(h)-],

լուսին - միւր. lūan «լուսին», այլև գալլ. Leuzetius, loucetius «Մարսի անունը»,
հիւր. lôchet «կայծակ» [< հե. *louk-s, (*leuk-)],

հարաւունք «արտ, վարուցանք» - միւր. arbor «հացահատիկ», կիւր. erw
«դաշտ», կոռն. erw, ereu, մբրետ. eru «ակոս» (< հե. *ar-),

հեռի - հիւր. ire «հեռու» (*per-),

մէտ («կշեռքի նժարները դեմ-դիմաց նշող կետ՝ մեխ») // *մէտ* («մեջտեղ») -
հիւր. med «կշիռ» (< հե. *med-/*mod, *meid-),

միտ - հիւր. midiuր (կտր. remīdar) «մտածել» (< հե. *mēd-),

նայ - մկիւր. dienad (*dī-ro-natā) «ծովի մոնչյուն» [< հե. *(s)nā-],

նիստ - միւր. net, կիւր. nyth, կոռն. neid, բրետ. nes, neiz (< հե. *sed-),

տիւ - հիւր. in-dīu «այսօր», կիւր. diw, dyw (< հե. *dei-),

տոկամ - հիւր. doë (*dōwō-) «հանդարտ» (*dū-),

քուն - կիւր., կոռն., բրետ. hun, հիւր. sūna (< հե. *sūop-):

զ) Տարածքային հակադրություն չունեցողներից հայ-կելտական առնչություն
պարունակող բառային զուգաբանություններ են հետևյալները (թվով՝ 9).

այրեմ - իու. áith, (սեռ. հոլ.) atho, կիւր. odyu «վառարան, փուռ» (< հե. *āter-),

անուր - հիւր. āinne «օղակ. անցք» (< հե. *ā-nu-),

բարգ(-աւաճ) - միւր. barc «առատություն» [< հե. *b(h)arek¹-]¹,

թեղի - միւր. teile «լորի» [< հե. *(p)tel-],

թմուր (*թմրիլ, թմբիր, թմբրիլ*) - միւր. tām (*tomu-) «հիվանդություն, թուլութ-
յուն. մահ», մկիւր. taw «մահ» [< հե. *tem-),

հլոտել «հրել, առաջ մղել» - հիւր. ad-ella «այցելել», di-ella «շեղել», eblaid «քշել»
(< հե. *pel-),

մելուր (բրբռ.) «տխուր. տխրամած» - հիւր. mall «դանդաղ» (< հե. *mel-),

մնամ (**մինամ*) - հիւր. ainmne, հկիւր. amynedd «համբերություն» (< հե. *men-),

մոր (*մորի, մորենի*) - կիւր. merwydden «թութ», միւր. merenn «թութ» (< հե. *mor-):

¹ Ըստ Ջահուկյանի՝ փոխառություն իրան. աղբյուրից. հմմտ. տղդ. brγ'wcy «եր-
ջանիկ, ունևոր, բարգավաճ» (Տե՛ս «Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժա-
մանակաշրջան», էջ 519):

Այս դեպքում կարելի է նշել հետևյալը:

1) Բերվող օրինակների համար սովորաբար չի նշվում հնդեվրոպական նախաձևը (այն, ըստ անհրաժեշտության, լրացնում ենք կողմնակիորեն):

2) *Հաւ* «թռչուն» \emptyset (զրո) ածանցով կազմության դեպքում նշվում է հայ-իտալա-արիական տարածք, իսկ «*-*to* ածանցով և կոնկրետ որևէ թռչուն նշանակող իմաստներով միավորվում է հունա-ալբանա-կելտական տարածքը», և ըստ այդմ բաց է մնում հայ-կելտական առնչության հարցը¹:

3) Բերվում է *հեռի* բառի զուգաբանությունը իռլանդերենի հետ (*հեռի* - հիռլ. *íre* «հեռու»), սակայն չի նշվում հայ-կելտական զուգաբանական տարածքի լինելու մասին²: Բերված հայ. *հեռի* - հիռլ. *íre* «հեռու» զուգաբանությանը, թերևս, կարելի է ավելացնել նաև հայ. (բրբռ.) *հեռու* «անցյալում, անցյալ (տարի)», այլև *հարի* «մինչև (որ)», *հուր(ի)* (հմմտ. *հուր-հավիտյան* «հավերժ, միշտ»), թերևս նաև *չուրի* «մինչև» (Ալշ., Նորատուս, Մարտունի. Ապարան և այլն) տարբերակները³:

4) *Բիր* (*բրես*) արմատից *-*no* ածանցով նշվում է «բերան, շրթունք, բացվածք» իմաստով զուգաբանություն՝ հայ-իռլանդական առնչություն պարունակող, սակայն առանց *բերան* բառի մատնանշման⁴:

2. Բառային երկալան թույլ զուգաբանությունները, իրենց հերթին, երկու կարգի են՝ ըստ ձևային և իմաստային դրսևորման հատկանիշի, որոնցից միայն երկրորդի դեպքում երբեմն առանձնացվում է հայ-կելտական առնչությամբ զուգաբանություն, այն էլ որոշ թեականությամբ՝ կապված, օրինակ, *անկիւն* բառի հե. *-*ion* ածանցով հավանաբար բաղադրված լինելու հետ. հայ. *անկիւն* – միռլ. *aigen* «տապակ» [հմմտ. հուն. *ἀγγεῖον* (**ἀγγεσ-ιον*) «աման»] (< հե. **ankiōn*):

3. Բառային միապլան զուգաբանությունները, որոնց մի մասն ունի հայ-կելտական առնչություններ, իրենց հերթին, երեք կարգի են՝ ըստ ածանց կամ աճական տարրով, արմատի ձայնդարձով և հետնալեզվային բաղաձայնի շրթնայնացմամբ հանդես գալու հատկանիշի: Ընդամին՝ արմատի ձայնդարձով հայ-կելտական առնչություն պարունակող զուգաբանություն չկա, իսկ վերջինով՝ մեկ-երկուսը:

ա) Ըստ ածանց կամ աճական տարածքային հատկանիշի հայ-կելտական առնչություն պարունակող զուգաբանություններ (թվով՝ 25).

¹ *Մ. Ա. Աղաբեկյան*, նշվ. աշխ., էջ 62:

² Նույն տեղում, էջ 63:

³ *Գ. Բ. Ջահուկյան*, նշվ. աշխ., էջ 143, 217:

⁴ Նույն տեղում:

ասիս – հիւնլ. *mī*, (սեռ. հոլ.) *mīs*, կիւր. *mis*, բրետ. *miz* (< հե. **mēn*-),
ասեղն (**ասիղն*) - հկիւր. *ocoluin*, մբրետ. *hygo(u)-len* [< հե. **ak-* (**ak̄-*)],
արծաթ – հիւնլ. *arg-*, կիւր. *arian(t)*, կոռն., բրետ. *argant* [< հե. **arg-* (**arġ-*)],
արմուկն - գալլ. *aramō* (**aramones*) «ճյուղավորում, երկարում» (< հե. **ar-*),
գարուն - հիւնլ. *errach* (**ferrach* > **uesrāko*) «գարուն» (<հե. **ues-*),
գեղձ «բուռն ցանկություն, տենչ» - ինլ. *fled*, կիւր. *gwledd* «հյուրասիրութ-
յուն, խնջոյք», մկիւր., կոռն., բրետ. *guell* «ավելի լավ» (< հե. **uel-*),
գոյ - մկիւր. *gwest*, *kywest* «հանգստավայր», միւր. *foss* «մնալը» (< հե. **ġes-*),
թառամ (*թարշամ*) / *թոռում* (*թորշում*) - հիւնլ. *tirim* «չոր» (< հե. **ters-*),
իմանամ (*իմաստ*) - հիւնլ. *air-mitiu* «միտք» (< հե. **men-*)¹,
լիգուլ - հիւնլ. *ligur*, կիւր. *llwy* [< հե. **leig(h)-* / **leiġ(h)-*] *լիը* «րիվ» - կիւր.
llwyr «լի» (< հե. **plē-*),
ծիւ - բրետ. *genel* «ծնվել» [< հե. **gen* (**g'en-*)],
հարց, *հարցանել* - կիւր. *archaf* «հարցնել», կոռն. *arghaf* «խնդրել», մբրետ.
archas «հրամայել» (< հե. **per-*),
ձմեռն (**ձիմեռն*) - հկիւր. *gaem* «ձմեռ», միւր. *gem-adaig* (< հե. **g(h)eim*),
մահ - կիւր. *marw*, հիւնլ. *marb* «մեռած» (< հե. **mer-*),
մեծ – միւր. *mag-*, *maige* «մեծ», կոռն. *mehin* «ճարպոս» [< հե. **meg-* (**meġ-*)],
որդի - կիւր. *erthyl* «վաղածին ձագ» (**por-*),
որոջ - հիւնլ. *heirp* (**erbhī*) «եղնիկ, այծ», միւր. *reithe* «ոչխար» (< հե. **er-*)²,
սայր - հիւնլ. *cath* «իմաստուն» (< հե. **ca-ti-ro*),
սիրտ - հիւնլ. *cride* «սիրտ, մեջտեղ, կենտրոն», կիւր. *craidd*, կոռն. *cre(y)s*,
բրետ. *kreiz* «մեջտեղ» (< հե. **kerd-*),
սլաք - հիւնլ. *cuil*, կիւր. *cylion-en* «մժեղ» (< հե. **kū-*),
սոր - գալլ. *καυρος*, կիւր. *cawr*, կոռն. *caur* «հսկա» [< հե. **kou-* (**k̄ou-*)],
ցայտել (*ցայել*), (բրբռ.) *ցատկել* - կիւր. *y-sgadan*, միւր. *scatán* (< հե.
**skē-*),
ցորէլ (բրբռ.), *ցորկել* (բրբռ.), *ցրտկեցնել* - կիւր. *cerddaf* «գնալ, թափառել»,
հիւնլ. *fo-cerdaim* «նետել, զգել» (< հե. **skē-*),

¹ «Անհասկանալի հերթագայություն» է որակվում *ն/ւ* անցումը, այնինչ առկա է հիմքակազմական *թ (զրո)/-ան-* հակադրություն:

² Այս գուգաբանությունը քննվում է նախ *որթ* «հորթ» բառախմբում, այնուհետև՝ առանձին: Տե՛ս *Մ. Ա. Աղաբեկյան*, նշվ. աշխ., էջ 3, այլև էջ 96:

քոյր - հիռլ. *siur*, հկոռն. *huir*, մկոռն. *hoer*, *hor* (< հե. **suēs-*):

բ) Ըստ հետնալեզվային բաղաձայնի շրթնայնացման հատկանիշի հայ-կելտական առնչություն պարունակող գուգաբանություններ (թվով՝ 2).

աւծ- (*աւծանեւ*) - իռլ. *imb* «կարագ» (< հե. **ong^u-*),

կերակուր - մկիւր. *bread* «մեռելաորդ» (< հե. **g^uer-*):

Մ. Աղաբեկյանի մյուս ուսումնասիրությունը նվիրված է հնդեվրոպական լեզուների հնչյունաբանության հարցերին՝ հիմնված նոր փաստերի և երևան եկած տեսակետների վրա: Հայ-կելտական գուգադիպումներն այս դեպքում պակաս չափով են օգտագործված, մեկ-երկու եղածն էլ գրեթե նույնական է նախորդի մեջ բերվածի հետ ¹:

գ. Հայերենում մարմնի մասերի հնդեվրոպական անվանումների տարածքային նկարագրին նվիրված ուսումնասիրության մեջ Մ. Կ. Հաննեյանն առանձնացնում է գուգաբանությունների երկու կարգի տարածքներ՝ մեծ և փոքր, որոնցում հաշվի են առնված հայերենի և ցեղակից մյուս լեզուների տարածքային տարբերակվածության սահմանները, ընդ որում՝ բաշխված, այսպես կոչված, երեք կարգի՝ մեծ, փոքր և մեկուսացած տարածքների մեջ²: Նկատելի է, որ հայերենի և կելտական լեզուների բառային գուգաբանություններ են արժարժվում տարածքներից առավելապես առաջինում և երկրորդում, իսկ երրորդում («մեկուսացած տարածք»)՝ միայն մեկում, այն է՝ *մատն* (հայ., կելտ.):

Աշխատանքում համեմատաբար քիչ տեղ է հատկացվում հնչյունական գուգաբանություններին: Հեղինակը գրում է, որ իր «աշխատանքի մեջ քննության են առնվում Հ. Աճառյանի և Յ. Պոկոռնու բառարաններում, նաև Է. Աղայանի, Գ. Զուլտայի, Գ. Ջահուկյանի աշխատություններում եղած ստուգաբանությունները»³:

Դրանցից այստեղ ուշադրության ենք առնում հետևյալները.

ամորձի(ք) (< հե. **orǵhi-*), [*որձի-ք* (*orǵhi-ǰos*)] - միռլ. *uirgge*, նիռլ. *uirghe* (< հե. **orǵhiā*),

ատամն (< հե. **ǵdnt-mn*) - հիռլ. *dēt*, կիւր., բրետ. *dant*, կոռն. *dans* (**dnt-*) [*< հե. *(e)dont-*],

¹ Մ. Ա. Աղաբեկյան, Հայերենի համեմատական հնչյունաբանության հարցեր // «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», պրակ 2, Ե., 1998, էջ 49-144: Նույնի Հայերենի համեմատական ուսումնասիրության հարցեր, Ե., 2017:

² Մ. Կ. Հաննեյան, Մարմնի մասերի հնդեվրոպական անվանումների տարածքային նկարագիրը հայերենում // «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», պրակ 1, էջ 128-187:

³ Նույն տեղում, էջ 142:

արմուկն (< հե. *arə-mo-) - գալլ. aramō «երկճյուղ լինելը» (< հե. *arə-mo)¹,
բերան (< հե. *bher-) - հիռլ. bern «անցք, ճեղք», այլև «բերան» (< հե. *bher-),
գեղմն (< հե. *gēl-mn) - կիմր. gwlan, կոռն. gluan, բրետ. gloan «բուրդ. գեղմ» (<
հե. *el-no-),

եղունգն (< հե. *e-nongh-[*onogh]) – հիռլ. ingen, նկիմր. ewin, հկիմր. eguin,
կոռն. euuin, բրետ. ivin «եղունգ» (< հե. *ng̃hū-īā-),

երես (< հե. *prep- «երևալ, աչքի զարնել») – հիռլ. richt «ձև, երևակ», կիմր. «ե-
ղանակ, կերպ, նման լինելը» (< հե. *prep-),

ընդերք (< հե. *en-tro) - հիռլ. eter, etir, etar «միջև», կոռն. ynter, yetre «միջև»,
մկիմր. ithr «մեջք» (< հե. *enter-),

լեզու (< հե. *dng̃hū-) - հիռլ. teng, tengae, մկիմր. tafawt, կոռն. tauot, tava,
բրետ. teod, մբրետ. teaut [< հե. *tamāto- (?)] (*dng̃hūā-),

մարմին [< հե. *m̃-mcno- (?)] - բրետ. mell «ոտքի կոճ, կճղակ, մատների
հոդ», կոռն. mel (հոգն. Թ.՝ mellow «կոճիկ, կճղակ», կիմր. cym-mal «կազմ,
միակցություն, համակցում» (հիռլ. *melso-) (< հե. *mel-),

միս (< հե. *mēmso-) - հիռլ. mīr (*mē(m)s-ro-) «կտոր», «խայծ» (< հե. *mēmso-),

ողն (< հե. *olen-), *ուղն* (*ōlen) – հիռլ. uilenn «անկյուն», միռլ. uillind «ար-
մունկ. անկյուն» կիմր., կոռն. elin , բրետ. ilin (< հե. *olīnā) (*ol-no-?), նաև *իլ*
(*ēlo), *աղ-եղն* (հե. *ōlel-no-?) – կիմր. olwyn (*oleinā) «անիվ» (< հե. *ōlina «ար-
մունկ»),

ոսկր (< հե. *ost-ko-) - կոռն. ascorn, բրետ. skourm, կիմր. asgwrn (հոգն. Թ.՝
esgyrn) (< հե. *ost-ko),

ոտն (*pōd-) - հիռլ. īs «ոքնե բանի տակը» (*pēd-su «ոտնատակ՝ ներբան») (<
հե. *pōd-),

սիրտ, սրտ-ի (< հե. *kērd-, *kērd-i) - հիռլ. cride, նիռլ. croidhe (< հե. *kred̃iom-),

փայծաղն [< հե. *sp(h)elg̃h(en)-] - հիռլ. selg, մբրետ. felc'h «փայծաղ» (< հե.
*splēg̃h-):

Սրանք քննվում են ըստ տարածքային սահմանափակման. մեկ տասնյակից
փոքր-ինչ ավելիի դեպքում է, որ նշվում է հայ-կելտական զուգահեռություն՝
առնչվող մյուս լեզուներից մեկ-երկուսի կամ մի քանիսի հետ¹:

¹ Աշխատանքի մեծ տարածքների ցանկից *արմուկն*-ը դուրս է մնացել (տե՛ս աղ-
յուսակ 2):

Դրանք են հետևյալները.

ատամն (հայ., լատ., օսկ., կելտ., գերմ.),

արմուկն (հայ., իրան., գերմ., լատ., կելտ., քալթ., սլավ.),

բերան (հայ., հուն., լատ., կելտ., արբ., քալթ., սլավ.),

գեղմն (հայ., հուն., լատ., կելտ., արբ., քալթ., սլավ.),

եղունգն (հայ., հնդկ., հուն., լատ., կելտ.),

երես (հայ., հուն., կելտ.),

իլ (նաև *աղ-եղն*) (հայ., հնդկ., կելտ., գերմ., քալթ., սլավ.),

ոլոք (հայ., հուն., լատ., կելտ., գերմ.),

ոսկր (հայ., կելտ., իրան.),

ոտն (հայ., լատ., ումբր., կելտ., արբ., թոխ.),

որձ-իք (հմմտ. *ամորձիք*) (հայ., կելտ., արբ.),

սիրտ (հայ., հուն., լատ., կելտ., իսթ., քալթ., սլավ.):

Նույն բնույթի է նաև Մ. Կ. Հաննեյանի մյուս աշխատությունը, որը նվիրված է հայերենի բառապաշարի երկու խումբ՝ 1) անասնապահական և 2) երկրագործական («գյուղատնտեսական») տերմինների տարածքային օրինակելի քննությանը²: Դրանցում ևս կողմնակիորեն բերվում են հայ-կելտական զուգահեռներ: Այստեղ այդ զուգահեռները ներկայացնում ենք ըստ 1-ինի և 2-րդի:

1. Առաջին խմբի զուգաբանություններ են հետևյալները.

եզն (< հե. *egʻh-) - իռլ. ag «կով» (< հե. *agʻh-),

էշ (?) (< հե. *ekʰo-s-) - հիռլ. ech, գալլ. epo- «ձի» (?) (< հե. *ekʰo-s-)³,

թառ («հավի» թառ) (< հե. *tʰsyā-) – հիռլ. tirim «չոր, չորացած» (< հե. *tʰsyā-m-),

կով - հիռլ. bo, կիմր. baw «կով» (< հե. *gʰou-)⁴,

¹ Մեկ-երկու դեպքում կատարում ենք լրացում՝ ըստ հեղինակի աշխատության տվյալների. օր. *ոլոք*-ի դեպքում նաև *իլ* «իլիկ» և *աղեղն* միավորները՝ վերցված առանձին:

² Մ. Կ. Հաննեյան, Հայերենի հնդեվրոպական բառապաշարի թեմատիկ-իմաստային մի քանի խմբերի տարածքային բնութագիրը (տնտեսական գործունեություն արտահայտող բառեր) // «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», պրակ 2, Ե., 1998, էջ 145-227:

³ Այս և մյուս՝ *ձի* անվանման ծագման հարցը մնում է չլուծված: Հմմտ. *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 522, 541, 564:

⁴ Նշվում է նաև իռլ. heip «այծ», erb «կով» բառերը, որոնք հե. *bh-ածանցով կազմություններ են՝ զուգահեռ հայ. *որոջ* «ոչխարի ձագ» [*er(i-)] բառին (Մ. Կ. Հաննեյան, նշվ. աշխ., էջ 156-157): *Կոզի* «կովի (ստացվածք)» բառին զուգահեռ կելտականը նշվում է միայն աղյուսակում, այն էլ պարզ արմատի համընկումով (նույն տեղում, էջ 175):

hwi «թռչուն, հավք» (< հե. *(H)au̯ci-) - իռլ. ai, aoi «կարապ», կիւր. hwyad (<auietos) «բար» (< հե. *(H)au̯ci-no-/to-),

hni/h(i) «ոչխար (պահող)» (< հե. *ou̯i-(pā)) – հիռլ. oi «ոչխար» (< հե. *ou̯i-),

(h)nr̥θ (< հե. *por-th-) – կիւր. erthyl, erthylu «ժամանակից շուտ ծնվել» (< հե. *por-th-),

đh - հիռլ. ech, գալլ. epo- (< հե. *ek^ho-s-)¹,

ւարհ «էգ թռչուն» (< հե. *meryo-/*m̥riyā-) - կոռն. moroin «աղջիկ, կույս», կիւր. merch «դուստր» (< հե. *m̥erio-),

ւեղր – հիռլ. mil- (սեռ. հոլ. mela) «մեղր», գալլ. Meliddus (հատուկ անուն), միռլ. milittu- «քաղցր», վալլ. melyn «դեղնավուն» (< «մեղրի գույն») (< հե. *mel-),

ւեղր(ահյութ) «մեղր, հարբեցնող խմիչք» - հիռլ. medb «հարբեցնող», վալլ. mid «հարբեցնող» (< հե. *medhu-),

շուն - հիռլ. cú , սեռ. հոլ. con (< հե. *k^huon-, *kún-),

ոչխար – հիռլ. oi «ոչխար» (< հե. *ou̯i-)²,

որձ (< հե. *org^hhi-) – միռլ. uirgge «սաղմ. memb. vir.» (<հե. *org^hhi-/ **ig^h**hi-),

որոջ [< հե. *oro-, *-dh(yo)-(?)] – heirp «այծ», նաս er-b- «կով» (< *bh- ածանցով) (< հե. *oro-),

սագ (< հե. *ka̯a- «թռչուն») – հիբրեւ. couann, բրեւ. kaouen, kaouan, կիւր. cuan «մի տեսակ թռչուն» (< հե. *ka̯a-)³:

Մրանցից առավել հատկանշական են այն զուգաբանությունները, որոնք առնչվում են մյուս լեզուներից մեկ-երկուսի կամ մի քանիսի հետ.:

եզն (հայ., հնդկ., իրան., կելտ.),

թառ (հայ., կելտ., ալբ.),

կոզի «կովից ստացվածք» (հայ., իրան., գերմ., կելտ., բալթ.),

կով (հայ., կելտ., թոխ., գերմ., բալթ.),

հալ (հայ., հուն., կելտ.),

¹ Չահուկյանը ծագած է համարում հե. *g^hei̯o-[g^hei̯-] արմատից (Տե՛ս «Հայոց լեզվի պատմություն», էջ 127): Աղյուսակում բխեցվում է այլ *g^hyo-s արմատից, թեև շարադրանքում համեմատությունն անցկացվում է այն համատեքստում, որ զուգաբանություն է առաջանում տվյալ դեպքում նաս կելտականի հետ:

² Չուգաբանությունների աղյուսակում սա բացակայում է:

³ Ցանկում չկա հայ. *ճուտ* «թռչնի ձագ. ճուտ» բառը, որն ըստ Չահուկյանի՝ «Ծագումն անհայտ է: Թերևս բնաձայնական կազմություն» (Տե՛ս «Հայերեն ստուգաբանական բառարան», էջ 497):

(*h*)*որթ* (հայ., հնդկ., հուն., սլավ., կելտ.),
հովհ(ի) «ոչխար պահող» (հայ., խեթ., հնդկ., հուն., լատ., կելտ., գերմ., քալթ., սլավ.)¹,

մեղր (հայ., խեթ., հուն., լատ., կելտ., գերմ.),
որոջ (հայ., հուն., լատ., իտալ., կելտ., քալթ., սլավ.),
որձ (հայ., հնդկ., իրան., հուն., ալբ., կելտ., քալթ.),
սագ (հայ., լատ., կելտ., քալթ., գերմ.):

2. Երկրորդ խմբի են հատկապես հետևյալները².

այգի - հիմ. օօ, կիմր. ywen, հկոռն. hiuin, բրետ. iwin «կենի, կարմրածառ» [< հե. *oiu-iyā (*ci-)],

ստոզանեն, ոռոզանեն - հիմ. sruaimm «գետ, հոսանք» (< հե. *srow-),
ստոթ «լիքը, լավ աճած, տոուզ» - հիմ. sāith (< sati- ձևից) (< հե. *sad-),
արտ - իմ. (ad)-aig (< հե. *ag'-ro-),

արու (**արաւս*) (?), *հարու* (բրբռ.) [*arəw-ns-(*ar(ə)-] - հիմ. *arwens, (հոգն. ուղղ.) arbanna, միմ. arbor (*ar̥ur) «հացաբույս, հացահատիկ» (< հե. *ar(ə)-),

արոր (**արաւր*) (*arə-tro-m) -միմ. arathar, կիմր. aradr, նբրետ. arar, կոռն. aradar (< հե. *arə-tro-m),

բեր(ք) - հիմ. berim «բերեն» (< հե. *bher-),

բիր(հ), բահ(ք) - իմ. bern «ձեռք» (< հե. *bher-),

երկան(ք) - հիմ. brō, (եգ. սեռ.) brōn «երկանք», իմ. baru, կիմր. breuan (նույնը), կոռն. brou (նույնը), բրետ. breo (նույնը) (< հե. *g^hrāw-āna),

լուծ - կիմր. iua, կոռն. iou (< հե. *iɛu-n-),

հարատունք - հիմ. airim «հերկել», միմ. arbor «հացահատիկ, հացաբույս» (< հե. *arwɛ-) (*ar(ə)-),

մուլ- (*մլաղաց* «ջրաղացպան», *մամուլ, մլմլել* «շփել, քերել»), *մալ-* (*մալել* «մանրել. փշրել») [< հե. *mol-, մլ- (*mel-)] - հիմ. melim «աղալ», կիմր. malu «աղալ», blawt «ալուր», բրետ. mallaf «աղալ» (< հե. *mel-),

պեղեն - միմ. belach «ծերպ, ձեռք», նիմ. bealach «ճամփա. լեռնանցք» (< հե. *bel- «կտրել. փոս անել, փորել»),

¹ Սա, թերևս, ամենալայն տարածքն ընդգրկող գուգաբանության օրինակներից է, որ բացատրվում է հնդեվրոպական ժողովուրդների խաշնարածության զբաղմունքի տարածված լինելու հանգամանքով :

² Այս խմբի որոշ բառերի դեպքում (*եղան, կորկոտ* և այլն) շարադրանքում չեն բերվում կելտական ձևերը, թեև Աղյուսակում (2) դրանց համար կելտականի պոնակում դրվում է պլուս (+) ցուցիչը:

պտտուղ - հիռլ. *buiith* «լինել», *bōi* «եղավ» (?) (< հե. **bud-* «ուռչել»):

Մրանցից առանձնանում են այն զուգաբանությունները, որոնք առնչակից են մյուս լեզուներից մեկ-երկուսի կամ մի քանիսի հետ.

այգի (հայ., գերմ., հուն., լատ., կելտ., բալթ., սլավ.),

առոզանեն, ոռոզանեն (հայ., հնդկ., հուն., կելտ., գերմ., բալթ.),

արօս (**արաւս*) (?), (բրբռ.) *հարօս* (հայ., հուն., կելտ.),

արօր (**արաւր*) (հայ., հուն., լատ., կելտ., գերմ.),

բեր(ք) (հայ., հնդկ., իրան., հուն., փոյուգ., լատ., ալբ., գերմ., բալթ., սլավ., կելտ.),

բիր (հայ., իրան., ալբ., լատ., իսլ., կելտ.),

երկան(ք) (հայ., հնդկ., կելտ., գերմ.),

հարաւունք (հայ., հնդկ. հուն., կելտ., լատ.),

մուլ- / մալ- (հայ., հնդկ., թոխ., կելտ., իսեթ.),

պեղեն (հայ., հնդկ., կելտ.):

դ. Ն. Միմոնյանի աշխատությունը նվիրված է հայերենի բարբառների հնդեվրոպական հնաբանությունների ուսումնասիրմանը¹: Տեսական հարցադրմանը հետևում են բարբառներում առկա միավորների վերլուծությունը և համեմատություն ցեղակից լեզուների հետ: Վերջին դեպքում նկատի է առնվում նաև կելտական լեզուների նյութը:

Այսպես, հիշատակելով Լ. Մսերյանցի տեսական կարևորագույն դրույթներից մեկը, այն է՝ անհրաժեշտ է հայերենի բարբառները քննության առնել լայն պլանով (դրույթ, որ գալիս է Ք. Պատկանյանից), հեղինակը նշում է հետևյալը. «Հայ բարբառագիտության վերջնական նպատակը նա համարում էր հայ բարբառների (այդ թվում և գրաբարի) համադրական ուսումնասիրության միջոցով և համեմատական մեթոդի օգնությամբ ընդհանուր հայերենի վերականգնումը (ընդ որում, ընդհանուր հայերենը համարվում էր այն ժամանակաշրջանի լեզուն, որը նախորդել էր առանձին հայ բարբառների, այդ թվում և գրաբարի առաջացմանը, մի տեսակ միջին դիրք գրավելով մի կողմից՝ հնդեվրոպական նախալեզվի, մյուս կողմից՝ գրաբարի ու բարբառների միջև)»²:

¹ Ն. Մ. Միմոնյան, Հայ բարբառների հնդեվրոպական հնաբանությունները // «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», պրակ 1, Ե., 1979, էջ 188-325:

² Ն. Մ. Միմոնյան, նշվ. աշխ., էջ 195:

Բարբառային նյութի մանրամասն քննության վերջում Ն. Միմոնյանը հանգում է հետևյալ եզրակացությանը. «Հայ բարբառների հնդեվրոպական հնաբանությունների ուսումնասիրությունը մի անգամ ևս հաստատում է այն կարծիքը, որ հին հայերենը միատարր, միասեռ չի եղել հնդեվրոպական հնչյունական համակարգի տեսակետից. բարբառներում դրսևորվող առանձնահատկությունները, շեղումները գրաբարի հնչյունական օրինաչափություններից, ինչպես նաև հենց գրաբարում նկատվող գուգաձևությունները իրենց հիմքերն են ունեցել նախագրաբարյան բարբառային վիճակի մեջ»¹:

Ն. Միմոնյանը հայ-կելտական գուգաբանություններին առանձնապես չի անդրադառնում, սակայն որոշ դեպքերի համար ունի ուշադրության արժանի դիտարկումներ:

Անդրադառնանք դրանցից հատկապես հետևյալներին:

Ըստ Ն. Միմոնյանի՝ «հ.-ե. *ar(ə)ք- արմատը վկայված է նաև կելտական լեզուներում՝ միոլ. arbor (*arք) «հացաբույսեր, հացահատիկ», սեռ. arbe, որ ծագում է հին իռլանդերեն arչens ձևից. հոգնակի ուղղականի ձևն է arbanna: Ինչպես տեսնում ենք, միջին իռլանդերենի եզակի ուղղականի ձևը ծագում է *arք (r-ով), իսկ սեռականը՝ *arչens (ns-ով) հիմքից, այս երկրորդ հիմքից է կազմվել նաև հոգնակի ուղղականի arbanna ձևը: Այսպիսով, այս բառի իռլանդերենի հոլովման հարաբերություն առկա է հ.-ե. r/n-ով կազմված հիմքերի հերթագայությունը: Հ.-ե. այս արմատի r-ով հիմքն առկա է նաև հունարենում ἄρουρα [(< *ἄρο-Fρα < *ἄρο-Fap) < *aro-ք-)] «վարելահող» իմաստով: Մեզ թվում է, որ հայերեն *արաւս*-ը ևս կարելի է ծագած համարել հ.-ե. *ar(ə)ք- արմատի ns-ով աճած *ar(ə)ք-ns- ձևից, որն օրինաչափորեն հայերենում տալիս է *արաւս* (n-ի անկումով s-ից առաջ)² :

Հեղինակը գրում է. «Որոճալ բառը, ըստ Աճառյանի, հնդեվրոպական ծագում ունի և հ.-ե. մյուս լեզուներում պահպանված ձևերի հետ՝ լատ. rādō, rōdō, կիմր. rhathu, բրետ. raza և այլն, հանգում է հ.-ե. *rēd-, *rōd-, *rəd- արմատին: Չահուկյանը ենթադրում է արմատի *rodχo ձևը»³: Այնուհետև՝ գտնում է, որ «*դեղ* բառը կապում են հ.-ե. *dhal- «ծաղկել, կանաչել» արմատի *dhel- տարբերակի հետ: Հ.-ե. մյուս լեզուներում պահպանված են՝ հուն. θάλλω «ծաղկել, կանաչել»,

¹ Նույն տեղում, էջ 248:

² Նույն տեղում, էջ 221:

³ Նույն տեղում, էջ 226:

θαλλός «ընձյուղ, նոր ճյուղ», կիւր. dail «ճյուղ», հկոռն. delen «ճյուղ», հվգերմ. tola «ողկույզ, խաղողի որթ», toldo «ծառի կատարը՝ վերին մասը», նվգերմ. Dolde¹:

Ե. Ն. Մուքիասյանը, հայերենի և մյուս լեզուների արմատի կազմում հանդես եկող աճականի ուսումնասիրությանը նվիրված աշխատանքներում, հիմնվելով ամենից առաջ Ն. Աճառյանի (ըստ այդմ՝ Յ. Պոկոռնու և ուրիշների) բառարանի տվյալների վրա, անցկացնում է նաև հայ-կելտական գուգահեռներ² :

Դրանք երկու կարգի են՝ առանց հայերենի (որոնց, բնականաբար, չենք անդրադառնում) և հայերենին գուգահեռ բերվող:

Երկրորդ կարգի ձևերից են հետևյալները (ըստ մեկ կամ մյուս աշխատանքի, այլև միաժամանակ).

աղ (ան-ալ-ի) - հիռլ. salan, կիւր. halen (< հե. *sal-),

բոլլ «խումբ» - հիռլ. bolach (< հե. *bheñl-),

գեղձ(ալ) «փափագ(ել), տենչ(ալ)»- իռլ. fled, կիւր. gwled, բրետ. quell (< հե. *uel-),

եսոդ, տեղի - կիւր. sedda, գալլ. sedlon «նստելու տեղ» (< հե. *sed-),

լու- (ռ, ր, ս) - հիռլ. clū «հոչակ», cloor «լսել», կիւր. clüst «լսողություն» (< հե. *kleū-),

լքանեւ - հիռլ. lēicid «թողնում է» (< հե. *leik-),

ծին (ծն-ունդ) - բրետ. genel «ծնվել» (< հե. *g'eno-),

քուն (քն-ոյ) - կիւր. կոռն. բրետ. svan, հիռլ. svefn (< հե. *swoþ-no-) և այլն:

Հեղինակի «Աճականը հայերենում» մենագրության «Բառարան-հավելված»-ում (էջ 135-240), ի թիվս այլ լեզուների հնարավոր համեմատելի ձևերի, տրվում են հայ-կելտական ինը տասնյակից ավելի գուգահեռներ (ստույգ՝ 94), որ ստորև բերում ենք նախ՝ իբրև մեկ ամբողջություն, այնուհետև՝ կատարում դրանց խմբավորում՝ նկատի ունենալով գուգաբանություն կազմող կելտական լեզուների քանակային կողմը:

Նախ՝ անդրադառնանք այդ ցանկին՝ ըստ մեր այս թեմայի հարկավորության. հարկ եղած դեպքում հնդեվրոպականի համար բերում ենք այն վերա-

¹ Նույն տեղում, էջ 240-241:

² Ն. Վ. Մուքիասյան, Աճականը հնդեվրոպական բառի կազմում (հայերենի նյութի հիման վրա) // «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», պրակ 1, Ե., 1979, էջ 249-324: Նույնի՝ Աճականը հայերենում, Ե., 1986: Վերջերս լույս է տեսել այդ աշխատության նմանահանությամբ (Ֆաքսիմիլե) տարբերակը:

կանգնումը, որ գուգաբանություն է ապահովում հայերենի և կելտականի համար (հմմտ. էջ- հիռլ. ðegi «հյուր» (< հե. *ei-gh-): Հ. Սուքիասյանը նախաձևի համար տալիս է ընդհանուր և հայերենի համար վերականգնելի տարբերակներ, ըստ Գ. Ջահուկյանի մեթոդիկայի, որ պարտադիր չէ գուգաբանական համեմատության դեպքում, այլ հիմնականում նշում ենք հավանական ընդհանուրը.

աղանի [ալալ-(u)ունք «Բույք (համաստեղություն)»] - գալլ. Alaunos, Alaunae (դիցանուն), բրետ. Alaunos (գետանուն), կիմր. Alun (անձնանուն) (< հե. *al-),

աղտ «աղ» - հիռլ. salann «աղի», կիմր. halen (նույնը) (< հե. *sal-),

ամիս - հիռլ. mī «ամիս», բրետ. miz «ամիս. լուսին», կիմր. mis (նույնը) (< հե. *mēn-),

անձուկ «նեղ» - հիռլ. cumcae «սրսնեղություն», cumung «նեղ», մբրետ. encq (նույնը) (< հե. *ang'h-),

ասեղն - մբրետ. hygo(u)len «հեսան», հկիմր. ocoluin «սրաքար» (< հե. *ak'-' / *ok'-),

ատաղձ - իռլ. fo-dálim «անջատել», delb «ձև. կերպ», dluigim «ձեղքել», միռլ. del «ճիպոտ. ձեռնափայտ», հկիմր. delu «պատկեր» (< հե. *del- / *dol- / dl-),

արածել - կիմր. trwyddo «պատռել, ծակել» (< հե. *trə-),

արծուի - հիռլ. reg-, rog(a)id «տարածել. երկարել», rī «արքա», recht «կարգ, օրենք», բրետ. reiz «կարգ, օրենք» (< հե. *reg'-),

աւղ «օղ» - հիռլ. feth «օղ», իռլ. ūar «ցուրտ», հկոռն. awit «օղ», auhel «եղանակ. օղ», oir «ցուրտ», մկիմր. awyð «քամու բնկում», բրետ. aial «քամի. շունչ», կիմր. avel «քամի. շունչ», oer «ցուրտ», gwynt «քամի» [< հե. *au- / *au(e)-],

(խայտա)բղէտ - կելտ. belo «պայծառ, փայլուն. սպիտակ», կիմր. ufel «կայծ, կրակ» [< հե. *bh(ē)lei-],

բողկ - հիռլ. bláth «ծաղիկ», գաել. bile «տերևիկ. ծաղիկ» [< հե. *bh(e)l- / *bh(o)l-],

բոյս - հիռլ. buith «լինել», bōi «եղավ» (< հե. *bheu-),

բով «բուրա. հնոց» - հիռլ. bān «ճերմակ» (< հե. *bho-),

գաղտնի - հիռլ. fell «կեղծիք» (< հե. *uel-),

գարշ «տհաճ» - հիռլ. gortae «քաղց», միռլ. goirt «ղառն» (< հե. *gher- / *ghor- / *ghr-),

գեղձ «փափազ, տենչ» - իռլ. fled «հյուրասիրություն», բրետ. quell «ավելի լավ», կիմր. gwled «խնջույք» (< հե. *uel-),

գեղձ «բաղեղ» - հիռլ. fillim «ծալել», կիւր. gwawl «սասունէջ», olwyn «անիվ» (< հե. * ucl-),

դայլ «կաթնախեծ» - հիռլ. dīnu «գառնուկ», denaff «ծծել», del «ստինք», միռլ. del «տիտ. ստինք», delech «կրթու (կով). կրթան», կիւր. dynu «ծծել» (< հե. *dhē- / *dhō-),

դեղձ - միռլ. deil «ճիպոտ», հկոռն. delen «ճյուղ», կոռն. déle «ճիպոտ, ճյուղ», քրեւ. delez «ճիպոտ», կիւր. dail «տերն. սաղարթ» (< հե. *dhāl- / *dhel-dh-),

դուրգն - հիռլ. droch «անիվ» (< հե. *dher- / *dhōr-),

եղծ - հիռլ. olc «վաս», մքրեւ. el-boet «քաղց», քրեւ. ol-argant «անփող (լինելը)», ol-buid «անսնունդ (լինելը)» (< հե. *el- / *ol-),

երհնջ - հիռլ. heirp «այծ(յամ)», erb(b) «կով», միռլ. reith «խոյ, (վայրի) ոչխար», նիռլ. earb, fearb «որսի կենդանի, կով» (< հե. *eri-),

էջ - հիռլ. òegi «հյուր» (< հե. *ei-gh-),

ընթանալ - հիռլ. sēt «ճանապարհ», քրեւ. hen (նույնը), մկիւր. hennydd «արբանյակ», hanter «հարևան», կիւր. hynt «ճանապարհ» (< հե. *sen-th-),

թանչ «(փոր)լուծ» - հիռլ. tām «կիսահալ ձյուն», tās «խմորել», քրեւ. teil «սաղ», tōaz «խմոր», կիւր. tail «կղկղանք», tōes «խմոր» (< հե. *tā-ni-),

թառամել - հիռլ. tīrim «չոր», կոռն. tir «երկիր, երկրագունդ» (< հե. *ter- / *tor-),

թերթ - իռլ. en «թոշուն», հկիւր. eterin (նույնը), hedant «թոշել», կիւր. atar «թոշուն, հավք», etn «թոշուն», hedant «թոշող» (< հե. *pt-er-),

թուշ «այտ» - կիւր. tin «նստուկ» [< հե. *tēu- / *teu(ə)-],

լայն - գալլ. litano «լայն», հիռլ. lethan (նույնը), lam «ձեռք», lār «(սալլա)հատակ», իռլ. lethaim «տարածել», lethan «լայն», կոռն. ledan (նույնը), հքրեւ. litan (նույնը), քրեւ. ledan (նույնը), led «լայնություն», կիւր. llydan «լայն», llêd «լայնություն», lledu «տարածել», llaw «ձեռք», llawr «հատակ» [< հե. *pel- / *(p)lā- / *(p)lō-(t)-],

լիկ «լիճ. ավազան» - հիռլ. legaim «հալվել, լուծվել» (< հե. *lē-g-),

լիրբ - հիռլ. slemun «լարծուն», sligim «քսել, տրորել», միռլ. slemain «հարթ», կիւր. llyfn «հարթ, ողորկ» [< հե. *(s)lei- / *(s)li-],

լոռ - հիռլ. loathar, lothavi «ջրանցք», իռլ. locharair «անձրև», գալլ. lautro «բաղնիք», կոռն. gla «անձրև», կիւր. gwlaue «անձրև» (< հե. *lā- / *lē- / *lō-),

լոյծ - իռլ. lun «ոչխար» (< հե. *leu-g'-),

լւեղ - հիռլ. clunim «լւեմ», cloth «փառք», clu «հոշակ», cloor «լւեմ», claus «ա-կանջ», վգալլ. clust (նույնը), կոռն. clewai «լւեղ», բրետ. klévout «լւեղ», կիմր. clywed «լւեղ», clüst «լսողություն» (< հե. *k'lu-k'-),

խանս/խանդ - բրետ. cann «լիալուսին», condud «վառելափայտ», կիմր. cann «սայիտակ», cynneu «վառել» (< հե. *khan-d-),

խարջեղ - հիռլ. coirm «զարեջուր» [< հե. *k(h)r(ə)- / *k(h)or-],

խիլթ (*խոյ-լթ) (բրբո.) - իռլ. cūl «մեջք», բրետ. kīl «մեջք, թիկունք», կիմր. cil «թիկունք» (< հե. *kheu-lo-),

ծաղր - կիմր. gloew «փայլուն, հստակ» (< հե. *g'əḷō-),

կեղերջ «զանգաստ, տրտունջ» - հիռլ. -balt «մեռավ», կիմր. ballu «մեռնել» [< հե. *g^ucl(e)-],

կեղծ - միռլ. celg «նենգություն. խորամանկություն» (< հե. *kel-g'-),

կենդանի - իռլ. biu, beo «կենդանի», bethu, beothu «կյանք», biad «ուտելիք, սնունդ», բրետ. beo «կենդանի», կիմր. byw (նույնը) (< հե. *g^uei- / *g^ui-),

կեռ «թեք, ծուռ» - հիռլ. gairr «ծունկ», gau- «սուտ, կեղծիք» (< հե. *ger-),

կիծ «կծել» - հիռլ. gēr «սուր, կծու» (< հե. *gei-g'-),

կլափն «ներքին ծնտ» - հիռլ. gelid «ուտել, խժռել», gaile «ստամոքս», gelim «ուտել, լափել», միռ. gil «տզրուկ», հկոռն. ghel (նույնը), բրետ. gélaouen (նույնը), կիմր. gel (նույնը) [< հե. *gel(ē)- / *gol(ə)-],

կոկորդ - հիռլ. brāgae «վիզ, ծոծրակ», հկոռն. briansen «կոկորդ», մկիմր. breuant «շնչափող» (< հե. *g^uer- / *g^uor-),

կոռնկ - հիռլ. gar «բղավել» (< հե. *ger- / *gor-),

կոռլթ «հանգույց. կապ» - նիռլ. qlacaim «բռնել» [< հե. *gel- / *g(o)lə-],

կուտ - միռլ. gūaire «մազ, բուրդ, խոպուպ» (< հե. *geu- / *gəu-),

հարաւունք «ցանքս. արտ» - միռլ. arbor «հացահատիկ», arathar «արոր», airim «վարել, հերկել», կոռն. erw, ereu «ակոս», aradar «արոր», մբրետ. eru «ակոս», կիմր. erw «դաշտ», aradr «արոր» [< հե. *ar(ə)- / *arā-],

հարկանել - հիռլ. orgaim «զարկել, սպանել», orgun «սպանելը», orcaid «խփել, սպանել» (< հե. *per- / *por-),

հարսն - հիռլ. (imm-chom-) arc «բարև, հարցուփորձ», միռլ. arco «աղաչում եմ», մբրետ. archas «հրամայել», հկիմր. archaf «հարցնել», կոռն. arghaf «խնդրել» (< հե. *per- / *por-),

հաղի - հիռլ. huinnius «հաղի», բրետ. ounn-en (նույնը), կիմր. onnen (նույնը) (< հե. *os- / *as-),

հեռ «հեռու» - հիռլ. *ire* «հետին», (on) *hurid* «անցյալ (տարի)» (< հե. *per- / *por-),

հերկ - հիռլ. *etrech* «ակոս», գալլ. *rica* «ակոս, վարել», հրեւտ. *rec* «հերկել», կիւր. *rhych* «ակոս» (< հե. *per- / *por-),

հորդել - գալլ. *ritu* «ծանծաղուտ» (< հե. *per- / *por),

հունչ - կիւր. *hanes* «պատմություն» [< հե. *s(y)en- / *s(y)on-],

ճնչել - միռլ. *gemel* «ձեռնակապեր, շղթաներ» (< հե. *gem- / *gom-),

մանր - հիռլ. *menb* «վոքր», նիռլ. *meanbh* «շատ քիչ» (< հե. *men-),

մեղկ - հիռլ. *melim* «աղալ», *meldach* «փափուկ», միռլ. *mell* «սխալ, վրիպում», հրեւտ. *malaff* «աղալ», կիւր. *malu* (նույնը), *blawt* «ալյուր» (< հե. *mel- / *mol-),

մեղր - հիռլ. *mil* «մեղր», *milis* «քաղցր», *mid* «մեղրաջուր», հրեւտ. *mel* «մեղր», *mez* «մեղրաջուր», կիւր. *mel* «մեղր», *medd* « մեղրաջուր» (< հե. *meli, նաև *medhu-*),

մեռանիլ - հիռլ. *marb* «մեռած», կիւր. *marw* (նույնը) (< հե. *mer- / *mor-),

միտ - հիռլ. *midieur* «մտածել», *mod* «կշիռ», իռլ. *midieur* «մտածել, կարծել», *mod* «կշիռ», կիւր. *meddwl* «հոգի, միտք» (< հե. *me- d- / *mē-d-),

մոյթ «նեցուկ» - միռլ. *methos* «պատնեշ» [< հե. *me(i)u-th-],

մորմ «շնիսաղող» - միռլ. *merenn* «թութ», կիւր. *merwydden* «թութ» [< հե. *mor(o)-],

մրջին / մրջին - իռլ. *moirb* «մրջուն», կիւր. *mor, myr* (նույնը) [< հե. *morui- / *mor(u)-],

մուղջ «խավար» - հիռլ. *múch* «ծուխ», կոռն. *mok* (նույնը), հրեւտ. *moug, mog* «կրակ», *moged* «ծուխ», կիւր. *mwg* (նույնը) [< հե. *(s)meu- / *mu-],

յագ «կուշտ. լի» - հիռլ. *sáith* «հագուրդ, կուշտ լինելը», *sathech* «կուշտ» (< հե. *sā-),

լեղ «լի, լեփ-լեցուն» - հիռլ. *il* «շատ», *lia* «ավելին», *lour* «բավական», *lān* «լի», կոռն. *lanwes* «լի լինելը», հրեւտ. *lano* «հեղեղ», կիւր. *llawer* «շատ», *llwyr* «ամբողջովին» (< հե. *pel- / *plē-),

յորդ - հիռլ. *riathor* «ջրվեժ», հկիւր. *reatir* (նույնը), կիւր. *rhaiadr* (նույնը) (< հե. *er-t- / *or-t-),

նայ «թաց, խոնավ» - հիռլ. *snām* «լոռ, լողալը», միռլ. *snāim* «լողալ», իռլ. *snuadh* «գետ», հրեւտ. *neuff* «լողալ», *naid* (նույնը), մկիւր. *díenad* «(ծովի) մոնչյուն», կիւր. *nawf* «լողալ», *naid* «ցատկ» (< հե. *snā- / *snō-),

նեարդ – հիռլ. snāthe «թել» (*snēu-),
ռլոք – հիռլ. less «երանք», uilen «արմունկ», uilen (նույնը), բրետ. ilin (նույնը),
 կիւր. elin (նույնը), olwyn «անիվ», elain «եղջերու» (< հե. *el- /*ol-),
ռլք – միռլ. ulach «աղմուկ, աղաղակ», իռլ. ulchaochan «բու», նիռլ. ulchaochan
 (նույնը) (< հե. *ol-bh-),
ռոնալ – հիռլ. rūn «գաղտնիք», միռլ. rucht «ռոնց, աղաղակ», կիւր. rhin
 «գաղտնիք» (< հե. *reu- / *rēu-),
ռսոդ – կիւր. asgwrn «ոսկր», կոռն. ackorn «ոսկր» ([< հե. *ozdo-),
ռրդի – կիւր. erthyl «(վիժված) ձագ», erthylu «վիժել» (< հե. *per- /*por-),
պինդ – միռլ. bunne «կապ» (< հե. *bhen-),
ջինջ – հիռլ. gonim «վիրավորել, սպանել», guin «վերք» [< հե. *g^hen(ə)-],
սաղարթ – միռլ. cail «նիզակ», celtair «(նիզակի) ծայր» (< հե. *k^hel-),
սիրտ – հիռլ. cride «սիրտ», իռլ. croidhe (նույնը), բրետ. kreiz «միջոց, մեջ-
 տեղ», կիւր. kraidd «սիրտ» (< հե. *k^her- / *k^hor-),
ստեղծել – հիռլ. tāu, ta «(եւ) եմ», cono-snaim «դադարել, ընկրկել» (< հե. *stel-),
ստերդ (*ստերջ*) «ամուլ» – գալլ. serth «հաստատուն, պինդ», իռլ. seirt «ուժ» (<
 հե. *ster-),
ստնգալ «(ջերր) պրկվել՝ ձգվել» – իռլ. técht «սնդագած», co-técim «մածնել»
 [< հե. *(s)ten-],
սուրբ – իռլ. cuanna «գեղեցիկ, նուրբ» (< հե. *k^heu- / *k^hu-),
տեռ «շղարշ, քոդ» – կիւր. darn «կտոր» (< հե. *der-),
տիւ «օր, ցերեկ» – հիռլ. in-diu «այսօր», dia «աստված», denus «պահ, միջոց»,
 կիւր. diw, dyw «օր», duiu «աստված», բրետ. doué (նույնը) (< հե. *dei- /*di-),
տուր(ք) – հիռլ. dān «ընծա», կիւր. dawn «նվեր» (< հե. *dō-),
ցայտ (*ցայթ*) – հիռլ. focerdaim «նետել, շարտել», միռլ. scatan «հարինգ, (մի
 տեսակ) ձուկ», ceird «քայլելը», կիւր. cerddaf «գնալ, շրջել», ysyadan «հարինգ,
 (մի տեսակ) ձուկ» (< հե. *skhē- / *skeu-),
ցուել «ծվաստվել» – հիռլ. scothaid «կտրում է», միռլ. scothaid «սայր», մբրետ.
 squeigaff «կտրել» (< հե. *skei-),
փաղփ «փայլ. շողք» – իռլ. loinnreadh «փայլ», միռլ. lains «փայլուն, պայ-
 ծառ», lëss «լույս», կիւր. llathru «մաքրել» [< հե. *(s)p(h)el-],
փայծաղն – հիռլ. selg «փայծաղ», բրետ. felch (նույնը) [< հե. *sp(h)el-],
փեղկ – կիւր. ffochen «տաշեղ» [< հե. *(s)p(h)el-],
փոյթ – կիւր. ffwdan «շտապելը, փութալը» [< հե. *(s)p(h)eu-],

քերծել – հիռլ. scaraim «բաժանել», միռլ. cerb «հասնու, սուր», scripaim «քերել, քորել», կիմր. corr «հյուծված, գաճաճ» [< հե. *(s)ker-]:

Այնուհետև՝ ինչպես կարելի է նկատել, հայերենի տվյալ ձևի հետ զուգահեռ են կելտական լեզուների մեկ և մեկից ավելի (մինչև 5) ձևեր, և ըստ այդմ էլ կարելի է խմբավորել հիշյալ զուգաբանությունները՝ պարզելու զուգաբանական ներարկությունը (ինտենսիվությունը):

ա) Զուգաբանություն հայերենի և կելտական լեզուներից մեկի հետ (թվով՝ 35).

արածել - կիմր. trwyddo «պատռել, ծակել» (< հե. *trə-),

բոյս - հիռլ. buith «լինել», bōi «եղավ» (< հե. *bheu-),

բով «քուրա. հնոց» - հիռլ. bān «ձերմակ» (< հե. *bho-),

գաղտնի - հիռլ. fell «կեղծիք» (< հե. *yǵ-),

դուրզն - հիռլ. droch «անիվ» (< հե. *dher- / *dhōr-),

էջ - հիռլ. ðegi «հյուր» (< հե. *ei-gh-),

թուշ «այտ» - կիմր. tin «նստուկ» [< հե. *tēu- / *teu(ə)-],

լիկ «լիճ. ավազան» - հիռլ. legaim «հավլել, լուծվել» (< հե. *lē-g-),

լոյծ - իռլ. lun «ոչխար» (< հե. *leu-g'-),

խարշել - հիռլ. coirm «զարեջուր» [< հե. *k(h)r(ə)- / *k(h)or-]

ծաղր - կիմր. gloew «փայլուն, հստակ» (< հե. *g'əǵō-),

կեղծ - միռլ. celg «նենգություն. խորամանկություն» (< հե. *kel-g'-),

կեն «թեք, ծուռ» - հիռլ. gairr «ծունկ», gau- «սուտ, կեղծիք» (< հե. *ger-),

կիծ «կծել» - հիռլ. gēr «սուր, կծու» (< հե. *gei-g'-),

կոունկ - հիռլ. gar «բղավել» (< հե. *ger- / *gir-),

կուղթ «հանգույց. կապ» - նիռլ. qlacaim «բռնել» [< հե. *gel- / *g(o)lə -],

կուտ - միռլ. gūaire «մազ, բուրդ, խոպոպ» (< հե. *geu- / *gəu-),

հարկանել - հիռլ. orgaim «զարկել, սպանել», orgun «սպանելը», orcaid «խփել, սպանել» (< հե. *per- / *por-),

հեն «հեռու» - հիռլ. ire «հետին» (on) hurid (< հե. *per- / *por-),

հորդել - գալլ. ritu «ծանծաղուտ» (< հե. *per- / *por-),

հունչ - կիմր. hanes «պատմություն» (< հե. *s(y)en- / *s(y)on-],

ճնկել - միռլ. gemel «ձեռնակապեր, շղթաներ» (< հե. *gem-/*gom-),

մոյթ «նեցուկ» - միռլ. methos «պատնեշ» [< հե. *me(i)u-th-],

յագ «կուշտ. լի»-հիռլ. sāith «հագուրդ, կուշտ լինելը», sathach «կուշտ» (< հե. *sa-),

նեարդ - հիռլ. snāthe «թել» (< հե. *sneu-),

որդի - կիւր. *erthyl* «(վիժված) ձագ», *erthylu* «վիժել» (< հե. *per- / *por-),
պինդ - միռլ. *bunne* «կապ» (< հե. *bhen-),
ջինջ - հիռլ. *gonim* «վիրավորել, սպանել», *guin* «վերք» [< հե. *g^hhen(ə)-],
սաղարթ - միռլ. *cuil* «նիզակ», *celtair* «(նիզակի) ծայր» (< հե. *k^hel-),
ստեղծել - հիռլ. *tāu, ta* «(եւ) եմ» *cono-snaim* «դադարել, ընկրկել» (< հե. *stel-),
ստնգալ «(ջղերը) պրկվել՝ ձգվել» - իռլ. *técht* «պնդացած», *co-técim* «մածնել»
[< հե. *(s)ten-],

սուրբ - իռլ. *cuanna* «գեղեցիկ, նուրբ» (< հե. *k^heu- / *k^hu-),

տեռ «շղարշ, քող» - կիւր. *darn* «կտոր» (< հե. *der-),

փեղկ - կիւր. *fflochen* «տաշեղ» (< հե. *(s)p(h)el-),

փոյթ - կիւր. *ffwdan* «շտապելը, փութալը» [< հե. *(s)p(h)eu-]:

բ) Չուգաբանություն հայերենի և կելտական լեզուներից երկուսի հետ
(թվով՝ 19).

աղտ «աղ» - հիռլ. *salann* «աղի», կիւր. *halen* «աղի» (< հե. *sal-),

անձուկ «նեղ» - հիռլ. *cumcae* «սրտնեղություն», *cumung* «նեղ», մբրետ. *encq*
«նեղ» (< հե. *ang^h-),

ասեղն - մբրետ. *hygo(u)len* «հեսան», հկիւր. *ocoluin* «սրաքար» (< հե. *ak^h-/*ok^h-),

արծուի - հիռլ. *reg-, rog(a)id* «տարածել. երկարել», *rī* «արքա», *recht* «կարգ,
օրենք», բրետ. *reiz* «կարգ, օրենք» (< հե. *reg^h-),

(խայտա)բղէտ - կելտ. *belo* «պայծառ, փայլուն. սպիտակ», կիւր. *ufel* «կայծ,
կրակ» [< հե. *bh(ē)lei-],

բողկ - հիռլ. *bláth* «ծաղիկ», գաել. *bile* «տերնիկ. ծաղիկ» [< հե. *bh(e)l- /
*bh(o)l-],

գարշ «սհաճ» - հիռլ. *gwrtae* «քաղց», միռլ. *goirt* «դառն» (< հե. *gher- /*ghor- /
*ghr-),

գեղձ «բաղեղ» - հիռլ. *fillim* «ծալել», կիւր. *gwawl* «պատնէշ», *olwyn* «անիվ»
(< հե. *uel-),

թառասել - հիռլ. *tírím* «չոր», կոռն. *tir* «երկիր, երկրագունդ» (< հե. *ter- / *tor-),

խանտ / խանդ - բրետ. *cann* «լիալուսին», *condud* «վառելափայտ», կիւր.
cann «սպիտակ», *cynneu* «վառել» (< հե. *khan-d-),

կեղերջ «գանգատ, տրտունջ» - հիռլ. *-balt* «մեռավ», կիւր. *ballu* «մեռնել» [<
հե. *g^hel(e)-],

կուղթ «հանգույց. կապ» - նիռլ. *qlacaim* «բռնել» [< հե. *gel- / *g(ō)lə-],

մանր - հիռլ. mend «փոքր», նիռլ. meanbh «շատ քիչ» (<հե. *mənu-r-),
մեռանիլ - հիռլ. marb «մեռած», կիւր. marw «մեռած» (<հե. *mer-/ *mor-),
մորմ «շնխաղող» - միռլ. merenn «թուր», կիւր. merwydden «թուր» [<
հե.*mor(o)-],

մրջին / *մրջիմ* - իռլ. moirb «մրջուն», կիւր. mor, myr «մրջուն» [< հե.
*morui- / *mor(u)-],

ոստղ - կիւր. asgwrn «ոսկր», կոռն. ackorn «ոսկր» (<հե. *ozdo-),

ստերդ «ստերք» - գալլ. serth «հաստատուն, պինդ», իռլ. seirt «ուժ» (< հե.
*ster-),

տուր(ք) - հիռլ. dān «ընծա», կիւր. dawn «նվեր» (< հե. *dō-),

փայծաղն - հիռլ. selg «փայծաղ», բրետ. felch «փայծաղ» [< հե. *sp(h)el-],

զ) Չուգաբանություն հայերենի և կելտական լեզուներից երեքի հետ
(թվով՝ 25).

աղանի [*ալա-(u)ունք* «Բույք (համաստեղություն)» - գալլ. Alaunos, Alaunae (դիցանուն), բրետ. Alaunos (զետանուն), կիւր. Alun (անձնանուն) (<
հե. *al-),

ամիս - հիռլ. mī «ամիս», բրետ. miz «ամիս. լուսին», կիւր. mis «ամիս. լու-
սին» (< հե. *mēn-),

ատաղձ - իռլ. fo-dálim «անջատել», delb «ձև. կերպ», dluigim «ճեղքել», միռլ.
del «ճիպոտ. ձեռնափայտ», հկիւր. delu «պատկեր» (< հե. *del- / *dol-),

գեղձ «փափագ, տենչ» - իռլ. fied «հյուրասիրություն», բրետ. quell «ավելի
լավ», կիւր. gwled «խնջույք» (< հե. *uel-),

դալլ «կաթնախեժ» - հիռլ. dīnu «գառնուկ», denaff «ծծել», del «ստինք», միռլ.
del «սիտ. ստինք», delech «կթու (կով). կթան», կիւր. dynu «ծծել» (< հե. *dhē- /
*dhə-),

եղծ - հիռլ. olc «վատ», մբրետ. el-boet «քաղց», բրետ. ol-argant «անփող (լինե-
լը)», ol-buid «անսնունդ (լինելը)» (< հե. *el- / *ol-),

երինջ - հիռլ. heirp «այծ(յամ)», erb(b) «կով», միռլ. reith «խոյ, (վայրի) ոչ-
խար», նիռլ. earb, fearb «ոքսի կենդանի, կով» (< հե. *eri-),

թանչ «(փոք)լուծ» - հիռլ. tām «կիսահալ ձյուն», tāis «խմորել», բրետ. teil
«աղբ», tōaz «խմոր», կիւր. tail «կղկղանք», tœo «խմոր» [< հե. *tā-ni-],

թերթ - իռլ. en «թռչուն», հկիւր. eterin «թռչուն», hedant «թռչել», կիւր. atar
«թռչուն, հավք», etn «թռչուն», hedant «թռչող» (< հե. *pt-er-),

լիրբ - հիռլ. slemum «լպրծուն», sligim «քսել, տրորել», միռլ. slemain «հարթ», կիւր. llyfn «հարթ, ողորկ» [$<$ հե. *(s)lei- / *(s)li-],

խիլթ (բրբռ.) ($<$ **խոյ-լ-թ*) - իռլ. cūl «մեջք», բրետ. kíl «մեջք, թիկունք», կիւր. cil «թիկունք» ($<$ հե. *kheu-lo-),

կենդանի - իռլ. biu, beo «կենդանի», bethu, beothu «կյանք», biad «ուսելիք, սնունդ», բրետ. beo «կենդանի», կիւր. byw «կենդանի» ($<$ հե. *g^hei- / *g^hi-),

կոկորդ - հիռլ. brāgae «վիզ, ծոծրակ», հկոռն. briansen «կոկորդ», մկիւր. breuant «շնչափող» ($<$ հե. *g^her- / *g^hor-),

հացի - հիռլ. huinnius «հացի», բրետ. ounn-en «հացի» կիւր. onnen «հացի» ($<$ հե. *-os- / *as-),

մեղր - հիռլ. mil «մեղր», milis «քաղցր», mid «մեղրաջուր», բրետ. mel «մեղր», mez «մեղրաջուր», կիւր. mel «մեղր», medd «մեղրաջուր» ($<$ հե. *meli-, *medhu-),

միտ - հիռլ. midiur «մտածել», mod «կշիռ», իռլ. midiur «մտածել, կարծել», mod «կշիռ», կիւր. meddwl «հոգի, միտք» ($<$ հե. *me-d- / *mē-d-),

յորդ - հիռլ. riathor «ջրվեժ», հկիւր. reatir «ջրվեժ», կիւր. rhaiadr «ջրվեժ» ($<$ հե. *er-t- / *or-t-),

ուրբ - հիռլ. less «երանք», uilen «արմունկ», uilen «անկյուն», բրետ. ilin «արմունկ», կիւր. elin «արմունկ», olwyn «անիվ», elain «եղջերու» ($<$ հե. *el- / ol-),

ողբ - միռլ. ulach «աղմուկ, աղաղակ», իռլ. ulchaochan «բու», նիռլ. ulchaochan «բու» ($<$ հե. *ol-bh-),

ռնակ - հիռլ. rūn «գաղտնիք», միռլ. rucht «ռոնց, աղաղակ», կիւր. rhin «գաղտնիք» ($<$ հե. *reu / *rēu-),

տիւ «օր, ցերեկ» - հիռլ. in-diu «այսօր», dia «աստված», denus «պահ, միջոց», կիւր. diw, dyw «օր», duiw «աստված», բրետ. doué «աստված» ($<$ հե. *dei- / *di-),

ցայտ/ցայթ - հիռլ. focerdaim «նետել, շարտել», միռլ. scatan «հարինգ (մի տեսակ ձուկ)», ceird «քայլելը», կիւր. cerddaf «գնալ, շրջել», ysvadan «հարինգ (մի տեսակ ձուկ)» ($<$ հե. *skhē- / *skeu-),

ցուել «ծվաստվել» - հիռլ. scothaid «կտրում է», միռլ. scothaid «սայր», մբրետ. squeigaff «կտրել» ($<$ հե. *skei-),

փաղփ «փայլ. շողք» - միռլ. lainn «փայլուն, պայծառ», lēss «լույս», իռլ. loinnreadh «փայլ», կիւր. llathru «մաքրել» [$<$ հե. *(s)p(h)el-],

քերծել - հիռլ. scaraim «բաժանել», միռլ. cerb «հատու, սուր», scripaim «քերել, քորել», կիւր. corr «հյուծված, գաճաճ» ($<$ հե. *(s)ker-):

դ) Զուգաբանություն հայերենի և կելտական լեզուներից չորսի հետ (թվով՝ 7).

ընթանալ - հիռլ. *sēt* «ճանապարհ», բրետ. *hen* «ճանապարհ», մկիմբ. *hennydd* «արբանյակ», *hanter* «հարևան», կիմբ. *hynt* «ճանապարհ» (< հե. **sen-th-*),

հարաւունք «ցանքս. արտ» - միռլ. *arbor* «հացահատիկ», *arathar* «արոք», *airim* «վարել, հերկել», կոռն. *erw*, *ereu* «ակոս», *aradar* «արոք», մբրետ. *eru* «ակոս», կիմբ. *erw* «դաշտ», *aradr* «արոք» [< հե. **ar(ə)- / *arā-*],

հերկ - հիռլ. *etrech* «ակոս», գալլ. *rica* «ակոս, վարել», հբրետ. *rec* «հերկել», կիմբ. *rhych* «ակոս» (< հե. **per- / *por-*),

մեղկ - հիռլ. *melim* «աղալ», *meldach* «փափուկ», միռլ. *mell* «սխալ, վրիպում», բրետ. *malaff* «աղալ», կիմբ. *malu* «աղալ», *blawt* «այլուր» (< հե. **mel- / *mol-*),

մուղջ «խավար» - հիռլ. *múch* «ծուխ», կոռն. *mok* «ծուխ», բրետ. *moug*, *mog* «կրակ», *moged* «ծուխ», կիմբ. *mwg* «ծուխ» [< հե. *(s)*meu- / *mu-*],

լեղց «լի, լեփ-լեցուն» - հիռլ. *il* «շատ», *lia* «ավելին», *lour* «բավական», *lān* «լի», կոռն. *lanwes* «լի լինելը», բրետ. *lano* «հեղեղ», կիմբ. *llawer* «շատ», *llwyr* «ամբողջովին» (< հե. **pel- / *plē-*),

սիրտ - հիռլ. *cride* «սիրտ», իռլ. *croidhe* «սիրտ». բրետ. *kreiz* «միջոց, մեջտեղ», կիմբ. *kraidd* «սիրտ» (< հե. **k'er- / *k'or-*):

ե) Զուգաբանություն հայերենի և կելտական լեզուներից հինգի հետ (թվով՝ 5).

դեղձ - միռլ. *deil* «ճիպոտ», հկոռն. *delen* «ճյուղ», կոռն. *déle* «ճիպոտ, ճյուղ», բրետ. *delez* «ճիպոտ», կիմբ. *dail* «տերև. սաղարթ» (< հե. **dhāl - / *dhel-dh-*),

լոռ - հիռլ. *loathar*, *lothavi* «ջրանցք», իռլ. *locharair* «անձրև», գալլ. *lautro* «բաղնիք», կոռն. *gla* «անձրև», կիմբ. *gwlaue* «անձրև» (< հե. **lā- / *lē- / *lo-*),

լսել - հիռլ. *clunim* «լսեն», *cloth* «փառք», *clu* «հոչակ», *cloor* «լսեն», *claus* «ականջ», վգալլ. *clust* «ականջ», կոռն. *clewai* «լսել», բրետ. *klévout* «լսել», կիմբ. *clywed* «լսել», *clüst* «լսողություն» (< հե. **k'lu-k'-*),

կլափն «ներքին ծնոտ» - հիռլ. *gelid* «ուտել, խժոել», *gaile* «ստամոքս», *gelim* «ուտել, լափել», միռլ. *gil* «սզրուկ», հկոռն. *ghel* «սզրուկ», բրետ. *gélaouen* «սզրուկ», կիմբ. *gel* «սզրուկ» [< հե. **gel(ē)- / *gol(ə)-*],

հարսն - հիռլ. (imm-chom-) arc «բարև, հարցուփորձ», միռլ. arco «աղաչում եմ», մբրետ. archas «հրամայել», հլիմբ. archaf «հարցնել», կոռն. arghaf «խնդրել» (< հե. *per-/*por-):

զ) Չուգաբանություն հայերենի և կելտական լեզուներից վեց և ավելիի հետ (թվով՝ 3).

աւղ «օղ»- հիռլ. feth «օղ», իռլ. ūar «ցուրտ», հկոռն. awit «օղ», auhel «եղանակ. օղ», oir «ցուրտ», մկիմբ. awyδ «քամու բռնկում», բրետ. aial «քամի. շունչ». կիմբ. awel «քամի. շունչ», oer «ցուրտ», gwynt «քամի» [< հե. *au- / *au(e)-],

լայն - գալլ. litano «լայն», հիռլ. lethan «լայն», lam «ձեռք», lār «(սալա)հատակ», իռլ. lethaim «տարածել», lethan «լայն», կոռն. ledan «լայն», հբրետ. litan «լայն», բրետ. ledan «լայն», led «լայնություն», կիմբ. llydan «լայն», llêd «լայնություն», lledu «տարածել», llaw «ձեռք», llawr «հատակ» [< հե. *pel- / *(p)lā-],

նայ «թաց, խոնավ» - հիռլ. snām «ող, լողալը», միռլ. snāim «լողալ», իռլ. snuadh «գետ», բրետ. neuff «լողալ», naid «լողալ», մկիմբ. diénad «(ծովի) մոնչյուն», կիմբ. nawf «լողալ», naid «ցատկ» (< հե. *snā- / *snō-):

Բերված բառային զուգաբանությունների վերաբերյալ կարելի է նշել հետևյալը.

ա) հայերենի հետ զուգորդվում են մասամբ մեկ, մեծ մասամբ՝ երկու, երեք, չորս և ավելի կելտական ձևեր.

բ) կելտական, ինչպես նաև հնդեվրոպական նախալեզվի ձևերը նշանակվում են ըստ ավանդական համեմատաբանության մեջ ընդունված նշանակումների (ինչպես որ նախորդ ուսումնասիրությունների մեջ էր).

գ) առանձնապես կարևոր է արմատի կազմում աճականի առանձնացումը, որ ստեղծում է լրացուցիչ հնարավորություն հայ-կելտական համեմատության համար:

Ն. Սուքիասյանի աշխատության տվյալների հիման վրա կարելի է քննության առնել արմատի յուրօրինակ բաղադրիչ աճականի հնչյունական-բառակազմական մասնակցությունը համեմատվող լեզուներում, որոնք երկու կարգի են՝ միայն մեկում կամ մյուսում և միաժամանակ երկուսում հանդիպող. հմմտ. *կ/ց* (հե. *g). օր. լի-կ «լիճ. ավազան» - հիռլ. le-gaim «հալվել, լուծվել» (< հե. *lē-g-) և այլն.

1) միայն մեկում կամ մյուսում հանդիպող՝ *խիլթ* (**խոյ-լ-թ*) (բրբռ.) - իռլ. cūl «մեջք», բրետ. kil «մեջք, թիկունք», կիմբ. cil «թիկունք» (< հե. *kheu-lo-) և այլն,

2) միաժամանակ երկուսում հանդիպող՝ լոյծ - իոլ. lun «ոչխար» (< հե. *leu-g'-), իսանտ/ իսանդ - բրեւո. cann «լիալուսին», condud «վառելափայտ», կիմր. cann «սպիտակ», cynneu «վառել» (< հե. *khan-d-), հոռդել - գալլ. ritu «ծանծաղուտ» (< հե. *per- / *por-t-), միտ - հիոլ. midiuր «մտածել», mod «կշիռ», իոլ. midiuր «մտածել, կարծել», mod «կշիռ», կիմր. meddwl «հոգի, միտք» (< հե. *me- d- / *mē-d), մոյթ «նեցուկ» - միոլ. methos «պատնեշ» [< հե. *me(i)u-th-] և այլն:

գ. Ե. Գ. Խաչատուրովայի՝ հայ-հնդկիրանական առնչություններին նվիրված աշխատանքում համեմատաբար քիչ են հանդիպում մեզ հետաքրքրող հարցի հետ կապված կոնկրետ օրինակները¹: Նախ՝ նա գրում է հետևյալը. «Հայերենը չունի առանձնակի սերտ կապեր հնդեվրոպական լեզուների որևէ խմբի հետ, ուստի այն փոքրաթիվ համընկումները, որոնք հաստատված են եղել հնդեվրոպական լեզուների ուսումնասիրության ընթացքում, ձեռք են բերում խիստ կարևոր նշանակություն հաստատելու համար հայերենի առնչակցությունը հնդեվրոպական մյուս լեզուների հետ: Այդ համընկումները կարող են դիտարկվել իբրև հնաբանություն կամ նորագոյացություն: Եթե հնաբանությունները հետաքրքրություն են ներկայացնում որոշակի լեզուների միայն ծագունային առնչությունների տեսանկյունից, ապա ընդհանուր նորագոյացությունները հիմնական փաստարկ են բարբառային տարածքի հաստատման համար»²:

Այնուհետև, բերվում է հետևյալ գուգաբանությունը,

«երկան, (սեռ. հոլ.) երկանի «երկանք», հինդկ. grāvan «սոմա ճզմել- հյույժ հանելու քար», հիոլ. bro «ջրաղաց», լիտվ. girnos, հսլավ. žrāny». չկա այս բառի նախաձևի վերականգնման համար միասնական կարծիք. ըստ Մեյեի՝ հե. *g^herū-na, ըստ Պեդերսենի՝ հ.-ե. *g^hraun»³ : «Ջրաղաց»-ի մյուս անվանումը գալիս է ոչ թե «երկանք»-ից, այլ «աղալու, մանրելու» գործընթացից. հուն. μολη, լատ. mola, իոլ. meil «ձեռքի աղաց», բրեւո. meil «ջրաղաց» (< հե. *melā -ից)⁴:

է. Ծ. Ռ. Հարությունյանի աշխատանքը լույս է տեսել մեկ այլ ժողովածուի մեջ, որում հայ-հունական առնչությունների քննության բերումով տեղ են գտել

¹ *Е. Г. Хачатурова, Древнейшие армяно-индоиранские языковые контакты // «Вопросы сравнительной грамматики армянского языка», (выпуск 1), Ереван, 1979, էջ 325-375:*

² *Е. Г. Хачатурова, նշվ. աշխ., էջ 328:*

³ Նույն տեղում, էջ 360:

⁴ Նույն տեղում:

նան հայերենին և կելտական լեզուներին վերաբերող օրինակներ (շուրջ երկու տասնյակ)¹.

ազանիս – կելտ. Aulavius, Aulia, Aulo (տեղանուններ) (< հե. *aṷ-, *aṷ-es-, *aṷ-s- «գիշերել, քնել»)²,

աղ – հիոլ. sail (< հե. *salı-)³,

անձուկ (< *anghu-) – կիմր. e(h)ang (*eks-angu-) (< հե. *ṅḡhu-),

աււ – միոլ. esc-ung (< *angu-) «օձաձուկ» (< հե. *ang^uis),

երթ – հիոլ. erg (< հե. *er-, *ser-),

երկն «ծննդյան ցավ՝ երկունք» – իոլ. idu «ցավ», (հոգն. թ.) idoin «(երկունքի) ցավեր» (< հե. *ed- «ուտել, խժռել»)⁴,

եփեմ – կիմր. pobi, կոռն. pobas «այրել», բրետ. «եփել, թխել. վառարան, հնոց» (< հե. *seph-/*eph-),

թեղի – միո. teile (< հե. *tel-, ըստ Աճառյանի),

խախանք – հիոլ. gel «զինջ, սպիտակ», glan «մաքուր» (< հե. *k^ha-),

ձիւն – կիմր. gem, միոլ. gem-adaig (< հե. *ḡhiōm),

սի – կելտ. cumme (< *kom-smiṷo) «նույնպիսի, միևնույնը» (< հե. *sm-ıṷo),

ոզնի – միոլ. esc-ung (< *angu-) «օձաձուկ» (< հե. *ang^uis),

որս – միոլ. orc «խոճկոր» (< հե. *porkos),

ռուսգն – հիոլ. srennim (< *srenknā-mi) «խնչել», միոլ. srāimm «խոխոսալ», հիոլ. srōn «քիթ», նբրետ. fron [< *sroknā(?)] «քթանցք» (< հե. *srung^h-, *sring^h-),

տիւ – հիոլ. in diu «այսօր», կիմր. diw, dyw «օր» (< հե. *deıcy^u),

տոկաս «համբերել, դիմանալ» – հիոլ. doe «դանդաղ. լուռ» (< հե. *dou-). հմմտ. հիոլ. cundrad (< *con-dured «սպանան. սպանանազիր») (< հե. *dya-)⁶:

¹ Ц. Р. Арутюнян, Армяно-греческие лексические изоглоссы // Г. Б. Джаукян, Л. А. Сараджева, Ц. Р. Арутюнян, Очерки по сравнительной лексикологии армянского языка, Ереван., 1980, էջ 221-354:

² Հմմտ. «Էփիզենիան Ավիխում» ողբերգության *Ավլիս* տեղանունը:

³ Ի դեպ՝ հեղինակը, ոչ անկախ Է. Բենվենիստի դիտարկումից, որին հղում է տրվում վերջինիս հայ. *ալանի*, հուն. λi- / λα- (< *saln) համեմատության բերումով, ուշադրություն է հրավիրում *ալանի* բառի նոր ստուգաբանության վրա:

⁴ Տե՛ս նաև *ուտել*:

⁵ «Վ. Դրեսլերը հիոլ. amm «ժամանակ. պահ» <*(ə)mmV- (առնմանությամբ՝ *mm- > -mm-) համարում է նույն հարացույցի մի ռեզիկտը, ինչ հայ. *ալր* (օր) [awr] – հուն. ἡμαρ» (Ц. Р. Арутюнян, նշվ. աշխ., էջ 275):

⁶ Առանց հայերեն որևէ ձևի նշանակման (նույն տեղում, էջ 281):

gnul (gl-hly) - բրետ. *kolen* (< *koli-gno) «(երկու-երեք տարեկան) շուն» (< հե. *sk^uel-, *skel-, *kel-),

nulul - իռլ. *idu* «ցավ, տանջանք», (հոգն. թ.) *idoim* «երկունքի ցավ(եր)» (հմմտ. հուն. *ὀδύνη*) (< հե. *ed-) և այլն¹:

5. Ի վերջո նկատենք, որ հայերենի և կելտական լեզուների առնչություններին առանձին անդրադառնալը կարևոր է տարբեր մակարդակի զուգաբանությունների միջոցով դրանց ժառանգորդական գծերի պահպանման և նորի ձեռքբերման տեմպերի տեսանկյունից՝ կապված ոչ միայն ծագումնային (գենետիկական), այլև տարածքային (արեալային) խնդիրների հետ:

Այնուհետև, սկսած 3. Շմիդտի հայտնի տեսությունից՝ հնդեվրոպական լեզուների առանձնացումը կետրոնականի և եզրայինի, որում հայերենը դրվում է կենտրոնականի, իսկ իտալյան և կելտական լեզուները եզրայինի մեջ, որպիսով հայերենի և կելտական լեզուների առնչությունների հարցի քննարկումը, մի տեսակ, ավելի է դժվարանում, ըստ այդմ՝ դառնում ավելի հետաքրքիր: Հետագայում այդ հարցի քննարկումը կրում է բանավիճային բնույթ՝ առավելապես իտալյան-կելտական առնչությունների գծի վրա²: Նման պայմաններում հայերենի և կելտական լեզուների (թեկուզ մասնակի՝ մի մասի) քննությունը, կարելի է ասել, կողմնակիորեն առաջադրում է նոր խնդիրներ:

Աշխատանքում քննում ենք միայն հնչյունական և բառային (բառապաշարային) զուգաբանությունները՝ իրենց արտահայտության (դրսևորման) և բովանդակության (իմաստային՝ թեմատիկ բաշխման) պլանների մեջ:

¹ Նշվում է, որ այն «ներկայացնում է հատուկ կարևորություն հայ-հունա-կելտական բարբառային առնչության յուրահատկության ուսումնասիրման համար» (նույն տեղում, էջ 282):

² Տե՛ս *Е. А. Глебова*, Изучение пространственных изоглосс западного континуума индоевропейских диалектов и проблема кельто-италийских древних диалектальных связей // *“Современные методы сравнительно-исторических исследований (Материалы VIII Международной научно-практической конференции по сравнительно-историческому языкознанию. 25-27 сентября 2013 г.)”*, М., 2013, էջ 120-129:

ՀՆՉՅՈՒՆԱԿԱՆ ԶՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հայ-կելտական հնչյունական զուգաբանությունները, ի թիվս մյուս լեզուների միջև գոյություն ունեցածի, դասական համեմատաբանության մեջ առանձնացվում են ըստ հնդեվրոպական բարբառների վերաբերյալ Ա. Մեյլեի տեսության¹: Ամբողջովին հետևելով այդ տեսության դրույթներին՝ Հ. Աճառյանը իր աշխատություններում անդրադառնում է հայերենի տվյալների մանրամասն քննությանը՝ կազմելով նաև ցանկեր, մանավանդ՝ հնչյունաբանության և արմատաբանության մակարդակում²: Հնչյունական ցանկերի ավելի ուշ կատարված լրացումները (Գ. Ջահուկյանի և ուրիշների կողմից), կարելի է ասել, մասնակիորեն են փոխում իրերի բուն դրվածքը³:

Ելնելով այդ աշխատանքներում կուտակված նյութի հնարավորություններից, ինչպես նաև նկատի ունենալով հնդեվրոպական լեզուների համեմատական-տիպաբանական ուսումնասիրությունների մեջ հայերենին և կելտական լեզուներին վերաբերող նյութը՝ մեր աշխատանքի այս մասում փորձ է արվում ուրվագծել հայ-կելտական առնչությունները զուգաբանությունների («զուգակցությունների») ձևով⁴: Մինչև օրս չունենք նման զուգաբանություններին նվիր-

¹ A. Meillet, Les dialectes indo-européens, P., 1908: Հմմտ. A. Meյe, Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, էջ 109-149:

² Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հհ. 1-4, Ե., 1971-1979: Նույնի՝ Հայոց լեզվի պատմություն, I մաս, էջ 23-99: Նույնի՝ Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. VI, էջ 463-590:

³ Գ. Բ. Դճաւկյան, Очерки по истории дописьменного периода армянского языка, Ереван, 1967: Նույնի՝ Опыт семантической классификации и ареального распределения индоевропейской лексики армянского языка // Գ. Բ. Դճաւկյան, Լ. Ա. Տարաճեւա, Շ. Ք. Արուտյոյան, նշվ. աշխ., էջ 5-116: Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., 1987: Յ. Գ. Կումանյան, Древнеармянский язык, М., «Наука», 1971: Նույնի՝ Структура индоевропейских имен в армянском языке, М., «Наука», 1978: Հ. Վ. Մարտիրոսյան, Աճականը հայերենում, Ե., 1986 (2-րդ հրատ., Ե., 2016):

⁴ St u A Concise comparative Celtic Grammar by H. Lewis and H. Pedersen, Göttingen, 937 (= րու. թարգմ.՝ Գ. Լյուիս և Խ. Քեդերսեն, Краткая сравнительная грамматика кельтских языков, М., 1954, էջ 25-198): «Кельты и кельтские языки», М., 1974: В. П. Калыгин, А. А. Королев, Кельтские языки // «Сравнительно-историческое изучение языков разных семей: Задачи и перспективы», М., «Наука», 1982, էջ 71-90: Կ. Բ. Գամքրելիճե, Вяч. Вс. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы (Реконструкция и историко-типологический

ված առանձին աշխատանք, կան կողմնակի դիտարկումներ՝ որևէ թեմայի առնչությամբ:

Աճառյանի աշխատություններում վերլուծությունը կատարվում է հնչյունական առնչությունների («օրինաչափությունների») ընդհանուր սահմանման, այլև մասնավոր դեպքերի (ընդհանուր կանոններից շեղումների՝ «դիտողությունների») մատնանշման ձևով, որոնց հետևում են համապատասխան ցանկերը («օրինակները»՝ գրեթե սպառիչ), ինչպես նաև համեմատվող լեզուներում հնչյունական անցումների աղյուսակի («համադրական տախտակի») կազմումով: Նման մանրամասն աշխատանքը, ինչ խոսք, ամբողջական լինելով հանդերձ, տեղ ունի որոշ լրացումների և տարբեր օրինակների մատնանշումով ճշգրտումների, հատկապես հայ-կելտական առնչությունների դեպքում:

Աճառյանը, Մեյեի հետևությամբ բերում է այդ հատկանիշները, որոնցից հնչյունական են 2-8-րդ կետերը. դրանցից միայն 2-րդը, 3-րդ և 6-րդն են հատկացվում նաև հայ-կելտական առնչություններին¹:

Ստորև բերում ենք հնչյունական այն հատկանիշները, որոնց առկայության (պլյուս) հիման վրա Գ. Ջահուկյանի կողմից առանձնացվում են հայ-կելտական զուգաբանությունները (հեղինակը դրանք բերում է առանց համապատասխան օրինակների) .

1) Հատկանիշները, որոնք առանձնացվում են պլյուսով (+).

ա) *b, *d, *g / *p, *t, *k հակադրության պահպանում,

բ) *p- > h, (-f), կամ զրո (ø) (f շփականը նշվում է միևնույն-պլյուսով),

գ) *pt, *kt և պայթականներից կազմված այլ բաղաձայնախմբերի պարզեցում կամ առաջին տարրի շփականացում),

դ) *r / *l հակադրության պահպանում,

ե) *-m > *-n,

զ) *u- > *g (w).

է) *o / *a հակադրության պահպանում,

ը) *ə > *a²:

анализ праязыка и протокультуры), т.1- 2, Тбилиси, 1984: Языки мира: Германские языки. Кельтские языки. М., “Academia”, 2000, с. 388-462 և այլն:

¹ Տե՛ս նաև Մ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 24-27: Աճառյանի թվարկման մեջ չի նշվում կելտականը (հմմտ. հե. *sent «հին» > հայ. հին – կիմբ. hēn), թեև ունի բառերի ցանկում (նույն տեղում, էջ 60-61):

² Տե՛ս նաև Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 93:

2) Հատկանիշները, որոնք առանձնացվում են պլյուսով-մինուսով (\pm) կամ հակառակը, այլև բերվում են հարցականով (?).

ա) * λ - > աղմկավոր բաղաձայն (յ, յ, հ և այլն),

բ) *e -ի երանգի պահպանում,

գ) C α C > CC (իմա՝ միջձայնավորային ը-ի անկում. - Վ.Հ.)¹ :

Հայերենում ևս այս դեպքում նկատելի է երկու կարգի արտացոլում, մի կողմից՝ հետնալեզվային պայթական, մյուս կողմից՝ հպաշփական [իմմտ. *քառորդ, քառեակ և չորք, չորրորդ (<չոր-իր), կին և ծին, ծնել, գայլ և (բրբռ). ջել, քոյր և (բրբռ.) չիր(ա), մօրաքոյր և (բրբռ.) մօջիր* և այլն]:

Այնուհետև, Գ. Ջահուկյանի ցանկում եղած և վերը բերված զուգաբանությունների 1-ին խմբից 5-ը (1-ին, 4-րդ, 5-րդ, 7-րդ, 8-րդ կետերում) և 2-րդ խմբից 1-ը (2-րդ կետում), որ համարվում են «համեմատաբար էական և հին ընդհանրություններ (բուն զուգաբանությունները)»՝ նշանակված աստղանիշով, առավել «հավաստի և կարևոր» են տվյալ դեպքում հայ-կելտական հնչյունական զուգադիպումների վերաբերյալ պատկերացումներ ունենալու համար²:

Ըստ Գ. Ջահուկյանի ուսումնասիրության տվյալների՝ հայ-կելտական հնչյունական զուգաբանությունները կազմում են ընդհանուր թվի (27) մի մասը, ընդ որում՝ առկայություն (+)՝ 8, բացակայություն (-)՝ 16, մասնակի առկայություն պլյուս-մինուսով (\pm)՝ 1, մինուս-պլյուսով (\ominus)՝ 1, միայն մեկ դեպքում զուգաբանության առանձնացումը հարցական (?) է³:

2. Հայ-կելտական հնչյունական զուգաբանությունները բերում ենք ոչ միայն ըստ այդ հիմնական կանոնների, այլև դրանց առնչությամբ կատարում մասնակի ճշգրտումներ և լրացումներ, որքան թույլ է տալիս նյութի ավելի մանրամասն, լրացուցիչ տվյալների վրա հիմնված քննությունը: Նկատենք, որ դասական համեմատաբանության մեջ առանձնացվող օրինակների մեծ մասը, թերևս, վերաբերում է ընդհանուրին, սակայն կան նաև զգալի թվով բացառություններ, որոնք ոչ այլ ինչ են, քան, կարելի է ասել, շեղումներ այդ ընդհանուր կանոններից: Հետագա շարադրանքում, բնականաբար, հաշվի են առնվում թե՞ մեկը և թե՞ մյուսը:

ա. *Պարզ (կարճ) ձայնավորներ:*

¹ Նույն տեղում :

² Նույն տեղում, էջ 92 :

³ Նույն տեղում, էջ 93 :

ա) Հայ. *w* – կելտ. *a* (< հե. *a). օր.՝ *աղ* (*աղծ, աղտ*) – իռլ. *salann* «աղ», վալլ. *halen* (< հե. *sāl-), *արօր* (**արալր*) – հիռլ. *airim* «վարել[ւ, միռլ. *arathar* «գուրթան, արոր», վալլ. *aradr*, հկոռն. *aradar* (< հե. *Har-H-t^[h]ro-m), *արսուօր* (**արսուալր*) – քրեւ. *dacrou* (< հե. *drak’ru), *սս* (*սսհկ*) «տարի» – հիռլ. *sam* (< հե. *sama), *սս* «ժայռ» – հիռլ. *ad-bal* (< հե. *bal, bāl), *մսյր* – հիռլ. *máthar* (< հե. *māté^r) և այլն¹:

Մակայն նկատում ենք շեղում. կելտականում՝ *e* (կամ *i*, *u*). օր.՝ *աղկաղկ* – հիռլ. *elc* (< հե. *alg), *սսքող* – հիռլ. (*ime*) (< հե. *ambhō), *մօրոք* (**մարոք*) – հիռլ. *smech* (< հե. *smek^[h]-r-/smek^[h]-r-), *մսծնուլ* – քրեւ. *meza* (< հե. *mag), *հսցի* – հիռլ. *huinntus* (< հե. *ask’hio) և այլն:

բ) Հայ. *ե* – կելտ. *e* (< հե. *e), սովորաբար բառի բոլոր դիրքերում. օր.՝ *սսեղն* – քրեւ. *ebil* (< հե. *ak’l̥), *քերան* – հիռլ. *bern* (< հե. *bher-am), *քերել* – հիռլ. *berim* (< հե. *bher-), *ելանել* – գալլ. *el* (< հե. *el-), *չոք* – հիռլ. *ceth(a)ir*, (իգ. *u.*) *cethéoir* «չոք» (< հե. *k^[h]et^[h]ue/or), *սեղել* – հիռլ. *belach* (< հե. *bel), *վեր* (*վերայ*) – գալլ. *ver* (< հե. *uper), *սեղ* (*եղ*) – գալլ. *sedlon* (< հե. *sedlo) և այլն:

Մակայն կա շեղում ընդհանուր կանոնից, կելտականում՝ *a*, *ei*, *i*. օր.՝ *դեղ* – միռլ. *deil* (< հե. *dhel), *եւ* – հիռլ. *am* (< հե. *ésmi), *գելուլ* (*գեղ*) – հիռլ. *scailt* (< հե. *sk’el), *քերել* (*քորել*) – հիռլ. *scaraim* [< հե. *(s)qer], *քերթել* (*քերծել*) – հիռլ. *scrissid* [< հե. *(s)qer] և այլն. այդպես նաև՝ կա՛մ հայերենում, կա՛մ կելտականում. *մէջ* – հիռլ. *medón* (< հե. *mēdyo), *մսենն* – հիռլ. *gam* (< հե. *g’heiem-er) և այլն²:

Մասնակի երևույթ է ռնգայինից առաջ **e*-ի դիմաց հայ. *ի*, իսկ կելտ. *u* կամ *i*. օր.՝ *ի* (նիւ.) – հիռլ. *in* [< հե. *in (en)], *կին* – հիռլ. *ben*, *bé*, (սեռ. *h.*) *mná* «կին», վալլ. *ben-yw* «կանացի, կնոջ» (< հե. *k’^oen), *հինգ* – հիռլ. *cóic*, քրեւ. *pemp* (< հե. *p^[h]enk^[h]o «հինգ»), *սինդ* – կելտ. *binda* (< հե. *bhendh-) և այլն³:

գ) Հայ. *ո* – կելտ. *o* (< հե. *o). սովորաբար բառասկզբում և բառամիջում. օր.՝ *որթ* – հիռլ. *osbe* (< հե. *orbho), *ուրթ* – հիռլ. *ocht n-* [< հե. *ok^[h]t^[h]ō(u)], *սլոկել* – հիռլ. *lomm* (< հե. *lob), *տոկալ* – հիռլ. *doe* (< հե. *dowə-ko) և այլն, իսկ բառավերջում կելտականն ունենում է նաև *e*. օր.՝ *ո*, *ուլ* – հիռլ. *co-te* (< հե. *k^uo-), *սս*, *սոյն* – հիռլ. *ce* (< հե. *k’o-):

¹Քանի որ զուգաբանությունների առանձնացումը կատարվում է ըստ Աճառյանի ցանկերի, ուստի, բնականաբար, պահպանվում է բառ(արմատ)ների նույն տառադարձությունը՝ բացառելով ակնհայտ վրիպակները:

²Տե՛ս չ. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. VI, էջ 464-468:

³ Կելտական լեզուները, ոչ հունարենի և հայերենի, այլ մյուս լեզուների նման չունեն նախահավելվածային ձայնավոր տարրի գործածություն:

Այսուհանդերձ, նկատում ենք նաև շեղում ընդհանուր կանոնից՝ կելտա-կանում *u*, *a* կամ այլ ձայնավոր հնչյուն. օր.՝ *որձ* – միռլ. *uirgge* «(ամ)որձիներ» (< հե. **or* *ǵ^{hi}i*), *որորս* – հիռլ. *arman* (< հե. **orm*), *աղբաս* – հիռլ. *liach* (< հե. **oligo*), *ազանիլ* – հիռլ. *fuan* (< *upo-ou-no-*. Pok. 1959, 346) (< հե. **ues-*) և այլն:

Այս կետում, ոչ անկախ նախորդ ուսումնասիրողներից, Աճառյանը, օրինակ, ունի մի քանի «դիտողություն»: Հատկապես հայ-կելտական առնչության առումով ուշագրավ է այն, որ՝

1) «նախալեզվի *o* ձայնավորից հետո գտնված *p*-ն դառնալով *z*, նախորդ *o*-ի հետ միասին կազմում է *mz*», իսկ կելտականում մնում է նույնը, կամ փոխվում. հմմտ. հայ. *ույթ* – հիռլ. *ocht* (< հե. **ok'to* (<**opto*), *քուն* – հիռլ. *súan* (< հե. **swopno*), մեկ-երկու բացառությամբ՝ *աւն* «ինչք, ունեցվածք» – հիռլ. *āne* (< հե. **opnos*), *որով(այն)* – հիռլ. *crī* (< հե. **qrop-*),

2) ըստ Հյուբշմանի՝ «*o* դառնում է *mz*, երբ ռնգականից հետո ... կա նաև առանց բաղաձայնի», այլև որ բերվող օրինակում կելտականը, ի տարբերություն սահմանվող կանոնի, ունի *i* ձայնավոր հնչյուն. *աւն* (*անանիլ* և այլն) – հիռլ. *sine* (< հե. **pson*)¹:

Աճառյանը միաժամանակ կարծում է, որ, ի լրացումն Մեյեի և Պեդերսենի դիտարկումների (իմա՝ **o*-ն հայերենում նախահունչ դիրքում «երբեմն մնում է *o* (*n*), երբեմն էլ դառնում է *u*»), ժամանակին ավելի մանրամասն ուշադրության է առել Մ. Գրամոնը, որ սահմանելի է հետևյալ կետերում. որին էլ հարկ կա անդրադառնալու հայ-կելտական առնչության առումով.

1. **o*-ն հայերենում բառասկզբում կամ առանձին վանկ կազմելիս վերածվում է *u*-ի. իսկ կելտականում (ավելացնենք)՝ *u*, *e*, *ai*, *hugh* – հիռլ. *huinnius* (< հե. **ask'hio*), *անէծ(ք)* – հիռլ. *sned* (< հե. **neid*), *ատամն* – հիռլ. *dēt* (< հե. **dŋ-mn*), *անուն* – հիռլ. *ainm* (< հե. **nōmŋ*),

2. **o*-ն հայերենում «բառասկզբում և բաղաձայնի հետ միասին վանկ է կազմում, մնում է *n*», իսկ կելտականում (ավելացնենք)՝ *ui*, *e*. (*ամ)որձի(ք)* – հիռլ. *uirgge* (< հե. **org'hi*), *որող* – հիռլ. *erthyl* (< հե. **portiyo*),

3. հայերենում «երկրորդ վանկում գտնվում է *n*, առաջին վանկում էլ լինում է *n*», իսկ կելտականում (նկատենք) ոչ միշտ է այդպես, այլ նաև՝ *e*, *a*. *որորս* – հիռլ. *arman* (< հե. **orm*), *ուլոք (ուլոք)* – հիռլ. *less* (< հե. **oleq*), *որորկ* – հիռլ. *lorg* (< հե. **lorg²*) և այլն,

¹ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 471:

4. հայերենում նախահունչ շեշտված *n*-ն չի փոխվում, իսկ կելտականում՝ *a*, *u*. *nulyp* – կոռն. *ascorn* (< հե. **ostw-er*), *որձ* – հիռլ. *uirgge* (< հե. **org'hi-*)¹:

դ) Հայ. *ա* – կելտ. *a* (< հե. **ə*). սովորաբար հանդիպում է բառամիջում. օր.՝ *բալ* «մշուշ» – հիռլ. *ball* (< հե. **bhəl, bhal*), *հայր* – հիռլ. *athir* (< հե. **p^[h]ʰt^[h]er*), *յատակ* – հիռլ. *in-ad* (< հե. **pəd*), *ջանք* – կիմր. *iās* [< հե. **γə-(ն)*], *ցախ* – կիմր. *cainc* (< հե. **sk'ə-kho*) և այլն²:

Կան բացառություններ հիշյալ ընդհանուր կանոնից, կելտական՝ *o*, *e*, *w*, *aw*. օր.՝ *գան* «ծեծ» – հիռլ. *gonim* «սպանել» (անց. կտր. 3-րդ դ. *geguin*), *ցուն* «վերք» (< հե. **g^[h]en*), *դայլ* «կաթնախեժ» – հիռլ. *debaid* «ծծում է», հիռլ. *dínu* «(կաթնակեր) գառ», միռլ. *delech* «(կթու) կով, (բրբռ.) կթան», միռլ. *del* «ծծիչ» (< հե. **d^[h]eH(i)-*), *թարախ* (?) – կիմր. *trwnc* (< հե. **tər-*), *մանր* (*մանուկ*) – հիռլ. *menb* (< հե. **mənu*), *նայ* – հիռլ. *snaudh* (< հե. **snə-t*) և այլն:

ե) Հայ. *ա* – կելտ. *e* (< հե. **ə*). այս կրճատ («ամփոփ») ձայնավորի որակական գնահատությունը տալիս է Մեյեն. «որոշ համապատասխանություններ կարծես ստիպում են ենթադրել **ə*-ի հետ միասին այլ կրճատ ձայնավոր, մեր կողմից **o* նշանակումով, որը կարող էր հերթագայվել **ě*-ի, **ö*-ի հետ և որը ներկայանում է լատիներենում և հայերենում որպես *ա*, հունարենում՝ *ι*, գերմաներենում՝ *u*³: Հմմտ. *մարի* «(էգ) թռչուն» – կիմր. *mereh* (< հե. **m^ori*);

բ. *Բաղադրյալ (երկար) ձայնավորներ:*

ա) Հայ. *ա* – կելտ. *ā* (**ā*). հանդես է գալիս բառի բոլոր դիրքերում, մանավանդ բառամիջում, ինչպես նաև ձևաբանական կազմում (բացառիկ օրինակով). օր.՝ *աղ* (*աղտ, աղծ*) – հիռլ. *salann* (< հե. **sal-*), *այրել* (*գայրանալ*) – հիռլ. *āith* (< հե. **ātei*), *եղբայր* – հիռլ. *bráth(a)ir* (< հե. **bhrāter*), *դա* – հիռլ. *-d* (< հե. **tā*), *թանալ* – հիռլ. *tām* (< հե. **tā, *tān*), *մայր* – հիռլ. *māthir* (< հե. **māter*), *նա* – հիռլ. *nau* (< հե. **nāu*), *տամուկ* – հիռլ. *dān* (< հե. **dā-mo- + nily*), *ծիծառն* – հիռլ. *gairm* (< հե. **g'ār*), *յագենալ* – հիռլ. *sāith* (< հե. **saw*), *ստանալ* – հիռլ. *cono-snaim* (< հե. **stá- + ï*) և այլն:

¹ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 471-472: Հմմտ. *M. Grammont, Notes de phonétique générale. VI. Arménien classique // "Mémoire de la Société de linguistique de Paris", 20, 2018:*

² Խեթերենի տվյալները ցույց տվեցին, որ հե. **ə* -ն ունի ձայնորդի, քան ձայնավորի արժեք, համարժեք իւթ. *ի-ին* (տե՛ս Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 477): Որոշ դեպքերում այստեղ և այլ տեղերում տալիս ենք հնդեվրոպական նախաձևի նորագույն վերականգնումը:

³ *A. Meïe*, նշվ. աշխ., էջ 126-127:

Կան զգալի թվով բացառություններ հիշյալ ընդհանուր կանոնից, կելտական՝ eu, a, au, ū, ē, i. օր.՝ *երկան* – կիմր. breuan (< հե. *g²rāwana), *լայն* – հիռլ. lethan (< հե. *plātno), *մասուն* – կիմր. maut (< հե. *māt), *տրամ* («պինդ») – հիռլ. dron «ամուր», կիմր. dūr (< հե. *t'e/oru-, *t're/ou-), *լալ* («լաց լինել») – միռլ. lēn (< հե. *plā), *կեալ* – հիռլ. biu (< հե. *g²iya) և այլն: Նկատելի է բացառության լայն ընդգրկում, որ, անշուշտ, կելտական առանձին լեզուներում ներկայացող բարբառային տարբերություններ են:

բ) Հայ. *ի* – կելտ. ē կամ ī (*ē). հե. երկար *ē ձայնավորը, ի տարբերություն նախորդի՝ երկար *ā ձայնավորի, որ կելտականում, և առհասարակ ցեղակից մյուս լեզուներում հարաբերակցվում էր միայն մեկ ձայնավորի հետ, այստեղ, ընդհանուր կանոնի համաձայն, արտացոլված է իբրև երկար *ē (անշեշտ) կամ ī (շեշտված) ձայնավոր. օր.՝ *դնել* (**դինել*. *ըն-տիր*) – գալլ. dede (< հե. *dhē), *սիրտ* – հիռլ. crīde (< հե. *k'erdī), *լի* (*լնուլ*) (< *p^[h]leH-₁₀-s) – հիռլ. lán «լեցուն. լի», հիռլ. līnaim (< հե. *p^[h]līH-(no)- «լի, լեցուն»), *լկիլ* («հալչել») – հիռլ. legaim (< հե. *lēg), *միտք* – հիռլ. mīdiur (< հե. *mēd), *լիլ* – հիռլ. lia (< հե. *plē), *ստիսք* – հիռլ. sīne (< հե. *pstēn) և այլն¹:

Այս ընդհանուր կանոնից, որ սահման է հաստատում գալլերենի և կելտական մյուս լեզուների միջև, թերևս գրական, քան բարբառային լեզվի աստիճանի վրա գտնվող հարաբերակցություն է, այնուամենայնիվ նկատելի է նաև շեղում, կելտականում՝ a, ū, o, երկբարբառային ao, ei և այլն. օր.՝ *զիլ* (*զլ-որ*) – կիմր. olwyn (< հե. *wēl), *թրիք* (?) «(խոշոր եղջերավորների) թորանք» – բրետ. stroñk (< հե. *tēr-), *ծին* – հիռլ. gein (< հե. *g'ēn), *մի* (արգելական) – հիռլ. samail (< հե. *mē), *ձիր* – հիռլ. gor (< հե. *g'hēr), *տիրիլ* // *տիլ* – բրետ. ataot (< հե. *stēl), *ցիլ* // *քիլ* – հիռլ. cūil (< հե. *sk'ēwo):

գ) Հայ. *ու* – կելտ. ū (անշեշտ) կամ ā (շեշտված) (*ō). հե. *ō ձայնավորը ևս կելտականում, ինչպես նաև լիտվերենում [ū (անշեշտ) կամ ā (շեշտված). հմմտ. dūti «տուրք» < հե. *dō-ro-, հայ. *տուր-ք*, հուն. δῶρον «տուրք», վալլ. dawn (նույնը) և այլն²], իբրև ընդհանուր կանոն, զուգահեռ է ցեղակից մյուս լեզուների մեկ կամ մյուս ձայնավորի հետ. *կռունկ* – կիմր. garan (< հե. *gurōng), *տուր* (*սլուլ*) – հիռլ. cath (< հե. *k'ō-ro), *անուն* – հիռլ. anim (< հե. *nōm), *թուր* – հիռլ. tarathar (< հե. *tō):

Այս դեպքում ևս կան շեղումներ ընդհանուր կանոնից, կելտական՝ o. օր.՝ *բուր* (**բուլ-ուր*) – հիռլ. bolach (< հե. *bhōl), *դուրգն* – հիռլ. droch (< հե. *dhrōgh),

¹ Նույն տեղում էջ 127:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 127: Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 119:

թրթուր (**թուր-թուր*) – բրետ. *kontron* (< հե. **tōr*), *հուս*– հիռլ. *om* (< հե. **ōmo*), *նուկ* (*նւկն* «վիզ», *նւկուլալ* «լալ. լաց լինել») – կիւր. *elin* (< հե. **ōl*, **ōlen*)¹, *նուեղ* – կիւր. *esu* (< հե. **ōd*), *նւրուր* (*նւր-նւր*) – հիռլ. *irar* (< հե. **ōr*), *մամուլ*, *մլադաց* (< *մլ-ադաց*) – հիռլ. *melim* (< հե. **mōl*), *տրտունջ* – հիռլ. *dord* (< հե. **dōrd*), *շուն* – կելտ. *cú*, նաև *con* (տվյալ դեպքում՝ երկրորդը) (< հե. **k' uon*):

Ուստի ձայնավորների համակարգում զուգաբանական համընկումը կարելի է սահմանել իբրև կանոն, իսկ բացառությունը՝ շեղում այդ կանոնից (անկանոն). և գրեթե յուրաքանչյուր զուգաբանություն սահմանելի է ըստ իդեալի, սակայն ոչ ըստ իրականի: Դասական համեմատաբանությունը (Մեյե, Աճառյան և հետագա ուսումնասիրողներ) այս հարցում նպատակ է ունեցել ամենից առաջ սահմանել կանոններ՝ համեմատության եզրեր գտնելու լեզուների ցեղակցության մեկնաբանման նպատակով:

գ. Ձայնորդներ:

Սրանք հնդեվրոպական լեզուների վանկի կազմում մյուս բաղադրիչ միավորների հետ գտնվում են լրացական բաշխման հարաբերության մեջ՝ հանդես գալով իբրև ձայնավոր, բաղաձայն կամ երկբարբառի (երկհնչյունի) բաղադրիչ:

1) Հե. **y* (**յ*) ձայնորդը, իբրև ձայնավոր, հանդիպում է հայ-կելտական հետևյալ տիպի զուգաբանություններում:

ա) Հայ. *յ* – կելտ. *i*. սա երկու կարգի է՝ կապված ձայնորդ-ձայնավորի երկար (*ī*) կամ կարճ (*i*) լինելու հետ. ըստ այդմ՝ լինում է երկու տեսակ արտացոլում.

1. հայ. *յ* – կելտ. (**յ*). օր.՝ *աղբատ* – հիռլ. *liach* (< հե. **oliqo-*), *անիծ* – հիռլ. *sned* (< հե. **gnid*, **knid*), *երի* – գալլ. *are* (< հե. **pri*), *կեալ* – հիռլ. *biu* (< հե. **g²iya*), *յ* (նխ.) – հիռլ. *in* (< հե. **in*, **en*), *յ* (*յ-ք*, *յ-նյ*) – հիռլ. *cid* (< հե. **k²i*), *լիբբ* (*լպիբծ*, *լպիբշ*) – կիւր. *llyfr* (< հե. **slibr*), *լիք* (*լքանել*, *ե-լիք*) – հիռլ. *lëicim* (< հե. **liq*), *կի* – հիռլ. *bi* (< հե. **g²iv*)², *հուցի* (ծառը) – հիռլ. *huinnius* (< հե. **ask 'hio*), *հովի* – հիռլ. *oí* «ոչխար» (< հե. **Hoūi-p^haH-*), *տիզ* – հիռլ. *dega* (< հե. **dig 'h*), *մի* («մեկ») – հիռլ. *smaíl* (< հե. **smio*), *տի* – հիռլ. *die* «օր» (< հե. **t'iu-*), *կեալ* – հիռլ. *biu* (< հե. **g²iya*), *նիստ* (*նստել*) – հիռլ. *net* (< հե. **nizdo*), *նքոյր* – հիռլ. *nithio* (< հե. **nik-*). *քիրտն* – կիւր. *chwys* (< հե. **swidro*) և այլն:

¹ Բառը չկա Հ. Աճառյանի «Հայոց լեզվի պատմություն» գրքի ցանկում, այլ գտնում ենք հեղինակի «Լիակատար քերականության» մեջ բերվող օրինակներում:

² Ստուգաբանությունը պատկանում է Հ. Պեդերսենին:

2. հայ. *ի* – կելտ. (**ī*). օր. *իի* (*իի-ակ*) – հիռլ. dia «աստված», հիռլ. ded- (ներկ. ժմ. ru-deda, անց. ժմ. con-ro-deda «վերանալ, կորսվել, անհայտանալ»), հիռլ. duine «մարդ» («մահկանացու»), հիռլ. dith (< հե. *t^[h]eu-, նաև *d^[h]eu- «կորչել, կորսվել», «մեռնել), *իիել* – հիռլ. dinim (< հե. *dhē, *dhi), *ցին* (թոչուն) – հիռլ. scailt (< հե. *k^ʷyīno, *ksīno), *քսան* (< **qhsuán*) – հիռլ. fiche «քսան» [< հե. *xi-k^[h]mt^[h]-(iH)-]:

բ) Հե. **y* (**ī*)-ն, իբրև բաղաձայն, կելտական որոշ լեզուներում (գալերեն, բրետոներեն, իռլանդերեն) բառակզբում կամ բառամիջում, երկու ձայնավորների, այլև բաղաձայնի և ձայնավորի միջև պահպանվում է, իսկ հայերենում բառակզբում **l*, **n*, **r* ձայնորդներից, նաև **d*, **dh* պայթականներից հետո դառնում է ջ, կամ՝ սղվում, բայական վերջավորությունների դեպքում վերածվում է լծորդ ձայնավորի, **k*²-ի, *g*²-ի հետ կապակցվելիս՝ վերածվում ջ-ի կամ ճ-ի, **s*-ից հետո դառնում է *j*, մեկ-երկու բառում՝ բառակզբում տալիս է *լ* և այլն¹: Օր. *էրէք* – հիռլ. tri (ար. u.), téoir (իգ. u.) «երեք» (< հե. *t^[h]rei- «երեք»), *լիկ* (*լիճ*) – հիռլ. legaim (< հե. *lēgiā, *leg-)², *լուծ* – կիմր. iau- (< հե. *yug^ʷo), *ձսեն* – հիռլ. gam (< հե. *g^ʷheiem-er), *մէջ* – հիռլ. medón (< հե. *médyo), *ողջ* – կիմր. holl (< հե. *olyo), *ջին* (*ջնել*) // *ջինջ* (*ջնջել*) – հիռլ. gonim (< հե. *g²hen. *g²hen-ye)³:

2) Հե. **w* [(*)*ū*] **u*, **ū*] ձայնորդի ցեղակցային արտացոլումների մասին Աճառյանը գրում է. «Հնդեվրոպական նախալեզվի *w* ձայնորդի ձայնափոխությունների (իմա՝ հնչյունափոխությունների – Վ. Հ.) օրենքները շատ բարդ են. սրա պատճառն այն է, որ *w* ձայնի (իմա՝ հնչյունի - Վ. Հ.) արտաբերությունն ունի երկու կողմ. մի կողմից՝ լեզվի մեջքը մոտենում է քիմքի վերջի մասին, մյուս կողմից՝ շրթունքները կլորանում և մոտենում են իրար: Երբ զարգանում է առաջին կողմը, այսինքն՝ լեզուն ավելի է մոտենում քիմքին, *w* դառնում է *g^w*, հետո *g*, այսպես է բառակզբում հայերենի մեջ և մասամբ պարսկերենում. նույնպես և՛ բրետոնական լեզվի մեջ, ուր դառնում է *gw*: Երբ զարգանում է երկրորդ կողմը, այսինքն՝ շրթունքներն ավելի են մոտենում իրար, *w* դառնում է *b*, ինչպես ունենք բառակզբում պարսկերենի մեջ՝ որոշ դեպքերում»⁴ : Եվ այս ծիրի մեջ, «երբ իռլանդերենը *w* ձայնի դեմ դնում է *f*, իսկ բրետոնականը *gw*, ուրեմն

¹ Տե՛ս Վ. Աճառյան, Լիակատար քերականություն, հ. VI, էջ 485-486:

² Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան,, էջ 279:

³ Հմմտ. հայ. *գան* «ծեծ. նեղություն»:

⁴ Վ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 487: Հմմտ. Մ. Ա. Աղաբեկյան, Հնդեվրոպական * *u* բաղաձայնը հայերենում // «Պատմա-բանասիրական հանդես», 1981, 4, էջ 95-108: Նույնի՝ Հայերենի համեմատական ուսումնասիրության հարցեր, Ե., 2017, էջ 12- 34:

հին կելտական լեզուն ունեցել է *w* ձայնորդը¹: Եվ ըստ այսմ՝ «հնդեվրոպական նախալեզվի *w* ձայնորդի իբրև բաղաձայն ներկայացրած ձևերն են ... հայերեն *g, z, ...* իռլանդերեն *f*»²:

Ըստ այս հիմունքի առանձնանում են հետևյալ զուգաբանությունները.

ա) Կարճ տարբերակ. հե. **u* > հայ. *ni* – կելտ. *u* (*o, õ, a, au, ou i, ū, ú, e, é*). օր.՝ *անձուկ* – հիռլ. (*cum*)*ung* (< հե. **ang’hu*), *արտասուք* – ֆրետ. *dacrou* (< հե. **drak’ru*), *բուծ (այծի)* – հիռլ. *bocc* (< հե. **bhug’o*), *դու* – հիռլ. *tū* (< հե. **tu, *tū*), *դուլ* («դադար») – հիռլ. *dál* (< հե. **dhul*), *դուռն* – հիռլ. *dorus* (< հե. **dhur*), *դի (դիակ)* < **դուի-ակ*, *ուի* տղամուկ) – հիռլ. *dith* (< հե. **dhuī*), *եղուկ* – հիռլ. *lucht* (< հե. **lug²*), *թանձր* – հիռլ. *técht* (< հե. **tŕg’hú³*), *թուփ* – ֆիռլ. *tomm* (< հե. **tum*), *լու (լուր, լսել)* – հիռլ. *cloor* [< հե. **k’lu(-s)*], *լուսնայ* – հիռլ. *luac* (< հե. **plu*), *լուծ* – կիմր. *iau* (< հե. **yug’o*), *լուն* – հիռլ. *clunim* (< հե. **k’lus-r*), *խուղ (հիղ)* – հիռլ. *cūll* (< հե. **qul*), *կուլ (կլանել)* – հիռլ. *gelim* (< հե. **g²ul*), *կրունկ* – հիռլ. *garan* (< հե. **gurōng*), *հերու* – հիռլ. *hurid* (< հե. **peruti*), *հուր* – հիռլ. *ūr* (?) (< հե. **puro*), *մանր (մանուկ)* – հիռլ. *mend* (< հե. **mənu*), *մուր (մուրճ, մրուր)* – ֆիռլ. *mūr* (< հե. **mutro*), *մուրկ (մրկել)* – հիռլ. *múch* (< հե. **smug-ro*), *ունկն* – հիռլ. *au, õ* (< հե. **ōsn, usn + k’lū*), *ուր* (< **ու-ր*) – կիմր. *cwi* (< հե. **k²u-r*), *պղպջակ (*պուղ)* – հիռլ. *bolach* (< հե. **bul*), **պուղ* («*vulva*») – հիռլ. *ball* (< հե. **bul-sk’*), *պուտ (բշտիկ)* – կիմր. *bothell* (< հե. **bud*), *պուտ* («ծիլ») – կիմր. *bothell* (< հե. **bud*), *ռունգն(?)* – հիռլ. *srōn* (< հե. **srung*), *սկեսուր* – կիմր. *chwegr* (< հե. **k’wek’urā*), *սուրբ* – հիռլ. *cuanna* (< հե. **k’ubhró*), *տրամ* («պինդ») – կիմր. *dūr* (< հե. **dru-rā-mo*), *վեր (վերայ)* – գալլ. *ver* (< հե. **uper*):

բ) Երկար տարբերակ. հե. **ū* > հայ. *ni* – կելտ. *u* (*w, ū*). օր.՝ *կու, կոյ* – հիռլ. *budr* (< հե. **gūto*), *ռնայ* (< **ռունայ*) – հիռլ. *rūn* (< հե. **rē*), *քուք* («ողբ») – կիմր. *cwyn* (< հե. **k²ū*):

գ) Հե. **w* ձայնորդի հետ կապված կա *su* մի ուշագրավ երևույթ, որ մասնակիորեն արտացոլված ենք գտնում նաև հայ-կելտականում.

1. հայ. *g* – կելտ. (կիմր., կոռն., ըստ Մեյեի, Աճառյանի՝ ֆրետ.) *gw* (< **w* < **gw*). օր.՝ *գարուն* – կիմր. *guiannum* (< հե. **vesr*), *գեղ(եցիկ)* – կիմր. *gweled* (< հե. **wel-*),

¹ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 487:

² Նույն տեղում:

³ Հմմտ. *V. G. Hambardzumyan, Armenian and Indo-European: Essays on Comparative Lexicology of the Armenian Language (Comparative-Typological Variativity)*, Yerevan, 2014, էջ 117-120:

գեղձ «իղձ» - կոռն. guell (< հե. *wel-), գեղսն - կիւր. gwlan (< հե. *welmo), գեղաւ- կիւր. guern (< հե. *verna). գիլ (գլ-որ) - կիւր. olwyn (< հե. *wēl).

2. հայ. լ, վ - կելտ. w (?) (մեծ մասամբ՝ u). հւր - հիւր. fein (< հե. *sewe-), հաւ («պապ») - հիւր. haue (< հե. *awo), կոյլ (սեռ, հոլ. կոյլու) - հիւր. bó (< հե. *g²ov), հո- վիլ - հիւր. ði (< հե. *ovi-pā), վեց - հիւր. sé (< հե. *k' swek' s), տելել - հիւր. doe (< հե. *dewə), տիւ (տի) - կոռն. diw (< հե. *diw), քիւ - հիւր. cūil (< հե. *skēwo°), օղ («եղա- նակ») - կիւր. auhel (< հե. *aw-gho), օթ («հագնել») - հիւր. fuan (?) (< հե. *éw-ti):

դ) Հե. *w-ի դիմաց հայերենն ունի գ, իսկ կելտականը՝ w [ø, f, (i/o ?)]. օր.՝ ա- գանիլ («հագնել») - հիւր. fuan (?) (< հե. *éw-ti)¹, այգի - հիւր. (eo) (< հե. *oiwā), ա- նազաստ - հիւր. fuan (?) (< հե. *éō, *óvō), լոզանալ - հիւր. lōathar (< հե. *lov), յազ (յազենալ) - հիւր. sāith (*sāw), սազ - կիւր. cuan (< հե. *k'awa), տարալ - հիւր. drochta (< հե. *dṛwa- + լ), տորգ - հիւր. drochta (< հե. *dorw), օզնել (օզ-ուտ) - կիւր. awyr (< հե. *auw):

ե) Երկու ձայնավորների միջև՝ հե. *w > լ (վ) - կելտ. w [ó (< հե. *ow (?)]. օր.՝ կոյլ (կոյլու) - հիւր. bó (< հե. *g²ov), տիւ - կիւր. diw (< հե. *diw):

զ) Հե. *(k')w > հայ. շ (?) - կելտ. ø (?). օր.՝ էշ - հիւր. ech (< հե. *k'wo), շու՛ - հիւր. cú, con (< հե. *k'won):

է) Հե. *(d)w > հայ. ը - կելտ. (d)aw (-o/ōe). օր.՝ երկայն (երկար) - հիւր. doel (< հե. *dwā), երկնչել (երկիւղ) - հիւր. dōel (< հե. *dwi), երկու - հիւր. dāu (< հե. *dwō)²:

ը) Հե. *(st)w > հայ. (*ստգ >) սկ(ո) - կելտ. sco. օր.՝ սկըր (սկոր), սկեր - կիւր. ascorn (< հե. *ostw-er):

թ) Այլևայլ բնույթի, որոնց զուգարումը ենթադրում է ավելի մանրամասն (մասնավոր) քննություն. օր.՝ երկան - կիւր. breuan (*g²rāwanā), ին՛ - հիւր. nōi (< հե. *énwo), նոր - հիւր. nūe (< հե. *novro), չորք (չորեքսասն) - հիւր. cethir (< հե. *k²etwor-es), տոկալ - հիւր. doe (< հե. *dowə-ko), քիւրսն - կիւր. chwys (< հե. *swidro), քոր - հիւր. sius (< հե. *swōsōr), քու՛ - հիւր. súan (< հե. *swopno):

3) Հե. *r (r, r̄) ձայնորդի հայ-կելտական զուգարանական արտացոլումները համեմատաբար պակաս տեսակի են, թեև ընդգրկման առումով՝ ավելին են (ուստի կրավարարվենք տեսակների մեջ ոչ բոլոր օրինակների մասնանշու-

¹ Հմմտ. օթ («հագնել») - կելտ. fuan (?) (*éw-ti) (նույն տեղում, էջ 80):

² Ստուգաբանությունը (*dw > ը), որքան էլ ընդունված է, հավաստի չէ, վերանայելի է: Տե՛ս Վ. Գ. Համբարձումյան, Հայերենի բառաբանական և ստուգաբանական ուսում- նասիրություններ, Ե., 2012, էջ 102: V. G. Hambardzumyan, նշվ. աշխ., էջ 112-114:

մով): Սովորաբար արձանագրվում է հե. *r > հայ. p - կելտ. r հարաբերակցությամբ, ընդ որում, իբրև կարճ ձայնավոր, տալիս է հայ. *ար* - կելտ. ri զուգակցություն, իսկ իբրև երկար ձայնավոր՝ հայ. *ար* - հիռլ. ara (rā). հմմտ. *մայր* - հիռլ. máthir <հե. *māter), *սիրտ* - հիռլ. cride (< հե. *k' r̥d-):

ա) Հե. *r (կարճ) կամ *r̥ (երկար) > հայ. *ար* - կելտ. (a, o, e, ei, i)r. օր.՝ *արբենայ* - հիռլ. srub (< հե. *sr̥bh), *արջ* - հիռլ. art (< հե. *r̥kthos), *բարձ* (*բարձր*, *բերձ*) - կիմր. bry (< հե. *bhr̥g' h), *կարթ* - հիռլ. gerbach (< հե. *gʷr̥bti), *կարծր* - հիռլ. garg (< հե. *gʷr̥g'), *հար* (*հարկանել*) - հիռլ. orgaim (< հե. *pr̥, *pr̥gʷ), *հարց* - հիռլ. arc (< հե. *pr̥k' -sk'), *սար* («լեռ») - բրետ. kern (< հե. *k' r̥), *սպաննայ* - հիռլ. seir (< հե. *spr̥), *տարգալ* - հիռլ. drochta (< հե. *dr̥wa-+ ɫ), *քարք* - հիռլ. cerb [< հե. *(s)kr̥p] և այլն:

բ) Հե. *r (բաղաձայն) > հայ. p (-ն > ոն)- կելտ. r. օր.՝ *արգանդ* (*արգահատիղ*) - կիմր. arffed (< հե. *arqʷ), *այրել* - հիռլ. āith (< հե. *ātēr), *արգել* - հիռլ. aircthe (< հե. *arqʷ), *արծաթ* - հիռլ. argat (< հե. *arg' -ato), *արտասուք* - բրետ. dacron (< հե. *drak' ru), *արօր* (**արալր*) - հիռլ. arathar (< հե. *aratrum), *բերան* - հիռլ. bern (< հե. *bher-ano), *բերել* - հիռլ. berim (< հե. *bher), *բիր* (*բահ*, *բարհ*) - հիռլ. bern (< հե. *bher), *բորբ(ոք)* - կիմր. berwi (< հե. *bho-bhr-o), *բորենի* - կոռն. bofer (< հե. *bhorō), *դուռն* - հիռլ. dorus (< հե. *dhur), *դուրզն* - հիռլ. droch (< հե. *dhrōgh), *էրբայր* - հիռլ. bráthir (< հե. *bhr̥ātēr), *երկան* - կիմր. breuan (< հե. *gʷr̥āwanā), *ծիծառն* - հիռլ. gairm (< հե. *g' ar), *կեր* (*կերակուր*) - կիմր. breuad (< հե. *gʷer), *կորկոտ* (?) - հիռլ. gro (< հե. *gʷo-gʷrod), *տեսանել* - հիռլ. derc (< հե. *derk'), *տոռն* - հիռլ. drochta (< հե. *doru), *տրտուտ* - հիռլ. dord (< հե. *drom) և այլն:

4) Հե. *l (*l̥, *r̥) ձայնորդի հայ-կելտական զուգաբանական արտացոլումները ևս, ինչպես նախորդինը, համեմատաբար պակաս տեսակի են, թեև այս դեպքում նույնպես ընդգրկման առումով՝ ավելին են (տալիս ենք ոչ բոլոր օրինակները): Սովորաբար արձանագրվում է իբրև բաղաձայն հե. *l̥ > հայ. *աղ* (օր.՝ *աղալ*) - իռլ. li (< հե. *al), *լի* (*լնուլ*) - հիռլ. linaim, իռլ. lān (< հե. *pl̥e-yo):

ա) Հե. *l̥ > հայ. *աղ* / *ալ* - կելտ. (i, el), la. *առաստաղ* - կելտ. taile (< հե. *stel). օր.՝ *աստաղձ* - հիռլ. del (< հե. *dl̥), *աքաղաղ* - հիռլ. cailech (< հե. *kl̥-), *գալար* - հիռլ. fillim (< հե. *vl̥), *գաղել* - հիռլ. fell (< հե. *vl̥), *գաղձն* - հիռլ. fillim (< հե. *vl̥), *գաղտ(նի)* - հիռլ. (fell) (< հե. *vl̥), *դալար* (*դալուկն*) - հիռլ. deil (< հե. *dh̥l̥), *դաղձն* - միռլ. deil (< հե. *dh̥l̥), *հաղ* (*հեղ*) - հիռլ. ebla (< հե. *pl̥, *p̥el), *մալել* - հիռլ. melim (< հե. *ml̥), *մաստաղ* (*մատողաջ*) - հիռլ. meldach (< հե. *ml̥d-), *պալար* - հիռլ. bolach (< հե. *bl̥- + ար), *քաղել* - կիմր. chwalu (< հե. *ql̥):

բ) Հե. l > հայ. *լ*, մասամբ՝ *ղ* (բառասկզբում) – կելտ. l(a/á, u, e, ó). օր.՝ *աղանձ* – հիռլ. lann (< հե. *lǫdh), *էղուկ* – հիռլ. lucht (< հե. *lig²), *լիք* (*լքանել*) – հիռլ. láicim (< հե. *liq), *լկիլ* – հիռլ. legaim (< հե. *lēg), *լոգանալ* – հիռլ. lōathar (< հե. *lov), *լոյծ* (*լուծանել*) – հիռլ. lun (< հե. *leug´, loug´), *լոյս* – հիռլ. lóche (< հե. *louk´o), *լոյս* (*լուտալ*) – հիռլ. láidhim (< հե. *loud), *լոյց* (*լուցանել*) – հիռլ. luach-te (< հե. *louk´s), *լորց* – գաել. loirc (< հե. *lord-sk´o), *նորոկ* – հիռլ. lorg (< հե. *lorg²), *նորք* – հիռլ. tluch (< հե. *lok²), *պոլոկել* (*պլոկել*) – հիռլ. lomm (< հե. *lob):

գ) Հե. l > հայ. *լ կամ ղ* (ձայնավորների միջև, բառավերջում՝ ձայնավորից հետո) – կելտ. (a/á, ai, ol, e/ei), la, [ø (?)]. օր.՝ *բալ* («մշուշ») – հիռլ. ball (< հե. *bhól, *bhal), *բուր* – կիւր. bal (< հե. *bhól), *բուր* – հիռլ. bolach (< հե. *bhol- + nr), *բոյ* (*բոյկ*, *բոյկիկ*) – հիռլ. blath (< հե. *bhol), *դալ* (*դալլ*) («կաթնախեժ») – հիռլ. del (< հե. *dhœi-l), *դեղ* (*դեղք*, *դեղին*, *դեղձ*) – վիռլ. deil (< հե. *dhel), *դուլ* («դադար») – հիռլ. dál (< հե. *dhul), *էլանել* – գալլ. el (< հե. *el), *կեղ* – հիռլ. balt (< հե. *g²el), *տոյ* (*տոյուք*) – բրետ. staot (< հե. *stol), *ցելուլ* (*ցեղ*) – հիռլ. scailt (< հե. *sk´el) և այլն:

5) Հե. *m (*մ, *մ) ձայնորդի հայ-կելտական գուգաբանությունները բազմազան են և՛ տեսակով, և՛ քանակապես. ընդհանուր առմամբ այն տալիս է հայերենում *աւ* (բացի մեկ-երկուսից. հմմտ. *dom > *տուն*), իսկ կելտականում՝ *m*, *ama* կամ *mā*. կան այս ընդհանուր կանոնից շեղումներ, որոնք մասնակի բնույթի են:

Այդպիսին են ամենից առաջ հետևյալները:

ա) Հե. *m (բառամիջում) հայ. *ւ*, կելտականում ևս՝ *m*. օր.՝ *աւէն* (*աւենայն*) – semain (< հե. *sm̥mo), *աւսկ* – հիռլ. nem (< հե. *m̥bhó), *աւսպոսկ* – կելտ. imrim (< հե. *m̥bhró), իսկ բառի վերջում՝ հայ. *ն*, իսկ կելտականում՝ *ø* (զրո). *էլթն* – հիռլ. secht (< հե. *septm̥), *տասն* – հիռլ. deich (< հե. *dék´m̥):

բ) Հե. *m (բաղաձայն՝ բառասկզբում) > հայ. *ւ* – կելտ. *m*. օր.՝ *աւիս* – հիռլ. mis (< հե. *mēns), *աւել* (*ալալել*) – հիռլ. melim (< հե. *ml̥), *աւծնուլ* – բրետ. meza (< հե. *mag´), *աւյր* – հիռլ. máthir (< հե. *māter), *աւյրի* (ծառ) – գալլ. materis (< հե. *māter), *աւնր* (*աւնուկ*) – հիռլ. menb (< հե. *m̥ənu), *աւտաղ* (*աւտղաշ*) – հիռլ. meldach (< հե. *ml̥d-), *աւծ* – հիռլ. maige (< հե. *meg´a), *աւեղ* (*աւեղալ*) – հիռլ. meldach (< հե. *mel), *աւեղր* (սեռ. հոլ. *աւեղու*) – կիւր. mel (< հե. *mel), *աւեղք* (*աւեղանչել*) – հիռլ. meil (< հե. *mel), *աւեռանիլ* – հիռլ. marb (< հե. *mer), *աւջ* – հիռլ. medón (< հե. *médyo), *աիս* – հիռլ. mīr (< հե. *mēmsō), *աիսք* – հիռլ. mediur (< հե. *mēd), *ալ-աղաց* (*աւաւուլ*) – հիռլ. melim (< հե. *mōl), *աուր* (*աուրձ*, *աբուր*, *աբրիկ*) – վիռլ. mūr (< հե. *mutro):

զ) Հե. *m (բաղաձայն՝ բառամիջում և բառավերջում) > հայ. *մ* – կելտ. m. օր.՝ *սալ* (*սալիկ*) – հիբլ. sam (< հե. *sama, *sōmā), *անուն* – հիբլ. ainm (< հե. *nōm̄), *սալբ-ողջ* – հիբլ. (imb) (< հե. *ambhó), *ատամն* – հիբլ. dēt (< հե. *d̄n̄-mn), *գեղմն* – կիմր. gwian (< հե. *velm̄), *եկ (եկն)* – միբլ. beim (< հե. *g²ā, g²em), *եմ* – հիբլ. am (< հե. *ésmi), *եքեսուն* – հիբլ. tricha (< հե. *trik’omtə), *թումբ* – միբլ. tomm (< հե. *tum), *հողմ* – հիբլ. animm (< հե. *onəmo), *հում* – հիբլ. om (< հե. *ōmo), *ձմեռն* – հիբլ. gam (< հե. *g’heiem-er), *ողորմ* – հիբլ. arman (< հե. *orm), *ջերմ* – հիբլ. gor (< հե. *g²hermo):

ը) Հե. *sm (բառասկզբում) > հայ. *մ* – կելտ. sm, m. օր.՝ *մի* [*մեն, միայն, մի-մեանք, միւս* (**մեւս*)] – հիբլ. smail (< հե. *smio), *մուխ* («ծուխ», *մխել*) – հիբլ. múch (< հե. *smuqh), *մուրկ (մրկել)* – հիբլ. múch (< հե. *smug’-ro), *մորուք* (**մաւրուք*) – հիբլ. smech (< հե. *smakru):

ե) Հե. *sm (բառամիջում) > հայ. *մ* – կելտ. am. օր.՝ *եմ* – հիբլ. am (< հե. *ésmi):

6) Հե. *n (*ն, *ն̄) ձայնորդի հայ-կելտական զուգաբանական արտացոլումները, ինչպես մասամբ մյուսների դեպքում, նախկինում (Մեյե, Աճառյան և ուրիշներ) ներկայացված են ընդհանուր գծերով, այնինչ՝ Աճառյանի ցանկերի տվյալների մանրամասն համեմատությունից պարզվում է, որ հայերենին զուգահեռ կելտական լեզուների օրինակները հանդես են բերում այդ ձայնորդի տարբերակների՝ որևէ ձայնավորի հետ կապակցման մասնակիություններ:

Նշենք դրանցից հետևյալները:

ա) Հե. *n > հայ. *ն* – կելտ. (i, a, o, u, ai)n, (e, ē)n, im, ø. օր.՝ *ան* (ժխտ. մասնիկ) – հիբլ. ingnad (< հե. *n), *աղանձ* – հիբլ. lann (< հե. *l̄ndh), *անուն* – հիբլ. ainm (< հե. *nōm̄), *ասեղն* – բրետ. ebil (< հե. *ak’l̄n̄), *ատամն* (**ատանմն*) – հիբլ. dēt (< հե. *d̄n̄-mn), *գեղմն* – կիմր. gwian (< հե. *velm̄), *գերան* – կոռն. guern (< հե. *vern̄nā), *թանձր* – հիբլ. técht (< հե. *t̄ng’hú), ինն – հիբլ. nōi (< հե. *énwn̄), *խանդ* (**խանձ, խազ*) – բրետ. condud (< հե. *k̄hd), *ծան* [*ծանեալ, ծանօթ* (**ծանալթ, ճանաչել*)] – հիբլ. gninim (< հե. *g’n̄), *հասանել* – հիբլ. do-icim (< հե. *n̄kē), *պապանձիլ* – հիբլ. bunne [*և* հե. *b̄ndh-(bh)], *սան* – հիբլ. sine (< հե. *ps̄n̄). *քսան* – հիբլ. fiche (< հե. *w̄ik’nti), *օճանել* – հիբլ. imb (< հե. *n̄g²):

բ) Հե. *n (բաղաձայն՝ բառասկզբում) > հայ. *ն* – կելտ. in, n(ո, a, e, i). օր.՝ *եղունգն* – հիբլ. ingen (< հե. *noghlo), *մերկ* (< **ներկ*) – հիբլ. nocht (< հե. *neg²-ro), *նաւ* – հիբլ. nau (< հե. *nāu), *նիստ* – հիբլ. net (< հե. *nizdo), *նրոյր* – հիբլ. nithio (< հե. *nik-):

զ) Հէ. *n (բաղաձայն՝ բառամիջում և բառավերջում) > հայ. ն – կելտ. (a, o, e, i, y)n, (ā, ē, ai, ei)n, ām, ne, ø (կան զգալի թվով զուգահեռներ). օր.՝ *անիծ* – հիռլ. sned (< հե. *gnid- / *knid), *անձուկ* – հիռլ. (cum)ung (< հե. *ang’hu), *աւն* («ունեցվածք») – հիռլ. āne (< հե. *opnos), *գան* (*գանել*) – հիռլ. gonim (< հե. *g²həni), *գուն* («ջանք») – հիռլ. fine (< հե. *won, wōn), *դոն* – հիռլ. indile (< հե. *dhon), *եղն(իկ)* – կիւր. elain (< հե. *éino), *ընթանալ* – կիւր. hynt (< հե. *senth), *թան* [*թանալ*, *թանչ*, *թաց*, *թօն* (**թան*)] – հիռլ. *tām (< հե. *tā, *tān), *ի* (նիւ.) – հիռլ. in (< հե. *in / *en), *լայն* – հիռլ. lethan (< հե. *plātno), *ծին* (*ծնանիկ*, *ծնէրէկ*) – հիռլ. gein (< հե. *g’en), *կին* – հիռլ. ben (< հե. *g²en), *կռունկ* – կիւր. garan (< հե. *gurōng), *հին* – կիւր. hēn (< հե. *seno), *հուն* – հիռլ. ēs (< հե. *pont), *շուն* – հիռլ. cú, con (< հե. *k’wōn), *հողմ* – հիռլ. animm (< հե. *onəmo), *մանր* (*մանուկ*) – հիռլ. menb (< հե. *mənu), *նայ* («թաց, խոնավ») – հիռլ. snuadh (< հե. *snə-t), *ողն* (սեռ. հոլ.՝ *ողին*) – կիւր. elin (< հե. *olen), *ուլն* («վիզ») – կիւր. elin (< հե. *olen), *ունկն* – հիռլ. au, ō (< հե. *ōsn, usn + կն), *ջինջ* (*ջնջել*) – հիռլ. gonim (< հե. *g²hen-ye), *ռունգն* – հիռլ. srōn (< հե. *srungħ), *ստինք* – հիռլ. sine (< հե. *pstēn), *սուն* [*սնանիկ* (*սին*, *սուն*)] – հիռլ. sine (< հե. *psen, *pson, *psn), *քուն* (*քունք*) – հիռլ. súan (< հե. *swopno), *օձ* (**աւձ*) – հիռլ. –ung (< հե. *ang²hi) և այլն:

դ. *Երկբարբառներ:*

Նման միավորների զուգաբանական արտացոլումները պայմանավորված են լեզուների զարգացման ներքին հիմունքներով, ուստի զուգաբանական քննության տվյալները, թերևս, չունեն այն ինտենսիվությունը, որ նկատելի է ձայնավորների և եռաբաշխ (տրիֆունկցիոնալ) ձայնորդների առանձնակի (ինքնակա) արտացոլումների դեպքում է:

Այնուամենայնիվ, նկատում ենք հետևյալ դեպքերը (ըստ ձայնավորի միավորման):

1) Հէ. *e (i, u, r, l, m, n) > հայ. *ի* (**է* [**էյ*]), *ոյ*, *էն*, *էր*, *ին*, *ին* – կելտ. ē (ia), ō (ūa), er, el, (em), (en), ընդ որում՝ նկատելի են առնչակցության հետևյալ տիպերը.

ա) հե. *ei > հայ. *ի* (**է* [**էյ*]) – կելտ. e, i, ði . օր.՝ *դէզ* – հիռլ. dign (< հե. *dheig^oh), *զէտ* (*զիտել*) – հիռլ. ro-fetar- (< հե. *weid), *զիւտ* (*զսանել*) – հիռլ. finnaim (< հե. *weid, woid), *լէզ* (*լիզել*) – հիռլ. ligim (< հե. *leig^oh), *սէր* (*սիրել*) – հիռլ. cōim (< հե. *k^oei-ro)¹,

¹ Թերևս բացառություն է հե. *ei > հայ. *էւ* – կելտ. iw զուգահեռը՝ *սիւ* – կելտ. diw (*diw), որ բացատրելի է նախազբայինի մեջ (հմտ. *տէւել* և այլն):

բ) հե. *eu > հայ. *ոյ* – կելլւ. e, u (w), ui (ūi). օր.՝ *բոյս* (*բուսենել) – հիւնլ. buith (< հե. *bhu, *bheu), *լոյծ* (լուծենել) – հիւնլ. lun (< հե. *leug', *loug°), *խոյլ* («ուռուցք») – հիւնլ. cūil (< հե. *kheul), *մոյթ* – հիւնլ. methos (< հե. *meuthi), *փոյթ* (փութայլ) – կիւր. ffwdan (< հե. *speut),

գ) հե. *eu > հայ. (բաց վանկում) *ել* (*իւ*) – կելլւ. eu, ēi, u, oe (?). օր.՝ *առելծ* (*առիւծ*) – հիւնլ. rucht (< հե. *reug°), *դեղելիլ* – միւնլ. dumacha (< հե. *dheu), *իւր* – հիւնլ. fein (< հե. *sewe), *տելել* – հիւնլ. doe (< հե. *dewə),

դ) Հե. *eu > հայ. *աւ* – կելլւ. au, ua (?), օր.՝ *օղ* (*աղ «կոշիկ») – հիւնլ. fuan (?) (< հե. *eu-dh), *օր* [*աւր «հազն(վ)ել»] – կիւր. auel (< հե. *ew-ti):

Իսկ մյուս *են*, *եղ*, *ին*, *իղ* միավորները հին գրական հայերենում չունեն երկհնչունի արժեք, որպիսին, թերևս հավանական է, չէին նախագրային հայերենում, որ հատուկ քննության նյութ է:

2) Հե. *o (i, u, r, l, m, n) > հայ. *է*, *ոյ*, *ոբ*, *ոդ*, *ոււ*, *ուն* – կելլւ. oe, ō(ūa), or, ol, (om), (on). Մակայն եղած օրինակներն այլ պատկեր են ներկայացնում.

ա) հե. *ou > հայ. *ոյ* – կելլւ. ó, āi, ua, ou և այլն. հմմտ. *լոյս* – հիւնլ. lóche (< հե. *luok°o), *լոյտ* (լուտայլ) «անարգանք. թշնամանք» – հիւնլ. laidhim (< հե. *loud). *լոյց* (լուցանել) – հիւնլ. luach-te (< հե. *louk°s), *լուսան* – հիւնլ. lug (< հե. *louk°), *ոյծ* (ուծանայլ «սառչել») – հիւնլ. ōcht (< հե. *oug°),

բ) հե. *ou > հայ. *այ* (բառասկզբում), *է* (բառամիջում՝ շեշտված), *ի* (անշեշտ) – կելլւ. oi, eo և այլն. հմմտ. *այտ* (այտնույլ) «ուռչել. այտուցվել» – հիւնլ. óil (< հե. *oid), *այգի* – հիւնլ. (eo) (< հե. *oiwā) և այլն:

Մյուս *ոբ*, *ոդ*, *ոււ*, *ուն* միացությունները գրական հայերենում երկհնչունային չեն, թերևս այդպիսն եղել են նախագրային շրջանում:

3) Հե. *a (i, u, r, l, m, n) > հայ. *այ*, *աւ*, *ար*, *աղ*, *աւ*, *ան* – կելլւ. ae, ō (ūa), ar, al, am, an. այս դեպքում ևս եղած օրինակներն այլ պատկեր են ներկայացնում.

ա) հե. *ai > հայ. *այ* – կելլւ. a, ai, ae. օր.՝ *այծ* – հիւնլ. ag (< հե. *aig°), *այլ* – կելլւ. aile (< հե. *ailo), *գայլ* – հիւնլ. fael (< հե. *vailo),

բ) հե. *au > հայ. *աւ* (*օ*) – կելլւ. u, aw. օր.՝ *յօղ* – հիւնլ. fuan (?) (< հե. *au-dh), *օզնել* (*օզուտ*) – կիւր. awyr (< հե. *auw) և այլն: Մյուս *ար*, *աղ*, *աւ*, *ան* միավորները հին գրականում ունենին ոչ երկհնչունի գործառույթ:

ե. *Բաղաձայններ:*

Հնդեվրոպական լեզուների հնչյունական իրողություններից թերևս ավելի լայն քննության առարկա են եղել բաղաձայնները՝ իրենց ամեն տեսակի դրսևորումների մեջ, և դա միանգամայն բնական է, որքանով լեզուների ցեղակ-

ցային տարբերակման առաջին հերթին երևացող դրսևորումներից են հնչյունական համակարգի այդ միավորները: Ավելին, նման միավորները հաճախ եղել են ցեղակից լեզուների դասակարգման (խմբերի առանձնացման) հիմքային հատկանիշ, այսինքն՝ ներքին բաշխվածությամբ պայմանավորված առանձնացումների [հմմտ. լեզուների centum / satəm, decem / taihun, գլոտալ (էյեկտիվ. ծեր-պաձայնային), հետնալեզվայինների բաշխում և այլն]:

Դրանք հետաքրքիր են նաև հայ-կելտական զուգաբանական արտացոլումների տեսանկյունից, որոնց էլ անդրադառնում ենք ստորև՝ առանձին-առանձին:

1. *Խուլեր:*

1) Հե. *p > հայ. *h, l, j, ø* (զրո) – կելտ. *ø* (զրո). հմմտ. հե. *pə́tēr > հայ. *հայր* – հիմլ. *athir*, հե. *epi > հայ. *ել* – հիմլ. *iar*:

ա) Բառասկզբում հե. *p > հայ. *h, l, j, ø* (զրո) – կելտ. *ø* (զրո). օր.՝ *հաղ* (*հեղ*) – հիմլ. *ebla* (< հե. *p_l, *p_{el}), *հար* (*հարուլ, հարկանել*) – հիմլ. *orgaim* (< հե. *p_r, *p_rg), *հարցանել* – հիմլ. *arc* (< հե. *p_rk-sk), *հալ* («*ծայր*») – հիմլ. *aoi* (< հե. *awei), *հեռի* – հիմլ. *fre* (< հե. *per), *հետ(p)* (*յետ*) – հիմլ. *(in)ad* (< հե. *pedo), *հերկ* (*հերկել*) (?) – Բրետ. *rec* (< հե. *perg), *հերու* (< **հերուլ*) – հիմլ. *hurid* (< հե. *peruti), *հինգ* – Բրետ. *pemp* (< հե. *penk²e), *հոյ(ակասայ)* – Բրետ. *ozech* (< հե. *poti «տեր, իշխան»), *հուն* («գետի անցնելը») – հիմլ. *ēu* (< հե. *pont), *հուր* – հիմլ. *ūr* (?) (< հե. *puro):

բ) Բառասկզբում հե. *p > հայ. *ø* (զրո) – կելտ. *ø* (զրո). օր.՝ *առ* (նխ.) – հիմլ. *ar* (< հե. *par-), *երա(խայրի)* – հիմլ. *re* (< հե. *pra-), *երես* – հիմլ. (*richt*) (< հե. *prepsā), *երեւիլ* – հիմլ. *richt* (< հե. *prep-), *երի* – գալլ. *are-* (< հե. *pri), *ոտն* (ոտք) – հիմլ. *(in)ad* (< հե. *pod), *որդի* – հիմլ. *erthyl* (< հե. *portyǝ):

գ) Նույնը նկատում ենք հե. *pl, *pt, *ps հնչախմբի դեպքում, օր.՝ *ալիք* [«(սպիտակած) մազեր»] – հիմլ. *liath* (< հե. *p_lios), *թեր* (*ընթեր, թերի, թերթ*) – միմլ. *teile* (< հե. *pter), *լալ* – միմլ. *lēn* (< հե. *plā), *լայն* – հիմլ. *lethan* (< հե. *plātno), *լի* (*լնուլ*) – հիմլ. *linaim* (< հե. *plē-yo), *լուանալ* – հիմլ. *luac* (< հե. *plu), *սան* – հիմլ. *sine* (< հե. *psn), *սուն, սնանիլ* (*սին*) – հիմլ. *sine* (< հե. *psen, *pson, *psn):

դ) Երբեմն նկատելի է հե. *p > հայ. *j* – կելտ. *ø* (զրո). օր.՝ *յատակ* – հիմլ. *inad* (< հե. *pǝd-), *յիսուն* – հիմլ. *cōica* (< հե. *penk²ēk 'omtǝ), *յղի* – հիմլ. *lia* (< հե. *plē), *յոլով* («շատ. բազում») – հիմլ. *il* (< հե. *pol-):

դ) Բառասկզբում հե. *sp > հայ. *սսյ*, նաև *փ* – կելտ. *s, ff*. օր.՝ *սսյառնալ* – հիմլ. *seir* (< հե. *sp_r), *փոյթ* (*փոյթալ*) – կիմր. *ffwdan* (< հե. *speut):

զ) Բառավերջում հազվադեպ հե. *rp > (r)p – կելլու. c. օր.՝ *parrp* («օձ») – հիւնլ. *cerb* [< հե. *(s)k rp]:

2) Հե. *t > հայ. թ – կելլու. t (նաև p և այլն). հմմտ. հե. *tenu «բարակ, նուրբ» > իռլ. *tana*, հիւնլ. *punnr* (նույնը): Այսպես, ունենք հետևյալ կարգի զուգադիպումները:

ա) Բառասկզբում հե. *t > հայ. թ – կելլու. t. օր.՝ *ընթեռնուլ* – հիւնլ. *torann* (< հե. *ter), *թան* (*թանալ, թանչ, թոն*) – հիւնլ. *tām* (< հե. *tā, *tān), *թանձր* – հիւնլ. *técht* (< հե. *tng’hú), *թարախ* (?) – կիւր. *trwnc* (< հե. *tər-), *թաւ* – կիւր. *tyfu* (< հե. *təw), *թեկն* – հիւնլ. *tóeb* [< հե. *(s)teig²no], *թեղի* (ծառ) – միւլ. *teile* (< հե. *tel), *թեքել* – միւլ. *tal* (< հե. *tek’), *թումր* – միւլ. *tomm* (< հե. *tum), *թուր* – հիւնլ. *tarathar* (< հե. *tór), *թրթուր* – ֆրէտ. *konfron* (< հե. *tōr), *թրիք* (?) – ֆրէտ. *strońk* (< հե. *tēr-): Այստեղ երբեմն հնարավոր է հե. *t > հայ. ղ – կելլու. t. օր.՝ *ղու* – հիւնլ. *tu* (< հե. *tū), *ղա* (*այդ, դոյն, աւաղիկ*) – հիւնլ. - d (< հե. *to, *tā):

բ) Բառասկզբում հե. տարբեր հնչախմբեր հայերենում ունեն այլևայլ տիպի արտացոլումներ.

1. հե. *st > հայ. ստ – կելլու. t, s. օր.՝ *սոսստաղ* – կիւր. *tailc* (< հե. *stel), *սստղ* – կիւր. *seren* (< հե. *ster, *stel-), *ստանալ* – հիւնլ. *cono-snaim* (< հե. *sta- +ն), *ստեղծել* – հիւնլ. *tailc* (< հե. *stel- + ծ],

2. հե. *tr (> r, նախահավելված) հայ. էր, կելլու. t(r) . օր.՝ *էրեսուն* – հիւնլ. *tricha* (< հե. *trik’omtə), *էրերալ* – միւլ. *tarrach* (< հե. *tres), *էրեք* – հիւնլ. *tri* (< հե. *tréyes),

3. հե. *st > հայ. տ – կելլու. st. օր.՝ *տիղմ* (*տիլ*) – ֆրէտ. *staot* (< հե. *stēl), *տող* (*տողուք*) – ֆրէտ. *staot* (< հե. *stol),

4. հե. *pt > հայ. թ – կելլու. t. օր.՝ *թեր* (*թերի, թերթ, ընթեր*) – միւլ. *teile* (< հե. *pter):

զ) Բառամիջում կամ բառավերջում (վերջնականի երկու ձայնավորի միջև).

1. հե. *t > հայ. յ – կելլու. t/th, d/dh. օր.՝ *այրել* (*գայրանալ*) – հիւնլ. *āith* (< հե. *ātēr), *եղբայր* – հիւնլ. *bráthir* (< հե. *bhrātēr), *կոյ* (*կու*) – հիւնլ. *budr* (< հե. *guto), *հայր* – իռլ. *athir* (< հե. *pōtēr), *հերու* – հիւնլ. *hurid* (< հե. *perutio), *հոյ* (*աղասայ*) – ֆրէտ. *ozech* (< հե. *poti), *մայր* – հիւնլ. *máthir* (< հե. *mātēr), *մայր-ի* – գալլ. *materis* (< հե. *māteri), *նայ* («թաց, խոնավ») – հիւնլ. *snuadh* (< հե. *snə-t),

2. բառամիջում հե. *stw > հայ. սկ – կելլու. sc. օր.՝ *նսկր* (նսկեր) – կիւր. *ascorn* (< հե. *ostw-er),

3. Բառամիջում՝ հե. *tr > հայ. շ [նախորդ *տ*-ի հետ՝ *աւ* (*օ*), *ու*-ի հետ սերտա-
ձեւով՝ *ու*] – կելտ. r, th. օր.՝ *արօր* (**արաւր*) – հիւն. arathar (< հե. *aratrom), *մուր*,
մուրճ (*մրուր*, *մրրիկ*) – միւլ. mur (< հե. *mutro),

4. Բառամիջում՝ հե. *rt > հայ. ըղ – կելտ. rt. օր.՝ *որղի* – հիւն. erthyl (< հե.
*portiyō),

5. Բառավերջում՝ հե. *t > հայ. թ – կելտ. t/d. օր.՝ *արծաթ* – հիւն. argat (< հե.
*arg’-ato), *եօթն* (**եաւթն*, *եւթն*) – հիւն. secht (< հե. *septm̥), *կարթ* – հիւն. gerbach
(< հե. *gʷṛbti), *ցայթել* (*ցայտել*) – հիւն. scailt (< հե. *sk’at), *ութ* – հիւն. ocht (< հե.
*ok’tō > *optō), *փոթ* (*փութալ*) – կիւր. ffwdan (< հե. *spewt), օթ («հազնվել») –
հիւն. fuan (?) (< հե. *éw-ti):

3) Հե. *k° > հայ. *ւ* – կելտ. c. հմմտ. հե. *k̥m̥to(m) «հարյուր» գալլ. cant, իռլ. cēt:
Հանդես են գալիս զուգաբանություններ բառի (արմատի) տարբեր դիրքերում:

ա) Բառասկզբում հե. *k° > հայ. *ւ* – կելտ. c. օր.՝ *լոււ* – հիւն. clunim (< հե.
*k°lu-s), *լսել* (*լուր*, *հլու*) – հիւն. cloor (< հե. *k°lu-s), *շուն* – հիւն. cú, con (< հե.
*k°wōn), *սա* (*այս*, *սոյն*, *սստ*, *սաւսիկ*) – հիւն. cē (< հե. *k°o), *սագ* – կիւր. cuan (<
հե. *k°awa), *սար* – ֆրեւ. kern (< հե. *kr̥), *սէր* (*սիրել*) – կիւր. coin (< հե. *k°ei-ro),
սիրտ – հիւն. cride (< հե. *k°erdi), *սոր* – հիւն. cūa (< հե. *k°ovro), *սլաք* – հիւն. cuil
(< հե. *k°ul- +աք), *սկեսուր* – կիւր. chwegr (< հե. *k°wek°ura), *սուր* (*սլուր*) – հիւն.
cath (< հե. *k°ovro), *սուրբ* (*սպոհիկ*) – հիւն. cuanna (< հե. *k°ubhro):

բ) Բառամիջում կամ բառավերջում հե. *k° > հայ. *ւ* – կելտ. c, ch, g, ø (գրմ).
օր.՝ *սսեղն* – ֆրեւ. ebil (< հե. *ak°l̥n̥), *արտասուք* – ֆրեւ. dacrou (< հե. *drak°ru),
երեսուն – հիւն. tricha (< հե. *trik°omt̥), *էջ* – հիւն. ech (< հե. *ek°wo), *լոյս* – հիւն.
lóche (< հե. *louk°o), *լուսան* – հիւն. lug (< հե. *louk°), *հասանել* – հիւն. do-icim (<
հե. *n̥k°), *հարց* (*հարցանել*) – հիւն. arc (< հե. *pr̥k°-sk°), *ութ* – հիւն. ocht (< հե.
*ok°tō > optō, op), *տասն* – հիւն. deich (< հե. *dék°m̥), *տեսանել* – հիւն. derc (< հե.
*derk°), *քսան* – հիւն. fiche (< հե. *wik°n̥):

4) Հե. *kʷ (*kʷ) > հայ. *ք* – կելտ. c. հմմտ. հե. *kʷo- «ով» – հիւն. co-te, կիւր. pan.
Կելտական լեզուներում արտացոլումը բավականին տարբեր է՝ կապված ամե-
նից առաջ դրանց (օր.՝ իռլանդերենի) գրության (հին այբուբենի), այլև արտա-
սանության բնույթի հետ և այլն¹: Ունենք հետևյալ կարգի զուգաբանություննե-
րը՝ ըստ բառի կամ արմատի մեջ ունեցած դիրքի.

¹ Տե՛ս Ն. Աճառյան, Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. VI, էջ 527:

ա) Բառասկզբում հե. *k^w (*k²) > հայ. *ք* – կելլս. *c* (*ch, cw*). օր.՝ *աքաղաղ* – հիռլ. *cailech* (< հե. *k²l), *ի* (*իք, ինչ, հի, իրաւ, իմն, զի, իր*) – հիռլ. *cid* (< հե. *k²i), *ո* (*ով, ուն, որ, ոք*) – հիռլ. *co-te* (< հե. *k^wo), *ու* (*-ր, ուրեմն, ուրեք, հան-ուր*) – կիւր. *swt* (< հե. *k²u- +ր), *չորք* – հիռլ. *cethir* (< հե. *k²etwor-es), *քակոր* – միռլ. *cacc* (< հե. *k^wakka), *քաղել* – կիւր. *chwalu* (< հե. *qł), *քար* – հիռլ. *carn* (< հե. *k^war), *քուք* [«ողբ», *քրքանք* («ծիծաղ»), *քրքուիլ* («հառաչել»), *քքուիլ* («ողբալ») – կիւր. *cwyn* (< հե. *ku):

բ) Բառամիջում կամ բառավերջում լսւ հե. *k^w > հայ. *ք* – կելլս. *ch* [*c, ø* (զրո)]. օր.՝ *աղքատ* – հիռլ. *liach* (< հե. *olik^wo-), *թեքել* – միռլ. *tal* (< հե. *tek²), *լիք* (*լքանել*) – հիռլ. *lëicim* (< հե. *liq), *մորուք* (*մաւրուք / մորուք*) – հիռլ. *smech* (< հե. *smak^wru), *նքոր* – հիռլ. *nithio* (< հե. *nik^w), *ուք* (*ուքո*) – հիռլ. *less* (< հե. *olek^w), *ոքքել* – հիռլ. *-tluch* (< հե. *lok²), *տոկալ* – հիռլ. *doe* (< հե. *dowə-ko), *քերել* (*քորել*) – հիռլ. *scaraim* [< հե. *(s)qer], *քերթել* (*քերծել*) – հիռլ. *scrissid* [< հե. *(s)qer- +թ (ծ)]:

Կան նաև մասնավոր (մասնակի) զուգադրության դեպքեր:

գ) Հե. *q [= k^w (h)(?)] – հայ. *խ* – կելլս. *c*. օր.՝ *խուղ* (*հիւղ*) – իռլ. *cúil* (< հե. *qul):

դ) Ռնգային և նայ («կակուր») հնչյուններից հետո հե. *k^w > հայ. *գ* – կելլս. *p*. օր.՝ *արգանդ* (*արգահատիլ*) – կիւր. *arffed* (< հե. *arq²), *արգել* – հիռլ. *aircthe* (< հե. *ark^w), հինգ – բրետ. *pemp* (< հե. *penk^we):

ե) Հե. *k^w – հայ. *ø* (զրո. հնչույթի սղում) – կելլս. *c*. օր.՝ *որովայն* [< *(n)րով-այն (?)] – հիռլ. *cri* (< հե. *qrop- +այն)¹:

2. Ձայնեղներ:

1) Հե. *b > հայ. *պ* – կելլս. *b*. հմմտ. հե. *sleib «սահել» > հայ. *լպիրծ* – իռլ. *lobre*, հե. *ribō «ըմպել, խմել» > հայ. *ըմպել* – հիռլ. *ibim* (տույնը)²:

ա) Բառասկզբում հե. *b > հայ. *պ* – կելլս. *b*. օր.՝ *պալար* – հիռլ. *bolch* (< հե. *bł- +ար), *պաղ* (*պաղանձաւ, պղպղաքար*) «ժայռ» – հիռլ. *ad-bal* (< հե. *bal, bāl), *պապանձիլ* – հիռլ. *bunne* (< հե. *bŋdh-, փիս. *bhŋdh-), *պեղել* – հիռլ. *belach* (< հե.

¹ Նույն տեղում, էջ 528:

² Դասական համեմատաբանության մեջ ընդունվում է, որ հայերենում տեղի է ունեցել տեղաշարժ՝ ձայնեղի խլացում, որ նորագույն լեզվաբանության մեջ վերանայված է. վերջինս առանձին քննության հարց է, որին կարելի է անդրադարձալ առանձին: Տե՛ս՝ *Սե՛ւ, Դ. Բ. Джаукян, Индоевропейская фонема *b и вопросы реконструкции индоевропейского консонантизма // "Вопросы языкознания", 1982, էջ 29-67:*

*bel), *պինդ (պնդել)* – հիւն. bunne (<հե. *bendh, փիւ. *bhendh), *պոպոսկ (*պուղ-պուղ-ակ)* – հիւն. bolach (<հե. *bul), *պուս* («բշտիկ») – կիւր. bothell (< հե. *bud):

բ) Բառամիջուս հե. *b > հայ. *պ* – կելւ. b, f. օր. *լպիրծ (լպիրբ, լիրբ)* – կիւր. llyfr (< հե. *slibr), *կարթ* – հիւն. gerbach (< հե. *g²rbiti):

գ) Բառավերջուս հե. *b > հայ. *պ* – կելւ. ø (զրո) [mm (?)]. օր. *թոււր (թւրրի, թւրի)* – միւ. tomm (< հե. *lob), *պլոկել (*պոլոկել) (լոպկել)* – հիւն. lomm (< հե. *tumb):

2) Հե. *d > հայ. *տ* – կելւ. d. հմմտ. հե. *ped- (*pod-) > հայ. *տուն* – հիւն. (in)ad (նույնը):

ա) Բառասկզբուս հե. *d > հայ. *տ* – կելւ. d. օր. *ատաղձ* – հիւն. del (< հե. *dǫ), *ատամն* – հիւն. dēt (< հե. *dǫ-mn), *արտատուք* – բրեւ. dacrou (< հե. *drak'ru), *տասն* – հիւն. deich (< հե. *dék^o), *տարգալ (գղալ)* – հիւն. drochta (< հե. *drwa+ǫ), *տեն* («քոռ. կաշի») – կիւր. darn (< հե. *der-s), *տեսանել* – հիւն. derc (< հե. *derk^o), *տելել* – հիւն. doe (< հե. *dewǝ), *տիկ* – հիւն. dega (< հե. *dig), *տիւ (տի)* – բրեւ. staot (< հե. *diw), *տիք* («տարիք, հասակ») – հիւն. doe (< հե. *dīt, *dīti), *տոկալ* – հիւն. doe (< հե. *dowǝ-ko), *տոռն (սանդ) // տորգ* – հիւն. drochta (< հե. *dorū // *dorw), *տրաւ* («պինդ») – կիւր. dūr (< հե. *dru-rā-mo), *տրտունջ (*տուտ-ունջ)* – հիւն. dord (< հե. *dōrd-):

բ) Բառամիջուս հե. *d > հայ. *տ* [ø (զրո)] – կելւ. d (t, ø). օր. *գետ* – հիւն. usca (< հե. *vedo), *լորգ* – գաւլ. loirc (<հե. *lord-sk^o), *հետ (ք) (յետ, էտ)* – հիւն. (in)ad (< հե. *pedo), *մէջ* – հիւն. medón (< հե. *medyo), *նիստ* – հիւն. net (< հե. *nizdo), *տիրտ* – հիւն. kride (< հե. *k^ordi), *տեղ(ի) (էտղ)* – գալլ. sedlon (< հե. *sedlo), *քիրտն* – կիւր. chwys (<հե. *swidro):

գ) Բառավերջուս հե. *d > հայ. *տ* (ծ, ճ) – կելւ. d [ø (զրո), th] . օր. *աղ (աղտ, աղծ)* – հիւն. salann (< հե. *sald), *այտ (այտնուլ)* – հիւն. óil (< հե. *oid), *անիծ* – հիւն. sned (<հե. *gnid-, *knid), *ատեսան* – հիւն. saidim (< հե. *sed, *sǝd), *գետ (գիտես, զանգիտել)* – հիւն. ro-fetar (< հե. *weid), *գիւտ (գտանել)* – հիւն. finnaim (< հե. *weid, *woid), *լոյտ (լուտալ)* – հիւն. láidhim (< հե. *loud), *խանդ (խանձ, խազ)* – բրեւ. condud (< հե. *khǫd), *հեծ (հեծանել)* – հիւն. saidim (< հե. *sed), *կորկոտ (?)* – հիւն. gro (< հե. *g²o-g²rod), *մատաղ (մատղաշ)* – հիւն. meldach (< հե. *mǫd-), *միտք* – հիւն. midiu (< հե. *mēd), *յատակ* – հիւն. ad (< հե. *pǝd), *տուն (տուք)* – հիւն. (in)ad (< հե. *pod), *որոճալ (?)* – կիւր. rathu (< հե. *rod), *ուտել* – կիւր. esu (< հե. *ōd), *պտուկ (պուտ)* «ծիլ» – կիւր. bothell (< հե. *bud), *սանդուղ (?)* – հիւն. scendim (<

հե. *sqand- +ուղ), *ցիտ (ցտել)* – բրեւ. *skeja* (< հե. *sk^oid): Այստեղ, թերևս, բացառությամբ է՝ հե. *d* > հայ. *ճ* – կելլ. *th. (n)րոճալ* – հիւր. *rathu* (< հե. *rod):

3) Հե. *g^o > հայ. *ծ* – կելլ. *g. հմմտ. հե. *g^onē «ճանաչել»* > հայ. (**ծան-*) > *ճանաչել* – հիւր. *gninim* (նույնը):

ա) Բառասկզբում հե. *g^o > հայ. *ծ* – կելլ. *g. օր.՝ (*ծան-)* > *ճանաչել* [ծանօթ (*ծանաւթ)] – հիւր. *gninim* (< հե. *gn), *ծիծառն* – հիւր. *gairm* (< հե. *g^owr), *ծին (ծնանիլ, ծնեբեկ)* – հիւր. *gein* (< հե. *g^oēn), *ծնօտ (*ծնատ)* – կիւր. *gen* (< հե. *g^oen):

բ) Բառամիջում կամ բառավերջում հե. *g^o > հայ. *ծ* – կելլ. *g. օր.՝ ածել (յածել)* – հիւր. *-aig* (< հե. *ag^o), *այծ* – հիւր. *ag* (< հե. *aig^o-), *առիծ (առեւծ)* – հիւր. *rucht* (< հե. *reug^o), *արծաթ* – հիւր. *argat* (< հե. *arg^o-), *բուծ* («այծի ձագ. ուլ») – հիւր. *bocc* (< հե. *bhug^o), *լոյծ (լուծանել)* – հիւր. *lun* (< հե. *leug^o, *loug^o), *լուծ* – կիւր. *iau* (< հե. *yug^o), *կարծր* – հիւր. *garg* (< հե. *g²rg^o), *մածնուլ* – բրեւ. *meza* (< հե. *mag^o), *մեծ* – հիւր. *maige* (< հե. *még^oa), *ոյծ (ուծանալ «սառչել»)* – հիւր. *ōcht* (< հե. *oug^o): Ընդհանուր կանոնից, թերևս, շեղում է՝ հայ. *ասել (*ածել)* – հիւր. *ai* (< հե. *ag^o):

4) Հե. *g^w > հայ. *կ* – կելլ. *b. հմմտ. հե. g^wen* > հայ. *կին* – հիւր. *ben* (նույնը):

ա) Բառասկզբում հե. *g^w > հայ. *կ* – կելլ. *b. օր.՝ եկ (եկն)* – վիւր. *beim* (< հե. *g²ā, g²em), *երկան* – կիւր. *breuan* (< հե. *g²rāwanā), *կարթ* – հիւր. *gerbach* (< հե. *g²r̥b̥ti), *կարծր* – հիւր. *garg* (< հե. *g²rg^o), *կեալ* – հիւր. *biu* (< հե. *g²iya), *կեղ* – հիւր. *-balt* (< հե. *g²el), *կեր (կուր, կերակուր, ընկեր)* – կիւր. *breud* (< հե. *g²er), *կի («ծամոն»)* – հիւր. *bi* (< հե. *g²iv), *կոյ (կու)* – հիւր. *bud* (< հե. *g²uto), *կուլ* – հիւր. *bó* (< հե. *g²ov), *կորկոտ (?)* – հիւր. *gro* (< հե. *g²o-g²rod), *կուլ (կլանել)* – հիւր. *gelim* (< հե. *g²ul), *կռունկ* – կիւր. *garan* (< հե. *gurōng):

բ) Բառամիջում կամ բառավերջում հե. *g² > հայ. *կ* – կելլ. *g (ø) . օր.՝ աղ-կաղկ* – հիւր. *elc* (< հե. *alg²), *բեկանել* – հիւր. *boingim* (< հե. *bheg², *bheng²), *եղուկ* – կիւր. *elain* (< հե. *lug²), *լերկ* – հիւր. *lerg* (< հե. *lerg²), *լկիլ* – հիւր. *legaim* (< հե. *leg²), *հար (հարկանել, զարկ, հարուստ)* – հիւր. *orgaim* (< հե. *pr̥, *pr̥g²), *հերկ (հերկել) (?)* – բրեւ. *rec* (< հե. *perg²), *մերկ* – հիւր. *nocht* (< հե. *neg²-ro), *մուրկ (մրկել)* – հիւր. *múch* (< հե. *smug²-ro), *ողորկ* – հիւր. *lorg* (< հե. *lorg²), *փեղկ* – կիւր. *fflochen* (< հե. *sphelg²):

Ընդհանուր կանոնից, թերևս, շեղում է՝ հե. *g^w –ի կրճատում. հե. *g^wnid (*knid) > հայ. *անիծ* – հիւր. *sned* (նույնը). հե. *ng^w > հայ. *աւծ- (օծ) (օծանել)* – հիւր. *imb* (նույնը) (իմա^o հայ. *աւ / կելլ. b)*:

3. Շնչեղ ձայնեղներ:

1) Հե. *bh > հայ. բ- կելլւ. b. հմմտ. հե. *bhérō > հայ. բերեւ- հիւնլ. biur (սույնը):

ա) Բառասկզբում հե. *bh > հայ. բ- կելլւ. b. օր. բալ («մշուշ») - հիւնլ. ball (< հե. *bhəl, *bhal), բառնալ (բարձ, բարձր, բերձ) - կիւմր. bry (< հե. *bhr̥gʰ), բեկա- նել - հիւնլ. boigim (< հե. *bheg, *bheng), բերան - հիւնլ. bern (< հե. *bher-ano), բիր (բրել, բահ) - հիւնլ. bern (< հե. *bher), բլուր (< բուլուր) - կիւմր. bal (< հե. *bhōl- +ր), բոլոր - հիւնլ. bolach (< հե. *bhol- + ր), բող (*բողիկ, բողբոջ, բողկ) - կիւմր. bhath (< հե. *bhol), բոյս (բուսանիլ) - հիւնլ. buith (< հե. *bhewə, *bhū), բորբ(ոք) - կիւմր. berwi (< հե. *bho-bhr-o), բորենի - կոռն. bofer (< հե. *bhero, *bhorō), բուծ (այծի) - կիւմր. bocc (< հե. *bhugʷo), եղբայր - հիւնլ. bhráthir (< հե. *bhrātēr),

բ) Բառամիջում կամ բառավերջում [ոնգականի կամ նայ («կակուղ») բա- ռաձայնի հետ] հե. *bh > հայ. բ- կելլւ. b. օր. սմբողջ - հիւնլ. (imb) (< հե. *ambhō), սմլ (սմբ) - հիւնլ. nem (< հե. *m̥bhó), սմլորոս - հիւնլ. imrim (< հե. *m̥bhrá), սրբ (սրբենալ) - հիւնլ. srub (< հե. *sr̥bh), բորբոք - կիւմր. berwi (< հե. *bho- bhr-o), որբ - հիւնլ. orbe (< հե. *orbho), սուրբ (սպրիկ) - հիւնլ. cuanna (< հե. *kʷubhró):

2) Հե. *dh > հայ. դ- կելլւ. d. հմմտ. հե. *dhur > դուռն - հիւնլ. dorus:

ա) Բառասկզբում հե. *dh > հայ. դ- կելլւ. d. օր. դալ (դալլ) - հիւնլ. del (< հե. *dhəi-l), դալար (դալուկն) - հիւնլ. deil (< հե. *dhl̥-), դաղձ - միւնլ. deil (< հե. *dhl̥-), դեղելի - միւնլ. dumacha (?) (< հե. *dheu), դեղ (դեղբ, դեղին, դեղձ, դերձան) - միւնլ. deil (< հե. *dhel), դեզ - հիւնլ. digen (< հե. *dheigʰ), դի (դիսկ) - հիւնլ. dith (< հե. *dhuī), դիել - հիւնլ. dimm (< հե. *dhē, *dhi), դիր (դնել) - գալլ. dede (< հե. *dhē), դոն («հաց» գարդ) - հիւնլ. indile (< հե. *dhon), դուլ («դադար») - հիւնլ. dál (< հե. *dhul), դուրզն - հիւնլ. droch (< հե. *dhrōgh):

բ) Բառամիջում կամ բառավերջում հե. *dh > հայ. դ- կելլւ. ծ (զրո). օր. յօղ - հիւնլ. fuan (?) (< հե. *au-dh), պինդ - հիւնլ. bunne [< հե. *bendh (փիւ. bhendh)], օղ («եղանակ») - կիւմր. auhel (< հե. *aw-dho):

Կա շեղում հիշյալ ընդհանուր կանոններից.

գ) հե. *dh > հայ. ձ - կելլւ. ծ (զրո). օր. աղանձ - հիւնլ. lann (< հե. *l̥ndh), պա- պանձիլ - հիւնլ. bunne [< հե. *b̥ndh (փիւ. bh̥ndh)]:

3) Հե. *gʰ > հայ. ձ - կելլւ. g . հմմտ. ձսերն - հիւնլ. gam (< հե. *gʰeɣem):

ւ) Բառասկզբում հե. *g^oh > հայ. ճ – կելլւ. g, ø (զրո), ժ. օր. *անձուկ* – հիւր. (cum)ung (< հե. *ang^ohu), *բառնալ* (*բարձ, բարձր, բերձ*) – կիւր. bry (< հե. *bhr̥g^oh), *թանձր* (*թանձու*) – հիւր. técht (< հե. *t̥g^ohú), *որձ* – հիւր. uirgge (< հե. *org^ohi):

բ) Չայնավորից հետո կամ երկու ձայնավորի միջև հե. *g^oh > հայ. գ – կելլւ. g. օր. *դէգ* (*դիգէլ*) – հիւր. digen (< հե. *dheig^oh), *եզն* – հիւր. ag (< հե. *eg^oh), *լէգ* (*լիգէլ*) – հիւր. ligim (< հե. *leig^oh), *տիգ* – հիւր. dega (< հե. *dig^oh):

4) Հե. *g^u > հայ. գ – կելլւ. g. ունենք ոչ մեծ թվով զուգաբանություններ:

ա) Բառասկզբում, ընդ որում՝ կա՞մ ոչ քմային ձայնավորից առաջ՝ հե. *g^uh > հայ. գ – կելլւ. g. օր. *հե. *g^u hen* [**g^u heəni* (?)] > հայ. *գան* («ծեծ») – հիւր. gonim (նույնը), կա՞մ քմային ձայնավորից առաջ՝ հե. *g^uh > հայ. ջ – հիւր. g. օր. *ջեր* – հիւր. gor (< հե. *g^uher), *ջինջ* (**ջինջէլ*) – հիւր. gonim (**g^uhen-ye*):

բ) Բառամիջում կամ բառավերջում հե. *g^uh > հայ. գ – հիւր. g, ժ, ø (զրո). օր. *դուրզն* – հիւր. droch (< հե. *dhrog^uh), *եղունզն* – հիւր. ingen (< հե. *nog^uhlo), *ռունզն* (?) – հիւր. srōn (< հե. *srung^uh):

4. Շնչեղ խուլեր:

1) Հե. *th > հայ. թ – կելլւ. t, tj. օր. *ընթանալ* – կիւր. hynt (< հե. *senth), *մոթ* – հիւր. methos (< հե. *meuthi):

2) Հե. *ph > հայ. փ – կելլւ. f(f), ø (զրո). օր. *փայլ* (*փաղփաղիլ, փողփողիլ*) – վիւր. lainn (< հե. *sphel, *phel), *փեղլ* – կիւր. fflochen (< հե. *sphelgu):

3) Հե. *kh > հայ. խ – կելլւ. k (c). օր. *խանդ* (*խանձ, խազ*) – բրետ. kondud (< հե. *khəḍ), *խայլ* («ուռուցք») – հիւր. cūl (< հե. *qheal), *ցախ* – կիւր. cainc (< հե. *skə-kho):

5. Շփականներ:

Առանձնապէս մեծ բազմազանություն ունի հե. *s-ի արտացոլումը թե՞ հայերենում և թե՞ մյուս լեզուներում, ընդամին՝ կելտականում, որպիսին կանան հայ-կելտական զուգաբանությունների մեջ. հմմտ. հե. *seno «հին» – հայ, *հին* – հիւր. sen, գալլ. seno-, բրետ. hen «հին. ծեր». առավել բնորոշ են հետևյալ դրսևորումները:

1) Հե. *s > հայ. հ(j) (բառասկզբում, ձայնավորից առաջ՝ *հ-ն* կարող է ընկնել) – կելլւ. s (h). օր. *հեծանել* – հիւր. saidim (< հե. *sed), *հին* – կիւր. hēn (< հե. *seno), *յազ-ենալ* – հիւր. sāith (< հե. *saw), *յեռուլ* – հիւր. sreth (< հե. *ser-s):

2) Հե. *s > հայ. ø (զրո) – կելլւ. s. օր. *աղ* (*աղտ, աղծ*) – հիւր. salann (< հե. *sāld), *ամ* (*ամիկ*) – հիւր. sam (< հե. *sama, *s^oma), *ամէնայն* – հիւր. samain (< հե. *samma), *ատեան* – հիւր. saidim (< հե. *sed, *səḍ), *արբ* (*արբենալ*) – հիւր. srub

(< հե. *srbh), *եօթն* (*ելթն*, **եալթն*) – հիւն. secht (<հե. *septn), *ընթանալ* – կիւր. hynt (< հե. *senth), *խը* – հիւն. fein (< հե. *sewe-), *սեղ* (*եսղ*, *սեղի*) – գալլ. sedlon (< հե. *sedlo):

3) Հե. *s > հայ. \emptyset (զրո) [բառամիջում, երկու ձայնավորի միջև կամ բառավերջում ձայնավորից հետո՝ անցնելով *հ*-ից. *s > [*h] > \emptyset (զրո). հմմտ. հե. *bos > *բո* (<**բոհ*)+*կ* > *բոկ* (*իկ*), *բոբիկ*] – կելտ. s (ch, r). օր.՝ *գոյ* – հիւն. foss (< հե. *wos), *եր-եր-ալ* – միւլ. tarrach (< հե. *tres), *քոյր* – հիւն. siur (< հե. *swésor):

4) Հե. *ns, *ms > հայ. *ս* (ննգալիսի անկումով) – *կելտ. s*. օր.՝ *սախ* – հիւն. mís (< հե. *mēnso), *սիս* – հիւն. mīr (< հե. *mēmso):

5) Հե. *ps (>*s) > հայ. *ս* – կելտ. ch (?) . օր.՝ *երես* – հիւն. (richt) (?) (< հե. *prepsā):

6) Բառասկզբում հե. *sl, *sm, *sn, *sr հնչակապակցությունների s բաղադրիչը հայերենում ընկնում է, իսկ *r-ն ստանում է ձայնավոր հավելված («հենարան») – կելտ. ll (?), s(m), sn, sr. օր.՝ *սոռ* (*սոռգանել*) – հիւն. sruth (< հե. *srov), *լիբր* (*լիպրծ*, *լիպրշ*) – կիւր. llydfr (<հե. *slibr), *սի* («մեկ») – հիւն. smail (< հե. *smio), *մուրկ*, *մրկել* – հիւն. múch (< հե. *smug-ro), *մորուք* (*մալրուք*) – հիւն. smeck (< հե. *smakru), *նայ* («թաց») – հիւն. -snuad (< հե. *snə-t), *ռուզն* (?) – հիւն. sron (< հե. *srung^h):

7) Բառամիջում ևս հե. *sl, *sm, *sn, *sr հնչակապակցությունների s բաղադրիչը հայերենում ընկնում է – կելտ. \emptyset (m, n). օր.՝ *գարուն* – կիւր. guianuinn (< հե. *vesr), *եւ* – հիւն. am (<հե. *ésmi), *լուն* – հիւն. clunim (< հե. *k^olus-r), *ունկն* (*ունկն*) – հիւն. au, ō (< հե. *ōsn, *usn- +կն):

8) Հե. *rs > հայ. *ռ* (բառասկզբում), *ռ/ր* (բառամիջում) – կելտ. ir, ar, er (sr). օր.՝ *թառամ* (*թարշամ*) – հիւն. tirim (< հե. *tars, *t̥rs), *ձառ* («կոշտ. սզեղ», *ձառաղեւ*) – հիւն. garb, կիւր. garw (< հե. *g^oh̥rs), *լեռու* – հիւն. sreth (<հե. *ser-s), *սեռ* («քոյ, կաշի») – կիւր. darn (< հե. *der-s):

9) Հե. *sk^o (*sk^h) > հայ. *ց* – կելտ. (s)c, \emptyset (զրո). օր.՝ *բոց* – հիւն. bān (< հե. *bho-sk), *լորց* – գալլ. loire (< հե. *lord-sk^o), *լոյց* (*լուցանել*) – հիւն. luach-te (< հե. *leuk-sk^o), *հացի* (ծառ) – հիւն. huinnius (< հե. *ask^ohio), *ց* (սախիթ) – հիւն. ad (< հե. *ad-sk^o), *ցախ* – կիւր. cainc (< հե. *sk^oə-kho), *ցայտ* (*ցայտել* / *ցայթել*) – միւլ. ceird (< հե. *sk^oat-), *ցելուլ* (*ցեղ*) – հիւն. scailt (< հե. *sk^oel), *ցիւ* / *քիւ* – հիւն. cūil (< հե. *sk^oel):

10) Հե. *k°s > հայ. *g* - կելտ. *ch* (*s, sk*). օր.՝ *լոյց* (*լուցանել*) - հիռլ. *luach-te* (< հե. *louk-sk°), *վեց* - հիռլ. *sé* [< հե. *(k°)suek 's], *ցին* (*թոշուն*) - քրետ. *skeja* [< հե. *(s)k°ǣ-no (?):

11) Հե. *sws(բառասկզբում) > հայ. *p* - կելտ. *ch* (*s*). օր.՝ *քիրտն* - հիռլ. *chwys* (< հե. *swidro), *քոյր* - հիռլ. *siur* (<հե. *swésōr), *քուն* (*քունք*) - հիռլ. *súan* (< հե. *swopno):

12) Հե. *ss (բառավերջում) > հայ. *ø* (գրո) (*իբրև եզ. ուղղ. հոլ. ցուցիչ*) - *կելտ. .* օր.՝ *երեք* - հիռլ. *tri* (< հե. *tréyes), *չորք* - հիռլ. *cetir* (< հե. *k²etwor-es):

13) Հե. *zz (ձայնորդին նախորդելիս թուլացմամբ) > հայ. *u* - կելտ. *ø* (գրո). օր.՝ *նիստ* - հիռլ. *net* (< հե. *nizdo):

գ. *Աճականներ:*

Հնչյունական զուգաբանությունների մեջ անդրադառնում ենք նաև աճականի հնարավոր դրսևորումներին, մանավանդ՝ զուգաբանության հասկանիշով:

Դասական համեմատաբանության մեջ,- ինչպես գրում է Հ. Վ. Մուքիասյանը,- ընդունված է ասել, թե «աճականը ոչ միայն չունի ածանցական-բառակազմական նշանակություն, այլև ընդհանրապես զուրկ է գործառական որևէ նշանակությունից, արմատին կցվելով՝ նրան չի հաղորդում խոսքիմասային կամ որևէ այլ իմաստ»¹: Եվ հիմնավորման նպատակով կատարված վիճակագրությունը հեղինակին բերում է այն կարծիքին, որ «հայերենի աճականներին հնարավոր չէ վերագրել խոսքի մասեր տարբերակելու գործառույթ: Ուստի մեզ մնում է եզրակացնել, որ հայերենում աճականը իմաստազուրկ, զուտ ձևական տարր է, որ հանդես է գալիս արմատակազմության ժամանակ»²: Կարելի է առարկել, որովհետև ավելի իրական կլիներ, եթե երևույթը դիտվեր նաև արմատի կազմում հանդես գալու գործառույթամբ, որովհետև ըստ այդմ է, որ այն կատարում է արմատի տարբերակիչ դեր (հմտ *բեկ- (ել) / բեկ-տ-(ել), գալ-, գոլ- / գաղ-ջ* և այլն). ցեղակից լեզուների հնչյունական մակարդակում աճականը (դետերմինատիվը), ամենից առաջ գործառույթի առումով, ընկած է հնչյունի և բառակազմական մասնիկի միջև (այն միջմակարդակային, ավելի ճիշտ՝ աստիճանային միավոր է):

¹ Հ. Վ. Մուքիասյան, Աճականը հայերենում, Ե., 2016, էջ 101:

² Ն ու յ ն տե դ ու մ , է ջ 101-102:

Ստորև բերում ենք հայերենում առկա և կելտականում հնարավոր գուգահեռ ունեցող աճականով ձևերի հիմնական մասը (մնացածը կարելի է տեսնել Հ. Վ. Սուրիասյանի աշխատության աղյուսակում)¹:

Դրանք ներկայացնում ենք հետևյալ բաշխմամբ:

1. Շնչեղ բաղաձայններ, որոնք ընդգրկում են շրթնային, առաջնալեզվային և հետնալեզվային շարքեր (հետնալեզվայինները՝ պարզ և քմային տարբերակներով):

ա) *Շրթնային շնչեղ ձայնեղներ.*

հե. *bh > հայ. լ - կելտ. u. օր.՝ *աղաւնի* [*ալաւ-(u)ունք* «Բույլք (համաստեղություն)»] - գալլ. *Alaunos, Alaunae* (դիցանուն), բրետ. *Alaunos* (գետանուն), կիմր. *Alun* (անձնանուն) (հե. *alə-bh-),

հե. *bh > հայ. ր - կելտ. f (m/g, ø). օր.՝ *լիդդ* - հիռլ. *slemum* «պրծուն», *sligim* «քսել, տրորել», միռլ. *slemain* «հարթ», կիմր. *llyfn* «հարթ, ողորկ» [հե. *(s)li-bh-ro-];

բ) *Առաջնալեզվային շնչեղ ձայնեղներ.*

հե. *dh > հայ. դ - կելտ. th [t, δ, ø (զրո)]. օր.՝ *աւղ* «օղ» - հիռլ. *feth* «օղ», իռլ. *ūar* «ցուրտ» հկոռն. *awit* «օղ», *auhel* «եղանակ. օղ», *oir* «ցուրտ», մկիմր. *awyδ* «քամու բռնկում», բրետ. *aial* «քամի. շունչ» կիմր. *awel* «քամի. շունչ», *oer* «ցուրտā, gwynt «քամի»,

հե. *dh > հայ. ձ - կելտ. ø (զրո) (z). օր.՝ *դեղձ* - միռլ. *deil* «ճիպոտ», հկոռն. *delen* «ճյուղ», կոռն. *déle* «ճիպոտ, ճյուղ», բրետ. *delez* «ճիպոտ», կիմր. *dail* «տերև. սաղարթ» (հե. *dhel-dh-),

հե. *dh > հայ. դ - կելտ. ø (զրո). օր.՝ *կոկորդ* - հիռլ. *brāgae* «վիզ, ծոծրակ», հկոռն. *briansen* «կոկորդ», մկիմր. *breuant* «շնչափող» [հե. *g^ho(r)- g^ho(r)-dh-], *պինդ* - միռլ. *bunne* «կապ» (հե. *bhen-dh-),

հե. *dh > հայ. դ - կելտ. t . օր.՝ *հորդել* - գալլ. *ritu* «ծանծաղուտ» (հե. *por-dh-),

հե. *dh > հայ. դ - կելտ. th (t). օր.՝ *րորդ* - հիռլ. *riathor* «ջրվեժ», հկիմր. *reatir* «ջրվեժ», կիմր. *rhaiadr* «ջրվեժ» (հե. *or-dh-),

հե. *dh > հայ. տ (ջ) - կելտ. th (t). *ստերդ* (*ստերջ*) «ամուլ» - գալլ. *serth* «հաստատուն, պինդ», իռլ. *seirt* «ուժ» (հե. *ster-dh-):

գ) *Հետնալեզվային շնչեղ ձայնեղներ (պարզ կամ քմային).*

հե. *gh > հայ. գ - կելտ. ch. օր.՝ *դորգն* - հիռլ. *droch* «անիվ» [< հե. *dhōr-gh- (հե. *dhŕ-gh-?)],

¹ Նույն տեղում, էջ 241- 247:

հե. *gh > հայ. ջ - կելտ. g. օր. չջ - հիռլ. ðegi «հյուր» (հե. *ei-gh-),

հե. *gh > հայ. ջ - կելտ. ch (g). օր. մուղջ «խսավար» - հիռլ. múch «ծուխ», կոռն. mok «ծուխ», բրետ. moug, mog «կրակ», maged «ծուխ», կիմր. mwg «ծուխ» (հե. *mu-gh-l-),

հե. *g'h > հայ. ձ - կելտ. ø (գրո). օր. աստաղձ - իռլ. fo-dálim «անջատել», delb «ձև. կերպ», dluigim «ճեղքել», միռլ. del «ճիպոտ. ձեռնասփայտ», հկիմր. «պատկեր» (հե. *d_l-g'h-),

հե. *g'h > հայ. ձ - կելտ. wl (wy). օր. գեղձ «բաղեղ» - հիռլ. fillim «ծալել», կիմր. gwawl «պատնեշ», olwyn «անիվ» (հե. *ycl-g'h-):

2. Պարզ ձայնեղ բաղաձայններ, որոնք ընդգրկում են միայն առաջնալեզվային և հետնալեզվային շարքեր (հետնալեզվայինները՝ պարզ և քմային տարբերակներով):

ա) *Առաջնալեզվային ձայնեղներ.*

հե. *d > հայ. տ - կելտ. ø. օր. աղտ «աղ» - հիռլ. salann «աղի», կիմր. halen «աղի» (հե. *sal-d-),

հե. *d > հայ. ձ - կելտ. d [ø (գրո)]. օր. գեղձ «փափագ, տենչ» - իռլ. fled «հյուրասիրություն», բրետ. quell «ավելի լավ», կիմր. gwled «խնջույք» (հե. *ycl-d-),

հե. *d > հայ. տ (ղ) - կելտ. d [ø (գրո)]. օր. խանտ/խանղ - բրետ. cann «լիալուսին», condud «վառելիք փայտ», կիմր. cann «սպիտակ», cynneu «վառել» (հե. *khan-d-),

հե. *d > հայ. տ - կելտ. d. օր. միտ - հիռլ. midiur «մտածել», mod «կշիռ», իռլ. Midiur «մտածել, կարծել», mod «կշիռ», կիմր. meddwl «հոգի, միտք» (հե. *mē-d-),

հե. *d > հայ. տ - կելտ. gw (k). օր. նստղ - կիմր. asgwrn «ոսկր», կոռն. ackorn «ոսկր» [հե. *ozdo- (+ղ)]¹,

հե. *d > հայ. տ - կելտ. d (z). օր. սիրտ - հիռլ. cride «սիրտ», իռլ. croidhe «սիրտ» բրետ. kreiz «միջոց, մեջտեղ», կիմր. kraidd «սիրտ» (հե. *k'ēr-d-),

հե. *d > հայ. ծ - կելտ. b [ø (գրո)]. օր. քերծել - հիռլ. scaraim «բաժանել», միռլ. cerb «հատու, սուր», scripaim «քերել, քորել», կիմր. corr «հյուծված, գաճաճ» (հե. *ker-d-):

հե. *d^u > հայ. զ - կելտ. d [ø (գրո), w]. օր. մեղզ - հիռլ. melim «աղալ», meldach «փափուկ», միռլ. mell «սխալ, վրիպում», բրետ. malaff «աղալ», կիմր. malu «աղալ», blawt «ալյուր» (հե. *mel-d^u-):

¹ Կելտական ձևերը թերևս պետք է համեմատել հայ. ոսկր-ի հետ:

բ) Հետնալեզվային ձայնեղներ (պարզ կամ քմային).

հե. *g > հայ. *կ* – կելլս. g. օր. լիկ «լիճ. ավազան» – հիռլ. legaim «հալվել, լուծվել» (*lē-g-), *հարկանել* – հիռլ. orgaim «զարկել, սպանել», orgun «սպանելը», orcaid «խփել, սպանել» (հե. *pŕ-g-),

հե. *g > հայ. *կ* – կելլս. ch (c). օր. հերկ – հիռլ. etrech «ակոս», գալլ. rica «ակոս, վարել», հրբետ. rec «հերկել», կիմր. rhych «ակոս» (հե. *per-g-),

հե. g' > հայ. ծ – կելլս. dd. օր. արածել – կիմր. trwyddo «պատռել, ծակել» (հե. *trə-g'-).

հե. *g' > հայ. ծ – կելլս. c [ø (զրո)]. եղծ – հիռլ. olc «վատ», մրբետ. el-boet «քաղց», բրետ. ol-argant «անփող (լինելը)», ol-buid «անսնունդ (լինելը)» (հե. *el-g'-),

հե. *g' > հայ. ծ – կելլս. g. օր. կեղծ – միռլ. celg «նենգություն. խորամանկություն» [հե. *gel-g' - ? (*gel-)], *փայծաղն* – հիռլ. selg «փայծաղ», բրետ. felch «փայծաղ» (հե. *phə-l-g'-),

3. Պարզ խուլ բաղաձայններ, որոնք ներառում են շրթնային, առաջնալեզվային և հետնալեզվային շարքեր (հետնալեզվայինները պարզ կամ քմային տարբերակներով).

ա) Շրթնային խուլ.

հե. *p > հայ. *ռ* (լ) – կելլս. d (t, z) (?). օր. արծուի – հիռլ. reg-, rog(a)id «տարածել. երկարել», rī «արքա», recht «կարգ, օրենք», բրետ. reiz «կարգ, օրենք» (հե. *rŕg'i-p-),

բ) Առաջնալեզվային խուլ.

հե. *t > հայ. *յ* – կելլս. th (d, w, a-ի երկարացում). օր. լայն – գալլ. litano «լայն», հիռլ. lethan «լայն», lam «ձեռք», lār «(սալա)հատակ», իռլ. lethaim «տարածել», lethan «լայն», կոռն. ledan «լայն», հրբետ. litan «լայն», բրետ. ledan «լայն», led «լայնություն», կիմր. llydan «լայն», llêd «լայնություն», lledu «տարածել», llaw «ձեռք», llawr «հատակ» [հե. *(p)lə-t-],

հե. *t > հայ. *յ* – կելլս. d (dh, d, f, ø). օր. նայթաց, խոնավ – հիռլ. snām «լող, լողալը», միռլ. snāim «լողալ», իռլ. snuadh «գետ», բրետ. neuff «լողալ», naid «լողալ», մկիմր. diénad «(ծովի) մոնյուն», կիմր. nawf «լողալ», naid «ցատկ» (հե. *snə-t-),

հե. *t > հայ. *դ* – կելլս. th. օր. նեարդ – հիռլ. snäthe «թել» (*sneu-r-t-), *դրդի* – կիմր. erthyl «(վիժված) ձագ», erthylu «վիժել» (հե. *por-t-),

գ Հետնալեզվային խուլ (պարզ կամ քմային).

հե. *k > հայ. u – կելլտ. th (ø). օր. *բոյս* – հիռլ. buith «լինել», bōi «եղավ» (հե. *bheu-k-),

հե. *k' > հայ. u – կելլտ. th (s, w, ø). օր. *լսել* – հիռլ. clunim «լսեմ', cloth «փառք», clu «հոչակ», cloor «լսեմ», claus «սկանջ», վգալլ. clust «սկանջ», կոռն. clewai «լսել», քրեւ. klévout «լսել», կիւր. clywed «լսել», clüst «լսողություն» (հե. *k'lu-k°-),

հե. *k' > հայ. u – կելլտ. c (ch, gh). օր. *հարսն* – հիռլ. (imm-chom-) arc «բարև, հարցուփորձ», միռլ. arco «աղաչում եմ», մքրեւ. archas «հրամայել», հկիւր. archaf «հարցնել», կոռն. arghaf «խնդրել» (հե. *p̥r-k' -),

4. Շնչեղ խուլ բաղաձայններ, որոնք ներկայացնում են միայն շրթնային և առաջնալեզվային շարքեր:

ա) Շրթնային շնչեղ խուլ.

հե. *ph > հայ. Կ – կելլտ. ch . օր. *փեղկ* – կիւր. fflochen «տաշեղ» (հե. *phwl-g-),

հե. *ph > հայ. թ – կելլտ. d . օր. *փոյթ* – կիւր. ffwdan «շտապելը, փութալը» (հե. *pheu-t-),

հե. *ph > հայ. փ – կելլտ. d (ø, u). օր. *կլափն* «ներքին ծնոտ» – հիռլ. gelid «ուտել, խժոել», gaile «ստամոքս», gelim «ուտել, լսվել», միռ. gil «տզրուկ», հկոռն. ghel «տզրուկ», քրեւ. gélaouen «տզրուկ», կիւր. gel «տզրուկ» [հե. *g(ē)lə-ph-],

բ) Առաջնալեզվային շնչեղ խուլ.

հե. *th > հայ. թ – կելլտ. t [ø (զրո)]. օր. *ընթանալ* – հիռլ. sēt «ճանապարհ», քրեւ. hen «ճանապարհ», մկիւր. hennydd «արբանյակ», hanter «հարևան', կիւր. hynt «ճանապարհ» (հե. *sen-th-),

հե. *th > հայ. թ – կելլտ. th . օր. *մոյթ* «նեցուկ» – միռլ. methos «պատնեշ» [հե. *me(i)u-th-],

հե. *th > հայ. տ (թ) – կելլտ. d (t). օր. *ցայտ (ցայթ)* – հիռլ. focerdaim «նետել, շարտել», միռլ. scatan «հարինգ, (մի տեսակ) ձուկ», ceird «քայլելը», կիւր. cerddaf «գնալ, շրջել», ysvadan «հարինգ, (մի տեսակ) ձուկ» [հե. *skə(i)-th- ?]:

5. Շփականներ և ձայնորդներ, որոնք հանդես են գալիս մասնակիորեն (ոչ ամբողջական շարքերով):

ա) Շփական (սուլական).

հե. *s > հայ. շ – կելլտ. t. օր. *գարշ* «տհաճ» – հիռլ. gortae «քաղց», միռլ. goirt «դառն» (հե. *ghr̥-s-),

հե. *s > հայ. Մ – կելլտ. m (ø) (?). օր. *թատամել* – հիռլ. tīrim «չոր», կոռն. tir «երկիր, երկրագունդ» (հե. *tr̥-s-);:

բ) Ձայնորդներ.

հե. * u > հայ. շ – կելլւ. b (w, u, d) . օր. *հարաւունք* «ցանք. արտ» - միռլ. arbor «հացահատիկ», arathar «արոր», airim «վարել, հերկել», կոռն. erw, ereu «սկոս», aradar «արոր», մբրետ. eru «սկոս», կիմր. erw «դաշտ», araâr «արոր» (հե. *-arə-u-),

հե. *u > հայ. շ (*ու*) – կելլւ. u (w) . օր. *տիւ* «օր, ցերեկ» - հիռլ. in-diu «այսօր», dia «աստված», denus «պահ, միջոց», կիմր. diw, dyw «օր», duiu «աստված», բրետ. doué «աստված» (հե. *di-u-),

հե. * (e)r > հայ. ը – կելլւ. er (ar) . օր. *թերթ* - իռլ. en «թռչուն», հկիմր. eterin «թռչունօ, hedant «թռչել», կիմր. atar «թռչուն, հավք», etn «թռչուն», hedant «թռչող» [հե. *pt-er- (+թ)],

հե. * r > հայ. ղ – կելլւ. l . օր. *սաղարթ* – միռլ. cuil «նիզակ», celtair «(նիզակի) ծայր» [հե. *k'əɬ-r (+թ)], *ասեղն* - մբրետ. hygo(u)len «հեսան», հկիմր. ocoluin «սրաքար» (հե. *aki-l-) [հ ե . *ak'-, *ok'-],

հե. * l > հայ. լ – կելլւ. l (n) . օր. *դայլ* «կաթնախեժ» - հիռլ. dīnu «գաղնուկ», denaff «ծծել», del «ստիւնք», միռլ. del «տիւ. ստիւնք», delech «կթու (կով). կթան», կիմր. dynu «ծծել» (հե. *dhə-i-l-),

հե. * l > հայ. ղ – կելլւ. th (l) . օր. *լոռ* - հիռլ. loathar, lothavi «ջրանցք», իռլ. Lochair «անձրև», գալլ. lautro «բաղնիք», կոռն. gla «անձրև», կիմր. gwlaue «անձրև» (հե. *lo-l-),

հե. * l > հայ. լ – կելլւ. l . օր. *ճնշել* - միռլ. gemel «ձեռնակապ, շղթաներ» (հե. *gem-l-),

հե. * n > հայ. ն – կելլւ. m (ø) . օր. *թանչ* «(փոր)լուծ» - հիռլ. tām «կիսահալ ձյուն», tāis «խմորել», բրետ. teil «աղբ», tōaz «խմոր», կիմր. tail «կղկղանք», tœo «խմոր» [հե. * tā-ni- (+չ)-]:

Հնչյունական զուգաբանությունների համեմատությունը, ի վերջո, ցույց է տալիս, որ հնդեվրոպական տվյալ հնչյունի արտացոլումը քննության առարկա լեզուներում համարժեք չէ. հայերեն պարզ (միայն մեկ) հնչյունի դիմաց կելլուականում հանդիպում են մեկից ավելի զուգադրելիներ, որ հավանաբար կարելի է բացատրել վերջիններիս բարբառային տարբերակվածությամբ (եթե ոչ առանձին լեզու լինելու հանգամանքով): Հայերեն ձևերը (չնչին բացառությամբ. հմմտ. *աղանի / ալալ-(ս)ունք, խանտ/խանդ, ստերդ/ստերք, ցայտ/ ցայթ* և այլն) առնված են (5-րդ դ.) գրականի մակարդակով, այնինչ՝ կելլականի դեպքում գործ ունենք տարբեր լեզուների (եթե ոչ գրականի աժեթով բարբառների) հետ: Աճականական զուգահեռ ձևերը ևս բավականին տեղին օրինակներ են համեմատվող լեզուների պատմական զարգացման վերաբերյալ:

Գլուխ հինգերորդ
ԲԱՌԱՅԻՆ ԶՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱՌԱՆՁՆԱՅՈՒՄԸ

1. Հայ-կելտական բառային զուգաբանությունները քննության առարկա են ոչ միայն ըստ արտահայտության պլանի երևույթների՝ արմատի կազմության, արմատին հարող կամ լրացուցիչ տարրերի (ածանցների, աճականների և այլն) մասնակցության, այլև ըստ բովանդակության պլանի դրսևորումների՝ բառային բազմիմաստության, իմաստային փոխանցման, համապատասխանության: Այլ կերպ ասած՝ բառային զուգաբանությունների առանձնացումը կատարվում է ամենից առաջ հիմք ընդունելով արմատի ձևային և իմաստային կողմը:

Բառային զուգաբանությունների քննությունը սկսում ենք համապատասխան ցանկերի առանձին-առանձին ներկայացումից, դրանցում եղած մասնավոր դեպքերի կամ, այսպես կոչված, «թույլ զուգաբանությունների» բացառումից և ընդհանուրի կամ «ուժեղ զուգաբանությունների» առանձնացումից: Ինչպես նաև քննությունը լինելու է հետագա ուսումնասիրությունների տվյալների, այլև որոշ նոր դիտարկումների հիման վրա, և ըստ այդմ՝ կազմելով քննության առարկա լեզուների բառային զուգաբանությունների ավելի ամբողջական և համեմատաբար նոր ցանկ:

Բառի կազմում բաղադրիչ տարրերի (ածանցի և աճականի հավելումներ և այլն) քննությանն անդրադարձել են Մ. Աղաբեկյանը, Մ. Հաննեյանը, Ն. Սիմոնյանը Ն. Սուքիասյանը, որոնց աշխատությունների այն տվյալները, որոնք առնչվում են հայ-կելտականի զուգաբանություններին, այստեղ հաշվի ենք առնում ընթացքում՝ որոշ ճշգրտումներով և լրացումներով:

2. Հ. Աճառյանի «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատության մեջ (I մաս) առաջին անգամ նաև աղյուսակի տեսքով անդրադարձ է կատարվում հայերենի և ցեղակից մյուս լեզուների բառապաշարի առնչություններին (զուգադիպումներին)՝ ընդամենը 713 (կրկնակ ձևերն էլ հաշված՝ 909) միավորի սահմաններում¹:

¹ Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, I մաս, էջ 34-81: Նույն ժամանակում լույս է տեսնում Ժ. Դյումեզիլի ուսումնասիրությունը, որում հեղինակն անդրադառնում է հայերեն ազգակցության տեմիններին. G. Dumézil, *Séries étymologiques arméniennes* // "Bulletin de la société de linguistique de Paris", t. 41, 1940, էջ 18-69:

Հ. Աճառյանը, շատ հաճախ ոչ անկախ Ա. Մեյեի այն աշխատություններից, որոնք նվիրված են հնդեվրոպական լեզուների բարբառային տարբերակվածության, ինչպես նաև հայերենի բարբառային դիրքի ուսումնասիրմանը, թվարկում է հնչյունական-քերականական այն հնարավոր զուգաբանությունները, որոնց հիման վրա կարելի է ներկայացնել ցեղակից լեզուների մերձավորությունը, ընդ որում՝ նաև հայերենի վերաբերյալ: Իսկ բառային զուգաբանությունների քննարկման դեպքում Աճառյանը հենվում է իր ժամանակին լայն ընդունելություն գտած՝ հե. լեզվի բառամթերքն ի մի բերող Ա. Վալդեի և Յ. Պոկոռնու բառարանի վրա: Այդ բառարանից նա քաղել է, իր հաշվումներով, 2223 բուն արմատները, որոնցից 713-ը, ինչպես նշեցինք, կա հայերենում:

Հայ-կելտական առնչությունների համար նաև բնորոշ է այն, որ հայերենում արտացոլում ունեցած 713 բուն արմատների դիմաց կելտական լեզուներն ունեն 342 զուգահեռություն, կեսից փոքր-ինչ պակաս¹: Դրանք սովորաբար առանձնացվում են հե. լեզուների դեպքում (հմմտ. Կ. Դ. Բաքի, Հ. Աճառյանի, Ա. Բոմխարդի և ուրիշների), ինչպես նաև ձևակերպված ենք գտնում Գ. Ջահուկյանի աշխատություններում²:

Ստորև բերում ենք Աճառյանի ցանկի հայ-կելտական զուգաբանություններին վերաբերող մասը՝ ամբողջությամբ, առանց նշանակումների փոփոխության (բացի ակնհայտ վրիպումներից)³: Աճառյանը նշում է, որ «10-րդ սյունակում դրված է հին իռլանդերենը [*կելտ. = կելտերեն (կելտական)*] – Վ. Հ.»՝ առանց համառոտագրման, երբեմն՝ *ւ*. (միջին իռլանդերեն), *կ*. (կիմրերեն), *կր*. (կոռներեն), *բ*. (բրետոն[երեն]) կամ *գ*. (գալլերեն) ձևը»⁴.

ազանիլ «հազնվել» - հիռլ. *fuan* (?) (< հե. **évnō*, **ónō*),

ալիք «սպիտակած» մազ» - հիռլ. *liath* (< հե. **pl̥ios*),

ածել (*յածել*) - հիռլ. *-aig* (< հե. **ag'ō*),

¹ Աճառյանը նշում է, որ Ա. Վալդեն և Յ. Պոկոռնին երբեմն դնում են նաև միջին իռլանդերենի, կիմրերենի, կոռներենի, բրետոներենի և գալլերենի այս կամ այն ձևը:

² Ջահուկյանը դրանք տալիս է աղյուսակով, ընդ որում չնշոյթավորված / նշոյթավորված, վերջինիս դեպքում՝ պլյուս (+) կամ մինուս (-), պլյուս-մինուս (±), պլյուս-հարցական (+?), մինուս-հարցական (-?), մինուս-պլյուս-հարցական (±?), փակագիծ-պլյուս [(+)] կամ փակագիծ-մինուս [(-)], փակագիծ-պլյուս-մինուս [(±)] նշանակմամբ:

³ Վերջիններս բացառելի վիրիպակներ են կամ այլ կարգի տվյալների դրսևորում:

⁴ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 35: Ցանկում (էջ 34-80) կան նաև գաել. (= գաելյան կամ գաելերեն. շոտլանդերեն) հասպավումով ձևեր, իսկ վերը բերված թվարկման մեջ դա չի նշվում: Տե՛ս *V. G. Hambardzumyan, Armenian and Celtic (Concerning the problem in H. Adjaryan's Works) // «Journal of Armenian Studies (International Review of Armenian Studies)», Yerevan, 2017, no. 1, pp. 88-108:*

աղանջ - հիբլ. au, o (< հե. *ōus-)¹,
աղ (*աղծ*, *աղտ*) - հիբլ. salann (< հե. *sāld),
աղանձ - հիբլ. lann (< հե. *lndh),
աղկաղկ - հիբլ. elc (< հե. *alg),
աղքատ - հիբլ. liach (< հե. *oliqo-),
ամ (*ամհկ*) - հիբլ. sam (< հե. *sama, *s°mā),
ամբ(ռղջ) - հիբլ. (imb) (< հե. *ambhō),
ամէն - հիբլ. samain (< հե. *smmo),
ամիս - հիբլ. mis (< հե. *mēns),
ամսյ - հիբլ. nem (< հե. *m̄bhó),
ամսյրոսյ - հիբլ. inrim (< հե. *m̄bhró),
այգի - հիբլ. (eo) (< հե. *oiwā),
այլ (*աղաւաղ*) - հիբլ. aile (< հե. *alyos, *alios),
այծ - հիբլ. ag allaid (?) (< հե. *aig´-),
այտ (*այտնուլ*) - հիբլ. óil (հե. *oid),
այր (*արահետ*, *արու*, *արի*) - հիբլ. nert (< հե. *r̄sen, *aner),
այրել (*զայրանալ*) - հիբլ. āith (< հե. *ātēr),
(ան)-դունդ - հիբլ. bond (< հե. *bhudhos),
անիծ - հիբլ. sned (< հե. *gnid-, *knid),
անձուկ - հիբլ. (cum)ung (< հե. *ang´hu),
անուն - հիբլ. ainm (< հե. *nōm̄n),
ար (նախդիր) - հիբլ. ar (< հե. *par, *perə),
արագաստ - հիբլ. fuan? (< հե. *évō, *ónvō),
արաստաղ - հիբլ. tailc (< հե. *stel),
արիծ - հիբլ. rucht (< հե. *reug´-),
արոզանել/արու - հիբլ. sruth (< հե. *srov),
ասել - հիբլ. ai (< հե. *ag´),
ասեղն - բրեւ. ebil (< հե. *ak´ln̄),
աստղ - կոռն. seren (< հե. *ster, *stel),
ատաղձ - հիբլ. del (< հե. *dl),
ատամն - հիբլ. dēt (< հե. *d̄n-mn),
ատեան - հիբլ. saidim (< հե. *sed, *səd),

¹ Յանկուս հե. նախաձևի փոխարեն դրված է հարցական նշան:

արբ - հիւնլ. *sруб* (< հէ. *srbh),
արգահաստիլ // *արգ(անդ)* - կիւմր. *arffed* (< հէ. *arq²),
արգել - հիւնլ. *aircthe* (< հէ. *arq),
արծաթ - հիւնլ. *argat* (< հէ. *arg'-ato),
արջ - հիւնլ. *art* (< հէ. *rkthos),
արտասուք (արտօսք) - ֆրէտ. *dacrou* (< հէ. *drak'ru),
արօր - հիւնլ. *arathar* (< հէ. *aratrom),
ան «իւնչք. ունեցվածք» - հիւնլ. *āne* (< հէ. *opnos),
աքաղաղ - հիւնլ. *cailech* (< հէ. *k|-),
բալ «վշուշ» - հիւնլ. *ball* (< հէ. *bhəl, *bhal),
բահ//բարհ - հիւնլ. *bern* (< հէ. *bher),
բաննալ (բարձ, բարձր, բերձ) - կիւմր. *bry* (< հէ. *bhrǵ'h),
բեկանել - հիւնլ. *boingim* (< հէ. *bheg, *bheng),
բերել (բերրի) - հիւնլ. *berim* (< հէ. *bher-),
բերան - հիւնլ. *bern* (< հէ. *bher-ano),
բիր - հիւնլ. *bera* (< հէ. *bher),
բլուր - կիւմր. *bal* (< հէ. *bhōl + *նլր*),
բոլոր - հիւնլ. *bolach* (< հէ. *bhol + *որ*),
բող (բողիկ, բողբոջ, բողկ) - հիւնլ. *blath* (< հէ. *bhol),
բոյս - հիւնլ. *buiith* (< հէ. *bhewə, *bhū),
բորբ(ոք) - կիւմր. *berwi* (< հէ. *bho-bhr-o),
բորենի - կոռն. *bofer* (< հէ. *bhero, *bhoro),
բոց - հիւնլ. *bān* (< հէ. *bho-sk),
բուծ - հիւնլ. *bocc* (< հէ. *bhug'ō),
գալ(ար) - հիւնլ. *fillim* (< հէ. *u|),
գաղել - հիւնլ. *fell* (< հէ. *u|),
գաղձն - հիւնլ. *(fillim)* (< հէ. *u|),
գաղտ - հիւնլ. *(fell)* (< հէ. *u|d),
գայլ (կենդանի) - հիւնլ. *fael* [< հէ. *uailo (?)],
գան - հիւնլ. *gonim* (< հէ. *g²həni),
գարուն - կիւմր. *guiannuin* (< հէ. *vesr),
գելուլ - հիւնլ. *fillim* (< հէ. *velu),
գեղ(եցիկ) - կիւմր. *gweled* (< հէ. *uel),
գեղձ «բաղեղ» - հիւնլ. *fillim* (< հէ. *uel),

գեղձ «փղձ» - կոռն. guell (< հե. **uel-*),
գեղսն - կիւմր. gwian (< հե. **uelmṣ*),
գետ - հիւնլ. usca (< հե. **uedo*),
գերան - կոռն. guern (< հե. **verṃnā*),
գէտ, գիտեմ (*գանգիտել*) - հիւնլ. ro-fetar (< հե. **weid, *woid*),
գիլ, գլոր - կիւմր. olwyn (< հե. **wēl*),
գիշեր - հիւնլ. fescor (< հե. **weqero*),
գիւտ, գտանել - հիւնլ. finnaim (< հե. **weid, *woid*),
գոյ - հիւնլ. fell (< հե. **wol*),
գոյ - հիւնլ. foss (< հե. **wes, *wos*),
գուն «ջանք» - հիւնլ. fine (< հե. **won // *wōn*),
դա (*այդ, դոյն, աւադիկ*) - հիւնլ. - d (< հե. **to-, *tā-*),
դալ/դալլ - հիւնլ. del (< հե. **dhəi-l*),
դալ-ար, դալ-ուկն - հիւնլ. deil (< հե. **dhl*)
դադան - վիւնլ. deil (< հե. **dhl-*),
դեղնիկ - վիւնլ. dumacha (< հե. **dheu*),
դեղ (*դեղբ, դեղին, դեղձ, դեղձան*) - վիւնլ. deil (< հե. **dhel*),
դէգ - հիւնլ. digen (< հե. **dheig' h*),
դի // դիակ - հիւնլ. dith (< հե. **dhuī-*),
դիել - հիւնլ. dínim (< հե. **dhē, *dhi*),
դնել (*ընտիր*) - գալլ. dede (< հե. **dhē*),
դոն «խազ կ զարդը» (?) - հիւնլ. indile (< հե. **dhon*),
դու - հիւնլ. tū (< հե. **tu, *tū*),
դուլ - հիւնլ. dál (< հե. **dhul*),
դուռն - հիւնլ. dorus (< հե. **dhur*),
դուրգն - հիւնլ. droch (< հե. **dhrogh*),
էգն - հիւնլ. ag (< հե. **eg' h-*),
էլանել (*էլուզակ, էլուկն*) - գալլ. el (< հե. **el-*),
էկ, էկն - վիւնլ. bēim (< հե. **g²ā, *g²em*),
էղբայր - հիւնլ. bráthir (< հե. **bhrātēr*),
էղն(իկ) - կիւմր. elain (< հե. **éino*),
էղուկ - հիւնլ. lucht (< հե. **lug²*),
էղունգն - հիւնլ. ingen (< հե. **noghlo*),
էմ - հիւնլ. am (< հե. **ésmi*),

երա(խայրի) - հիմլ. re (< հե. *pra-),
երես - հիմլ. (richt) (< հե. *prepsā),
երեսուն - հիմլ. tricha (< հե. *trik'omtə),
երերալ - վիմլ. tarrach (< հե. *tres),
երկիլ - հիմլ. richt (< հե. *prep-),
երեք - հիմլ. tri (< հե. *trēyes),
երի - գալլ. are- (< հե. *pri),
երկ-այն (երկ-ար) - հիմլ. doe (< հե. *dwā-),
երկան - կիւր. breuan (< հե. *g²rāwanā),
երկն (երկնչել) - կիւր. dōel (< հե. *dwi),
երկու (կրկին) - հիմլ. dāu (< հե. *dwō),
ել, եւ - հիմլ. iar (< հե. *épi),
եօթն - հիմլ. secht (< հե. *septm),
էշ - հիմլ. ech (< հե. *ek'wo),
ընթանալ - կիւր. hynt (< հե. *senth),
ընթեռնուլ - հիմլ. torann (< հե. *ter),
թան (թանալ, թանչ, թոն) - հիմլ. tām (< հե. *tā, *tān),
թանձր - հիմլ. técht (< հե. *tng' hú),
թառաւ (թարշաւ) - հիմլ. tirim (< հե. *tars, *tr̥s),
թարախ (?) - կիւր. trwnc (< հե. *tər-),
թաւ - կիւր. tyfu (< հե. * təw),
թեկն - հիմլ. tóeb [< հե. *(s)teig²no],
թեղի - վիմլ. teile (< հե. *tel),
թէր (ընթէր. թէրթ, թէրի) - կիւր. atar (< հե. *pter),
թէքել - վիմլ. tal (< հե. *tek²),
թոււր - վիմլ. tomm (< հե. *tum),
թուր - հիմլ. tarathar (< հե. *tōr),
թրթուր - քրեւ. kontron (< հե. *tōr),
թրիք (?) - քրեւ. strońk (< հե. *tēr-),
ի (իք, ինչ, իի, իրաւ, իսն, զի, իր) - հիմլ. cid (< հե. *k²i),
ի (նախընթիւ) - հիմլ. in (< հե. *in // *en),
ինն - հիմլ. nōi (< հե. *énwn),
իւր - հիմլ. féin (< հե. *sewe-),
լալ - վիմլ. lēn (< հե. *plā),

լայն - հիւնլ. lethan (< հէ. *plātno),
լեզու - հիւնլ. tenga (< հէ. *dng' hū),
լերկ - հիւնլ. lerg (< հէ. *lerg²),
լեզ, լիզել - հիւնլ. ligim (< հէ. *leig' h),
լի, լինուլ - հիւնլ. līnaim (< հէ. *plē-yo),
լիբբ - կիւմր. llyfr (< հէ. *slibr),
լիք, քանակ - հիւնլ. lēicim (< հէ. *liq),
լկիլ - հիւնլ. legaim (< հէ. *lēg),
լոգանալ - հիւնլ. lōathar (< հէ. *lov),
լոյծ, լուծանել - հիւնլ. lun (< հէ. *leug', *loug'),
լոյս - հիւնլ. lóche (< հէ. *louk' o),
լոյս, լուտալ - հիւնլ. lāidhim (< հէ. *loud),
լոյց, լուցանել - հիւնլ. luach-te (< հէ. *louk's),
լորց - գաւել. loirc (< հէ. *lord-sk' o),
լուանալ - հիւնլ. luac (< հէ. *plu),
լուծ - կիւմր. iau (< հէ. *yug' o),
լուռ - հիւնլ. clunim (< հէ. *k' lus-r),
լուսան - հիւնլ. lug (< հէ. *louk'),
լպիբբ//լպիբբ - կիւմր. llyfr (< հէ. *slibr),
լսել (լուր, հլու) - հիւնլ. cloor (< հէ. *k' lu-s),
խանդ (խանձ, խազ) - քրէտ. condud (< հէ. *khnd-),
խոյլ - հիւնլ. cūl (< հէ. *qheul),
խուղ // հիւղ - հիւնլ. cūil (< հէ. *qul),
ծան, ճանաչել - հիւնլ. gninim (< հէ. *g' ŋ),
ծիծառն - հիւնլ. gairm (< հէ. *g' ar),
ծին (ծնանիլ, ծնեբել) - հիւնլ. gein (< հէ. *g' en),
ծնօտ - կիւմր. gen (< հէ. *g' en),
կարթ - հիւնլ. gerbach (< հէ. *g² f̄bti),
կարծր - հիւնլ. garg (< հէ. *g²rg'),
կեալ - հիւնլ. bíu (< հէ. *g²iyā),
կեղ - հիւնլ. -balt (< հէ. *g²el),
կեր, կուր (ընկեր) - կոռն. breuad (< հէ. *g²er),
կին - հիւնլ. ben (< հէ. *g²en),

կիւ - հիւնլ. bi (< հե. *g²iv)¹ ,
կոյ, կու - հիւնլ. budr (< հե. *gūto),
կով - հիւնլ. bó (< հե. *g²ov),
կորկոս (?) - հիւնլ. gro (< հե. *g²o-g²rod),
կուլ, կլանել - հիւնլ. gelim (< հե. *g²ul),
կունկ (կրկին. էրկու) (?) - կիւմր. garan (< հե. *gurōng),
հաղ, հեղ - հիւնլ.- ebla (< հե. *p_l , *pel),
հայր, հորու, յորայ - հիւնլ. athir (< հե. *pətēr-),
հասանել - հիւնլ. do-icim (< հե. *ḡk'),
հար (հարկանել, հարուստ, զարկ) - հիւնլ. orgaim (< հե. *p_r , *p_rg),
հարսն // հարց - հիւնլ. -arc (< հե. *p_rk', *p_rk' -sk'),
հացի - հիւնլ. huinnius (< հե. *ask' hio),
հաւ - հիւնլ. aoi (< հե. *awei),
հաւ «պապ» - հիւնլ. haue (< հե. *awo),
հեծանել - հիւնլ. saidim (< հե. *sed),
հենի - հիւնլ. ire (< հե. *per),
հետ(ք) (յետ) - հիւնլ. (in)ad (< հե. *pedo),
հերկ (?) - քրեւ. rec (< հե. *perg),
հեր(ու) - հիւնլ. hurid (< հե. *peruti),
հին - կիւմր. hēn (< հե. *seno),
հինգ - քրեւ. pemp (< հե. *penk²e),
հողմ - հիւնլ. animm (< հե. *onəmo),
հոյ-ակապ - քրեւ. ozech (< հե. *poti) ,
հովիւ - հիւնլ. ōi (< հե. *owi+pā),
հում - հիւնլ. om (< հե. *ōmo),
հուն - հիւնլ. ēs (< հե. *pont),
հուր - հիւնլ. ūr (?) (< հե. *puro),
ձառ - հիւնլ. garb (< հե. *g' h_rs) ,
ձիւր - հիւնլ. gor (< հե. *g' hēr),
ձսենն - հիւնլ. gam (< հե. *g' heiem-er),
մալել (մլմլել) - հիւնլ. melim (< հե. * m_l),

¹ Բառի ստուգաբանության համար Աճառյանը գրում է. «Այս համեմատությունը (հիւնլ. bi «ձիւր» < հնիւ. g²v) չունի Pokorny և չկա նաև իմ Արմատական բառարանում. վերջերս առաջարկվեց Mélanges Peders. 301» (նույն տեղում, էջ 57) :

մածնուլ - բրետ. meza (< հե. *mag'),
մա-մուլ - հիւն. melim (< հե. *mōl-),
մայր (*մառ, մայրան, մորու*) - հիւն. máthir (<հե. *mātē' r),
մայր-ի - գալլ. materis (< հե. *māter),
մանր (*մանուկ*) - հիւն. menb (< հե. *mənu),
մատաղ (*մատղաշ*) - հիւն. meldach (< հե. *młd-),
մատն - կիւր. maut (< հե. *māt-),
մարի - կիւր. merch (< հե. *m°rī) ¹,
մեծ - հիւն. maige (< հե. *meg' a),
մեղ-ք - հիւն. mell (< հե. *mel),
մեղկ, մեղս - հիւն. meldach (< հե. *mel-),
մեղր (*մեղու*) - կիւր. mel (< հե. *mel),
մեռանիլ - հիւն. marb (< հե. *mer),
մերկ - հիւն. nocht (< հե. *neg²-ro),
մէջ - հիւն. medón (< հե. *médyo),
մի «մեկ» (*մէն, միայն, միմեանք, միւս*) - հիւն. semail (< հե. *smio),
միս - հիւն. mīr (< հե. *mēmso),
միտք - հիւն. mediur (< հե. *mēd),
մլ-աղաց - հիւն. melim (< հե. *mōl),
մնալ - հիւն. ainmne (< հե. *men),
մոյթ - հիւն. methos (< հե. *meuthi),
մոր-ենի - հիւն. merenn (< հե. *moro),
մուխ, միսալ - հիւն. múch (< հե. *smuq̄h),
մուր, մուրճ - միւն. mūr (< հե. *mutro),
մուրկ, մրկել - հիւն. múch (< հե. *smug-ro),
մրջիւն - հիւն. moirb [< հե. *(mormo)],
մորուք - հիւն. smeck (< հե. *smakru),
յագենալ - հիւն. sāith (< հե. *sāw),
յատակ - հիւն. in-ad (< հե. *pəd-),
յեռուլ - հիւն. sreth (< հե. *ser-s),
յիսուն - հիւն. cōica (< հե. *penk²ēk' omt),
յղի - հիւն. lia (< հե. *plē),
յուրլ - հիւն. il (< հե. *pol-),

¹ Հմմտ. Հ. Աճառյան, Հայերէն արմատական բառարան, հ. 3, էջ 284 :

յօղ - հիւնլ. fuan(?) (< հէ. *au-dh),
նայ - հիւնլ. snuadh (< հէ. *snə-t),
նաւ - հիւնլ. nau (< հէ. *nāu),
նիստ, նստել - հիւնլ. net (< հէ. *nizdo),
նոք - հիւնլ. nūe (< հէ. *nevros),
նքոյր - հիւնլ. nithio (< հէ. *nik-),
շուն - հիւնլ. cú, cun (< հէ. *k' wōn),
ն, նվ (*նսն, նր, նք*) - հիւնլ. co-te (< հէ. *kwo),
նլք (*նլք*) - հիւնլ. less (< հէ. *oleq),
նղն - կիւմր. elin (< հէ. *olen),
նղող «լագ» (*նլոլլալ*) - հիւնլ. ulach (< հէ. *ol),
նղորկ - հիւնլ. lorg (< հէ. *lorg²),
նղորս - հիւնլ. arman (< հէ. *orm),
նղոքել - հիւնլ. -tluch (< հէ. *lok²),
նղջ - կիւմր. holl (< հէ. *olyo),
նյծ «գով» - հիւնլ. ōcht (< հէ. *oug'),
ոռ - հիւնլ. err (< հէ. *orso),
ոռնալ - հիւնլ. rūn (< հէ. *rū),
ոսկր - կիւմր. ascorn (< հէ. *ostw-er),
ոտն - հիւնլ. (in)ad (< հէ. *pod),
որք - հիւնլ. orbho (< հէ. *orbe),
որդի - հիւնլ. erthyl (< հէ. *portiyō, *porthu),
որձ - հիւնլ. uirgge (< հէ. *org'hi),
որոճալ (?) - կիւմր. rhathu (< հէ. *rod),
որովայն - հիւնլ. cri (< հէ. *qrop + այն),
ութ - հիւնլ. ocht (< հէ. *ok' tō > optō),
ուլն «վիզ» (*ուլոլկ*) - կիւմր. elin (< հէ. *ōlen, *ōl),
ունկն - հիւնլ. au, ō (< հէ. *ōsn, usn + կն),
ուտել - կիւմր. esu (< հէ. *ōd),
ուր (*ուրեւն, ուրեք, հան-ուր*) - կիւմր. cwt (< հէ. *k²u- +ր),
ուրուր - հիւնլ. irar (< հէ. *ōr),
չորք - հիւնլ. cethir (< հէ. *k²etwor-es),
պալ «ծայռ», *պաղ-անձաւ, պղպղաքար* - հիւնլ. albal (< հէ. *bal, *bāl, *b|),
պալար - հիւնլ. bolach (< հէ. *b| + ար),

պսպսանձիլ - հիւնլ. bunne [< հե. *bŋdh-(bh)],
պեղեղ - հիւնլ. belach (< հե. *bel-),
պիհնդ - հիւնլ. bunne [< հե. *bhendh (bh)],
պղպջակ - հիւնլ. bolach (< հե. * bul),
պոլոկեղ - հիւնլ. lomm (< հե. *lob),
պուտ «բշտիկ» - կիւր. bothell (< հե. *bud),
պու(ղ)ց («vulva») - հիւնլ. ball (< հե. *bul-sk'),
պտուկ «ծիլ» - կիւր. bothell (< հե. *bud),
ջանք (*ջա-ն-ք*) - կիւր. iās (< հե. *yǝ- + ւ),
ջէր - հիւնլ. gor (< հե. *g²her),
ջին, ջնեղ // ջինջ, ջնջեղ - հիւնլ. gonim (< հե. *g²hen // g²hen-ye),
ռունգն (?) - հիւնլ. srōn (< հե. *srungħ),
սա (*այս, տոյն, սստ. սւսսիկ*) - հիւնլ. cē (< հե. *k' o),
սագ - կիւր. cuan (< հե. *k'awā),
սան - հիւնլ. sine (< հե. *psŋ),
սանդուղ (?) - հիւնլ. scendim (< հե. *sqand + ուղ),
սար - բրետ. kern (< հե. *kr),
ւէր, սիրեղ - հիւնլ. cōim (< հե. *k' ei-ro),
սիրտ - հիւնլ. cride (< հե. *k' ērdi),
ւլ-ւք - հիւնլ. cuil (< հե. *k'ul + *ւք*),
սկեսուր - կիւր. chwegr (< հե. *k' wek' urā),
սոբ - հիւնլ. cūa (< հե. *k'ovro),
սուն, սնանիկ (սին, սսն) - հիւնլ. sine (< հե. *psen, *pson, *psŋ),
սուր (սլուր) - հիւնլ. cath (< հե. *k' ō-ro),
սուրբ (սպրիկ) - հիւնլ. cuanna (< հե. *k' ubhró),
սպարնակ - հիւնլ. seir (< հե. *spr),
ստանակ - հիւնլ. cono-snaim (< հե. *sta + ւ),
ստեղծեղ - հիւնլ. tailc (< հե. *stel+δ),
վէր, վերայ - գալլ. ver (< հե. *uper),
վեց - հիւնլ. sé (< հե. *k' swek' s),
տակ (բայ) - հիւնլ. dān (< հե. *dǝ, dō),
տասն - հիւնլ. deich (< հե. *dek'm-),
տարգալ - հիւնլ. drochta (< հե. *dŋwa-ղ),
տեղ, տող - գալլ. sedlon (< հե. *sedlo),

տեն «կաշի», «քող» - կիւր. darn (< հէ. *der-s),
տեսանել - հիւ. derc (< հէ. *derk'-),
տնել - հիւ. doe (< հէ. *dewə),
տիգ - հիւ. dega (< հէ. *dig'h-),
տիղս (*տիլ*) - քրեւ. staot (< հէ. *stēl),
տիւ (*տի*) - կիւր. diw (< հէ. *dei-),
տոկալ - հիւ. doe (< հէ. *domə-ko),
տող, *տողուք* - քրեւ. staot (< հէ. *stol),
տոռն «(սանդի) թակիչ՝ ծեծիչ» - հիւ. drochta (< հէ. *doru-),
տրամ «պինդ» - կիւր. dūr (< հէ. *dru-ra-mo),
տրտունջ - հիւ. dord (< հէ. *dōrd-),
ց(?) - հիւ. ad (< հէ. *ad-sk'-),
ցախ - կիւր. cainc (< հէ. *sk'ə-kho),
ցայտել - միւ. ceird (< հէ. *sk'at),
ցելուլ (*ցել*) - հիւ. scailt (< հէ. *sk'el),
ցիտ, *ցտել* - քրեւ. skeja (< հէ. *sk'id),
ցիւ - հիւ. cūil (< հէ. *sk'ēwo),
փայլ (*փաղփաղիլ*, *փողփողել*) - միւ. lainn (< հէ. *sphel-, *phel),
փայծաղն - հիւ. selg [< հէ. *sphelg'hn(?)],
փեղկ - կիւր. fflochen (< հէ. *sphelg),
փոյթ - կիւր. ffwdan (< հէ. *speut),
քակոր - միւ. cacc (< հէ. *kakka-),
քաղել - կիւր. chwalu (< հէ. *q],
քար - հիւ. carn (< հէ. *kar),
քարք - հիւ. cerb [< հէ. *(s)kɹp],
քաք - միւ. cace (< հէ. *kakka),
քերել (*քորել*) - հիւ. scaraim [< հէ. *(s)qer],
քերթել, *քերծել* - հիւ. scrissid [< հէ. *(s)qer + ʃə, ɔ],
քիրտն - կիւր. chwys (< հէ. *swidro),
քիւ - հիւ. cūil (< հէ. *skēwo),
քոյր - հիւ. siur (< հէ. *swésōr),
քուն (*քունք*) - հիւ. súan (< հէ. *swopno),
քուք «ողբ» (*քքուիլ* «ողբալ», *քքանք* «ծիծաղ», *քքուիլ* «հառաչել») -
 կիւր. cwyn (< հէ. *ku),

բասն - հիռլ. *fiche* (< հե. *wīk'nti),
օգնել, օգուտ - կիւր. *awyr* (< հե. *auw),
օղ «կոշիկ» - հիռլ. *fuan* (?) (< հե. *eu-dh),
օղ «եղանակ» - կիւր. *auhel* (< հե. *aw-dho)
օթ «հագնել» - հիռլ. *fuan* (?) (< հե. *ew-ti),
օծանել - հիռլ. *imb* (< հե. *ng²),
օձ - հիռլ. -ung (< հե. *ang²hi, ang'hi):

Հայտնի է, որ այդ ցանկը, հետագա ուսումնասիրությունների համար ունեցել է ելակետային նշանակություն, թեև որոշ դեպքերում մոցվել են անհրաժեշտ ճշգրտումներ, ինչպես նաև արվել լրացումներ:

Այսպես, ցանկին ժամանակին անդրադարձել է նաև Գ. Ջահուկյանը իր հայտնի հոդվածներում և հետագայում՝ «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատության մեջ¹: Նախքան Աճառյանի ցանկի (աղյուսակի) վերաբերյալ Ջահուկյանի դիտարկումներին անդրադառնալը՝ ամենից առաջ նշենք հետևյալը:

1) Աճառյանի բերած բնիկ 713 արմատից 342-ում նշանակվում է հայ-կելտական զուգաբանություն (կեսից պակաս):

2) Ցանկում կելտական տվյալ ձևի դիմաց երբեմն հանդես է գալիս հայերեն մեկից ավելի համարժեք, ընդամին՝ հայերենի համար երբեմն վերականգնված է լինում հնդեվրոպական ոչ նույն կամ նույնպիսի արմատ. հմմտ.

ա) ազանիլ «հագնվել» - հիռլ. (?) (< հե. *évn̥, *ónv̥) // *առագաստ* - հիռլ. (?) (< հե. *évn̥, *ónv̥), *օղ «կոշիկ»* - հիռլ. (?) (< հե. *u-dh) // *օթ «հագնել»* - հիռլ. *fuan* (?) (< հե. *ew-ti),

բ) մատաղ (մատղաջ) - հիռլ. *meldach* (< հե. *m̥ld-) // *մեղկ (մեղմ)* - հիռլ. *meldach* (< հե. *mel-) և այլն,

գ) ականջ - հիռլ. *au, ō* (< հե. *aus) // *ունկն* - հիռլ. *au, ō* (< հե. *ōsn, usn+կն),

դ) բերան - հիռլ. *bern* (< հե. *bher-ano) // *բիր* - հիռլ. *bern* (< հե. *bher),

ե) գալ(ար) - հիռլ. *fillim* (< հե. *v̥l̥) // *գաղձն* - հիռլ. (*fillim*) (< հե. *v̥l̥), *գելուլ* - հիռլ. *fillim* (< հե. *velu) // *գեղձ «բաղեղ»* - հիռլ. *fillim* (< հե. *vel),

զ) գաղել - հիռլ. *fell* (< հե. *v̥l̥) // *գաղտ* - հիռլ. (*fell*) (< հե. *v̥l̥d) // *գող* - հիռլ. *fell* (< հե. *wol),

¹ Գ. Բ. Ժաուկյան, Опыт сравнительной классификации и ареального распределения индоевропейской лексики арманского языка // Գ. Բ. Ժաուկյան, Լ. Ա. Տարաճեա, Ը. Ք. Արտյոնյան, Очерки по сравнительной лексикологии армянского языка, Ереван, 1983, էջ 5-116: Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 105-222:

է) *դալ, դայլ* - հիռլ. del (< հե. *dhñi-l) // *դալ-ար, դալ-ուկն* - հիռլ. deil (< հե. *dhəi-l) // *դաղձն* - միռլ. deil (< հե. *dhl) // *դեղ (դեղբ, դեղին, դեղձ, դեղձան)* - միռլ. deil (< հե. *dhel),

ը) *երես* - հիռլ. (richt) (< հե. *prepsā) // *երնիլ* - հիռլ. richt (< հե. *prep-),

թ) *լիբբ* - կիմբ. llyfr (< հե. *slibr) // *լպիթ, Լպիթ* - կիմբ. llyfr (< հե. *slibr),

ժ) *մալել (մլմլել)* - հիռլ. melim (< հե. *ml) // *մա-մուլ* - հիռլ. melim (< հե. *mōl) // *մլ-աղաց* - հիռլ. melim (< հե. *mōl),

ժա) *մուխ, մխալ* - հիռլ. múch (< հե. *smuqh) // *մուրկ, մրկել* - հիռլ. múch (< հե. *smug-ro),

ժբ) *յատակ* - հիռլ. in-ad (< հե. *pəd-) // *նուն* - հիռլ. (in)ad (< հե. *pod),

ժգ) *պալար* - հիռլ. bolach (< հե. *b!+ար) // *պղպղակ* - հիռլ. bolach (< հե. *bul) // *ձ»Օ»լ* - հիռլ. belach (*bel),

ժդ) *պապանձիլ* - հիռլ. bunne [< հե. *bŋdh-(bh)] // *պինդ* - հիռլ. bunne [< հե. *bhendh (bh)],

ժե) *սան* - հիռլ. sine (< հե. *psŋ) // *սուն, սնանիլ (սին, սան)* - հիռլ. sine (< հե. *psen, *pson, *psŋ) // *ստինք* - հիռլ. sine (< հե. *pstēn)¹,

ժզ) *տարգալ «գալ»* - հիռլ. drochta (< հե. *dŋwa+l) // *տոռն (սանդի)* - հիռլ. drochta (< հե. *doru) և այլն:

3) Գրեթե նույնպիսի հարաբերակցություն է նկատվում նաև հայերենի և համեմատելի մյուս լեզուների՝ սանսկրիտի, իրանական լեզուների, հունարենի, լատիներենի, լիտվերենի, հին սլավոնական և գերմանական լեզուների որոշ ձևերի դեպքում և այլն:

4) Զուգաբանությունների մեծ մասն ունի *կելտ.* (= կելտերեն, կելտական, իմա՝ հիռլ. = հին իռլանդերեն և այլն), ի ս կ մյուս մասը՝ նույն ճյուղի այլ լեզուներ (= բրետներեն, կոռներեն, միջին իռլանդերեն և այլն) նշումը, այսինքն՝ հիմնականում բերվում են հին իռլանդերենի տվյալները:

Ստորև բերում ենք այդ ցանկը՝ ըստ տվյալ ճյուղի մեջ ներկայացվող առանձին լեզուների հետ հայերենի ունեցած հարաբերակցության:

ա. Հայերենի և հին իռլանդերենի (*կելտ.* = կելտական, կելտերեն նշումով) միջև, որն ընդհանուրի մեծ մասն է (թվով՝ 256). դա, թերևս, ամենից առաջ բացատրվում է այդ լեզվի համեմատաբար լայն ուսումնասիրված լինելու հանգամանքով, հին իռլանդերեն գրական հուշարձանները թվագրվում են 7-10-րդ դ.

¹ Ցանկում առանձնացումն ավելի քան այլ հիմունք է ենթադրում:

կետերը: Բացի այն, որ հնչյունական մակարդակում դրանց միջև նկատելի է ուժային մոտիկություն, իմաստային կողմն, ըստ այդմ, առավել ևս ուշագրավ պիտի լինի հետազոտողի համար:

Աճառյանի ընդհանուր ցանկի այդ մասը հետևյալն է.

- ազանիլ* «հազնել» - հիմլ. fuan (?) (< հե. *évō, *ónō),
ալիք «(սպիտակած) մազ» - հիմլ. liath (< հե. *plios),
ածել (*յածել*) - հիմլ. -aig (< հե. *ag'ō),
ականջ - հիմլ. au, ō (< հե. ōus-),
աղ (*աղծ*, *աղտ*) - հիմլ. salann (< հե. *sāld),
աղանձ - հիմլ. lann (< հե. *lŋdh),
աղկաղկ - հիմլ. elc (< հե. *alg),
աղբատ - հիմլ. liach (< հե. *oliqo-),
ամ (*ամիկ*) - հիմլ. sam (< հե. *sama, *sōmā),
ամբ(ողջ) - հիմլ. (imb) (< հե. *ambhō),
ամէն - հիմլ. samain (< հե. *sŋmo),
ամիս - հիմլ. mis (< հե. *mēns),
ամսյ - հիմլ. nem (< հե. *ŋbhó),
ամսրոսյ - հիմլ. inrim (< հե. *ŋbhró),
այգի - հիմլ. (eo) (< հե. *oiwā),
այլ (*աղաւաղ*) - հիմլ. aile (< հե. *alyos, *alios),
այծ - հիմլ. ag allaid (?) (< հե. *aig' -),
այտ (*այտնույ*) - հիմլ. óil (< հե. *oid),
այր (*արահետ*, *արու*, *արի*) - հիմլ. (< հե. *rŋsen, *aner),
այրել (*զայրանալ*) - հիմլ. āith (< հե. *ātēr),
(ան)-դունդ - հիմլ. bond (< հե. *bhudhos),
անիծ - հիմլ. sned (< հե. *gnid-, *knid),
անձուկ - հիմլ. (cum)ung (< հե. *ang'hu),
անուն - հիմլ. ainm (< հե. *nōmŋ),
ար (նախդիր) - հիմլ. ar (< հե. *par, *perə),
արագաստ - հիմլ. fuan? (< հե. *évō, *ónō),
արաստաղ - հիմլ. tailc (< հե. *stel),
արիծ - հիմլ. rucht (< հե. *reug' -),
արոզանել/արու - հիմլ. sruth (< հե. *srov),

ասել - հիւնլ. ai (< հէ. *ag'),
ատաղձ - հիւնլ. del (< հէ. *dl),
ատամն - հիւնլ. dēt (< հէ. *d̥n-mn),
ատեսան - հիւնլ. saidim (< հէ. *sed, *səd),
արբ - հիւնլ. srub (< հէ. *sr̥bh),
արգել - հիւնլ. aircthe (< հէ. *arq),
արծաթ - հիւնլ. argat (< հէ. *arg' -ato),
արջ - հիւնլ. art (< հէ. *r̥kthos),
արօր - հիւնլ. arathar (< հէ. *aratrom),
ան «ինչք. ունեցվածք» - հիւնլ. āne (< հէ. *opnos),
աքաղաղ - հիւնլ. cailech (< հէ. *k̥l-),
բալ «մշուշ» - հիւնլ. ball (< հէ. *bhəl, bhal),
բահ/բարհ - հիւնլ. bern (< հէ. *bher),
բեկանել - հիւնլ. boingim (< հէ. *bheg, *bheng],
բերել (բերրի) - հիւնլ. berim (< հէ. *bher-),
բերան - հիւնլ. bern (< հէ. *bher-ano),
բիր - հիւնլ. bera (< հէ. *bher),
բոլոր - հիւնլ. bolach (< հէ. *bhol + որ),
բող (բողիկ, բողբոջ, բողկ) - հիւնլ. blath (< հէ. *bhol),
բոյս - հիւնլ. buith (< հէ. *bhewə, *bhū),
բոց - հիւնլ. bān (< հէ. *bho-sk),
բուծ - հիւնլ. bocc (< հէ. *bhug' o),
գալ(ար) - հիւնլ. fillim (< հէ. *v̥l),
գաղել - հիւնլ. fell (< հէ. *v̥l),
գաղձն - հիւնլ. (fillim) (< հէ. *v̥l),
գաղտ - հիւնլ. (fell) (< հէ. *v̥ld),
գալլ (կենդանի) - հիւնլ. fael [< հէ. *vailo (?)],
գան - հիւնլ. gonim (< հէ. *g²həni),
գելուլ - հիւնլ. fillim (< հէ. *velu),
գեղձ «բաղէղ» - հիւնլ. fillim (< հէ. *vel),
գետ - հիւնլ. usca (< հէ. *vedo),
գէտ, գիտեմ (գանգիտել) - հիւնլ. ro-fetar (< հէ. *weid, *woid),
գիշեր - հիւնլ. fescor (< հէ. *weqero),
գիւտ, գտանել - հիւնլ. finnaim (< հէ. *weid, *woid),

գող - հիւնլ. fell (< հէ. *wol),
գոյ - հիւնլ. foss (< հէ. *wes, *wos),
գուն «ջանք» - հիւնլ. fine (< հէ. *won // *wōn),
դա (*այդ, դոյն, աւաղիկ*) - հիւնլ. - d (< հէ. *to-, *tā-),
դալ/դալլ - հիւնլ. del (< հէ. *dhəi-l),
դալ-ար, դալ-ուկն - հիւնլ. deil (< հէ. *dhl),
դէգ - հիւնլ. digen (< հէ. *dheig h),
դի // *դիակ* - հիւնլ. dith (< հէ. *dhuī-),
դիէլ - հիւնլ. dínim (< հէ. *dhē, *dhi),
դոն «հաւց. գարդը» (?) - հիւնլ. indile (< հէ. *dhon),
դու - հիւնլ. tū (< հէ. *tu, *tū),
դուլ - հիւնլ. dál < հէ. *dhul),
դուռն - հիւնլ. dorus (< հէ. *dhur),
դուրգն - հիւնլ. droch (< հէ. *dhrōgh),
էգն - հիւնլ. ag (< հէ. *eg h-),
էդբայր - հիւնլ. bráthir (< հէ. *bhrātēr),
էդուկ - հիւնլ. lucht (< հէ. *lug²),
էդունգն - հիւնլ. ingen (< հէ. *noghlo),
էս - հիւնլ. am (< հէ. *ésmi),
էրա(խայրի) - հիւնլ. re (< հէ. *pra-),
էրէս - հիւնլ. (richt) (< հէ. *prepsā),
էրէսուն - հիւնլ. tricha (< հէ. *trík omtə),
էրնիլ - հիւնլ. richt (< հէ. *prep-),
էրէք - հիւնլ. tri (< հէ. *trēyes),
էրկ-այն (էրկ-ար) - հիւնլ. doe (< հէ. *dwā-),
էրկու (կրկին) - հիւնլ. dāu (< հէ. *dwō),
էւ, էւս - հիւնլ. iar (< հէ. *épi),
էոթն - հիւնլ. secht (< հէ. *septm),
էշ - հիւնլ. ech (< հէ. *ek wo),
ընթէռնուլ - հիւնլ. torann (< հէ. *ter),
թան (թանալ, թանչ, թոն) - հիւնլ. tām (< հէ. *tā, *tān),
թանձր - հիւնլ. técht (< հէ. *təg h́ú),
թառաս (թարշաս) - հիւնլ. tirim (< հէ. *tars, *t̥rs),
թէկն - հիւնլ. tóeb [< հէ. *(s)teig²no],

թուր - հիւնլ. tarathar (< հէ. *tōr),
ի (*իք, ինչ, հի, իրաւ, իսն, զի, իր*) - հիւնլ. cid (< հէ. *kʷi),
ի (սախտիիր) - հիւնլ. in (< հէ. *in , *en),
ինն - հիւնլ. nōi (< հէ. *énwn),
իւր - հիւնլ. féin (< հէ. *sewe-),
լայն - հիւնլ. lethan (< հէ. *plātno),
լէզու - հիւնլ. tenga (< հէ. *dngʷ hū),
լէրկ - հիւնլ. lerg (< հէ. *lergʷ),
լէզ, լիզել - հիւնլ. ligim (< հէ. *leigʷ h),
լի, լինուլ - հիւնլ. līnaim (< հէ. *plē-yo),
լիք, լքանել - հիւնլ. lēicim (< հէ. *liq),
լկիլ - հիւնլ. legaim (< հէ. *lēg),
լոգանալ - հիւնլ. lōathar (< հէ. *lov),
լոծ, լուծանել - հիւնլ. lun (< հէ. *leugʷ , *lougʷ),
լոյս - հիւնլ. lóche (< հէ. *loukʷ o),
լոյս, լուտալ - հիւնլ. lāidhim (< հէ. *loud),
լոյց, լուցանել - հիւնլ. luach-te (< հէ. *loukʷ s),
լուանալ - հիւնլ. luac (< հէ. *plu),
լուն - հիւնլ. clunim (< հէ. *kʷ lus-r),
լուսան - հիւնլ. lug (< հէ. *loukʷ),
լսել (*լուր, հլու*) - հիւնլ. cloor (< հէ. *kʷ lu-s),
խոյլ - հիւնլ. cūl (< հէ. *qheul),
խուղ (*հիւղ*) - հիւնլ. cūil (< հէ. *qul),
ճան, ճանաչել - հիւնլ. gninim (< հէ. *gʷ n),
ճիծառն - հիւնլ. gairm (< հէ. *gʷ ār),
ճին (*ճնանիլ, ճնէբել*) - հիւնլ. gein (< հէ. *gʷ en),
կարթ - հիւնլ. gerbach (< հէ. *gʷ ǝbti),
կարծր - հիւնլ. garg (< հէ. *gʷ ǝrgʷ),
կէալ - հիւնլ. bíu (< հէ. *gʷ iyā),
կէղ - հիւնլ. -balt (< հէ. *gʷ el),
կին - հիւնլ. ben < հէ. (*gʷ en),
կիւ - հիւնլ. bi (< հէ. gʷ iv),
կոյ, կու - հիւնլ. budr (< հէ. *gūto),
կով - հիւնլ. bó (< հէ. *gʷ ov),

կորկոս (?) - հիւնլ. gro (< հե. *g²o-g²rod),
կուլ, կլանել - հիւնլ. gelim (< հե. *g²ul),
հաղ, հեղ - հիւնլ.- ebla (< հե. *pl̥, *pel),
հայր, հորու, յորայ - հիւնլ. athir (< հե. *pətēr-),
հասանել - հիւնլ. do-icim (< հե. *ɲk'),
հար (հարկանել, հարուստ, զարկ) - հիւնլ. orgaim (< հե. *pr̥, *pr̥g),
հարսն // հարց - հիւնլ. -arc (< հե. *pr̥k', *pr̥k' -sk'),
հազի - հիւնլ. huinnius (< հե. *ask' hio),
հաւ - հիւնլ. aoi (< հե. *awei),
հաւ «պապ» - հիւնլ. haue (< հե. *awo),
հեծանել - հիւնլ. saidim (< հե. *sed),
հեռի - հիւնլ. ire (< հե. *per),
հետ(ք) (յետ) - հիւնլ. (in)ad (< հե. *pedo),
հեր(ու) - հիւնլ. hurid (< հե. *peruti),
հողմ - հիւնլ. animm (< հե. *onəmo),
հովիւ - հիւնլ. ōi (< հե. *owi+pā),
հում - հիւնլ. om (< հե. *ōmo),
հուն - հիւնլ. ēs (< հե. *pont),
հուր - հիւնլ. ūr (?) (< հե. *puro),
ձառ - հիւնլ. garb (< հե. *g' h̥rs),
ձիւր - հիւնլ. gor (< հե. *g' h̥ēr),
ձսեռն - հիւնլ. gam (< հե. *g' heiem-er),
մալել (մլմլել) - հիւնլ. melim (< հե. *m̥l̥),
մա-մուլ - հիւնլ. melim (< հե. *mōl-),
մայր (մառ, մայրան, մորու) - հիւնլ. máthir (< հե. *māté' r),
մանր (մանուկ) - հիւնլ. menb (< հե. *mənu),
մատաղ (մատղաշ) - հիւնլ. meldach (< հե. *m̥l̥d-),
մեծ - հիւնլ. maige (< հե. *meg' a),
մեղ-ք - հիւնլ. mell (< հե. *mel),
մեղկ, մեղմ - հիւնլ. meldach (< հե. *mel-),
մեռանիլ - հիւնլ. marb (< հե. *mer),
մերկ - հիւնլ. nocht (< հե. *neg²-ro),
մէջ - հիւնլ. medón (< հե. *médyo),
մի «մեկ» (մէն, միայն, միսեանք, միւս) - հիւնլ. semail (< հե. *smio),

միս - հիբլ. mīr (< հե. *mēmso),
միտք - հիբլ. mediur (< հե. *mēd),
մլ-աղաց - հիբլ. melim (< հե. *mōl),
մնալ - հիբլ. ainmne (< հե. *men),
մոյթ - հիբլ. methos (< հե. *meuthi),
մոր-ենի - հիբլ. merenn (< հե. *moro),
մուխ, միսալ - հիբլ. múch (< հե. *smuqh),
մուրկ, մրկել - հիբլ. múch (< հե. *smug-ro),
մրջիւն - հիբլ. moirb [< հե. *(mormo) (?)],
մորուք - հիբլ. smeck (< հե. *smakru),
յագենալ - հիբլ. sāith (< հե. *sāw),
յատալ - հիբլ. in-ad (< հե. *pəd-),
յեռուլ - հիբլ. sreth (< հե. *ser-s),
յիսուն - հիբլ. cōica (< հե. *penk²ēk'omt),
յղի - հիբլ. lia (< հե. *plē),
յուլ - հիբլ. il (< հե. *pol-),
յոդ - հիբլ. fuan(?) (< հե. *au-dh),
նայ - հիբլ. snuadh (< հե. *snə-t),
նաւ - հիբլ. nau (< հե. *nāu),
նիստ, նստել - հիբլ. net (< հե. *nizdo),
նոր - հիբլ. nūe (< հե. *nevros),
նքոյր - հիբլ. nithio (< հե. *nik-),
շուն - հիբլ. cú, cun (< հե. *k'wōn),
ո, ով (ոսն, որ, ոք) - հիբլ. co-te (< հե. *kwo),
ոլք (ոլոգ) - հիբլ. less (< հե. *oleq),
ողող «լաց» (ոլուլալ) - հիբլ. ulach (< հե. *ol),
ողորկ - հիբլ. lorg (< հե. *lorg²),
ողորս - հիբլ. arman (< հե. *orm),
ողորքել - հիբլ. -tluch (< հե. *lok²),
ոյծ «գով» - հիբլ. ōcht (< հե. *oug'),
որ - հիբլ. err (< հե. *orso),
որնալ - հիբլ. rūn (< հե. *rū),
ոտն - հիբլ. (in)ad (< հե. *pod),
որբ - հիբլ. orbho (< հե. *orbe),

որդի - հիւնլ. erthyl (< հէ. *portiyo, porthu),
որձ - հիւնլ. uirgge (< հէ. *org'hi),
որովայն - հիւնլ. cri (< հէ. *qrop + այն),
ուրթ - հիւնլ. ocht (< հէ. *ok' tō > optō),
ունկն - հիւնլ. au, ō (< հէ. *ōsn, usn + կն),
ուրուր - հիւնլ. irar (< հէ. *ōr),
չորք - հիւնլ. cethir (< հէ. *k²etwor-es),
պալ «ժայռ», *պաղ-անձաւ*, *պղպղաքար* - հիւնլ. albal (< հէ. *bal, *bāl, *bļ),
պալար - հիւնլ. bolach (< հէ. *bļ + ար),
պասանձիլ - հիւնլ. bunne [< հէ. *bŋdh-(bh)],
պէղէլ - հիւնլ. belach (< հէ. *bel-),
պինդ - հիւնլ. bunne [< հէ. *bhendh (bh)],
պղպջակ - հիւնլ. bolach (< հէ. *bul),
պոլոկէլ - հիւնլ. lomm (< հէ. *lob),
պու(ղ)ց («vulva») - հիւնլ. ball (< հէ. *bul-sk'),
ջէր - հիւնլ. gor (< հէ. *g²her),
ջին, ջնէլ // ջինջ, ջնջէլ - հիւնլ. gonim (< հէ. *g²hen // *g²hen-ye),
ռունգն (?) - հիւնլ. srōn (< հէ. *srungħ),
սա (այս, սոյն, սստ. աւասիկ) - հիւնլ. cē (< հէ. *k' o),
սան - հիւնլ. sine (< հէ. *psn),
սանդուղ (?) - հիւնլ. scendim (< հէ. *sqand + ուղ),
սէր, սիրէլ - հիւնլ. cōim (< հէ. *k' ei-ro),
սիրտ - հիւնլ. cride (< հէ. *k' ērdi),
սլ-աք - հիւնլ. cuil (< հէ. *k'ul + աք),
սոր - հիւնլ. cūa (< հէ. *k'ovro),
սուն, սնանիլ (սին, սան) - հիւնլ. sine (< հէ. *psen, *pson, *psŋ),
սուր (սլուր) - հիւնլ. cath (< հէ. *k' ō-ro),
սուրբ (սպոհիկ) - հիւնլ. cuanna (< հէ. *k' ubhró),
սպանակ - հիւնլ. seir (< հէ. *spr),
ստանակ - հիւնլ. cono-snaim (< հէ. *sta + ն),
ստեղծէլ - հիւնլ. tailc (< հէ. *stel+δ),
վէց - հիւնլ. sé (< հէ. *k' swek' s),
տալ (բայ) - հիւնլ. dān (< հէ. *dā, *dō),
տասն - հիւնլ. deich (< հէ. *dek'm-),

տարգալ - հիւնլ. drochta (< հե. *drwa-լ),
տեսանել - հիւնլ. derc (< հե. *derk'-),
տնել - հիւնլ. doe (< հե. *dewə),
տիգ - հիւնլ. dega (< հե. *dig'h-),
տոկալ - հիւնլ. doe (< հե. *domə-ko),
տոռն «(սանդի) թակիչ՝ ծեծիչ» - հիւնլ. drochta (< հե. *doru-),
տրտունջ - հիւնլ. dord (< հե. *dörd-),
g(?) - հիւնլ. ad (< հե. *ad-sk'-),
ցելուլ (ցեղ) - հիւնլ. scailt (< հե. *sk'el),
ցիւ - հիւնլ. cūil (< հե. *sk'ēwo),
փայծաղն - հիւնլ. selg [< հե. *sphelg'հո (?)],
քար - հիւնլ. carn (< հե. *kar),
քարք - հիւնլ. cerb [< հե. *(s)kɹp],
քերել (քորել) - հիւնլ. scaraim [< հե. *(s)qer],
քերթել, քերծել - հիւնլ. scrissid [< հե. *(s)qer + րթ, ծ],
քիւ - հիւնլ. cūil (< հե. *skēwo),
քոյր - հիւնլ. siur (< հե. *swésōr),
քուն (քունք) - հիւնլ. súan (< հե. *swopno),
քսան - հիւնլ. fiche (< հե. *wīk'դի),
ոդ «կոշիկ» - հիւնլ. fuan(?) (< հե. *eu-dh),
ոթ «հագնել» - հիւնլ. fuan (?) (< հե. *ew-ti),
օճանել - հիւնլ. imb (< հե. *ոց²),
օճ - հիւնլ. -ung (< հե. ang²hi, ang'hi):

բ. Ցանկում բերվում է նաև մոտ մեկուկես տասնյակ (թվով՝ 14) համընկում հայերենի և միջին իռլանդերենի միջև, որն արդեն ուշ շրջանի է, թվագրվում է 10-րդ դ. վերջին տասնամյակներից մինչև 13-րդ դ. սկիզբները. նկատելի են հայերենի հետ հետևյալ զուգաբանությունները.

դաղձն - միւնլ. deil (< հե. *dhl-),
դեղնիլ - միւնլ. dumacha (< հե. *dheu),
դեղ (դեղք, դեղին, դեղձ, դեղձան) - միւնլ. deil (< հե. *dhel),
եկ, եկն - միւնլ. bēim (< հե. *g²ā, *g²em),
երերալ - միւնլ. tarrach (< հե. *tres),
թեղի - միւնլ. teile (< հե. *tel),
թեքել - միւնլ. tal (< հե. *tek²),

թումբ - միռլ. tomm (< հե. *tum),
լալ - միռլ. lēn (< հե. *plā),
մուր, մուրճ - միռլ. mūr (< հե. *mutro),
ցայտել - միռլ. ceird (< հե. *sk'at),
փայլ (փաղփաղիլ, փողփողել) - միռլ. lainn (< հե. *sphel-, *phel),
քակոք - միռլ. cacc (< հե. *kakka-),
քաք - միռլ. cace (< հե. *kakka)¹:

գ. Հայերենի և կիմրերենի միջև առանձնացվում է շուրջ հինգ տասնյակ (թվով՝ 48) զուգաբանություն, որ երկրորդն է հին և միջին իռլանդերենի համեմատությամբ, մյուսների դեպքում այդ թիվն ավելի պակաս է: Կիմրերենը (= վալլիերեն. ուելսերեն) համեմատաբար լավ է ուսումնասիրված՝ իր թե՞ պատմության և թե՞ քերականական կառուցվածքի տեսանկյունից. նկատվում են հետևյալ զուգաբանությունները,

արգահատիլ, արգ(անդ) - կիմր. arffed (< հե. *arq²),
բաննալ (բարձ, բարձր, բերձ) - կիմր. bry (< հե. *bhrǵ'h),
բլուր - կիմր. bal (< հե. *bhōl + ուր),
բորբ(ոք) - կիմր. berwi (< հե. *bho-bhr-o),
գարուն - կիմր. guiannuin (< հե. *vesr),
գեղ(եցիկ) - կիմր. gweled (< հե. *vel),
գեղմն - կիմր. gwian (< հե. *velmǵ),
գիլ, գլոր - կիմր. olwyn (< հե. *wēl),
եղն(իկ) - կիմր. elain (< հե. *éino),
երկան - կիմր. breuan (< հե. *g²rāwanā),
երկն (երկնչել) - կիմր. dōel (< հե. *dwi),
ընթանալ - կիմր. hynt (< հե. *senth),
թարախ(?) - կիմր. trwnc (< հե. *tər-),
թաւ - կիմր. tyfu (< հե. *təw),
թեր (ընթեր. թերթ, թերի) - կիմր. atar (< հե. *pter),
լիրբ - կիմր. llyfr (< հե. *slibr),
լուծ - կիմր. iau (< հե. *yug'o),
լպիրծ//լպիրշ - կիմր. llyfr (< հե. *slibr),
ծնօտ - կիմր. gen (< հե. *g'en),

¹ Միջին իռլանդերենի ձևը ուղղելի է՝ ըստ *քակոք*-ի համար բերվող ձևի. միռլ. cacc, ոչ՝ cace: Հմմտ. Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 4, էջ 539 և 567:

կէր, կուր (ընկէր) - կիւր. breuad (*g²er),
կռունկ (կրկին. էրկու) - կիւր. garan (< հէ. *gurōng),
հին - կիւր. hēn (< հէ. *seno),
մատն - կիւր. maut (< հէ. *māt-),
մարի - կիւր. merch (< հէ. *m^orī)¹,
մէր (մէրու) - կիւր. mel (< հէ. *mel),
նդն - կիւր. elin (< հէ. *olen),
նղ - կիւր. holl (< հէ. *olyo),
նսկր - կիւր. ascorn (< հէ. *ostw-er),
նրոճալ (?) - կիւր. rhathu (< հէ. *rod),
նւն «վիզ» (նւրուկ) - կիւր. elin (< հէ. *ōlen, *ōl),
նւտել - կիւր. esu (< հէ. *ōd),
նր (նւրեմն, նւրէք, հան-նր) - կիւր. cwt (< հէ. *k²u- +p),
պուտ «բշտիկ» - կիւր. bothell (< հէ. *bud),
պտուկ «ծիլ» - կիւր. bothell (< հէ. *bud),
ջանք (ջա-ն-ք) - կիւր. iās (< հէ. *yǝ- +ն),
սագ - կիւր. cuan (< հէ. *k'awā),
սկէսուր - կիւր. chwegr (< հէ. *k'wek'urā),
տէռ «կաշի», «քող» - կիւր. darn (< հէ. *der-s),
տիւ (տի) - կիւր. diw (< հէ. *dei-),
տրաւ «պիւնդ» - կիւր. dūr (< հէ. *dru-ra-mo),
ցախ - կիւր. cainc (< հէ. *sk'ǝ-kho),
փեղկ - կիւր. fflochen (< հէ. *sphelg),
փոյթ - կիւր. ffwdan (< հէ. *speut),
քաղել - կիւր. chwalu (< հէ. *qł),
քիւտն - կիւր. chwys (< հէ. *swidro),
քուք «ողբ» (քքուիլ, քքուիլ «հառաչել», քքանք «ծիծաղ») - կիւր. cwyn (< հէ. *ku),
օգնել, օգուտ - կիւր. awyr (< հէ. *auw),
օղ «եղանակ» - կիւր. auhel (< հէ. *aw-dho):

դ. Կոռներեն (= կոռնուէրեն) լեզվից, իբրև գուգորդում հայերենի, ընդհանուր ցանկում բերվում է մեկ տասնյակից պակաս (թվով՝ 5) գուգաբանություն,

¹ Հմմտ. Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 3, էջ 284:

որ մանավանդ պայթական բաղաձայնների համեմատության տեսանկյունից բավականին տպավորիչ է (հմմտ. *b // p, g // q, k // l*). դրանք հետևյալներն են.

աստղ - կոռն. seren (< հե. *ster, *stel),
բորենի - կոռն. bofer (< հե. *bhero, *bhero),
զեղձ «փղձ» - կոռն. guell (< հե. *vel-),
զերան - կոռն. guern (< հե. *verṇā),
կեր, կուր (ընկեր) - կոռն. breuad (< հե. *g²er):

ե. Բրետոներենի և հայերենի միջև զուգորդելի միավորների թիվն անցնում է մեկ տասնյակից (թվով՝ 13).

ասեղն - բրետ. ebil (< հե. *ak' lṅ),
արտասուք, արտուք - բրետ. dacrou (< հե. *drak' ru),
թրթուր - բրետ. kontron (< հե. *tōr),
թրիք (?) - բրետ. strońk (< հե. *tēr-),
խանդ (խանձ, խազ) - բրետ. condud (< հե. *khṅd-),
հերկ (?) - բրետ. rec (< հե. *perg),
հինգ - բրետ. pemp (< հե. *penk²e),
հոյ-ակապ - բրետ. ozech (< հե. *poti)¹,
մածնուլ - բրետ. meza (< հե. *mag'),
սար - բրետ. kern (< հե. *kr),
տիղմ (տիլ) - բրետ. staot (< հե. *stēl),
տոդ, տոդուք - բրետ. staot (< հե. *stol),
ցիտ, ցտել - բրետ. skeja (< հե. *sk' id):

զ. Գալլերենին զուգակից հայերենը կազմում է մեկ տասնյակից պակաս առնչություն (թվով՝ 6).

դնել (ընտիր) - գալլ. dede (< հե. *dhē),
ելանել (ելուզակ, էլունդն) - գալլ. el (< հե. *el-),
երի - գալլ. are- (< հե. *pri),
մայր-ի - գալլ. materis (< հե. *māter),
վեր, վերայ - գալլ. ver (< հե. *uper),
սեղ, ստղ - գալլ. sedlon (< հե. *sedlo):

է. Գալլերենի հետ, ըստ ընդհանուր ցանկի, հայերենն ունի ընդամենը մեկ զուգարանություն.

¹ Տե՛ս չ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 80 (ծանոթ.):

լորց- գաել. loirc (< հե. *lord-sk' o):

5) «Արմատական բառարանում» կելտական լեզուների գուգահեռներն ավելին են, քան որ բերվում է այս ցանկում. այս կամ այն լեզվի մեկ ձևի դիմաց տեղ են գտնում մի քանի լեզուների ձևեր. հմմտ. ցանկում՝ *ցելուլ (ցել)* - հիռլ. scailt (հե. *skylel), բառարանում՝ իռլ. scailim «բաժանել, ցրվել», scailt «ձեռք», կիմր. chwalu, կոռն. scullye «ցրվել» և այլն:

Այս դեպքում էլ հիշենք, որ թեև գուգահեռ ձևերն անխտիր քաղված են Վալդեի և Պոկոռնու բառարանից, սակայն ցանկում հեղինակը բավարարվել է միայն մեկ լեզվի տվյալի նշումով: Դա բառային գուգաբանությունների քննությունը մի տեսակ դարձնում է ավելի սահմանափակ, քան որ կարելի էր ավելին անել, այն է՝ կելտական լեզուների ներքին համեմատության ճանապարհով վերականգնել մի ընդհանուր նախաձև և այդ վերջինը գուգաբանական քննության մեջ դնել հայերենի հետ. քանի որ գուգաբանական ցանցի խտությունը կարող է վկայել համեմատության հավաստիությունը:

Դա նման է այն բանին, որ հայերենի գրական ձևի կողքին նշվեին նաև բարբառային տարբերակները՝ իբրև առանձին միավորներ, այնուհետև դրանք ևս հաշվի առնվեին գուգաբանությունների անցկացման դեպքում¹: Սա կելտականի դեպքում բավականին վիճելի խնդիր է, քանի որ վերջինիս տարբերակվածությունը առավելապես լեզվի մակարդակում է, քան որ կարելի է դրանք բարբառներ համարել: Ուստի բավարարվում ենք բառացանկի միայն եղած տվյալներով՝ մյուսները թողնելով հետագային, մի կողմից՝ կելտական լեզուների ընդհանուր պատմության առանձին ուսումնասիրության, մյուս կողմից՝ հայ-կելտական բառային գուգաբանությունների ավելի լայն քննարկման համար:

6) Ցանկը, ինչպես արդեն վերը նշվեց, կազմված է Ա Վալդեի և Յ. Պոկոռնու բառարանի տվյալների հիման վրա, շատ քիչ դեպքերում է, որ հնդեվրոպական այս կամ արմատն իր արտացոլումն է գտել ութ ճյուղի (խմբի) լեզուներում. «713 բառերից 166 հատը ընդհանուր է, այսինքն՝ գտնվում է նաև մյուս բոլոր վեց (իմա՝ ար., հուն., լատ., բալթ.-սլավ., գերմ. և կելտ.) ճյուղի լեզուների մեջ»².

¹ Եվ պատահական չէ, որ, օրինակ, Գ. Ջահուկյանի ցանկում մեծ տեղ է տրվում հայերենի բարբառային իրողություններին: Նման առնչությանն ավելի վաղ անդրադարձել է Ն. Միմոնյանը (տե՛ս «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», էջ 188-248):

² Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, I մաս, էջ 84:

հե. *plios > հայ. *ալիք* «մազ, հեր», հինդկ. *palita*, պրսկ. *pourusa*, հուն. *polios*, լատ. *palleo*, լիտվ. *pilkas*, հւլավ. *plavъ*, գերմ. *fahl*, կելտ. *lioiath*,

հե. *mens > հայ. *ամիս*, հինդկ. *mas*, հայրսկ. *maha*, հուն. *meis*, լատ. *mensis*, լիտվ. *menesis*, հւլավ. *mesecъ*, գերմ. *menods*, կելտ. *mis*,

հե. *mbho > հայ. *ամսյ*, հինդկ. *nabhas / ambu*, պրսկ. *nabah*, հուն. *nephos*, լատ. *nebula/nimbus*, լիտվ. *debesis*, հւլավ. *небо*, գերմ. (հոլ.) *nebul*, կելտ. *nem* և այլն:

Հ. Աճառյանի ցանկում համեմատաբար քիչ են այն օրինակները, որոնք հայերենից բացի այս կամ այն կերպ արտացոլված են ցեղակից լեզուներից երկուսում, և դրանցից մեկը կելտականն է: Նման գուգադիպությունը ևս, ի տարբերություն բացառյալի (էքսկլյուզիվի), նույնպիսի պայմանով կոչում ենք միջանկյալ կամ ներառյալ (ինկլյուզիվ) գուգաբանություն:

Ըստ այդմ՝ կարելի է առանձնացնել հետևյալ խմբերը:

ա) Հայերենը արիականի (հնդիրանականի) և կելտականի հետ (թվով՝ 5 բառ).

ամ «տարի»- սանս. *samā*, իրան. *hama*, կելտ. *sam* (< հե. **sama*, **soma*),

գիւտ (*գտանել*) «գտնելը» - սանս. *vid, vindnti*, իրան. *vindaiti*, կելտ. *finnaim* (< հե. **veid*, **void*),

եզն - սանս. *ahí*, իրան. *azi*, կելտ. *ag* (< հե. **eg'h*),

պէղէլ - սանս. *bila*, կելտ. *belach* (< հե. **bel*),

սուրբ (*սպրիկ*) - սանս. *ṣubhira*, կելտ. *cuanna* (< հե. **cubro*):

բ) Հայերենը հունականի և կելտականի հետ (թվով՝ 1 բառ).

ռունգն «քթանցք, ռունգ» - հուն. *ῥόσυχος*, կելտ. *sron* (< հե. **srung*):

գ) Հայերենը բալթիկ-սլավոնականի և կելտականի հետ (թվով՝ 1 բառ).

թէկն (*թիկունք*) «թիկունք» - լիտվ. *steigara*, հւլավ. *stęgno*, կելտ. *tgeb* [< հե. *(s)teiguno]:

դ) Հայերենը իտալականի և կելտականի հետ (թվով՝ 2 բառ).

թէղի «մի տեսակ ծառ» - լատ. *tilia*, միռլ. *teile* (< հե. **tel*),

ողորքէլ [< *ողորք* «աղաչանք, հաճելի և համոզիչ (խոսքեր)»] «խղճալ, հաճել» - լատ. *loquor*, կելտ. *-tluch* (< հե. **loku*):

ե) Հայերենը գերմանականի և կելտականի հետ (թվով՝ 5 բառ).

բլուր - հիւլ. *bali*, կոռն. *bal* (< հե. **bhol* +-*ur*),

դուլ «դադար» (հմմտ. *ան-դուլ* «անդադար») - հիյուս. *duol*, կելտ. *dal* (< հե. **dhul*),

լկիլ «ջուր դառնալ. (սկսել) հալչել» - նրգերմ. *lecken*, կելտ. *legaim* (< հե. **leg*),

ողջ - գերմ. *aila*. կոռն. *holi* (< հե. **olyo*),

տիզ «(մի տեսակ) մակաբույժ՝ պարագիտ» - գերմ. (սաքս.) *ticia*, կելտ. *dega* (< հե. *digʰ) «մակաբույժ»:

Նախորդից փոքր-ինչ ավելին են այն օրինակները, որոնցում հնդեվրոպական տվյալ արմատն իր արտացոլումն ունի, հայերենից բացի, ցեղակից լեզուներից երբեքում, և դրանցից մեկը կելտական ճյուղի այս կամ այն լեզուն է:

ա) Հայերենը հունականի, գերմանականի և կելտականի հետ (թվով՝ 1 բան).

դալ(ար) / դալ(ուկն) - հուն. *θαλερος*, հրգերմ. *tolun*, կելտ. *deil* (< հե. *dh|-):

բ) Հայերենը հունականի, իտալականի և կելտականի հետ (թվով՝ 1 բան).

հաղ, հեղ «անգամ», հուն. *παλλο*, լատ. *pello*, կելտ. *-ebla* (< հե. *p|, *pel):

Վերջապես, նշվում է հայերենը միայն կելտականի հետ (թվով՝ 6 բան), ընդ որում՝ 3-ը հին իռլանդերենի (կելտ.) հետ, 2-ը՝ կիմրերենի, 1-ը՝ կոռներենի.

արգ(ահաստիլ) «գթալ, խղճալ» - հիռլ. *arffed* (< հե. *arqu-),

արգ(անդ) «զավակատուն» - կիմր. *arffed* (< հե. *arq²-),

գերան - կոռն. *guern* (< հե. *vernna),

լերկ - կելտ. *lerg* (< հե. *lergu),

մատն - կիմր. *maut* (< հե. *mat),

ողորկ - կելտ. *lorg* (< հե. *lorgu)¹:

Վերջիններիս վերաբերյալ հարկ կա նշելու հետևյալը:

ա) *Արգահաստիլ* և *արգանդ* բառերն այլ բան չեն, քան նույն *արգ-* (< հե. *arqu-) բաղադրող հիմքով սերված ձևեր, որպիսով ստացվում է, թե ստուգաբանորեն 6-ի փոխարեն ունենք 5 արմատ:

բ) Ցանկում հանդիպում են նաև բառեր, որոնք ևս զուգահեռ են միայն կելտական լեզուների հետ. հմմտ. *ողորմ* «զութ. ողորմ» - կելտ. *arman* (< հե. *orm):

գ) Եվ ըստ այսմ՝ ունենում ենք նույն քանակի բառեր, սակայն ճշգրտված՝ նախորդ երկու կետի հիմունքով:

Ի դեպ՝ հետագայում Գ. Ռ. Ջոլտան դրանցից միայն *լերկ*, *ողորկ* և *մատն* բառերին է անդրադարձել հայ-կելտական զուգաբանությունների վերաբերյալ իր ուսումնասիրության մեջ, որն էլ ավելի ուշ, ի թիվս Ջոլտայի կողմից առանձնացվող զուգաբանությունների, առանձին քննության առարկա է դարձել Է. Ա. Մականի աշխատանքներից մեկում²:

¹ Նույն տեղում, էջ 90: Հմմտ. Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 159:

² G. R. Solta, նշվ. աշխ., էջ 467-468: Չ. Ա. Макаев, Армяно-кельтские изоглоссы, էջ 51-62:

Այնուհետև, Աճառյանը հիշյալ 342 գուգաբանությունները բաժանում է 22 իմաստային (թեմատիկ) խմբերի, ընդ որում՝ մեկ-երկու դեպքում (կենդանիներ, երկրագործություն նշանակող խմբերում) առանձնացվում են նաև ենթախմբեր: Այդուհանդերձ, այն չի կարելի համարել լրիվ և սպառիչ, որովհետև՝ 1) անհամեմատ մեծ թվով արմատներ առանց ավելի կոնկրետ խմբավորման բերվում են 21-րդ խմբում՝ իբրև «սովորական կյանքի բառեր», որը թերևս ուներ ավելի մանրամասնելու կարիք, և որը միանգամայն հնարավոր էր, 2) բերված 342-ից մոտ 100-ը ենթադրում է հայ-կելտական գուգաբանություններ, 3) շուրջ 7 տասնյակ բառ առհասարակ դուրս է մնացել իմաստային (թեմատիկ) խմբերից:

Լշենք դրանցից հատկապես հետևյալները:

ա) Բնության և նրա «գորությանց մասին». *ամսյ, ամայրոսյ, անդունդ, աստղ, բալ* «մշուշ», *բլուր, գետ* «ջուր», *թան* (թանալ «հոսել»), *լոյս, հողմ, ջեր, սար, տիղմ, օղ* («եղանակ»):

բ) Մարդ և մարդու մարմնի մասեր. *ալիք* («մազ»), *ականջ, այտ, աստամն, արտաստոք, բերան, բուտ, եղունգն, երես, լեզու, ծունգն* (ծունր), *մատն, միս, մօրուք, ոլոք* (ոլոգ), *ողն, ոսկր, ոտն, որովայն, ուլն* («վիզ»), *ունկն, պալար, պուտ* («բշտիկ»), *պտուկ* («ծիլ»), *ռունգն* (?), *սիրտ, ստինք, փայծաղն, քիրտն* և այլն:

գ) Հիվանդության և հարակից անվանումներ. *լորց, խոյլ, թարախ* (?), *յղի*:

դ) Ընտանի և վայրի կենդանիներ, սողուններ. *այծ, անիծ, առիծ, արջ, արքա-դաղ, բորենի, գայլ, եզն, եղն(իկ), էշ, թրթուր, լուսան, կով, կռունկ, հաւ, մարի, մրջյուն, շուն, ուրուր, սագ, տիգ, քարբ, օձ*:

ե) Ընտանիք. *եղբայր, կին, հայր, հարսն, հաւ* («պապ»), *որդի, սկեսուր, քոյր*:

զ) Երկրագործություն («ցյուղատնտեսություն»). *այգի, առոգանել* (առու), *արօր, բահ/բարհ, բիր, բող* (բողկ), *դալար/դալուկն, բոյս, գեղձ* («բաղեղ»), *դաղձն, դեղ* (դեղբ, դեղին և այլն), *դէգ, թեղի, հացի, հերկ* (?), *մայրի, մորենի, ցախ*:

է) Անասնապահություն. *գեղմն, դիել, թրիք* (?), *կոյ / կու, հովիւ, որձ, որոճալ* (?), *քակոր*:

ը) Արհեստագործություն. *ասեղն, դուրգն, երկան, կարթ, փեղկ, քերթել*:

թ) Շինություն. *առագաստ, առաստաղ, աստաղձ, գերան, դուռն, հոյ(ակապ), սանդուղ* (?), *ցիւ, քիւ*:

ժ) Հագուստ և զարդարանք. *ագանիլ* («հագնվել»), *օղ* («կոշիկ»), *օթ* («հագնել»), *օճանել*:

ժա) Ուտելիք և ըմպելիք. *աղանձ, դալ/դայլ, դոն* («հաց», «մի տեսակ զարդ»), *կեր / կուր, կորկոտ* (?), *մեղր* (մեղու), *ուտել*:

ժբ) Առունին տնտեսություն. *լոզանալ, լոյց (լուցանել), լուանալ, հոււմ, մուր (մուրճ, մրուր, մրրիկ), մուրկ (մրկել), նքոյր («մաղ»), տարգալ, տոռն (սանդի):*

ժգ) Թիվ և չափ. *երեսուն, երեք, երկու (կրկին), եօթն, ինն, հինգ, մի (մէն, միայն, միսեանք, միս), յիսուն, յոլով, ութ, չորք, վեց, տասն, քսան:*

ժդ) Մետաղներ և հանքեր («հանածոներ»). *արծաթ, քար:*

ժե) Ճանապարհի վերաբերյալ. *առագաստ, նաւ:*

ժզ) Ժամանակ և տեղ. *ամ (ամիկ), ամիս, ատեան, գարուն, գիշեր, հեռի, հերու, ձմեռն, յատակ, սլաք, տիւ (տի):*

ժէ) Դերանուններ, շաղկապներ և նմաններ. *ամէն, այլ (աղաւաղ), առ (նախդիր), դա (այդ, դոյն, աւաղիկ), դու, եւ/եւս, ի (իք, ինչ, հի, իրաւ, իմն, զի, իր), ի (նախդիր), իւր, ո/ով (ումն, որ, ոք), ուր (ուրեմն, ուրեք, հան-ուր), սա (այս, սոյն, սատ, աւասիկ), ց[(?), նախդիր]:*

3. Մեզ հետաքրքրող հարցի առումով մյուս կարևոր աշխատանքը Գ. Ռ. Ջոլտայի ուսումնասիրությունն է, որում առանձին քննության առարկա են նաև հայ-կելտական զուգաբանությունները: Ավելի ուշ այդ հարցին մասամբ անդրադառնում է Է. Ա. Մականը՝ նկատի ունենալով Ջոլտայի կողմից առանձնացված թվով 9-ը զուգաբանությունները, ընդ որում՝ կարծում է, որ այդ նյութը «ամենին էլ անխոցելի չէ հայերենի և կելտական լեզուների տեսակետից»¹ :

Գ. Ջահուկյանը գրում է. «Մականը հատուկ ուսումնասիրություն է նվիրել հայ-կելտական զուգաբանությունների հարցին, որտեղ փորձում է բացատրել հայ-կելտական մերձավոր շփումների առկայությունը»² : Այս գնահատության մեջ թերևս ավելին է ասված, քան իրականում կա, որովհետև առանձին տեղ է տրվում Մականի կատարածին, այնինչ՝ Ջոլտայից քաղած միայն ինը բառարմատի վրա է հիմնված նրա վերլուծությունը, ավելին՝ հայ-կելտական առնչությունները ենթադրում են ավելի լայն քննարկում, քան որ կատարված է տվյալ դեպքում:

Այդուհանդերձ՝ անդրադառնանք այդ զուգաբանություններին, միաժամանակ նշենք մեր նկատառումները՝ որոշ ճշգրտումներով կամ լրացումներով:

Հարկանեմ «խփել, հարվածել» - հիդլ. *orgaim* «խփում եմ, հարվածում եմ». Մականը դնում է Ջոլտայի նշած սահմ. ներկայի 1-ին դ. *orgaim*, իսկ իր շարադ-

¹ Զ. Ա. Макаев, *նշվ* աշխ., էջ 51-62]:

² Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 89: Հեղինակը նկատի ունի Է. Մականի «Армяно-кельтские изоглоссы» աշխատությունը (Տե՛ս «Кельты и кельтские языки», М., 1974):

րանքում՝ *orcaid* «սպանում է, ավերում է» ձևը: «*Հերկ*-ի միացումը *հարկանեւ*-ին ժամանակին առաջարկել է Մեյեն¹ . անհավաստի է կապը *perk'- «պատռել, հերկել. ակոս» արմատի հետ (*perk- > **հերս*): Պարզ չէ *հերձեւ* բայի կապը սրանց հետ»²: Մեյեի առաջարկը միանգամայն ճիշտ է, մանավանդ եթե ընդունենք հնդեվրոպական դիցարանի ամպրոպային աստծու գործառույթը: Իսկ Ջահուկյանի թերահավատությունը վերանում է, երբ համեմատում ենք մի կողմից՝ ոչ միայն *հերկեւ*, *հարկանեւ*, *հերս* և *հերձեւ*, այլև *հարսն* «ամուսնու ուզածը՝ առնակին (որ պիտի պտղակալի)», *հարցանեւ* «հարս ուզել՝ առնել», *փորձ* (*փորձեւ*), *փեսա* (< **փերձա*) «հարս ուզող» (?), *որոտ* «կայծակ» («երկինքը պատռող՝ կիտող») (?), իսկ մյուս կողմից՝ հնդեվրոպական ժողովուրդների ամպրոպային աստծու ժայռին, նաև ծառին (կաղնուն) հարվածելու առասպելը. հմմտ. հինդկ. Parjanya-, սլավ. Perunǔ, լիտվ. Perkúnas, հիալ. Fjörgyn, մանավանդ որ հայտնի է հիալ. Fjörgyn (*Տոբ* ամպրոպ-աստծու մոր անունը) համեմատվում է գոթ. *faírguni* «սար(ահարթ)», նախակելտ. *perkunia, կելտ. (լատ. ձևով) Hercunya (*silva*) և այլն ձևերի հետ³ :

Մակաևը գտնում է, որ «հ.-ե. **per*-ը **perg*- աճականով ներկայանում է հայերենում, բալթիկ-սլավոնականում, այբրանականում, իտեթականում, կելտականում և չի կարող դիտվել որպես հայ-իտեթա-թոխարա-կելտական զուգաբանություն»⁴ :

Պուրզն «(բրուտի) անիվ» - հիռլ. droch «անիվ» զուգաբանությունը չի ընդունում Մակաևը՝ պատճառաբանելով, որ հայ. *ղուրզն* արմատն ամենից առաջ առնչվում է հուն. *προχος*-ին, որ նշանակում է ոչ միայն սովորական «անիվ», այլև «բրուտի անիվ», այնինչ՝ հիռլ. droch-ն ունի «անիվ» իմաստը՝ առհասարակ, և հայ. *ղուրզն*-ը ենթադրում է ձայնդարձի երկար աստիճան և դրափոխություն:

Այստեղ թերևս առարկելի է այն, որ՝ 1) ըստ Գ. Ջահուկյանի՝ հայ. *ղուրզն*-ը ծագում է հե. *dhōrgh- (?) [< հե. *dhreg-] ձևից և իմաստի առումով էլ զուգահեռ է հիռլ. droch «անիվ» բառին, 2) հե. *r-ի դիմաց սովորական *ար*-ի կողքին ունի *ուր*. հմմտ. *dhrg'h- (*dherg'h- / *dhreg'h-) > *դարձ*, *դառնամ* (**դարձնամ*) և *dhōrgh (< *dhreg-) > *ղուրզն*, 3) *ղուրզն*-ից բացի, այս դեպքում համեմատելի է

¹ A. Meillet, Les dialectes indo-européens, էջ 129:

² Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 186:

³ T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 613- 615:

⁴ Э. А. Макаев, Армяно-кельтские изоглоссы // “Кельты и кельтские языки”, М., 1974, էջ 51-62:

նան հայ. (փոխառություն) *ηρησ* «մի տեսակ սայլ (թերևս՝ երկանիվ)» բառը. հմմտ. ռուս. *дроса* «սայլի կողափայտ», *дросу* «անթափք սայլ, դրոգ», «դիակառք», 4) հուն. *προχος* ձևի հետ համեմատությունը, առավել ևս հայ-կելտական զուգաբանության բացառման հիմք ընդունելն այնքան էլ համոզիչ չէ, որքան վերը նշված լրացուցիչ փաստերի առաջ քաշելը¹:

Հայ-կելտական զուգաբանությունը հիմնավորվում է թե՛ հնչյունական և իմաստային համապատասխանությամբ, թե՛ հայերենի լրացուցիչ օրինակի հաշվով, և վերջապես զուգաբանության համար որոշակի հիմք է հանդիսանում արմատի ամենանախնական իմաստի՝ «պտույտ, պտտվել, շուռ գալ» արտացոլումը հիշյալ լեզուներում:

Երեւիւ՝ «երևալ, ի տես ելնել» - հիռլ. *richt* «տեսք, ձև». սա չի ընդունում Մականը՝ ոչ անկախ Յ. Պոկոռնուց, այլև Հ. Լյուիսի և Հ. Պեդերսենի այն հավաստի ստուգաբանությունից, որի համաձայն հիռլ. *richt* («տեսք, ձև») ծագում է հե. **prptu* արմատից, այնինչ հայ. *երեւիւ*-ը բխեցվում է հե. **prep-* (նաև երես < **prep-s-a*) ձևից: Նկատենք, որ անճշտությունը գալիս է Լյուիսից և Պեդերսենից, քանի որ հին իռլանդերեն և հայերեն ձևերն առաջինը նրանք են զուգադրել՝ իռլ. *richt* «ձև» (վալլ. *rhith* < հե. **prptu-*, հմմտ. հուն. *πρεπο* «առանձնանում եմ») - հայ. *երեւիւ*՝ «երևում եմ», *երես* (*-*ps-*) «երես, դեմք», և ըստ այդմ էլ Ջոլտայի կողմից առանձնացվում է նման զուգաբանություն: Եվ քանի որ Մականն այս հանգամանքը հաշվի չի առել, հետագայում Ջահուկյանի ցանկում, թերևս այդ նկատառումով, այն չի դիտվում հայ-կելտական զուգաբանություն:

Բերան «բերան, բացվածք» - միռլ. *bern* «հանված՝ տաշված մաս, փոս» զուգաբանությունը Մականն անհավանական է համարում, նախ՝ կարծելով, որ արմատի նման կազմություն հանդիպում է հե. լեզուների մեծ մասում (հմմտ. լիտ. *burna* «բերան, կում», բուլղ. *бърна* «շուրթ, շրթունք», այլ. *brime* «անցք, բացվածք», հվգերմ. *bora* «բացվածք»), այլև խանգարում է «բացվածք» - «բերան» իմաստային անցումը, և գտնում է, որ այն, ոչ անկախ այս հարցում Վ. Պորցիգի հայտնած կարծիքից, վերաբերում է հե. բառապաշարի հուզական-արտահայտչական կողմին:

Ըստ Գ. Ջահուկյանի՝ հայ. *բերան* (< հե. **bher-* արմատ, հոմանիշ՝ **os-*) պիտի ծագած լինի հե. **bherono-* արմատից (հմմտ. **bher* > հայ. *բիր, բրեն, բրիչ, բրչես*) և զուգահեռներ ունի ոչ միայն կելտական, այլև սլավոնական և բալթյան լեզու-

¹ Տե՛ս Վ. Գ. *Համբարձումյան*, Հայ-կելտական բառային զուգաբանությունների հարցի շուրջ // «Լեզու և լեզվաբանություն», 1-2 (13), 2015, էջ 16-17:

ներում, թերևս՝ նաև հունարենում, այլ կերպ ասած՝ անհավահական չի համարում Ջոլտայի առանձնացրած հայ-կելտական գուգաբանությունը¹: Ավելի հավանական է թվում *բերան* բառի ծագումը կապել հայ. *բե-* // *բռ-* < *p^[h]oH(i)- «շուրթն, շրթունք. ընպեմ, ումպ» արմատի հետ²:

Մատն «մատ» - հկիմբ. *maut* «ձեռքի մեծ մատը» գուգաբանությունը նույնպես հավաստի չի կարելի համարել: Մականը գրում է, որ Ջոլտան ինքն է նշում, որ նման գուգադիպումը, որ առաջինը Մեյեն է նկատել, ամբողջովին կասկածելի է, այն է՝ «այս դեպքում հանդես է գալիս հայ-կելտական հազվադեպ գուգաբանություններից մեկը»: Մականը մերժում է այն հիմունքով, որ նախ՝ հկիմբ. *maut*-ն «ունի կեղծ որակափոխություն (*мутація*)», երկրորդ՝ *մատն* ձևում, ընդհանուր կանոնին հակառակ, շնչեղի փոխարեն առկա է պարզատամնային խուլ հնչյուն: Այս վերջինի դեպքում էլ Մականը տողատակում գրում է հետևյալը. «Հ. Աճառյանն իր «Հայերեն արմատական բառարան»-ում (հհ. 1-7, Երևան, 1928-1935) ջանում է փրկել Ա. Մեյեի տվյալ գուգադրությունը՝ մատնացույց անելով առ այն, որ որոշ դեպքերում *ն*-ին նախորդող դիրքում սպասելի շնչեղ *թ*-ի փոխարեն հանդես է գալիս *տ* պարզ խուլ բաղաձայն» (հ. 4, էջ 871 և հջ.)³:

Հետագայում Ջահուկյանը չի անդրադարձնում այս դիտողությանը, այլ հետևում է Աճառյանի հայտնած տեսակետին՝ տալով հետևյալ ձևակերպումը. «*Մատն*-ի մեջ **-t*-ի արտացոլումը որպես *-տ* բացատրվում է *-ն*-ի հարևանությամբ. հմմտ. *ակն* [ՀԱԲ, 3, 270]»⁴: Իսկ ավելի ուշ գրում է, որ «**t*-ն *ն*-ի մոտ մնացել է *տ*, ինչպես **k*-ն *ակն* բառում չի շնչեղացել). համեմատվում է հ.կիմբ. *maut*, ն.կիմբ. *bawd*, մ.բոետ. *meut* (< *mō-to) «բութ մատ» բառերի հետ, որոնք կասկածով հասկացվում են *mō- «չափ» արմատին (որպես չափ):- Աճ. ՀԱԲ, 3, 270»⁵:

Ողորկ, լերկ «հարթ, հավասար, մերկ» - հիռլ. *lerg* «հավասար» գուգադրումը առաջարկել է Է. Լիդենը, որը ժամանակին ընդունվել է Յ. Պոկոռնու, իսկ ավելի ուշ՝ Հ. Աճառյանի և Գ. Ջահուկյանի կողմից, թեև այն անընդունելի է եղել Հ.

¹ Հմմտ. Մ. Կ. *Հաննեյան*, Մարմնի մասերի անվանումների տարածքային նկարագիրը հայերենում // «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», էջ 145, այլև 156:

² Վ. Գ. *Համբարձումյան*, Հայերենի բառաքննական և ստուգաբանական ուսումնասիրություններ, էջ 111-112:

³ Զ. Ա. *Մակաբ*, նշվ. աշխ., էջ 56:

⁴ Գ. Բ. *Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 180:

⁵ Գ. Բ. *Ջահուկյան*, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 514:

Պետերսոնի համար: Աճառյանը հայ. *ողորկ*-ը հանգեցնում է հ.-ե. *lorgu-, իսկ *լերկ*-ը՝ *lergu- արմատին, ընդ որում՝ իբրև բացառյալ (էքսկլյուզիվ), այսինքն՝ միայն հայերենի և կելտական լեզուների տվյալներով հաստատվող զուգաբանություն: Պետերսոնը *ողորկ*-ի համար ընդունում է Լիդենի ստուգաբանությունը, իսկ *լերկ*-ի դեպքում կարծում է, թե այն *մերկ*-ի հետ ռիթմական համահնչության հետևանքով առաջացած կազմություն է: Եվ Մակաևը, հիմնվելով Պետերսոնի հիշյալ կարծիքի վրա, գրում է, թե «տվյալ զուգադրությունն ամբողջովին կասկածելի է»¹ :

Մուխ «ծուխ, մուխ» - հիռլ. much «ծուխ» զուգահեռը նույնպես մերժում է Մակաևը՝ հիմք ընդունելով Պոկոռնու այն կարծիքը, որ հայ. *մուխ*-ը, կելտականից բացի, զուգահեռներ ունի նաև հունարենում, գերմանականում, (հավանաբար նաև բալթյան և արևելասլավոնական լեզուներում), այլև հնչույթային մակարդակում շարժական *ս*-ի (հմմտ. հուն. smucho «մարմրում եմ», հանգլ. smeocan, «ծխել, ծուխ արձակել», լիտվ. smaugti «շնչահեղձ լինել»), երկու լեզուներում առանց *ս*-ի (հմմտ. հայ. *մուխ*, հիռլ. much) լինելը, որ նա՛ն Ջոլտան է նշում, դեռևս ոչինչ չի նշանակում. հնդեվրոպական *sm : *m հարաբերակցությունը չեզոքացել է հոգուտ *ւ*-ի հայերենում:

Ավելացնենք, որ հայ. *մուխ*-ի հետ համեմատելի են նաև իռլ. much «ծուխ», վալլ. mwg, կոռն. mok, բրետ. moug, mog «կրակ», maged «կրակ» ձևերը: Ի դեպ, Մակաևը մերժում է Ջոլտայի կարծիքը նաև այն նկատառումով, որ միայն հայերենում և կելտականում է հե.*kh > հայ. *խ*, կելտ. ch (*smuekh > հայ. *մուխ*, կելտ. much)՝ առարկելով նաև Պեդերսենին, որը ժամանակին ցույց էր տվել, որ գերմանականում ունենք հետնալեզվային ձայնեզ *g* (հմմտ. *smeug, սաքս. smugan), և դա, իրոք, տեղին չէ, որովհետև Պեդերսենն ամենայն հավանականությամբ պիտի նկատի ունեցած լինի նաև այն, որ կելտական լեզուներից, օրինակ, բրետոներենում ևս ունենք հե. *kh > *g* արտացոլում (տե՛ս վերը):

Մեղ(ք) «մեղք, մեղանչելը» - միռլ. mell «մեղք», mellaim «խաբում եմ, կեղծում եմ» զուգադրությունը ևս չի ընդունում Մակաևը՝ համարելով այն «զուրկ ամեն մի հիմքից», որովհետև կարծում է, որ զուգահեռներ կան նաև իրանական, գերմանական և բալթյան լեզուներում: Թե՛ Մակաևը և թե՛ Ջոլտան ելնում են Պոկոռնու բառարանի տվյալներից, սակայն այն տարբերությամբ, որ Ջոլտան, ինչպես որ Պոկոռնին, բալթիկ-կելտական համապատասխանության համար ենթադրում է իլլիրականի առկայություն՝ որպես միջնորդի, ապա հայերենի դեպ-

¹ Յ. Ա. Макаев, նշվ. աշխ., էջ 59 :

քում էլ կարելի է ընդունել իլլիրա-թրակյան միջնորդավորության հնարավորություն:

Ոյծ «սառը» - հիռլ. ocht, uacht «սառը, ցուրտ» առնչության դեպքում ևս, ըստ Մականի, Ջոլտան դիմում է իլլիրերենի հնարավոր միջնորդավորությանը, որը դարձյալ մերժելի է, քանի որ հաստատված է, որ հայ. *ոյծ*-ը ծագում է հե. *eug' - / *oug' - տարբերակային արմատից:

Իբրև վերն ասվածի ամփոփում՝ կարելի է նշել հետևյալը:

ա) Հայ. *դուրզն* բառին պետք է ավելացնել հայ. *դրոզ* «սայլ, մի տեսակ երկանիվ փոխադրամիջոց» :

բ) Հայերեն հետնալեզվային ձայնեղին համապատասխանում է ձայնեղ բաղաձայն՝ *կ/գ*, շրթնային ձայնեղին նույնպիսի ձայնեղ՝ *բ/պ*. *դ/դ*, իսկ հպաշփական խուլին՝ սովորական խուլ՝ *ծ/տ* և այլն:

գ) Մականը կարծում է, որ հայերենի և կելտական լեզուների միջև առնչություն հնարավոր է, եթե նկատի առնենք հայերի և գաղատների շփումները Փոքր Ասիայում և Բալկանյան թերակղզում, որը բացառվում է, քանի որ այլ բան են ասում հնդեվրոպական լեզուների նախնական բնակության վայրի վերաբերյալ վերջին տասնամյակներին հայտնված տեսության տվյալները:

դ) Հայ-կելտական բառային գուգաբանությունները քանակով ավելին են, քան որ առանձնացվում են Ջոլտայի կողմից և քննության առնվում Մականի հիշյալ աշխատանքում:

Ամփոփենք, որ հայերենի և հնդեվրոպական մյուս լեզուների, տվյալ դեպքում՝ հայ-կելտական առնչությունների հարցը արդի համեմատական լեզվաբանության առանցքային հարցերից է՝ թե՛ ծագումնային ընդհանրության և թե՛ տիպաբանական հավաստիության (վերիֆիկացիայի) տեսանկյունից:

4. Հետագայում հայերենի և հնդեվրոպական մյուս լեզուների բառային գուգաբանությունների հարցը դառնում է հատուկ ուսումնասիրության առարկա Գ. Ջահուկյանի աշխատություններում: Նկատենք, որ նախ՝ Հ. Աճառյանի ցանկի, նաև Յու. Պոկոռնու բառարանի, այլև կողմնակի աղբյուրների տվյալների վերաբերյալ Գ. Ջահուկյանը կատարում է մի շարք կարևոր ճշգրտումներ և լրացումներ, ըստ այդմ՝ ներկայացնում նոր ցանկ, այնուհետև՝ Կ. Դ. Բաքի բառարանի օրինակով՝ կատարում է բառային միավորների իմաստային (թեմա-

տիկ) դասակարգում, ավելացնում նոր խումբ («դերանվանական և սպասարկու բառեր ու մասնիկներ»)¹:

Նախ, բառային զուգաբանությունների աղյուսակը կազմված է բոլորովին նոր՝ «հնչյունական և քերականական աղյուսակների համար ընդունված ձևով», այնուհետև նշվում է առարկություն Աճառյանի կազմած աղյուսակի վերաբերյալ՝ գտնելով, որ նրանում (ըստ իր ձևակերպման)՝ «չկան բառերի և արմատների առանձնացման որոշակի սկզբունքներ», «ցեղակից լեզուներից բերված զուգահեռները միշտ չէ, որ անհրաժեշտ գաղափար են տալիս հայերեն բառերի հետ դրանց ունեցած մերձավորության աստիճանի մասին», «աղյուսակն ինքնին ճշգրիտ գաղափար չի տալիս զուգադիպումների քանակի մասին», «բառացանկերն ունեն ճշտման և լրացման կարիք՝ ստուգաբանական նոր հետազոտությունների արդյունքներով, այդ թվում՝ բարբառային տվյալներով»²: Առավել տեղին է նկատառումներից վերջինը, մանավանդ՝ երևույթի ավելի ամբողջական ուսումնասիրության տեսանկյունից:

Այնուհետև, Ջահուկյանը նշում է այն սկզբունքները, որոնք ընկած են բառային զուգաբանությունների աղյուսակի կազմման հիմքում: Դրանք ունեն առանցքային նշանակություն ոչ միայն առհասարակ, այլև մեզ հետաքրքրող հարցի պարզաբանման տեսակետից: Այդ առումով կարելի է նշել հետևյալը:

ա) Ջահուկյանի ցանկն ընդգրկում է Պակոռնու և Աճառյանի բառարաններից դուրս մնացած, ինչպես նաև հետագայում տարբեր ուսումնասիրողների կողմից քննության առնված հայերեն բառեր:

բ) Ցանկում մեծ տեղ է տրվում հայերեն բարբառային միավորներին:

գ) Ի տարբերություն Աճառյանի ցանկի՝ հայերենի և հնդեվրոպական մյուս լեզուների միջև «զուգաբանությունները գնահատվում են ըստ մերձավորության աստիճանի». դրանց մեծ մասը ցանկում ունի պլուս (+), մնացած մասը պլուս-մինուս (±) կամ պլուս-հարցական (+?) նշան: Եվ ըստ այդմ էլ առանձնանում է երեք խումբ:

¹ G. B. Djahukian, On the position of Armenian in the Indo-European Languages (on the areal characteristics of the Armenian Language) // "First International Conference on Armenian Linguistics: Proceedings", New York, 1980: Г. Б. Джаукян, Опыт семантической классификации и ареального распределения индоевропейской лексики армянского языка // Г. Б. Джаукян, Л. А. Сараджева, Ц. Р. Арутюнян, Очерки сравнительной лексикологии армянского языка, էջ 5-116: Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 105-204:

² Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 108:

դ) Ցանկում մինուս (-) է գնահատված բացակա զուգաբանությունը՝ հետևյալ հիմունքով. «... հայերենին զուգահեռ բառամիավորների բացակայությունը կենդանի ներկայացուցիչներ ունեցող լեզվախմբերում բոլոր դեպքերում նշվում է մինուսով (-) [*միհնուս*-ի ավելացումը - Վ.Ն.], միայն մեռած լեզուներով ներկայացվածներում՝ առանց որևէ նշանի. այս դեպքում նկատի է առնվում, որ կարելի է հավաստիորեն խոսել զուգահեռ միավորների ոչ թե բացակայության, այլ վկայված չլինելու մասին. իհարկե, այսպիսի նշանակումը պայմանականություն ունի, եթե նկատի առնենք, որ կենդանի լեզուների վերաբերյալ մեր տվյալները ևս լրիվ լինել չեն կարող, և որ գրավոր ուշ ավանդում ունեցող լեզուներում սկզբնական շատ բառաձևեր կարող են կորած լինել»¹:

Մտորել բերում ենք Աճառյանի կազմած ցանկի այն մասը, որը վերաբերում է հայերենին և կելտական լեզուներին, և որն առնված է Ջահուկյանի ցանկի մեջ: Այլ կերպ ասած՝ բացառում ենք այն միավորները, որոնք վերջինիս մեջ բերվում են մինուս (-) նշանով: Կարելի է ենթադրել, որ Ջահուկյանը, հավանաբար, հաշվի է առնում այս բնագավառում գիտության նոր ձեռքբերումները, նկատի ունենում իր ուսումնասիրությունների տվյալները, այլև դրանց որոշ մասի, ըստ իր կարծիքի, ոչ հավաստի լինելը:

Մենք ևս, ըստ հնարավորին, դրանք համեմատում ենք ցեղակից լեզուներում առկա ձևերի հետ և նշում նախալեզվի համար վերականգնվող այն ձևերը, որոնք առաջարկվում են հատկապես վերջին ժամանակներս երևան եկած նման աշխատություններում (Ջահուկյանի ցանկում կելտական ձևերը չեն նշվում, տալիս ենք կողմնակի աղբյուրների հիման վրա):

ա. Չուգաբանություններ, որոնք ցանկում ունեն այլուս (+) նշանը, այսինքն՝ ներկայացնում են «համեմատաբար ակնհայտ, կազմությամբ բացահայտորեն համընկնող և իմաստային առումով նույնական կամ մերձավոր ... զուգահեռները»².

- ածեւ* (*յ-ածիւ*) «բերել» - հիռլ. *aig* (< հե. **ag'*-),
- ամբ(ողջ)* - կելտ. (*imb*)- (< հե. **ambhi*-),
- ամիս* - հիռլ. *mis* (< հե. **menot*, **mēnesos*),
- ամպ* - հիռլ. *nem* [< հե. **enebh*- (?), **embh*-],
- ամպրոպ* - հիռլ. *inrim* [< հե. **enebh*-(?), **embh*-],
- այգի* - հիռլ. (*eo*) (< հե. **ei*-),

¹ Նույն տեղում, էջ 110:

² Նույն տեղում:

այլ (աղաւաղ) - հիւնլ. aile (< հե. *al-),
(ան)-դունդ - հիւնլ. bond [< հե. *bhudh-m(e)n, *bhudh-mo, *bhudh-no, *bhundho-]¹,
անիծ - հիւնլ. sned (< հե. *knid-, *k'nid-),
անձուկ - հիւնլ. (cum)ung (< հե. *ang'h-),
անուն - հիւնլ. ainm [< հե. *(e-)n(o)mn],
առեւծ / առիւծ - հիւնլ. rucht (< հե. *reu-),
ատաղձ - հիւնլ. del (< հե. *del-),
ատեան - հիւնլ. saidim (< հե. *sed-),
արգահատիս, արգ(անդ) - կիւմր. arffed [< հե. *ark^u-(?)],
արջ - հիւնլ. art (< հե. *r̥k' -þo-s-),
արօր - հիւնլ. arathar [< հե. *ar(ə)-],
ա-քաղ-աղ (բրբ. ա-քլ-ար) - հիւնլ. cailech (< հե. *kel-),
բեկանեւ - հիւնլ. boingim [< հե. *bh(e)ng-],
բեր, -ոյ (-ի), բեր-րի - հիւնլ. berim (< հե. *bher-),
բերան - հիւնլ. bern (< հե. *bher-),
բոբջակ, պոպջակ - հիւնլ. bolach (< հե. *bhul // *bul),
բոլոր (< բոլ-որ) - հիւնլ. bolach (< հե. *bhel-),
բող (բող-իկ, բող-բոջ, բող-կ), բոլուկ «խոզերի խումբ» (բրբո.), *բողկուկ*
 «թթու դրած՝ մի ուտելի բոլս» (բրբո.) - հիւնլ. blath (< հե. *bhel-),
բուծ - հիւնլ. bān (< հե. *bhau-, *bhu-),
բուծ, բուտ - հիւնլ. bocc (< հե. *bhug'o-s),
գայլ «գայլ (կենդանի)» - հիւնլ. (fael) (< հե. *uai-),
գարուն - կիւմր. guiannuin [< հե. *uesr-, (սեռ. հոլ.) *ues-n-es},
գեղ, գեղոյ, գեղ(եղիկ) - կիւմր. gweled (< հե. *uel-),
գեղձ «իղձ, փափազ» - կոռն. guell (< հե. *uel-),
գերան - բրեւտ. gwern «լաստենի», միւլ. fern «լաստենի», «կայմ», հկոռն.
 guern «կայմ», guern-en «բարտի» (< հե. *uer-ɣnā- «գերան», «բալկա», «կայմ»),
գէտ, գիտ-եւ (գան-գիտ-ել, գիտ-ուն, առ. ե-գիտ) - հիւնլ. ro-fetar [< հե.
 *u(e)idi-],
գուն «ջանք» (հմնտ. *գուն- / ջան-ք*) - հիւնլ. fine (< հե. *uen-),
դա (այդ, դոյն, աւաղիկ) - հիւնլ. - d (< հե. *to-, *tā-),

¹ Հմնտ. Վ. Գ. Համբարձումյան, նշվ. աշխ., էջ 139-140:

դայլ, դալ «կաթնախեթ» - հիւնլ. del [< հե. *dhē(i)-],
դեղ (դեղք, դեղին, դեղձ, դեղձան, դեղձն) - վիւնլ. deil (< հե. *dhāl-, *dhel-),
դի, դիակ - հիւնլ. dith (< հե. *dheu-),
դիւտ - հիւնլ. dinim [< հե. *dhē(i)-],
դու - հիւնլ. tū (< հե. *tu),
դուլ - հիւնլ. dnl (< հե. *dheu-),
դուռն - հիւնլ. dorus (< հե. *dhuer-, *dhur-),
դուրզն - հիւնլ. droch (< հե. *dhregh-),
էզն - հիւնլ. ag (< հե. *agʻh-),
էլանէտ (էլուզակ, էլունդն) - գալլ. el (< հե. *el-),
էղբայր - հիւնլ. brathir (< հե. *bhráter),
էղն(իկ) - կիւր. elain (< հե. *el-),
էտ - հիւնլ. am (< հե. *es-),
էտդ, (սեռ. հոլ.) էտեղ, (տեղ, տեղի) - գալլ. sedlon (< հե. *sed-),
էրէտուն - հիւնլ. tricha (< հե. *trei-),
էրէր(իւ) - վիւնլ. tarrach (< հե. *tres-, *ters-)¹,
էրէք - հիւնլ. tri (< հե. *trei-),
էրկան - հիւնլ. breuan (< հե. *g^uer-),
էւ (էւս) - հիւնլ. iar [< հե. *(e)pi],
էօթն (< էաւթն) - հիւնլ. secht (< հե. *septm̥ -),
ընթանաւ - կիւր. hynt (< հե. *sent-),
թան [թանաւ, թանչ, թօն (< թաւն)] - հիւնլ. tām (< հե. *tā-, *tāi-, *tāu-),
թէր (ընթէր. թէրթ, թէրի) - կիւր. atar (< հե. *pet-),
թոււք - վիւնլ. tomm (< հե. *tēu-, *tēuə -),
թուր - հիւնլ. tarathar (< հե. *ter-),
թրթուր - քրեւ. kontron (< հե. *ter-),
ի (իք, ինչ, հի, իրաւ, իսն, զի, իր) - հիւնլ. cid (< հե. *k^uo- *k^ue-, *k^uu-),
ի (յ) - հիւնլ. in (< հե. *en-),
լայն - հիւնլ. lethan (< հե. *plāt-),
լերկ - հիւնլ. lerg (< հե. *lerg-),
լկիւտ - հիւնլ. legaim (< հե. *leg-),
լոյծ (լուծանէտ) - հիւնլ. lun (< հե. *leugʻ-, *leug-),
լոյս (լուսոյ) - հիւնլ. lóche (< հե. *leuk-, *leukʻ-),

¹ Աճառյանի ցանկում *էրէրաւ*:

լոյտ (*լուտ-աւ*, *լուտ-անք* «նախաստիք») - հիւնլ. *laidhim* (< հե. *leud-),
լորց-ք - գաւէլ. *loira* (< հե. *lerd-),
լուծ - կիւմր. *iau* (< հե. *լeu-),
լպիրծ, *լպիրշ*, (բրբռ.) *լպոտիլ* - կիւմր. *llyfr* (< հե. *lei-, *slei-),
լսեւ (*լուր*, *հլու*) - հիւնլ. *cloor* (< հե. k'leu-),
խանստ // *խանդ* (*խանծ*, *խանձ*, *խագ*) - բրեւտ. *condud* (< հե. *kand-),
ծան-աչեւ / *ճան-աչեւ* - հիւնլ. *gninim* (< հե. *g'en-),
կարթ - հիւնլ. *gerbach* (< հե. *ger-),
կարծր - հիւնլ. *garg* (< հե. *garəg'-),
կեղ - հիւնլ. *-balt* (< հե. *g^uel-),
կին - հիւնլ. *ben* (< հե. *g^uena),
կիւ - հիւնլ. *bi* [< հե. *g^uiu-, *g(i)eu-],
կով - հիւնլ. *bó* (< հե. *g^uou-),
կուլ, *կլանել* - հիւնլ. *gelim* (< հե. *gel-, *g^uel-),
կռունկ - կիւմր. *garan* (< հե. *ger-),
հաղ, *հեղ* - հիւնլ. *ebla* (< հե. *pel-),
հար (*հարկանել*, *հարուստ*, *զարկ*) - հիւնլ. *orgaim* (< հե. *per-),
հեղի - հիւնլ. *ire* (< հե. *per-),
հետ(ք) (*հետոյ*) - հիւնլ. *(in)ad* (< հե. *ped-),
հերկ(եւ) (?) - բրեւտ. *rec* (< հե. *per-),
հեր(ու) - հիւնլ. *hurid* (< հե. *per-),
հին - կիւմր. *hēn* [< հե. *sen(o)-],
հինգ - բրեւտ. *pemp* (< հե. *penk^ue-),
հող - հիւնլ. *animm* [< հե. *an(ə)-],
ձառ «սոգեղ, ծուռ, կոշտ» - հիւնլ. *garb* (< հե. *g'hrs),
ձիթ, *ձրեւ* - հիւնլ. *gor* (< հե. *g'her-),
մածնու - բրեւտ. *meza* (< հե. *mag'-),
մայր, *մաւր* (*մառ*, *մայրան*), (բրբռ.) *մերան*, *մորու* - հիւնլ. *mathir* (< հե. *māter),
մայրի - գալլ. *materis* (< հե. *māter),
մանր (*մանու*), *մանուկ* - հիւնլ. *menb* (< հե. *men),
մատաղ (*մատոյ-աշ*) - հիւնլ. *meldach* (< հե. *mad-),
մատն (**մաթ-ն*) - կիւմր. *maut* (< հե. *mē-),
մեղ-ք, (*մեղաց*) - հիւնլ. *mell* (< հե. *mel-),

մեղ-ը (*մեղու, -աց*) - կիւր. mel (< հէ. *meli-t),
մէջ - հիւ. medgn (< հէ. *medh-i, -io-),
միս (*մսոյ*) - հիւ. mīr (< հէ. *memso-),
մոր (*-ի, -ենի*) - հիւ. merenn (< հէ. *moro-),
մրջ-իւն (*մրջիւն*) - հիւ. moira (< հէ. *mor^ui-, *morm, *mouro-),
յետ - հիւ. (in)ad (< հէ. *ped-),
յուղ - հիւ. il (< հէ. *pol-ou- [*pel-]),
նայ - հիւ. snuath [< հէ. *snā-, *snə-(t-)],
նաւ - հիւ. nau (< հէ. *nāus-),
նիստ, նստոյ (*նստիս*) - հիւ. net (< հէ. *sed-),
նք-ոյր (*նգ-ոյր*) «նաղ» - հիւ. nithio (< հէ. *neik-),
շուն - հիւ. cú, cun (< հէ. *k'uno-, *k'un-),
ոլոք (*ոլոգ*) - հիւ. less (< հէ. *el-),
ողն - կիւր. elin (< հէ. *el-),
ողորկ - հիւ. lorg (< հէ. *lerg-),
ողորս - հիւ. arman (< հէ. *el-),
ոյծ «զով» - հիւ. òcht (< հէ. *oug-),
ոռնայ - հիւ. rūn (< հէ. *reu-),
ոսկր - կիւր. ascorn (< հէ. *ost-),
որձ (*ամ-որձի, մի-որձի*) - հիւ. uirgge (< հէ. *org'hi-),
որոճալ (?) /*որոճեմ* - կիւր. rhathu (< հէ. *rē-d-, *rōd-, հւսն. *urōd-),
(հեր)ու - հիւ. hurid [< հէ. *(per-)-ut-i],
ուլն «վիզ», *ուղուկ* - կիւր. elin (< հէ. *el-),
ուրուր - հիւ. irar (< հէ. *er-, *or-),
(պս)պանձիւ - հիւ. bunne (< հէ. *bhendh-),
պեղեմ - հիւ. belach (< հէ. *bel-),
պինդ - հիւ. bunne (< հէ. *bhendh-),
պուտ «բշտիկ» - կիւր. bothell [< հէ. *b(h)(e)u-],
պու(ղ)ց («vulva») - հիւ. ball [< հէ. *b(h)(e)u-],
պտուկ «ծիլ» - կիւր. bothell [< հէ. *b(h)(e)u-],
ջան-ք, ջան-ամ - կիւր. iās (< հէ. *iā-, *iō-),
ջեր, ջերմ - հիւ. gor «ջերմ, տաք» (< հէ. *g^uheros, *g^uher-mo),
ստեղծ-անեմ - հիւ. taile (< հէ. *stel-),
վեր, վերոյ, (ի) վեր, վերայ - գալլ. ver (< հէ. *uper-),

տասն - հիմլ. deich (< հե. *dek 'm-),
տարգալ «գդալ» - հիմլ. drocht (< հե. *deru-),
տեն «կաշի», «քոռ», *տենեւ* - կիւմր. darn (< հե. *der-),
տեսանեւ - հիմլ. derc (< հե. *derk ' -),
տիգ - հիմլ. dega (< հե. *deig 'h-),
տիղմ, *տիլ* (բրբռ.) - բրեւտ. staot (< հե. *del-),
տիւ (*տի*) - կիւմր. diw (< հե. *dei-),
տոռ - բրեւտ. staot (< հե. *del-),
տոռն «(սանդի) թակիչ՝ ծեծիչ» - հիմլ. drochta (< հե. *deru-),
տրաւ «պինդ» - կիւմր. dūr (< հե. *deru-),
ց(?) - հիմլ. ad (< հե. *ab-),
ցիւտ, *ցտեւ* - բրեւտ. skeja (< հե. *skei-),
փայլ (*փաղփաղիւ*, *փողփողեւ*) - միմլ. lainn [< հե. *(s)p(h)el-],
փայծաղն (**պայծ-աղն*) - հիմլ. selg [< հե. *sp^[h]elg 'h- (en)],
փեղկ - կիւմր. fflochen [< հե. *(s)p(h)el-],
քակոր - միմլ. cacc (< հե. *kakka-),
քաղ, *քաղեւ* - կիւմր. chwalu {< հե. *(s)kel-},
քար, (եգ. սեռ.) *քարի*, (հոգն. ուղղ.) *քարինք* - հիմլ. carn (< հե. *kar-),
քիւ, *քիւաց* - հիմլ. cūil [< հե. *(s)keu-],
քոյր (սեռ. հոլ.) *քեռ* - հիմլ. siur (< հե. *s^uesor-),
քուք, *քուքոյ* «ոլք» - հիմլ. cwyn (< հե. *kāu-, *kēu-),
քսան (**գիսան*) - հիմլ. fiche (< հե. *uī-k 'm̄t-ī),
օգնել, *օգուտ* (*աւգ-նել*, *աւգ-ուտ*) - կիւմր. awyr (< հե. *au-),
օղ (*աւղ*) «կոշիկ» - հիմլ. fuan(?) [< հե. *au- (*eu-)],
օծ(անել) (*աւծանել*) - հիմլ. imb (< հե. *ong^u):

բ. Չուգաբանություններ, որոնք ցանկում ունեն պլուրալ-միմլուս (±) նշանը, այսինքն՝ ներկայացնում են «ոչ այնքան բացահայտ, կազմությամբ մասնակիորեն համընկնող և իմաստով զգալիորեն շեղվող գուգահեռները»¹:

աղքատ - հիմլ. liach (< հե. *leig/k),
բլուր (< *բլ-ուր*) - կիւմր. bal (< հե. *bhel-),
լեզու - հիմլ. tenga (< հե. *dng 'hu-),
լիքք - կիւմր. llyfl (< հե. *lei-, *slei-),
խուղ / հիւղ - հիմլ. cūil [< հե. *(s)keu-],

¹ Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 110 (նաև էջ 92):

կորկոս (?) - հիբլ. gro [< հե. *greu-, *ghreu-d (?)],
հալ «թռչուն» - հիբլ. aoi (< հե. *auei-),
հալ «պապ» - հիբլ. haue (< հե. *aʒo-s),
մա-մուլ - հիբլ. melim (< հե. *mel-),
մեղ-կ, (*մեղ-մ*) - հիբլ. meldach (< հե. *mel-),
մոյթ, *մոյթի* - հիբլ. methos (< հե. *mei-),
որդի - հիբլ. erthyl (< հե. *per-),
ուր (*ուրումն*, *ուրեմն*, *ուրեք*, *հան-ուր*) - կիւր. cwi (< հե. *k^uo-, *k^ue-, *k^uu-),
սագ - կիւր. cuan (< հե. *k^ʰāu-, *k^ʰē u-),
սլ-աք - հիբլ. cuit (< հե. *k^ʰ u-),
տոբ - հիբլ. cūa (< հե. *k^ʰ ē u-),
քարք (*քարքի*) - հիբլ. cerb [< հե. * (s)ker-],
քուն, *-ոյ* (*քունք*) - հիբլ. súan (< հե. *sʒop-),

դ. Որոշ զուգաբանություններ ցանկում կրում են պլուս-հարցական (+?) կամ (պլուս-մինուս)-հարցական (±?) առանց կելտական զուգահեռների նշանակման.

ագանիս «գիշերել» - հիբլ. fuan (?) (< հե. *au-),
աղանձ - հիբլ. lann (< հե. *al),
այրեմ (*գայրանամ*) - հիբլ. āith (< հե. *āter-),
արծաթ - հիբլ. argat (< հե. *arg^ʰoto-),
ան (?) - հիբլ. āne (< հե. *op-no),
գտ-անեմ - հիբլ. finnaim (< հե. *ʒind-],
լեգ (*լիզանեմ*) - հիբլ. ligim [< հե. *(s)lnig^ʰ h],
լուց (*լուց-անեմ*) - հիբլ. luach-te (< հե. *leuk-sk^ʰ-),
հայր - հիբլ. athir (< հե. *pətēer-),
մուխ, *միտոյ*, *միս-սլ* - հիբլ. múch [< հե. *(s)meukh-],
ոռջ - կիւր. holl [< հե. *solʒio-(?)],
փեղկ - կիւր. fflochen (< հե. *phel-g-):

դ. Այնուհետև, չ. Աճառյանի ցանկում բերված մի շարք զուգաբանություններ, ինչպես վերը նշել ենք, Գ. Ջահուկյանի (աղյուսակ)-ցանկում նշանակվում են մինուս (-) նշանով, որը պետք է հասկանալ այն իմաստով, որ նկատի է առն-

¹ Ցանկում 6 բառ բերվում է մինուս-հարցականով (-?). 4-ի համար կարելի է նշել կելտական զուգահեռ. *գող* (*գող-եմ*) - հիբլ. fell (< հե. *ʒol), *լուսան* - հիբլ. lug (< հե. *leuk^o), *կեք* - կիւր. breuad (< հե. *g^uer-), *վեց* - հիբլ. sé (< հե. *ksʒek^os):

վում «հայերենի հետ ունեցած տարբերությունը (հակադրությունը)» (թվով՝ 157 բառ).

ազանիլ «հազնել» - կելտ. *fuan* (?) (< հե. *eu-),
ալիք «(սպիտակ) մազ» - կելտ. *liath* (< հե. *pel-),
ականջ (< ունկն) - կելտ. *au, o* (< հե. *ōus-, *us-)¹,
աղ (*աղծ, աղտ*) - կելտ. *salann* (< հե. *sal-),
աղանձ (?) - կելտ. *lann* (< հե. *al-),
աղկաղկ - կելտ. *elc* (< հե. *elg-),
ամ (*ամիկ*) - կելտ. *sam* (< հե. *sem-),
ամէն - կելտ. *samain* (< հե. *smija),
այծ - կելտ. *agallaid* (< հե. *aig'-),
այտ (*այտնում*) - կելտ. *óil* (< հե. *oid-, *i-n-d-),
այր (*արահետ, արու, արի*) - կելտ. *nert* [< հե. *nar-, այլն *ōner- (?)],
ար (նիսդ.) - կելտ. *ar* (< հե. *per-),
առագաստ - կելտ. *fuan* (?) (< հե. *eu-),
առաստաղ - կելտ. *tailc* [< հե. *stel(ə)-],
առոզանել / առու - կելտ. *sruth* (< հե. *sreu-),
ասել - կելտ. *ai* (< հե. *eg'-),
ասեղն - բրետ. *ebil* (< հե. *ak'-, *ok'-),
աստղ - կոռն. *seren* (< հե. *ster-),
արբ - կելտ. *sруб* (< հե. *sr̥bh- / *serbn-),
արգել - կելտ. *aircthe* (< հե. *arek-),
ատասուք - բրետ. *dacrou* (< հե. *dak'ru-),
աւն «ինչք. ունեցվածք» - կելտ. *āne* [< հե. *op- (?)],
բալ «մեզ, մշուշ» - կելտ. *ball* (< հե. *bhel-),
բահ / բարհ - կելտ. *bern* (< հե. *bher)²,
բառնալ (*բարձ, բարձր, բերձ*) - կիմր. *bry* (< հե. *bhereg'h-),

¹ Ըստ Ջահուկյանի՝ *ունկն*, իսկ *ականջ*-ը նշվում է հարցականով՝ բառի հնդեվրոպական ծագում ունենալու դեպքում նմանությունը արևելակովկասյանի հետ համարելով պատահական: *Г. Б. Джаукян*, նշվ. աշխ., էջ 14, 92: *Գ. Բ. Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 142, 209, 611:

² Ըստ Ջահուկյանի՝ «*բահ* (*բարհ*) բառը ամենայն հավանականությամբ իրանական ծագում ունի և արտացոլում է հյուս. իրան. -rt - > (r)h - անցումը», այնինչ՝ Աճառյանը համարում էր բնիկ (*Գ. Բ. Ջահուկյան*, նշվ. աշխ., էջ 160: *Հ. Աճառյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, I մաս, էջ 40):

բիր - կելլւ. bern (< հե. *bher-),
բոյս - կելլւ. buith (< հե. *bheu-),
բորենի - կիւմբ. berwi (< հե. *bher-),
բոց-կոռն. bofer (< հե. *bhok'-),
բալար - կելլւ. fillim [< հե. *uel(ə)-],
բաղել - կելլւ. fell (< հե. *uel-),
բաղձն - կելլւ. fell [< հե. *uel(ə)-],
բալ -կելլւ. fael (< հե. **ual-),
բելուլ - կելլւ. fillim (< հե. *uelə-),
բեղձ «բաղեղ» - կելլւ. fillim (< հե. *uelə-),
բեղձ «իղձ» - կոռն. guell (< հե. *uel-),
բեղմն - կիւմբ. gwlan (< հե. *uel-),
բետ «ջուր» - կելլւ. usca [< հե. *au(c)-, *au-],
զիլ (*զլ-ոբ*, *զլ-ան*) - կիւմբ. olwyn (< հե. *uelə-),
զիշեր -կելլւ. fescor (< հե. *ues-),
զոդ - կելլւ. fell (< հե. *uel-),
զոյ [<զո-յ] - կելլւ. foss (< հե. *ues-),
դալ-ար / *դալ-ուկն* - կելլւ. deil (< հե. *dhāl-, *dhel-),
դաղձն -միւմբ. (*dhal-dhi- (?)) (< հե. *dhāl-, *dhel-),
դեղնիլ - միւմբ. dumacha (< հե. *dheu-),
դէզ -կելլւ. digen (< հե. *dheig'h-),
դնել (*ընտիր*) - կելլւ. dede (< հե. *dhe-),
եկ(ն) -միւմբ. beim (< հե. *g^uā-, *g^uem-)¹,
եղուկ (*եղկ-եւ*) - կելլւ. lucht (< հե. leug'-, *leug-)²,
եղունգն - կելլւ. ingen [< հե. *on(o)gh-, *ongh-li-],
երա(խայրի) - կելլւ. re (< հե. *per-),
երես-կելլւ. (rich) (< հե. *prep-),
երնիլ - կելլւ. richt (< հե. *prep-),
երի - գալլ. are- (< հե. *rēito-, *rēiti-),
երկ-այն (*երկ - ար*) - կելլւ. doe (< հե. *deu-),
երկան - կելլւ. breuan (< հե. *g^uer-),

¹ Կելլւ. b - հայ. կ (<*g^u). հմմտ, հայ. կեանք - հուն. βίος:

² Ջահուկյանը հայ. ձևը դնում է հարցականով, կելլականի հետ համեմատությունը, թերևս, փարատի այդ հարցականը:

երկն (*երկնչեղ*) - կելլւ. dōel (< հե. *d^hei-),
երկու (*կրկին*) - կելլւ. dāu (< հե. *d^huei-),
էշ - կելլւ. ech (< հե. *ek 'yo-s),
ընթեռնուլ - կելլւ. torran (< հե. *tor-),
թան (*թանալ, թանչ, թօն < *թաւն*) - կելլւ. tām (< հե. **tā-, *tāi-),
թանձր - կելլւ. técht (< հե. *t' ŋs-u-)¹,
թառաւ (*թարշաւ*) - կելլւ. tirim (< հե. *ers-),
թարախ (?) - կիւր. trwnc [< հե. *(s)ter-],
թաւ - կիւր. tyfu (*təu- (< հե. *tēu-, *teuə-, *tuō-),
թաքչիլ - կելլւ. tóeb (< հե. *pet-),
թեղի - վիւր. teile [< հե. *ptel(e)lā-],
թեքել - վիւր. tal (< հե. *tek-, tek ' -),
թրիք (?) - բրեւ. stroňk (< հե. *tā-, tai-, tau-),
ինն - կելլւ. nōi [< հե. *(e)neu-],
լալ - վիւր. lēn (< հե. *lā-),
լիք (*լքանել*) - կելլւ. lēicim (< հե. *leik^h-),
լոգանալ - կելլւ. lōathar (< հե. *lou-, *louə-),
լուանալ - կելլւ. luac (< հե. *pleu-),
լուռ - կելլւ. clunim (< հե. *k 'leu-),
լուսան - կելլւ. lug (< հե. *leuk-)²,
խոյլ (բրբռ. *խիլթ*) - կելլւ. cūl (< հե. *kūlā-),
ծան-աչեւ / ճան-աչեւ - հիւր. gninim (< հե. *gen-),
ծին (*ծնանիլ, ծնեքել*) - կելլւ. gein (< հե. *g 'en-),
ծունգ/կն (*ծունր*) - կիւր. gen (< հե. *g 'eni-),
կեալ - կելլւ. biu (* < հե. *g^hei-),
կեր, կուր (*ընկեր*) - կիւր. bieuad (< հե. *g^her-)³,
կոյ, կու - կելլւ. budr (< հե. *g^hou-, g^hu-),

¹ Հմմտ. Վ. Գ. Համբարձումյան, Ակնարկներ հայոց լեզվի համեմատական բառագիտության, պրակ 1, էջ 52-55: V. G. Hambardzumyan, Armenian and Indo-European: Essays on Comparative Lexicology of the Armenian Language (Comparative-typological variability). էջ 117-120:

² Աղյուսակում՝ միևնու-հարցականով (-?): Դ. Բ. Ժաուկյան, նշվ. աշխ., էջ 83: Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 136:

³ Աղյուսակում՝ միևնու-հարցականով (-?): Դ. Բ. Ժաուկյան, նշվ. աշխ., էջ 72: Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 129:

հասանել - կելլւոյ. do-icim (< հէ. *enek'-),
հարսն / հարց (հարց-անեւ) - կելլւոյ. -arc (< հէ. *perk'-),
հացի - կելլւոյ. huinnius (< հէ. *ōs-, *os-k-),
հեծ-անել - կելլւոյ. saidim (< հէ. *sed-),
հոյ(ակասայ) բրեւոյ. ozech (< հէ. *poti-s),
հոււ - կելլւոյ. om (< հէ. *om-),
հուն - կելլւոյ. ēs (< հէ. *pent-),
հուր - կելլւոյ. ūr (?) (< հէ. *peuōr-, *pūr-),
ձւեռն - կելլւոյ. gam (< հէ. *gēhei-),
մալել (մլմլել) - կելլւոյ. melin (< հէ. *mel-),
մարի - կիւր. merch (< հէ. *merio-),
մեծ - կելլւոյ. maige [< հէ. *meg'(h)-],
մեռանիլ - կելլւոյ. marb (< հէ. *mer-),
մերկ - կելլւոյ. noche (< հէ. *nog^u-),
մի «մեկ» (մէ-ն, միայ-ն, միմեա-նք, մեւա/իւս) - կելլւոյ. samail (< հէ. *sem-),
միս - կելլւոյ. mīr (< հէ. *mēmso),
միտք - կելլւոյ. midiur (< հէ. *med-),
մնայ - կելլւոյ. ainmne (< հէ. *men),
մուր (մուր-ճ, մր-ուր, մր-րիկ) - միւր. mūr (< հէ. *meu-),
մուրկ, (բրբոյ.) մրկել - կելլւոյ. múch [< հէ. *(s)meukh-, *(s)meugh-],
*մօրուք (*մաւրուք)* - կելլւոյ. smeck (< հէ. *smek-),
յագեանայ - կելլւոյ. sāith (< հէ. *sā-),
յատակ - կելլւոյ. in-ad- (< հէ. *ped-)¹,
յեռու - կելլւոյ. sreth (< հէ. *ser-),
յետ (տե'ս հետ) - կելլւոյ. (< հէ. *ped-),
յիւն - կելլւոյ. cōica (< հէ. *penk^u-),
յիլ - կելլւոյ. lia (< հէ. *pel-),
(յ)աւր, (զ-աւր) - կելլւոյ. fuan (?) (< հէ. *au-, *eui-),
նոր - կելլւոյ. nue (< հէ. *neuos-),
ն(վ) (ն-մն, ն-ր, ն-ք) - կելլւոյ. co-te (< հէ. *k^uo-, *k^ue-, *k^u-),
նորդ(անաս) «լաց (լինել)», (բրբոյ.) ուլուլայ «որբայ» - կելլւոյ. ulach (< հէ. *el-),
նորք(ել) - կելլւոյ. -tluch (< հէ. *el-),

¹ Արդուսակում' հարցականով (?): *Գ. Բ. Джаукян*, նշվ. աշխ., էջ 92: *Գ. Բ. Ջահուկյան*, նշվ. աշխ., էջ 142:

n. («anus») - կելլւ. *err* (< հե. *ers-, *orso-s),
նսն - կելլւ. (in)ad (< հե. *ped-),
որբ - կելլւ. *orbe* (< հե. *or-bho-),
որոպայն - կիւմր. *cri* (< հե. *oreu-, *breu-),
ութ - կելլւ. *ocht* [< հե. *ok'tō(u)],
ունկն - կելլւ. *au, ō* (< հե. *ōus-, *us-),
ուսել - կիւմր. *esu* (< հե. *ed-),
պալ-ար - կելլւ. *ad-bal* (< հե. *bol-),
պ(ն)լոկել (բրբռ.) - կելլւ. *bolach* [< հե. *leup-, *-b(h)-]¹,
ջեր - կելլւ. *gor* (< հե. *g^uher-),
ջին (ջնել) - կելլւ. *gonim* [< հե. *g^uhen(ə)-],
նունգն(?) - կելլւ. *srōn* (< հե. *srenk-),
u-w (այ-u, u-ոյն, u-u-տ, u-u-u-իկ) - կելլւ. *ce* (< հե. *k'o-, *k'e-, *k'ei-),
սան «սնած (զավակ)» - կելլւ. *sine* (< հե. *spen-),
սար - բրեւտ. *kern* (< հե. *k'er-),
սէր (սի-րել) - կելլւ. *cōim* (< հե. *k'ei-),
սիրտ - կելլւ. *cride* (< հե. *k'erd-),
սկեսուր - կիւմր. *chwegr* (< հե. *s^uek'ru-),
սուն «սնված» (*սնանիկ, սնեմ, սին, սան*) - կելլւ. *sine* (< հե. *speno-),
սուր (սլուր) - կելլւ. *cath* (< հե. *k'ei-),
սուրբ (սպրիկ) - կելլւ. *cuanna* (< հե. *k'eu-),
սպանակ - կելլւ. *seir* [< հե. *(s)p(h)er-],
ստանակ - կելլւ. *cono-snaim* (< հե. *stā-),
ստինք - կելլւ. *sine* (< հե. *stēno-),
վեց - կելլւ. *sé* [< հե. *(k')s^uek's],
տալ «հանձնել» - կելլւ. *dān* (< հե. *do-),
տնել - կելլւ. *doe* (< հե. *deu-),
տոկ (տոկ-ալ) «տնելը. տնողություն» - կելլւ. *doe* (< հե. *deu-),
տող (տող-ուք) «(ուղիղ) շարք» - բրեւտ. *staot* (< հե. *del-)²,
ցախ - կիւմր. *cainc* (< հե. *k'āk-, *k'ākā-),

¹ Տե՛ս *Գ. Բ. Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 136, 178:

² Աղյուսակում՝ հարցականով (?), որ թերևս տեղին չէ, մանավանդ եթե նկատի ենք ունենում հնչյունական հնարավոր, ոչ-անիրական անցումը (*Դ. Բ. Դժաուկյան*, նշվ. աշխ., էջ 92, *Գ. Բ. Ջահուկյան*, նշվ. աշխ., էջ 142):

ցայտել / ցայթել - միոլ. ceird (< հե. *sket-),
ցել-ուլ (ցեղ) - կելտ. scailt (< հե. *skel-),
ցիտ (ցտ-ել) - բրետ. skeja (< հե. *skei-),
ցիւ - կելտ. cūil [< հե. *(s)keu-],
փոյթ - կիւր. ffwdan [< հե. *(s)p(h)eu-d-],
քերել / քորել - կելտ. scaraim [< հե. *(s)ker-],
քերթել / քերծել - կելտ. scrissid [< հե. *(s)ker-]),
քիրտն - կիւր. chwys (< հե. *sueid-)¹,
օղ «եղանակ» - կիւր. auhel [< հե. *au(e)-],
օթ «հագնել» - կելտ. fuan? (< հե. *au-),
օձ - կելտ. unġ (< հե. *ang^{hi}-):

Այս ցանկի մեջ ամփոփված գուգաբանություններից մի քանիսի վերաբերյալ հարկ ենք համարում նշելու հետևյալը:

ա) Փոքր փակագծում նշվում է հնդեվրոպական այն արմատը, որից բխեցվում է հայերենի ձևը, բերվում է նաև ընդհանուր հնդեվրոպական ձևը, որն առհասարակ վերականգնվում է ցեղակից լեզուների համար:

բ) Հայ-կելտական գուգաբանության դեպքում, բնականաբար, պետք է հիմք ընդունել ընդհանուր հնդեվրոպական ձևը:

գ) Հայերենի հնչյունական տարբերակային ձևերը (հմմտ. *թատամ / թարշամ, ցայտել / ցայթել, քերել / քորել, քերթել / քերծել* և այլն) այստեղ բերվում են նույն արժեքով, այնինչ՝ դրանք կարող են դառնալ հատուկ քննության առարկա:

5. Գ. Ջահուկյանի աշխատություններից հետո երևան են գալիս տարբեր բնույթի ուսումնասիրություններ (մենագրություններ, հոդվածներ և այլն), որոնցում անուղղակիորեն կան նաև հայ-կելտական բառային համեմատություններ: Իսկ դա միաժամանակ նշանակում է, թե հայերենի և կելտական լեզուների տվյալները շարունակում են լինել կարևոր ցեղակից լեզուների համեմատության մեջ, քանի որ, ինչպես ցույց են տալիս այդ նոր ուսումնասիրությունները, հայերենի հին (արխաիկ) շատ գծեր վերաբերում են ոչ միայն հնչյունական, այլև արմատի և առհասարակ բառապաշարի ոլորտներին: Նկատենք նաև, որ դրանք էական են համարվել տեսական նոր դրույթների առաջադրման, տվյալ դեպքում նաև կելտական լեզուների ուսումնասիրության համար:

¹ Հայ. նախնականը՝ *քի-տ- (*ք-ն*) (>քիրտն). հմմտ. կիւր. chwys (<chwys) (*տ* - *s* համընկում):

Այստեղ անդրադառնում ենք Թ. Գամկրելիձեի և Վյաչ. Իվանովի հայտնի աշխատության մեջ բերվող այն համեմատություններին, որոնք անցկացվում են նաև հայերենի և կելտականի միջև՝ բխեցվելով հիմք-լեզվից: Ընդ որում՝ դրանք երկու կարգի են՝ 1) զուգադրվող ձևեր, որոնք կան թե՞ մեկում և թե՞ մյուսում, 2) զուգադրությունից դուրս ձևեր, որոնք հանդիպում են կա՞մ մեկում, կա՞մ մյուսում. բոլոր դեպքերում նկատի ունենք նշանակված (նշույթավորված) կամ չնշանակված (չնշույթավորված) առնչությունը հիմք-լեզվի հետ ¹:

Հեղինակները, ելնելով իրենց աշխատության բնույթից, հայ-կելտական առնչություններին, բնականաբար, անդրադառնում են կողմնակիորեն, այսինքն՝ ցեղակից մյուս լեզուների հետ հայերենի տվյալները օգտագործում են ընդհանուր համեմատության կամ տիպաբանական գնահատության ընթացքում: Դրանց թիվը բավականին մեծ է (անցնում է հարյուրից), չենք հանդիպում հայ-կելտական որևէ բացառիկ զուգաբանության: Ըստ հեղինակների՝ դա կարևոր է հնդեվրոպական այս կամ այն երևույթի հիմնավորման համար: Դրանք կա՛մ նախկինում եղած, կա՛մ բոլորովին նոր համեմատություններ են, ընդ որում ձևերի վերականգնման և նշանակումների նորությամբ՝ հիմնված հեղինակների կողմից առաջարկված բաղաձայնական նոր տիպի համակարգի վրա:

Ստորև բերում ենք այդ տվյալներից հատկապես հետևյալները.

ազանիմ (*h-aq-niust*)- հիբլ. fuan (< *upo-ou-no-. հմմտ. Pok., 1959, էջ 346). հմմտ. ավեստ. aōθra- «ոտնաման», լատ. ind-uō «հազնել», ex-uō «հանել (հագուստը)», ind-uuiāe «հագուստ», լիտվ. avėti «ոտնաման հազնել», aūti «բոբիկ չլինել», լատիշ. āut (նույնը), հսլավ. obujō «ոտնաման ունեմ» [*eǔ- «հազնել. վրան առնել» (*eǔ- +es > *ues-)],

ակն - հիբլ. rosc «աչք. հայացք». հմմտ. իւեթ. šakuša «աչք», հինդկ. áksi (նույնը), հուն. ὄσσε (երկ. թ.) «աչքեր», թոխ. U ak, թոխ. F ek (նույնը), գոթ. augō (նույնը), լատ. oculus (նույնը), ((< հե. *še/ok^{[h]o-})²,

աղ - հիբլ. salann «աղ». հմմտ. թոխ. U sāle, թոխ. F salyīye, հուն. ἄλς «աղ», լատ. sāl, գոթ. salt «աղ», հրգերմ. salz (գերմ. Salz), հսլավ. solǐ և այլն (< հե. *sal-)³,

¹ Т. В. Гамкредидзе, Вяч. Вс. Иванов, Индоевропейский язык и индоевропейцы, էջ 1179-1181, այլև 1192-1196:

² Խեթ. հետ հմմտ. հայ. (խսկց.-մնկ.) չաչո «աչք» (?): Աճառյանը ցանկում չունի կելտական զուգահեռը. դնում է *աչք*, ոչ թե *ակն*:

³ Հմմտ. «Հայ-լատին բառացանկ»- ի (X դ.) ahl «աղ» ձևը: Վ. Գ. Համբարձումյան, Օտունի «Հայերեն-լատիներեն բառացանկը» // «Պատմաբանասիրական հանդես», 2016, 2, էջ 123-136:

ամիս, (սեռ. հոլ.) *ամսու-նյ* (<*mēnsos) - հիռլ. *mí* (< հե. *mēns) «ամիս, լուսին», (սեռ. հոլ.) *mís* (< հե.*mēnsos) [< հե. *meH-s- (*meH-/*me(h)-n- «լուսին»]¹,

այծ – հիռլ. *bocc* «այծ», վալլ. *bwch* (նույնը), ֆրեւտ. *bouc’h* (նույնը). հմմտ. ավէստ. *būza*, պրսկ. *buz* «այծ. ուլ», հուն. *αἶξ*, սեռ. հոլ. *αίγος* ((< հե. *b^[h]k^ʷo-)²,

այր, (սեռ. հոլ.) *անն* «(տղա)մարդ» - վալլ. *ner* «հերոս», հիռլ. *ner* «կինճ, վարագ» (<հե.*nēr «(տղա) մարդ»), այլև հիռլ. *nert* «առնականություն», «գորք», *so-nirth* «ուժեղ», *sonairt* (նույնը), վալլ. *hy-nerth* (նույնը), *nerth* «առնականություն». հմմտ. հինդկ. *nár-* «մարդ», «այր», հուն. *άνήρ* «մարդ» [< հե. *H^her-(t^[h]) «կենսաուժ», «առնական ուժ»],

ան- (*ան-անուն* «առանց անվան») - կելլտ. *an-* [< հե. *n̥-. հմմտ. *n̥ -m̥t^[h]o- «անմեռ, անմահ». *n̥-t’i^u-ont^[h]- (բոց.) «չ-աստված, ան-աստված»],

անուր «օղակ. անցք» - հիռլ. *áinne* ((< հե. *āno- «անցք, օղակ»),

անուծ - վիռլ. *rucht* «մոնչյուն. ոռնոց». հմմտ. հվգերմ. *rohōn* «մոնչալ», ռուս. *рык* «(առյուծի) ձայն՝ մոնչյուն», հինդկ. *ru-* «(ցուլի) ձայն՝ բառաչյուն» և այլն (< հե. *reuk’- «մոնչալ»)³,

աստղ - հիռլ. *ser*, կոռն. *sterenn*. հմմտ. իւեթ. «աստղ», հինդկ. (վեդ.) *stṛ-bhih* (հոգն, գործ. հոլ.), *tárah* (ուղղ. հոլ.), հուն. *ἀστήρ*, *ἀστήροσ* (սեռ. հոլ.), *stēlla* (< *stēl-na*), հրգերմ. *sterno* (գերմ. *Stern*) (< հե. *Hast^[h]er-),

ատամն - հիռլ. *dét* «ատամ». հմմտ. իւեթ. *adfant-* «կերած. ուտող», հինդկ. *dán*, (հայց. հոլ.) *dántam* «ատամ», հուն. *ὀδών*, (սեռ. հոլ.) *ὀδόντοσ* (նույնը), լատ. *dens*, (սեռ. հոլ.) *dentis* (նույնը) [< հե. *(e)t’-ont^[h]- (դերք. ձև՝ *et’ «ուտել» + *-nt^[h]-)]. այստեղ հարկ կա նշելու, որ ի տարբերություն կելլտականի՝ a-ի հավելվածային օրինակաչափություն է նկատվում հունարենում, հայերենում, իւեթականում՝ «ուտել» իմաստի համար, իսկ «ատամ» իմաստի համար՝ առանց a-ի (իմա՝ ձայնավորման լրիվ կամ զրո (∅) ձև հակադրություն. հմմտ. հայ. *ատամն* «ատամ» - լատ. *dens* «ատամ» և այլն), և միանգամայն տեղին է այս համեմատության մեջ նաև *ուտել* բայարմատի ընդգրկումը, որպիսով հայերենի

¹ Հմմտ. *Г. Льюис, Х. Педерсен*, Краткая сравнительная грамматика кельтских языков, էջ 51: *Q. F. Quinlan*, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 138:

² Համարվում է հունա-հայ-իրանական գուգաբանություն, ավելացնում ենք՝ կելլտական; *Sté’u T. B. Gamkrelidze, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 586:

³ *Sté’u Վ. Գ. Համբարձումյան*, Ստուգաբանություն. հե. *eg’-> հայ. (ա)ռա(կ/ծ)// «Ձառնականական ընթերցումներ», 2015, չԳ 89-94:

ներսում իսկ ունենում ենք հե. *a-ի արտացոլման բնույթի հետ կապված տարբերակում, որ հնագույն երևույթի վկայություն է¹:

ատեաւ «ատել» - վալլ. *cawdd* «զայրույթ», *cas* «զայրույթ». հմմտ. լատ. *ōdi*, *ōsus sum* «ատել» (< հե. **odi-*)²,

արծաթ - հիռլ. *argat* «արծաթ». հմմտ. իւեթ. «սպիտակ», «արծաթ», թոխ. *U ārki*, թոխ. *F ārkwi* «սպիտակ», հուն. (հռմ.) *ἄργυρος* «արծաթ», հինդկ. *rajatā* «արծաթ» (հմմտ. *árjuna* «սպիտակ. պարզ. արծաթագույն») (< հե. **Harkʷ*- «արծաթ»),

արջ - միռլ. *art* «արջ». իւեթ. *hartagga-* «ծառ բարձրանալ», հինդկ. *ṛksah* «արջ», *arṣṣō* (նույնը), հուն. *ἄρκτος* (նույնը) [< հե. **Hr̥tʰ kʰ*- (< հե. **-rt-* < **rkʰt-*)]. հայ. և կելտ. կատկալին *kʰ*- տարրի անկում³,

արտասուք - հիռլ. *dér*, վալլ. *deigr*, (հոգն. թ.) *dagrau* «արցունք. արտասուք». հմմտ. թոխ. *U ākār*, (հոգն. թ.) *ākrun*, հինդկ. *ásru* «արցունք», հուն. *δάκρυ*, *δάκρυμα* (նույնը), լատ. *lacrima*, գոթ. *tagr* «արցունք» և այլն (< հե. **tʰakʰru-*),

արօր (< *արար*) - հիռլ. *airim* «վարել», միռլ. *arathar* «գութան». նաև հայ. *հարաւունք* «վարելիք», «դաշտ». հմմտ. միռլ. *arbor* (< **arur*), հուն. *ἄρῶν* «վարում եմ» (< հե. **Har-Hr̥tʰro-m*),

աւծանեւ (*օծանեւ*) - հիռլ. *imb* «յուղ», հինդկ. *añjānti* «քսել. մերսել», *áñjah* «քսուք. յուղ», լատ. *unguō* «քսում եմ. մերսում եմ», ումբր. *umtu* «քսելով մերսում եմ», պրուս. *anctan* «յուղ», հրգերմ. *ancho* «յուղ» (< հե. **ongʰo-*),

աւձ (*օձ*) - միռլ. *esc-ung* «օձաձուկ», («ջրի օձ»). հմմտ. թոխ. *F auk* «օձ», լատ. *anguis* «օձ» (< հե. **angʰi-*),

-բերձ «բարձր» (*բարձրաբերձ. բարձր* «բարձր») - հիռլ. *brí* «սար», գալլ. *Brigantes*, *Βρίγαντες* («(ցեղանուն՝ էթնոնիմ) «բրիգանտներ» (բոց.՝ «լեռնցիներ»), *Brigit* (կին-աստվածություն)] (< հե. **bʰerǵʰ-*), հմմտ. հայ. (բրբռ.) *բռի* «անկիրթ. վայրենի՝ սարեցի» (?)⁴,

¹ *T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 246-247, 349, 698;

² Հե. նախաձևն ըստ Գ. Չահուկյանի (տե՛ս «Հայերեն ստուգաբանական բառարան», էջ 82):

³ «Կելտականը փոխառված է կելտ-իբերականից, նաև բասկերենում (կա) *hartz* «արջ» ձևով» (*T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 497). հմմտ. հայ. (բրբռ.) *հարջ* (նույնը):

⁴ Բառարանները չեն տալիս այս բառի ծագումը:

բուծ «գառ» - միդլ. *bocc-* (-kk- կրկնագիր), վալլ. *bwch*, բրետ. *bouc*՝h «այծ». հմմտ. հիսլ. *bukkr*, *bokkr*, *bokki*, հանգլ. *bucca* (անգլ. *buck*), հրգերմ. *boc* (գերմ. *Bock*) «այծ» (< հե. *b^[h]u kʷo-). հմմտ. հայ. *սկկ-ալ* (այծի ձայն հանելը), *սկկոց* և այլն,

գան, (սեռ. հոլ.) *գանի* «ծեծ», *գան-եմ* «խփել, զարկել» - հիդլ. *gonim* «սպանել» (անգ. կտր. 3-րդ դ. *geguin*), *guin* «վերք». հմմտ. հինդկ. *hánti* «(նա) սպանում է», ավեստ. *jainti* «խփում է. սպանում է», հուն. (հոմ.) *Θείνω* «խփում եմ. հարվածում եմ, սպանում եմ» (< հե. *g^[h]en-),

գարուն (**ǵesr̥-*) - հիդլ. *errah* «գարուն». հմմտ. հինդկ. *vasantá* «գարուն», *vāsará* «առավոտվա», ավեստ. *vanri* «գարնանը» (< հե. **ǵes-r̥/ǵ-(t^[h]-)*),

գերան - միդլ. *fern* «լաստենի, կայմ», հկոռն. *guern* «կայմ», *guern-en* «բարդի», բրետ. *gwern* «լաստենի. կայմ». հմմտ. ալբ. *verre* «սպիտակ բարդի» (< հե. **ǵer-n*),

(այ)գի [*գի-նի* (**ǵoĩn̥om*)] - հիդլ. *ffn* «գինի», վալլ. *gwin* (նույնը). հմմտ. իսթ. *uiana* «գինի», սեպ. լուվ. *uiniǵant-* (նույնը), հիեր. լուվ. *wiana* (նույնը), միկ. հուն. *wo-no-* (նույնը), հուն. (հոմ.) *οἶνος* (նույնը) և այլն [<հե. **ǵ(e/o)ǵ-no-*]: Թերևս նաև՝ *(այ)գի*, (բրբռ.) *իքի*, *էգի* և այլն, որ նշանակում է միայն «խաղողի այգի» [< հե. **ǵ(o)ǵ-*] (?)²,

գոչ- (*գոչ-եմ*) «ձայնել. կանչել» - հիդլ. *foccul* (< *foc-cul*) «խոսք. ձայն, կանչ», իսկ մեկ այլ դեպքում այն համեմատվում է հիդլ. *anocht* «սխալ՝ նահանջ չափածո խոսքի նորմայից» բառի հետ՝ բխող նույն արմատից. հմմտ. լատ. *vox*, (սեռ. հոլ.) *voc-is* «ձայն, հնչյուն՝ հնչում» (< հե. **ǵek^[h]o-* «խոսք, խոսողություն»). տարբերությունը բացատրվում է խոսքի սովորական/բանաստեղծական հակադրելիությամբ³: Հմմտ. հայ. *վէճ* «(երկ)խոսություն, բանավեճ. խոսքի բռնվելը», նաև *վէզ* «վճիռ՝ լուծում. ոսկոր՝ կոճ. ճան» (?) (< հե. **ǵek^[h]o-*). իմաստի տեսանկյունից, *վէճ* (*վէզ*)-ի դեպքում, Թերևս, ավելի հավանական է բնիկ՝ «ձայն. խոսք», քան իրան.՝ «հարված, զարկ» հատկացումը: Հմմտ. նաև հայ. (բրբռ.) *գազաիչ* (< **ǵաիչ-գաիչ*) «ծամածոելով լեզու դարձնելը» (?),

¹ Հմմտ. *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 647 (կարծում են, որ «արմատի ձայնավորումից դատելով՝ կելտական ձևերը կարող են դիտվել փոխառություն լատիներենից»):

² Վ. Մ. Իլիչ- Սվիտիչի նշած հնդեվրոպասեմական առնչության 24 բառերից մեկն է սա (տե՛ս *Չ. Բ. Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 450):

³ *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 472, 835:

դալ «կաթնախեժ», «հեղուկ կաթ», այլև *դիեւ* «կերակրել (կրծքով)» - հիռլ. denaid «կրծքով կերակր(վ)ում է», հիռլ. dónu «գառնուկ», միռլ. delech «կթու կով», del «պտուկ» (< հե. *d^[h]eH(i)- «կրծքով կերակր(վ)ել»),

դի. *դի/դիհն* (?), *դի-ակ* - հիռլ. (արմ. կրկն.) ded-, (ներկ. ժմ.) ru-deda, (անց. ժմ.) con-ro-deda «կորսվել», նաև հիռլ. duine «մարդ (մահկանացու)» (< հե. *d^[h]eų - «կորչել. մեռնել»). հմմտ. հիւեթ. danduki «մահկանացու. մարդ» (արմատի աստամնային բաղաձայնի ռնգայնացմամբ) [հմմտ. (բրբռ.՝ Սլշ., Մուշ) *դուն-դուկ* «հիմար. իւեղձ. մահկանացու» (?)], հրգերմ. tōt, հանգլ. dēadf «մեռած» (< հե. *d^[h]eų - «կորչել. մեռնել»): Հմմտ. *դուհնա/դույնա* (բրբռ.). (արտահայտ.) *էն դույնեն* «էն աշխարհը», *դույնի* մալր *դույնին* կմնա «աշխարհի ապրուստը կմնա աշխարհին» (այն է՝ «ոչ ոք իր հետ ոչինչ չի տանի այս աշխարհից»): Հմմտ. հիռլ. duine «մարդ (իմա՝ «մահկանացու»)»: Սովորաբար հայ. *դույնա/դուհնա* ձևը դիտվել է փոխառություն, իսկ կելտ. ձևերը, թերևս, օգնում են բառը հե. դիտելու, այսինքն՝ բնիկ, կապված անդրշիրիմի՝ «մարդ, մեռնել (*դիակ դառնալ*)» իմաստների հետ և այլն,

դուռ(ն) (*դուրք, ի դուրս*) - հիռլ. dorus «դուռ». հմմտ. թոխ. F twere «դուռ», հինդլ. dvər (տույնը), ավեստ. dvarəθ «դարպաս. բակ», հուն. (հոմ.) Θύρα «դռներ. դարպաս. մուտք», ալբ. déré «դուռ», լատ. forēs «երկփեղկ դուռ» (< հե. *d^[h]uor-)²,

դուստր (նիւն. իմաստով՝ «կաթնակեր, ծծկեր») «աղջիկ (զավակ)» - հիռլ. dúan (փիսք. իմաստով՝ «կաթնառատ») «երգ, բանաստեղծություն» (<հե. *d^[h]eųg^[h]- «կթել, կաթ տալ»),

եղբայր - հիռլ. bráth(a)ir «եղբայր». «գերդաստանի անդամ». հմմտ. հինդլ. bhrátar- «եղբայր», հայրսկ. bratár- «եղբայր», հուն. φράτηρ «եղբայր», լատ. frāter «եղբայր» (< հե. *b^[h]raHt^[h]er),

եղեղն «եղեղնի» (*el-eų-) [<*el- (*ed^[h]lo-)] - գալլ. odocos (< հե. *ed^[h]lo-), այլև միռլ. lem (*lemnos) «ծփի, կնձնի». հմմտ. լատ. ulmus «ծփի. կնձնի» (*ol-mos, *l-mos), հրգերմ. ělmboum «ծփի. կնձնի» (զերմ. Ulme), հռու. вѣзь (< հե. *el-),

եղն-(իկ), (սեռ. հոլ.) *եղին* «եղջերու» - հիռլ. elit (< *el-ը-t^[h]ī) «եղնիկ». հմմտ. հուն. ἔλλος «եղջերվի ձագ», ἔλαφος (<*el-ը-b^[h]o-s) «եղջերու», լիտվ. élnis «եղջերու», պրուս. alne «արու եղջերու», ռուս. олень «եղջերու» (< հե. *el-en-, *el-ը-),

¹ Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 475:

² Հմմտ. հայ. (բրբռ.) թռնիք «դուռ» (Ղրբ.):

երեսուն - հիբլ. tricho «երեսուն». հմմտ. թռիս. U taryāk, Բ täryāka, հինդլ. trimśāt, ավեստ. Գrisat-, հուն. τριάκοντα, լատ. trīgintā և այլն [$<$ հե. *t^[h]rī-k^[h]omt^[h]- «երեսուն» (բոց.՝ «երեք տասնյակ»)],

երեւիս - հիբլ. richt «ձև». հմմտ. հուն. πρέπω «տեսանելի դարձնել», հրգերս. furben «մաքրել» ($<$ հե. *p^[h]rep^[h]-),

երեք - հիբլ. tri (ար. սեռ), téoir (իգ. սեռ) «երեք». հմմտ. իւեթ. terianna «եր-րորդ. երիցս», թռիս. U. tre (ար. սեռ), tri (իգ. սեռ), թռիս. Բ trey, trai, հինդլ. tráyah (ար. սեռ), tistrá (իգ. սեռ), ավեստ. Գrayō (ար. սեռ), tišrō (իգ. սեռ), արբ. tre (ար. սեռ), tri (իգ. սեռ), լատ. trēs և այլն ($<$ հե. *t^[h]rei- «երեք»),

երկան - հիբլ. bráu, (սեռ. հոլ.) broon «(ձեռքի) աղաց». «երկանք». հմմտ. հինդլ. grávan- «ճգնելու քար» ($<$ հե. *k^orāu-). արմատի պարզ տարբերակից ($<$ հե. *k^oer- «ծանր» իմաստով)՝ հինդլ. gurú-, հուն. βάρυς, լատ. grauis «ծանր»: Հմմտ. հայ. *տնել* «հատիկը երկանքով խոշոր աղալ՝ երկու կես անել»¹,

երկու (*երկի*, *երկես* «երկամյա») - հիբլ. dáu, dó, (իգ. սեռ) dí «երկու». հմմտ. լատ. duo «երկու» ($<$ հե. *t^ou-, նիսն.՝ *t^o-),

ելթանասուն - հիբլ. sechtmogo «յոթանասուն», հմմտ. թռիս. U säptuk, Բ suktañka «յոթանասուն», հուն. ἑβδομήκοντα (նույնը), լատ. septuaginta (նույնը) ($<$ հե. *sep^[h]t^[h]ŋ- k^[h]omt^[h]-),

ելթն - հիբլ. secht n- ($<$ հե. *sep^[h]t^[h]ŋ «յոթ»), նաև sechtm-ad «յոթերորդ». հմմտ. իւեթ. šipta- «ույթ», թռիս. U špät «ույթ», Բ šuk(t) «յոթ», հինդլ. saptá «յոթ», ավեստ. hapta (նույնը), հրգերս. sibun (գերս. sieben) (նույնը), հուն. ἑπτά (նույնը), լատ. septem (նույնը), նաև septimus «յոթերորդ» և այլն ($<$ հե. *sep^[h]t^[h]-mo-),

իժ «օձ, իժ» - միբլ. esc-ung «օձաձուկ» (բոց.՝ «ջրձուկ») ($<$ հե. *og^[h]o-). հմմտ. *օձ* (*աւձ*) - միբլ. esc-ung «օձաձուկ», նաև *նզնի* ($<$ հե. *eǵ^[h]i-),

իւ ($<$ էս) - հիբլ. mé «էս». հմմտ. հուն. με (ἐμέ), ἐός, (հոմ.) ἐμεῖό. ավեստ. mā, լատ. mē ($<$ հե. *me-),

(ի)մանաս - հիբլ. menme «շունչ, միտք», do-moiniur «իրավամբ», «կարծում էմ». հմմտ. հինդլ. mánah «միտք», mániyate «մտածում է», թռիս. U. mnu «միտք», ավեստ. mainyeite «մտածում է», հուն. (հոմ.) μενοινάω «մտորում էմ. միտք էմ

¹ Տե՛ս Վ. Գ. Համբարձումյան, Ակնարկներ հայոց լեզվի համեմատական բառագիտության, պրակ 1, էջ 17, 48-50; V. G. Hambardzumyan, Armenian and Indo-European (Essays on Comparative Lexicology of the Armenian Language (*Comparative-typological Variativity*)). էջ 20-21;

անում», μέμονα «հիշում եմ», լատ. mēns, (սեռ. հոլ.) meniis «միտք, խելք» (< հե. *men-),

ինն - հիռլ. noí n- «ինը». հմմտ. թռիս. ԱԲ ñu, հինդկ. náva «ինը», ավեստ. nava «ինը», հուն. έννέα «ինը», լատ. novem «ինը» և այլն (< հե. *neu(e)n-),

իննսուն - միռլ. nócha «իննսուն». հմմտ. թռիս. Ա nmuk, Բ ñumka, հուն. (հոմ.) έννήκοντα, հուն. ένενήκοντα, լատ. nōnāgintā «իննսուն» և այլն (< հե. *neuñ-k^[h]omt^[h]-),

ըմպել (*ըմպել*) - հիռլ. ibid «խմում է», վալլ. iben «խմում ես». հմմտ. հինդկ. pírbāmi «խմել», լատ. bibō (bibēre) [*p^[h]ip^[h]oH-] «խմել. ըմպել», ռուս. пить «խմել» և այլն [< հե. *p^[h]oH(i)-]¹,

լայն - հիռլ. láthar (*p^[h]elH-) «տեղ» (<հե. *p^[h](e)l-H-/-t^[h]-). հմմտ. իտալ. palu-i- «լայն», լատ. plānus «հարթ», լատվ. plāns «հարթ», «հավասար»(*-no-բաղադրիչով)²,

լեզու, (սեռ. հոլ.) *լեզուի* - հիռլ. teng «լեզու» (նաև ligur «լեզու»). հմմտ. լատ. lingua (հլատ. dingua) «լեզու» (<հե. *t^[h]uH-«լեզու (մարմնի մաս, խոսքի օրգան»),

լի «լեցուն» (<*լնում* «լցնել». հմմտ. *հեղ*- «թափել, լցնել» (*հեղում*, *զեղում* «(չափից ավելի) լցնել» (< հե. *p^[h]leH-jo-s-) - հիռլ. lán «լի. ավելի», իռլ. il (*pelu-) «շատ», հմմտ. աստիճան՝ lia (*pl'-), վալլ. lli-aws «շատ». հմմտ. հինդկ. prāṇa- «ավելին, շատ մասը», ավեստ. pərə əna- «լեցուն», frāna- «լեցուն», հուն. πλή(ι)ων «լի», հլատ. pleores (նույնը) [< հե. *p^[h]leH-(no)-]³: Աճառյանը բերում է կելտական զգալի թվով ձևեր՝ հիռլ. il «շատ», lia «շատերը», lān «լի», līnaim «լցնել», lour «բավական», որոնք ծագած են համարվում հե. *plē- ձևից, այնինչ՝ Ջահուկյանի բառիմաստային (թեմատիկ) ցանկում կելտականը բերվում է մինուս (-), իսկ Սվոդեշի ցուցակի հետ համադրելու նպատակով կազմված ցանկում՝ պլուս (+) նշանով, որպիսով հարցը մնում է ոչ լիովին լուծված⁴,

¹ Տարօրինակ է, սակայն նկատենք, որ հայ. որոշ բարբառներում (Մուշ, Ալշ.) չափից ավելի խմածին՝ հարբածին անվանում են պիպո «հարբած (մարդ)»:

² Հմմտ. հայ. (բրբռ.) *լատան/լայթան* «ծածկի բարակ ու երկար գերան» (Ար., Թբ., Ղրբ.), «երկար ձող ընկույզ թափելու» (Ար., Թբ., Ղրբ.), «դալար ոստ ձյուղ, շիվ» («Էս դափեն ի՛նչ է – մի երկու լատան») (Հ. Թումանյան) (?). իմաստի շրջո՞ւմ՝ «երկար» ≠ «լայն»:

³ *Г. Льюис, Х. Педерсен*, նշվ. աշխ., էջ 41, 229: *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 781:

⁴ Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 2, էջ 279: *Գ. Բ. Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 143, 201: *Նույնի՛* Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 295-296:

լուծ - վալլ. iau «լուծ». հմմտ. իւեթ. ɣukan «լուծ», հինդկ. yugá (սույնը), հուն. ζυγόν (սույնը), լատ. iūgum (սույնը), գոթ. iuk (սույնը) և այլն (< հե. *ɣuk'om «բեռ, լուծ»),

լուսան(ունը) (հոգն. թիվ) - միռլ. lug, (սեռ. հոլ.) loga (*k-ի դիմաց *g). հմմտ. հուն. λύγξ, (սեռ. հոլ.) λυγκός, հրգերմ. luhs, հանգլ. lox «լուսան» և այլն (< հե. *leuk^[h]-, *luk^[h]- «լույս է տալիս»),

լուսին - միռլ. luan «լուսին». հմմտ. սլատ. lūna «լուսին», հւլավ. luna (սույնը) (< հե. *louk^[h]snā),

կեր (*կուր* «ուտելիք», *կոկորդ* «կոկորդ») - հիռլ. túarae «ուտելիք». հմմտ. հինդկ. giráti «կուլ է տալիս». ավեստ. jaraiti «կլանել. զապել», gurōman- «կոկորդ», հուն. βρώμη «ուտելիք», լատ. uorō «խժռել» և այլն (< հե. *k'ōer- «կուլ տալ»). հմմտ. հիռլ. coirm «գարեջուր» (< հե. *k^[h]r-em «ապուր. ջրալի կերակուր») (հմմտ. Pok., 1959, 572),

կին - հիռլ. ben, bé «կին», (սեռ. հոլ.) mná «կին», վալլ. ben-yw «կանացի կնոջ». հմմտ. հուն. γυνή «կին», հւլավ. žena «(սեկի) կինը» (< հե. *k'ōenā- «կին. (սեկի) կինը»),

կծ-անեւ «խոցել. կծել», (սոր. եզ. 3-րդ դ.) *ե-կիծ* «խոցեց. կծեց», *կծ-ու* «դառն. կծու» - հիռլ. gér «կծու, թթու». հմմտ. ավր. gjizē «պանիք», լիտվ. gižti «թթվել», gaižūs «դառն». gaižti «դառնանալ» (< հե. *k'eik'-),

կուլ - հիռլ. bó «կուլ», հվալլ. buch (սույնը), հկոռն. buch (սույնը), բրետ. buc'h «ցուլ» (< հե. *k'ou-, *k'ou-),

հայր - հիռլ. athir. հմմտ. թոխ. U pācar «հայր», թոխ. F pācer (սույնը), հինդկ. pitár- (սույնը), ավեստ. pitar (սույնը), հուն. πατήρ (սույնը), լատ. pater (սույնը), գոթ. fadar (սույնը), հանգլ. fæder (սույնը) [անգլ. father (սույնը)], հրգերմ. fater (սույնը) (< հե. *p^[h]er-),

հարաւունը «հերկ. դաշտ» - միռլ. arbor (< *arv) «հացահատիկ». հմմտ. հուն. ἄρουρα «հերկ. դաշտ», լատ. aruum «դաշտ» (< հե. *arv-),

հացի «մի տեսակ ծառ. հացենի» - հիռլ. (h)uinnius, հկոռն. onn-en, բրետ. ounn-en «հացենի». հմմտ. հուն. ὄξυη «հաճարենի», «կոթուն», ավր. ah «հաճարենի» (< հե. *Hos-),

հալ «թռչուն, հալ» - վալլ. hwyad «բաղ», բրետ. houad «բաղ». հմմտ. հինդկ. ví-vé «թռչուն. (փխր.) նժույգ. աստվածներ. նետեր», ավեստ. viš «թռչուն», պահլ. Way, wāyendag (սույնը), հուն. αἰετός «արծիվ», լատ. auis «թռչուն» և այլն (< հե. *Hyc(i- / *Hאי-),

hawi «պապ. հոր հայր» - հիբր. áue, միդլ. óa. հմմտ. խեթ. Կսիհա- «պապ», Կսիհant- «(նախն)պապ», (հոգն. թ.) Կսիհanteš «նախնիներ»), Կսիատalla- «պապե-նական», Կսիհաննիšh «պապեր ու տատեր», իսլ. afi «պապ» (< հե. *HauHo- «թոռ. որդու որդի»՝ իմաստային բաղարկմամբ),

հին - հիբր. sen «հին». հմմտ. հինդլ. sána, ավեստ. hana-, հուն. ἔνος «հին. անցած տարվա». ճի-ενοϛ «նախանցյալ տարվա», լատ. senex «հին», գոթ. sinistra «հնամենի», լիտվ. sėnas «հին» (< հե. *sen-),

հինգ - հիբր. cóic «հինգ», հվալլ. pimp. հմմտ. հուն. πέντε «հինգ» (< հե. *p^[h]enk^[h]oe «հինգ»),

հող - հիբր. láthar «տեղ. հող». հմմտ. հինդլ. pṛthiví «հող. հողի վերին շերտ», հուն. Πλάταια (քաղաք Բեռլոտիայում), հվալլ. polje «հող», ռուս. поле «հող» (< հե. *p^[h]elH-),

հով(ի) - հիբր. ói «ոչխար». հմմտ. լուվ. ɣayi «ոչխար», հիբր. լուվ. hawa/i «ոչխար», հինդլ. ávi (նույնը), հուն. ὄ(F)ιϛ «խոյ», լատ. ouis «խոյ» և այլն (< հե. *Houǵi-),

մաղել - հիբր. melim «աղում եմ». հմմտ. խեթ. malla- «մանրել», «աղալ», թոխ Ա malywāt «աղում ես», Բ malye «նա աղում է, լատ. molō «աղում եմ. մանրում եմ», գոթ. malan «աղալ» և այլն (< հե. *mel- «մանրել», «աղալ»): Այլն *մաղել* - վալլ. malu «մանրել. աղալ» (< հե. *mǵl-(o)-¹ : Հմմտ. հայ. *մաղել* (**մաղ-*), *-մուլ* (**մա-մուլ*), (բրբռ.) *մալմղել* // *մլմղալ* «մանր՝ թույլ կրակով այրվել», *մալանչ* «(բրդի) մանրը. պուրակ»,

մայր - հիբր. máthir (նիբլ. mathair), հմմտ. թոխ Ա mācar «մայր», Բ mācer (նույնը), հինդլ. mātár (նույնը), լատ. māter (նույնը), հրգերմ. Muoter (զերմ. Mutter) (նույնը), հանգլ. mōdor (mother) (նույնը), հվալլ. mati (նույնը) և այլն, (<հե. *maHt^[h]er- «մայր»),

մալր (մոր) «թաց՝ խոնավ տեղ. ճահիճ» - հիբր. muir «ծով», վալլ., կոռն., բրետ. mor (նույնը). հմմտ. լատ. more, (սեռ. հոլ.) maris «ծով», գոթ. marei «ծով», հրգերմ. mari, meri (զերմ. Meer) (նույնը) և այլն (< հե. *mor- // *mar-). ընդհա-նուր հնդեվրոպական վերականգնումը վերաբերում է առհասարակ «խոնավ, ոչ չոր տարածք» իմաստին, որն ունի հետագա զարգացում առանձին լեզու-ներում՝ «լիճ», «ծով» և այլն. հայերենում *մալր* (մոր) բառն է զուգադրվում [հմմտ. *Մեծամոր* (<* - *մալր*)],

¹ Հմմտ. *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 202: Г. Льюис, Х. Педерсен, նշվ. աշխ., էջ 440:*

վեծ - հիռլ. *mochate* «վեծ». հմմտ. իւեթ. *mekki-* «մեծաքանակ», թոխ. *U māk*, Բ *māka* (նույնը), հինդկ. *mahi-* «վեծ», *mahānt-*«վեծ», ավեստ. *mazant-* (նույնը), հուն. *μέγας* (նույնը), լատ. *magnus* (նույնը) (< հե. **mekʷH-* «վեծ»),

վեղր, (սեռ. հոլ.) *վեղու* - հիռլ. *mil*, (սեռ. հոլ.) *mela*, գալլ. *Melidūsus* (անձնանուն՝ հայ. *Մելաշա*), վալլ. *melyn* «ղեղնավուն» (բոց.՝ «վեղրի գույն»). հմմտ. իւեթ. *melit* «վեղր», պալ. *malit-* (նույնը), հուն. *me-ri-* «վեղր» [հոմ. *μέλι*, սեռ. հոլ. *μέλιτος* (նույնը)], լատ. *mel*, (սեռ. հոլ.) *mellis* «վեղր», հանգլ. *milisc* «վեղրի պես անուշ» և այլն (< հե. **mel-i-t^[h]*, **med^[h]u-*),

միս, (սեռ. հոլ.) *մսոյ* - հիռլ. *mír* «կտոր (մսի). հմմտ. թոխ. Բ *misa* «միս», հինդկ. *māmsám* (նույնը), հուն. (հոմ.) *μηρία*, *μηροα* «ազդրի մասը. կտոր», արբ. *mish* «միս», լատ. *membrum* «մարմնի մաս», գոթ. *mimz* «միս», հսլավ. *měso* «միս» և այլն (< հե. **mēms-o-*),

միտ «միտք. իւելք» - հիռլ. *midīur* «մտածել», «դատել», «դատ անել», *mess* «դատավարություն», *med* «կշեռք». հմմտ. հուն. (հոմ.) *μέδομαι* «մտածում եմ. խորհում եմ. դատում եմ», լատ. *meditor* «խորհում եմ», հվգերմ. *mezzan* «զցել-բռնել» (գերմ. *messen*) և այլն (< հե. **metʷ-*),

մոր, *մորի*, *մորենի* «մորի» - վալլ. *merwydden* «թուր. թթենու պտուղը» (արմատը **e* ձայնավորմամբ). հմմտ. լատ. *mōrus* «թթենի», *mōrum* «թթենու պտուղը» (< հե. **mō ro-*),

մորուք (*մաւրուք*), *մորուք* - հիռլ. *smech* «ծնոտ». հմմտ. հինդկ. *śmāsru-* «մորուք», իիտլ. *smākras*, *smakrá* «ծնոտ», լատվ. *smakrs* «ծնոտ», իւեթ. *zamankur* «մորուք» և այլն (< հե. **smek^[h]-r-*, **smek^[h]r-*),

նեարդ (< հե. **sneu-r/u-*) - միռլ. *sním* «մանելը». հմմտ. հուն. (հոմ.) *νέω* «մանում եմ», *νήμα* «գործք. մանվածք», *νήσις* «մանելը» [< հե. **sneH-(i-/u-)* «մանել. գործել»],

շուն, (սեռ. հոլ.) *շան* - հիռլ. *cú*, (սեռ. հոլ.) *con* «շուն», վալլ. *ci*, գալլ. *Cunopennus* «շնագլուխ», հմմտ. լատ. *canis* «շուն» (**k^[h]u(e/o)n-*)¹,

ոռ «ānus» - հիռլ. *err* «պոչ, «հետևի մաս (սայլի)». հմմտ. իւեթ. *a-ar-ra-aš*, հուն. *ὄρος*, հրգերմ. *ars*, հանգլ. *ears* (նույնը) և այլն (< հե. **ors-*)²,

¹ Հմմտ. *Г.Льюис, X. Педерсен*, նշվ. աշխ., էջ 31:

² Հայ. *անդամ* (էվֆեմիզմով՝ «memb. vir.») բառը ևս անվանվում է «պոչ». հմմտ. հիռլ. *err* «պոչ», նիռլ. *earr* «պոչ», հուն. *άρρος* «պոչ. գտտամաս» և այլն: *St' u Г. Льюис, X. Педерсен*, նշվ. աշխ., էջ 49: *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 817:

որբ «որբ. ծնողագուրկ» (հմմտ. *արբանեակ* «ծառա, նաժիշտ») - հիռլ. *orbe* «ժառանգություն». հմմտ. լատ. *orbis* «որբություն» (<հե. *orb^{[h]o-}),

որձիք «testiculi», (*սի-որձիք* հմմտ. հուն. μόνορχις «նույնը») - փիռլ. *uirgge* «testiculus». հմմտ. իւեթ. *arki-* «futuere», ավեստ. (երկ. թ.) ջրժի «առնաձվի թաղանթ», հուն. ὄρχις «testiculus» (< հե. *org^{[h]i-} «testiculus»),

որոր «սի տեսակ թռչուն», (փիւր. ՝ «ճայ») - հիռլ. *irar* «արծիվ». հմմտ. իւեթ. *haraš*, (սեռ. հոլ.) *harašaš* «արծիվ», պալ. *haraš* (նույնը), հուն. ὄρνις, (սեռ. հոլ.) ὄρνιθος «թռչուն», հալալ. *orīñ*, ռուս. «արծիվ» (< հե. *He/or-),

ուր [*op^{[h]t^[h]ō} (?)] - հիռլ. *ocht n-* «ուր». հմմտ. թռիս. *U okät* «ուր», *F okt* «ուր», հինդլ. *aštá*, *aštáu* «ուր», ավեստ. *ašta* «ուր», հուն. ὀκτώ (նույնը), լատ. *octō* (նույնը) և այլն (<հե. *ok^{[h]t^[h]ō}(u),

ուրսուն - հիռլ. *ochtmoga* «ուրսուն». հմմտ. թռիս. *U oktuk* «ուրսուն», *F oktañka* «ուրսուն», հուն. ὀγδῶκοντα (նույնը), լատ. *octōgintā* (նույնը) և այլն [< հե. *ok^{[h]t^[h]ō}-k^{[h]omt^[h]} «ուրսուն, (բոց.) «ուր տասնյակ»],

ունկն - հիռլ. *áú*, *ó* «ականջ». հմմտ. ավեստ. (երկ. թ.) *uši* «ականջներ», «իւեթ», հուն. (դոր.) ὠς «ականջ», հրգերս. *ōra* (գերս. *Ohr*) (< հե. *o(H)us-),

ուսանիւ «սովորել» - հիռլ. *toucc-* «հասկանալ». հմմտ. հալալ. *uskū* «աշակել», «գիտություն», լիտվ. *jaukūs* «վարժված», գոթ. *bi-ūhts* (նույնը) (< հե. *u-n-k- [*euk-]. ըստ Ջահուկյանի)¹,

ուտեւ - հիռլ. *estar* (< հե. *et'-s-t^{[h]ro}) «ուտում է». հմմտ. իւեթ. *etmi* «ուտում եմ», *adanzi* «ուտում եմ», հինդլ. *ádmi* «ուտեմ», ավեստ. *ađāiti* «(թող) ուտի», հուն. ἔδομαι «ուտեմ», լատ. *edō* (<ed-ěre) (նույնը) (< հե. *et'- «ուտել»),

չորք - հիռլ. *ceth(a)ir*, (իգ. սեռ.) *cethéoir* «չորք» (< հե. *k^{[h]o}et^{[h]ye/or-}), դասակարգելի *չորիք*, *չորրորդ* - հիռլ. *cethramad* «չորրորդ» [< հե. *(k^{[h]o})t^{[h]ur-jo-}, *k^{[h]o}et^{[h]ur-t^{[h]o-}}],

ջեր «տաք, տաքություն», *ջեռնում* «տաքանալ», *ջերս* «տաք. ջերմ» - հիռլ. *gorim* «տաքացնել» (իռլ. *gor* «շոգ»). հմմտ. հինդլ. *gharmá-* «շոգ ջերմ», ավեստ. *garəma-* «տաք. վառ», լատ. *formus* «շոգ. վառ, բարկ» և այլն (< հե. *g^{[h]o}er-m-),

սիրտ [< հե. *k^{[h]ert'-i} (<*k^{[h]er(-t'-)})] - հիռլ. *cride* (< *kridian) [<հե. *k^{[h]rt'yom} (*< k^{[h]rt'-) «սիրտ»], հիռլ. *cretim* «հավատում եմ» [< հե. *k^{[h]ret'-d^{[h]eH-} «հավատալ, հավատ ներշնչել», «(բոց.) սիրտ դնել» (հմմտ. լատ. *crēdō* «հավատում եմ»)] (<}}

¹ St 'u G. F. *Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 123:

հե. *k^[h]ret⁻): Հմմտ. հայ. *սարսնուլ* (<*սարսն-նուլ*) «խրսնել. հանկարծակիի գալ» (< հե. *k^ʼerd-, *k^ʼrd-, ըստ Ջահուկյանի, թեև հարցականով)¹,

սկետուր (*սկետրայր*) - վալլ. chwegr «սկետուր». հմմտ. հինդկ. śvaśrú-, śvaśrura- «սկետուր», հուն. ἐκυρός, ἐκυρά, լատ. socer «սկետուր», հվգերմ. swehur «սկետուր», ալբ. vcjehër (< հե. *sʷek^[h]ru-, *sʷek^[h]uro-),

վաթսուն - միռլ. sesca «վաթսուն». հմմտ. հուն. ἑξήκοντα «վաթսուն», լատ. sexāgintā (նույնը) (< հե. *s^ʷek^[h]s-k^[h]omt^[h]),

վեց - հիռլ. sé «վեց». sessed «վեցերորդ», գալլ. suexos, վալլ. chwechedf (< հե. *sʷek^[h]-) «վեց». հմմտ. թռիս. U šak (< հե. *sčk^[h]-) «վեց», թռիս. F škas (նույնը), ավեստ. xšvaš (նույնը), հուն. ἕξ (բրբռ. դոր.) ἑξ «վեց», գոթ. sahs, լատ. sex (նույնը) և այլն (< հ. -ե. *s^ʷek^[h]s- / *sčk^[h]s- «վեց»),

վեցերորդ - հիռլ. sessed «վեցերորդ». հմմտ. լատ. sextus «վեցերորդ» (< հե. *s^ʷek^[h]-t^[h]o-),

տասն - հիռլ. deich n- «տասը», cét «տասնյակ». հմմտ. թռիս. U šak «տասը», թռիս. F šak, հինդկ. dáśa, ավեստ. dasa, հուն. δέκα, լատ. decem, հրգերմ. zehan «տասը» (գերմ. zehn) և այլն (< հե. *t^ʼek^[h] «տասը»),

տատրակ - միռլ. tethra «ագռավ». հմմտ. հինդկ. tittirá «կաքավ», պրսկ. tađarv «փասփան», հուն. τετράων «խլահավ», պրուս. tatarwis «անտառահավ. (նույնի էզը)», լիտվ. tetervà, լատվ. teteris «ցախաքլոր» և այլն (< հե. *t^[h]et^[h](e)r-),

տարգալ «գդալ» - միռլ. drochta «տակառ», drochat «կամուրջ». հմմտ. հինդկ. druvāya- «փայտե աման», drūnam «թուր», druṇī «դույլ», dru-ghnī «փայտե մուրճ», ավեստ. dāuru- «փայտե զենք. լախտ», հուն. δόρυ «բռնակոթ. նիզակ», ծրօդ «կառք», հրգերմ. trog «տաշտ», գերմ. Trog և այլն [< հե. *t^ʼe/oru- «կաղնի (ծառ)»]. իմաստային անցում՝ նյութի և նրանից պատրաստվող առարկաների անվանման միջև (կաղնին՝ բնափայտ),

տելեւ «մնալ, տևել» - հիռլ. doč (< *dōwoy- «դանդաղ»). հինդկ. dāvīyas- «հետտ. այնուհետև» (հմմտ. աստիճ. dūrā-ի), հւլավ. davě, davīnū «վաղուց, խեթ. տսա «հեռվից. անտի» (< հե. *t^ʼeu-). հե. արմատի *t^ʼu-aH- տարբերակից, իրավամբ, բխեցվում է հայ. *երկար* (< *dwāro- «երկար»),

տիւ - հիռլ. die «օր», հմմտ. լատ. dies «օր», հինդկ. dívā «օրը», naktám-dicvam «գիշեր-ցերեկ» (< հե. *t^ʼiu-). նաև հմմտ. հիռլ. dia, (սեռ. հոլ.) dé «աստ-

¹ Հմմտ. *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 173, 800: Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 132:

ված» (< հե. *t'eḡo- «աստված»)). նաև հայ. տեւեւ [< *տեյ-ու - > տեւ- (?)] - հիռլ. doö (< *dōwo- «դանդադ») (< հե. *t'eḡ-, տոկալ «մնալ. տևել. դիմանալ»,

տրասլ «ամուր. պինդ» - հիռլ. dron «ամուր, պինդ». հմմտ. հինդկ. «ամուր, պինդ, (բնափայտի իմաստով) կաղնի», լատ. dūrus (< *druros) «կոշտ. ամուր, ուժեղ» և այլն (< հե. *t'e/oru-, *t're/ou- «կաղնի»). հմմտ. լատ. durus «պինդ. կարծր» և այլն¹,

տուր (տուր-ք) «նվեր, ընծա. շնորհ» - հիռլ. dán «նվեր. տվածը». հմմտ. հուն. δῶρον «հանդիսավոր շնորհ. հարսանեկան նվեր», հլավ. darū «նվեր. ընծա», լատ. dōnum (տույնը) (< հե. *t'oH-),

ցախ «ճյուղ. խոփվ» - միռլ. géс «ճյուղ. ձող». հմմտ. հինդկ. śákhā «արոր», նաև՝ հիռլ. cécht «արոր», գոթ. hōha (տույնը), սլավ. socha «ցից. արոր» (< հե. *k^[h]āk^[h]-). Ջահուկյանը չունի կելտական գուգահեռի (+) նշում². հմմտ. հայ. ցաք-ատ, ցաք-ան և այլն,

փայծաղն - հիռլ. selg, հմմտ. հինդկ. plīhān, ավեստ. spəθəzan-, հուն. σπλήν «փայծաղ», (հուն. Σπλάγχνα «գոհի ներքին օրգանները՝ փորոտիք»), լատ. liēn, սլավ. *selezenī, ռուս. селезенка (ըստ Pok., էջ 987) (< հե. *sp^[h]elǵ^[h]- «փայծաղ»). Կարծում են, որ համեմատելի ձևերի իմաստային տարբերությունը պայմանավորված է որսի տարբերի («խոսքի արգելք») հետ³: Եվ ըստ այդմ՝ նաև հիռլ. selg «որս», sleg «նիզակ. գեղարդ», հվալլ. in-helcha «որսալով, որսալիս. որսի ժամանակ», helgha-ti «որսա՛, որս արա՛», վալլ. heliwr «որսորդ», բրետ. di-elc'hat «ուժասպառ լինել». հմմտ. հինդկ. sṛjāti «բաց է թողնում (շներին. sṛjāti śúnah)», ավեստ. harəzaiti «բաց է թողնում. ուղարկում է» (<հե. *selk'-)⁴. հմմտ. փղձկալ (< փղձ-ուկ // փղձ-ուկ),

փունդ «աման» - միռլ. sonn «սյուն», վալլ. ffon «(ձեռնա)փայտ». հմմտ. լատ. sponda «պատվանդան. տակդիր» (< հե. *sp^[h]on-d^[h]-),

փեղկ «փեղկ» - վալլ. fflochen «ծեղ. (մատի մեջ մտած) փուշ». հմմտ. հիսլ. spjalkir (հոգն. ք.) «Speiler», հանգլ. spelc (հե. < *sp^[h]elg-),

¹ Թերևս հե. *t'e/oru-, *t're/ou- («բուն իմաստով) «ծառ». հմմտ. հայ. ան-տատ (< հե. *sm-dōru- [*deru-, *doru-] (?): Հմմտ. Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 118, 245: Ի դեպ՝ Առաջավոր Սսիայում «ծառ» անվանումով, ամենից առաջ, հասկացվել է «կաղնի»:

² Հմմտ. Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 130:

³ T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 815:

⁴ Նույն տեղում, էջ 697:

իլեսայ «(աղջիկ) ուզող» [*<*«դրոնող». «հայցվող» (?)] – հիռլ. *arcvo* «հայցում եմ». հմմտ. հինդլ. *pr̥cchāti* «հարցնում է», ավեստ. *pərəaiti* (նույնը), լատ. *poscō* «հայցում եմ», «պահանջում եմ» (հե. *p^[h]ər̥k^[h]-, նաև *p^[h]er̥k^[h]-)!,

իռունդ «աման» – միռլ. *sonn* «սյուն», վալլ. *ffon* «(ձեռնա)փայտ». հմմտ. լատ. *sponda* «պատվանդան. մահիճ» (հե. < *sp^[h]on-d^[h]-),

քառասուն – հիռլ. *cethorcho* «քառասուն». հմմտ. թոխ. *U štwarāk*, թոխ. *Բ* *ś(t)wārka*, հինդլ. *catvārimśat*, ավեստ. *čaθwarñsatñm*, հուն. *τετράκοντα*, լատ. *quadrāgintā*, գոթ. *fidwōr-tigjus* «քառասուն» (բրգ. «չորս տասնյակ») (< հե. *k^[h]et^[h]u̯r̥-k^[h]omt^[h]- «քառասուն, բրգ. ` «չորս տասնյակ»),

քոյր (*քո-յր) – հիռլ. *siur*, նաև հիռլ. *sí*, *sissi* «դուք», *úai-b* «ձեր», վալլ. *chwi* «դուք» (հմմտ. գոթ. «ձեզ») [< հե. *sue- «դուք» (հոգն. 2-րդ դ.) (< քո)] (< հե. *suesor-s. *suesō-n, *s'esor-)²,

քսան – հիռլ. *fiche* «քսան» (բրգ. ` «երկու տասնյակ»). հմմտ. թոխ. *U wiki* «քսան», թոխ. *Բ* *ikām* (նույնը), հինդլ. *vimśatí* «քսան», լատ. *uiginti* (նույնը) (< հե. *ui-k̥^[h]mt^[h]-(iH)-),

Բերված գուգաբանությունների վերաբերյալ կարելի է նշել հետևյալը:

ա) Հայ-կելտական գուգաբանությունների գրանցումը հնարավոր է դառնում իրականացնել ցեղակից մյուս լեզուների տվյալների լրացուցիչ մատնանշումով, որպիսով ավելի է մեծանում բուն երկուսի գուգակցման հավաստիության շեմը:

բ) Համեմատական լեզվաբանության նոր տվյալների հիման վրա նշանակվող հիմք-լեզվի ձևերը ավելի հավաստի են դարձնում հայ-կելտական հնչյունական գուգակցումը:

գ) Հայերենի տվյալների ավելի լայն ընդգրկումը, բնականաբար, կմեծացնեք համեմատության հիմքը, քան որ բերվում են:

դ) Այս դեպքում ևս քիչ չեն դեպքերը, երբ հայերենի այս կամ այն արմատը ներկայանում է գրական (նաև այլ կարգի) տարբերակմամբ:

ե) Կելտական լեզուների որոշ բառեր համեմատվում են հնդեվրոպական մյուս լեզուների, սակայն ոչ հայերենի տվյալների հետ: Այդպես, օրինակ, Թ. Գամկրելիձեի և Վյաչ. Իվանովի կողմից բերվող համեմատություններում կարելի է ընդգրկել նաև հայերենի տվյալները, որպիսով, բնականաբար, մեծանում է այդ լեզուների բառային գուգաբանությունների ոլորտը:

¹ Ըստ Գ. Ջահուկյանի՝ «ծագումն անհայտ է» («Հայերեն ստուգաբանական բառարան». էջ 763):

² *T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 254, 764:

6. Նկատի ունենալով հետագա աշխատություններում ընդգրկված նյութը, ինչպես նաև հայերենի բառապաշարի (ամենից առաջ բարբառային-խոսակցական շերտի) տվյալները՝ փորձել ենք համեմատություն անցկացնել բառային որոշ միավորների ծագման վերաբերյալ՝ կապված առաջին հերթին հայ-կելտական հնարավոր առնչության հետ, ընդ որում չի բացառվում, որ այդ համեմատությունները հետագայում ունենան ճշգրտումներ կամ լրացումներ:

Ստորև բերում ենք հետևյալ նոր դիտարկումները՝ անկախ համեմատական-ստուգաբանական հավաստիության շեմի տարբերությունից:

ախլա (խնձոր) [**ախլա(թա) < *Ախլաթ(ա) (Խլաթ)*. (տեղանուն)] (*b > հայ. *p* > *h* > *ju* անցումով) (?) - հիռլ. *ubull* (< **ablu*) «խնձոր», վալլ. *afal*, կոռն., բրետ. *aval* «խնձոր», միռլ. *aball* (< **abalna*) «խնձոր», գալլ. *avallo* «խնձոր», *Avallo* (տեղանուն), հիռլ. *ubull* (< հե. **ablu*) [**āblu-*, **āb(a)lu-*, նաև **aplu-*, **ap(a)la-* (գերմ. համար)] (?),

աւ [*աւ(լ)իկ*] - հիռլ. *úan* «գառնուկ». հմմտ. հուն. *ἀμνός* «ոչխար. գառնուկ», *ἀμνή* «(փոքրիկ) ոչխար», լատ. *agnus* «գառնուկ», *agnā* «(փոքրիկ) ոչխար», հանգլ. *ēanian* «(գառ) ծնել» (անգլ. *yeen*) և այլն (հե. < **ag^hno-*). ընդունված է հայ. արմատը կապել *աւ* «տարի» բառին, սակայն, ավելի հավանական է բերվող համեմատությունը, որպիսով ստացվում է հայ-իտալա-կելտա-գերմանա-սլավոնական բարբառային զուգաբանություն,

այ(զհ) - հիռլ. *eo* «կարմրածառ, գեղձի, կենի»¹, վալլ. *ywen*, հկոռն. *hiuin*, բրետ. *ivin*, գալլ. *ivo-* «կարմրածառ, գեղձի, կենի» (< հե. **eɫ-* / **oɫ-* «կարմրածառ, գեղձի, կենի»)² : Ըստ այդմ՝ հայ. *այ-* < հե. **eɫ-* / **oɫ-* «կարմրածառ, գեղձի, կենի»: Եվ, թերևս, ավելի իրական կլիներ **oi-uxā* տիպի առանձնացումը, որպիսով՝ 1) ունենում ենք ածանցման փոխարեն բառաբարդամբ կազմություն³, 2) **uxā-*-ն դիտում ենք առանձին արմատ, որից էլ, ամենայն հավանականությամբ, ծագում է հայ. *զհ-* (< **զհ-*) բաղադրիչը, այլև՝ *զհ-նի* («որթատունկի պտղից ստացվող հյութ», «գինի»): Հմմտ. *զհնի* - հիռլ. *fin*, վալլ. *gwin* «գինի» (< հե. **ueino-*)⁴. **զհ* (< **վհ*), *որթ* (?) «(խաղողի) որթ» - հիռլ. *feith* «(մազա-)թել», վալլ. *gwden* «կապ,

¹ Բառի թարգմանությանն ըստ Ա. Ղարիբյանի «Ռուս-հայերեն բառարանի», էջ 1227:

² *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 629, 631, 867: Հմմտ. *Э. Г. Туманян*, Структура индоевропейских имен в армянском языке, էջ 194:

³ Ըստ Ջահուկյանի՝ **uxā* բաղադրիչը ածանց է («Հայոց լեզվի պատմություն», էջ 231):

⁴ *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 647:

հանգույց». հմմտ. հայ. **զվհնի* «(փաթաթվող) բույս», «որթ», (ավելի ուշ) «գինի», լատ. *uītis* «(խաղողի) որթ»¹,

անագում «մի տեսակ օղ կամ քամի» - հիռլ. *anál* «շնչելը. շնչառություն», *anim(m)* «շունչ». հմմտ. թոխ. *F onolme* «կենդանի էակ», լատ. *anima* «շունչ. հոգի» (<հե. **anH-* «ներշնչելը. ներշնչում») (?)²,

անդ, անտի, ընդ, (բրբռ.) *հանդա* «հիմա. հենց հիմա», *ենթ* - հիռլ. *étan* «ճակատ». հմմտ. իւեթ. *hant-* «ճակատ» (< հե. **Hant*^{[h]-}). տեղի է ունեցել արմատի իմաստային զարգացում՝ «ճակատ» > «առջնի մաս. առջև». հմմտ. հուն. (հռմ.) *ἀντί* «առաջ. դեմ -դիմաց», գոթ. *anda* «առջև», լատ. *ante* «առջև» և այլն³,

արաւս, (բրբռ.) *հար-նս* «անմշակ՝ չվարած (դաշտ, հող)». նաև *արաւր // հարրոր* «հողը վարելու սարք, արոր», *հարաւունք* «վարուցանք», «արտ», «ւերմ» - հիռլ. *airim* «վարում՝ մշակում եմ (հողը)» (< հե. **Har-* «մշակել (հողը)», «վարել»). հմմտ. իւեթ. *hars-* «դաշտը՝ հողը (մշակելու՝ ցանքսի համար)», թոխ. *Ա, Բ āre* «գութան», հուն. *ἀρόω* «վարում եմ, մշակում եմ (հողը)», լատ. *arō* «մշակում եմ (հողը)», գոթ. *arjan* «վարել», հրգերմ. *erran* «վարել», հսլավ. *orъ* «վարում եմ», *orati* «վարել», նաև ռուս. *Ярило* (հատուկ անուն)⁴: Աճառյանը համարում է անհայտ ծագման բառ, այնինչ ըստ Ջահուկյանի՝ «թերևս բնիկ հնդեվրոպական՝ **trəuk-* [**(s)ter-*] «կոշտ, կարծր, պինդ, արմատից: Հմմտ. հիռլ. *trüga* «անհարթ դարձնել, զգգել», որն ամեննիկ հավանական չէ⁵: Ինչ վերաբերում է բարբառային *հարրոս* բառին (Մուշ, Ալշ. և այլն), այն ոչ միայն առնչվում է հայ. *արոր* (< *արաւր*), *հարաւունք* «արտ. ցանքս» բառերին, այլև գուգադրելի է կելտականի հետ (< հե. **Har-*)⁶: Տե՛ս նաև վերը՝ *արոր* (*արաւր*),

ափն «(ջրի) ափ, գետեզր» - հիռլ. *ab-* «գետ. (ջրի) հոսք՝ հոսանք», (սեռ. հոլ.) *abae*, վալլ. *afon*, հրբետ. *Abona* (<կելտ. *b*). հմմտ. իւեթ. *hā-ap-ra* «գետ. հոսք», հինդկ. *ap-* «գետ», *apap* «ջրեր», ավեստ. *āfš* «հոսք», պրուս. *ape* «հոսք», լատ. *amnis*

¹ Հմմտ. նույն տեղում, էջ 650:

² Նույն տեղում, էջ 466: Հմմտ. *Գ. Բ. Ջահուկյան*, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 50:

³ Հմմտ. *Տ. Վ. Գամքրելիձե, Վյաչ. Վ. Իվանով*, նշվ. աշխ., էջ 814:

⁴ *Տ. Վ. Գամքրելիձե, Վյաչ. Վ. Իվանով*, նշվ. աշխ., էջ 687-688, 899: Հմմտ. *Գ. Ա. Կապանյան*, Историко-лингвистические работы, II, Ереван, 1975, էջ 246-247:

⁵ Հ. *Աճառյան*, Հայերեն արմատական բառարան, էջ 349: *Գ. Բ. Ջահուկյան*, նշվ. աշխ., էջ 85:

⁶ Հմմտ. *Գ. Լյուիս, Մ. Քեդերսեն*, նշվ. աշխ., էջ 42, 398: *Տ. Վ. Գամքրելիձե, Վյաչ. Վ. Իվանով*, նշվ. աշխ., էջ 687-688: Տե՛ս նաև Հ. Վ. *Սուրիսյան*, Աճականը հայերենում, էջ 187-188:

(<*abnis) «հոսք» և այլն (*H2ap^[h]- «գետ» (որպես հոսք՝ հոսանք»): Աճառյանը ցանկում չունի կելտական զուգահեռը¹,

բար-(հք) «հաց. արդյունք, ստացվածք» - հիռլ. *bairgen* «հաց» [< հե. *b^[h]ar(s)- «(հաց)հատիկ, սերմ, կորիզ». հմմտ. ընդհ. հե. *b^[h]ar- «հատիկ. հաց»]. նիռլ. *bairghean*, այլև վալլ., կոռն., բրետ. *bara* (*bharagen), լատ. *farrāgō* «շաղախ. խառնուրդ»², թերևս հուն. βήκον «հաց», հայ. (բրբռ.) *բոբոն* «մի տեսակ հաց. բոբոն» (?)³: Փորձեր են եղել միջընտանիքային համեմատությունների. սեմ. *burr-// *barr- «հատիկ», «աղացած հատիկ. այլուր», արաբ. *burr*- «ցորեն» և այլն,

բեղ-/բող- (*բեղ-մն*, *բեղ-ուն*, *բող-ջ/բող-բոջ*, *բող-կ*) - հիռլ. *bile* «ծառ», միռլ. *blath*- «ծաղիկ» (*b^[h]el- / *b^[h]loH- / *b^[h]lH- «ծաղիկ»). նաև հայ. *բաղ* (*բաղ-արջ* «անկորիզ գաթա»), (բրբռ.) *բուղ-(բուղ-ուն* «արտի հուռթի՝ փարթամ աճելը» [օր.՝ *բուղուն բշեղ* «ուժեղ աճել, փարթամանալ» (?]): Հմմտ. նաև իռլ. *bláth* «ծաղիկներ», մվալլ. *blawd*, նվալլ. (հոգն. թ.) *blodau*, հկոռն. *blodon*, նկոռն. *blezan*, մբրետ. *bleuzuen*, նբրետ. *bleuñ-enn*, *bleuñv-enn*, հմմտ. լատ. *flōs* «ծաղիկ», գոթ. *blōma* և այլն⁴,

բեր-եմ - հիռլ. *berim* «բերում եմ», *gaibid* «բերում է». հմմտ. հինդլ. *bhárāmi* «բերում եմ», հուն. φέρω (նույնը), լատ. *ferō* (նույնը) (< հե. *b^[h]er-)⁵,

բռի «վայրենի, լեռնական» (?) - հմմտ. իռլ. *bri* «թումբ», (հայց. հոլ. *brigh*, հոգն. սեռ. հոլ. *breg*), վալլ. (իգ. սեռ) *bre*. հմմտ. *fry* «ղեպի վեր», կոռն. *bre* «թումբ», բրետ. *bre*, գալլ. *Admageto-briga*. հմմտ. իռլ. *Brigit*, նիռլ. *brighid*, (սեռ. հոլ.) *Brighde*, հբրետ. *Brigantia* և այլն⁶,

բոռ [< *բո-ռ* (?)] «վայրի մեղու, ընտանի մեղվի արուն» - հիռլ. *bech* «մեղու» [< հե. *b^[h]o₁-ko. նխն. *b^[h]e(ɫ)-]. հմմտ. հիսլ. *bý-fluga*, հանգլ. *bēo* (անգլ. *bee*), հրգերմ. *bīa*, (իգ. սեռ) *bini* (գերմ. *Biene* «մեղու»). այս նույն արմատը՝ 1) *t^[h]- ածանցով. հմմտ. լիտ. *bitė*, *bitis*, լատվ. *bite* «մեղու», պրուս. *bitte*, այլև վալլ. *bydaf* «մեղվի փեթակ», 2) *k^[h]- ածանցով. հմմտ. հսլավ. *bičela* «մեղու», լատ. *fūcus* «բոռ, մեղվի արուն» (< հե. *b^[h]o₁-k^[h]-), այլև հիռլ. *bech* «մեղու». ըստ այդմ՝ վերջինիս առանց *k^[h]- մասնիկի ձևից անհնարին չէ բխեցնել հայ. *բոռ*-ի *բո-* նախնական արմատը

¹ Հմմտ. *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 721:

² *St' u Г. Льюис, X. Педерсен*, նշվ. աշխ., էջ 58-59: *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 766:

³ *St' u Հերոդոտոս*, Պատմություն ինը գրքից, թարգմ. Ս. Կրկյաշարյանի, Ե., 1986:

⁴ *St' u Г. Льюис, X. Педерсен*, նշվ. աշխ., էջ 66:

⁵ Գամկրելիձեն և Իվանովը չունեն այս զուգաբանությունը (ն. տ., էջ 43, 75, 164):

⁶ *Г. Льюис, X. Педерсен*, նշվ. աշխ., էջ 58:

(r-ն դիտելով հետագա հավելում, թերևս հայերենի մեջ), որն այլ է, քան նախկինում եղածը¹,

գեղ-(աւն) «գեղգեղանք. բալլաղ» – հիռլ. *fili* «բանաստեղծ». հմմտ. իւեթ. «մարգագետին. մեռածների վայր» (< հե. **uel-* «մարգագետին, արոտ. անդրաշխարհ»). իմաստային անցումն ըստ անդրաշխարհի երգային պաշտամունք-ծիսակարգի՝ «(հերոսի) ծիսական ուղեկցում» > «(բանաստեղծի) ներբող». հմմտ. հիւլ. *val-kyria* «Վալկիրիա», «գոհվածին ռազմադաշտից այն աշխարհ ուղեկցող աղջիկ», *val-holl* «Վալիալա. մեռած մարտիկների տուն»²,

գեղ-(մաստ) [մի ծառատեսակ՝ «հավամրգի, ցախի» (?)] – հիռլ. *froech*, վալլ. *grug* «հավամրգի, ցախի» (**uroi-k^[h]o-*). հմմտ. հուն. (F)ερείκη «հավամրգիի տեսակ», լիտվ. *viržės* «հավամրգի, ցախի», լատվ. *viřis* (նույնը), ռուս. *берес, береск* (նույնը) (< հե. **uer-*)³,

զուլի – միռլ. *coll* «զուլիս, հատված» (**k^[h]ol-n-*). հմմտ. իւեթ. *kalmara* «սար» (**k^[h]ol₃-mor-o-*), լատ. *culmen, columen* «բարձունք», «վերին մաս, կատար», *columna* «շարասյուն» (**k^[h]ol₃-men-*), «բլուր, թունր» (**k^[h]ol₃-ni-*, **k^[h]ol-m-*), (<հե. **k^[h]el-* «սար»), հուն. *κολώνη* «բլրակ, կոնդ», *κολοφών* «բարձունք», հւլավ. *čelo* «ճակատ» և այլն (**k^[h]el-*)⁴: Ջահուկյանը կելտականը դնում է մինուսով (-), ավելին՝ նույնպիսի նշում ունեն ալբաներենը, հունարենը, հնդիրանական, իտալյան և գերմանական լեզուները⁵: Հմմտ. *կող-ով* (*կողովի, կողոպ*) «կողով, (խմորի) գունդ, գնդիկ», այլն (բրբռ.) *կոռովի* «գունդ. մեկ ամբողջություն» (?), որը Ջահուկյանը վերապահությամբ («թերևս»-ով) բխեցնում է հե. **golob(h)-* [**gelb(h)-*, **glb(h)-* «սեղմել»] ձևից, իսկ վերջինս՝ **gel-* «պնդ(վ)ել» արմատից⁶,

դէլ (բրբռ.) «(եզ) շուն» – հիռլ. *denaid* «կրծքով կերակր(վ)ում է», նաև հիռլ. *dīnu* «գառնուկ», միռլ. *delech* «կթու կով», *del* «պտուկ». հմմտ. հինդկ. *dháyati* «մոր կաթն ուտել», հուն. *θήσαο* «ծծեց», լատ. *felō* «ծծում եմ», մվգերմ. *dīen* «կրծքով կերակրել» [< հե. **d^[h]eH(i)-* «կրծքով կերակր(վ)ել»]: Սովորաբար այս կետում համեմատության մեջ է դրվում հայ. *դիւս* «մոր կաթով սնվել» բառը: Հմմտ. նաև հայ. *դալլ*, (բրբռ.) *դալ* «կաթնախեժ», «մոր առաջին կաթ»,

¹ Հմմտ. Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 116:

² Հմմտ. *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 824, 836:

³ Հմմտ. *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 662: Ջահուկյանն ունի թեկանով («Հայերեն ստուգաբանական բառարան», էջ 158):

⁴ *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 669:

⁵ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 127:

⁶ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 417:

դող- (դող-էրոցք, դողալ «այրվել») - միոլ. daig «կրակ». հմմտ. հինդկ. dáhati «այրում է, կիզում է», սլվեա. dažaiti «վառվում է», լատ. foueō «տաքացնել, ջերմացնել», ալբ. djek «կիզում եմ», լիտվ. degù, հւլավ. žegò «կիզում եմ» և այլն (< հե. *d^[h]eg^{[h]o-})¹,

դրոզ (նաև դրուազ (նիսն.) «փայտի վրա քանդակ» (?) «փայտից պատրաստված սայլ» (հմմտ. դրոզապան): Հմմտ. տարգալ «գդալ» - միոլ. drochta «տակառ», drochat «կամուրջ» (< հե. *t'e/oru- «կաղնի (ծառ)»),

էր- (էրէրալ «տատանվել»), այլև վէր- (բրբռ.) (վըրվըրալ «ցրտից դողացնել՝ սրթսրթալ») - հիոլ. có(a)ir «համապատասխան» «ճիշտ» (?). հմմտ. իւեթ. uerite- «վախենալ. երէրալ». լատ. uerēri «երկյուղ կրել. երկրպագել. վախենալ» (< հ.-ե. *uer- «նայել», իմաստի անցումով՝ «վախենալ, սարսափել») ²,

զերծ - հիոլ. serk «սեր. գորով». հմմտ. իւեթ. ištark «հիվանդ լինել», հլիտվ. sérgmi «հոգ եմ տանում», լիտվ. sárgas, լատվ. sařgs «հսկող. պահակ», հւլավ. stražī, ռուս. сторож «պահակ» և այլն [< հե. *s(t^[h])erk' - «հետևել (հիվանդին). խնամել, հոգ տանել», «ցավել. վշտակցել»] ³,

թիթեն/թիթրեն (կրկն. թեն-ի) (բրբռ.) «դաշտում արտաթորված և չորացած տավարի թրիք, որ հավաքում են և ձմռանը իբրև վառելիք օգտագործում») - հիոլ. tanae, այլև վալլ. tenau, կոռն. tanow, բրետ. tanao, tano. հմմտ. լատ. tenuis, հուն. τανυ-, τανυός «բարակ», հրգերմ. dunni «բարակ», հանգլ. bynne, հինդկ., tanú-š և այլն (< հե. *t^[h]en- «բարակ») ⁴: Ըստ Ջահուկյանի՝ թի-թեն, որի նախնական է դիտվում թեն (< *թայն), ընդ որում՝ բացատրված «խոնավ» հատկանիշով, առանց կելտականի ⁵, այնինչ վերը բերված համեմատությունը հիմնվում է «բարակ» հատկանիշի վրա, այլև՝ համալրվում կելտականի տվյալներով,

թընկթընկալ/թնգթնգալ (բրբռ.), Ջահուկյանը, հետևելով Պոկոռնուն և Աճառյանին, բխեցնում է հե. *teng- [*(s)ten-] արմատից, հմմտ. նաև թնալ (թնթնալ) (> հե. *ta-no < *ten-), թանչ (թան-) < հե. *tā-ni [*ta-, *tan-], սակայն չի զուգադրում հիոլ. teng «լեզու» ձևի հետ ⁶: Վերջինիս հետ թերևս զուգադրելի է

¹ Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 89, 146, 826:

² Հմմտ. նույն տեղում, 808-809:

³ Հմմտ. Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 237: Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, նշվ. աշխ., 811:

⁴ Г. Льюис, Х. Педерсен, նշվ. աշխ., էջ 54, 75 և այլն: Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 782 (տե՛ս «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», հ. 2, էջ 110-111):

⁵ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 152:

⁶ Նույն տեղում, էջ 118, 151-152:

նան հայ. *տրզալ* «ձայն հանել. դեմ ընկնել» (հմմտ. *նազ ու տուզ* «կոտրատվելը, կեղծ համաձայնության նշաններ՝ ձայն հանելը, շարժում արտահայտելը») - հիռլ. *teng* «լեզու» (< հե. *t'ng^[h]uH- «լեզու»), հմմտ. հայ. *լեզու*¹,

թուի «թվում է. կարծեմ». հմմտ. հուն. *δατο* «թվաց, թվում էր»: Հմմտ. *տիւ* - հիռլ. *die* «օր» (< հե. *t'iu-). հմմտ. հիռլ. *dia*, (սեռ. հոլ.) «աստված» [< հե. t'eլ uo- «աստված». հայ. **տեյ-ու* - > *տել-* (?)]²,

ի (մասնիկ-նախդիր. նին. իմաստով՝ «գնալ, երթալ. ընթանալ», «դեպի») (?) (< հե. *iaH-). հմմտ. *իա/իյա* (խսկց.-բրբռ.) (ձայնարկ.՝ «զարմանք»)՝ *յա*՝ (բրբռ.) «զարմացական բացականչություն», «այո, ապա»³. *իե* «է կ» (Ղրբ.) (?) - հիռլ. *á* «լուծ, սալ» (< հե. *iaH- < *eլ- «գնալ»)՝⁴: Հմմտ. հայ. *է* (< **եյ*) «նա, (որ) կա, (որ) գալիս է, (որ) եկել է և այլն», հետագայում «աստված՝ իբրև սկիզբ և վախճան» («ես եմ ալֆան և օմեգան»). հմմտ. իւեթ. *ija* «գնալ», «երթալ», «գնալ քայքայով (գորքի մասին ասված)», լատ. *Iānus* «Յանուս» («դռների՝ դարբասների աստված, նան տարեակիզբ»), *eō* «գնում եմ», *imus* («մենք) ենք» և այլն: Ուրեմն, հայ. *ի* նախդիրը, ինչպես նաև բացականչություն, զարմանք և այլն նշանակող բառերը («ձայնարկություն») ամենանախնական իմաստով, կարելի է ենթադրել, ունեցել են «սկիզբ. գնալ, գալ և այլն» իմաստը. հմմտ. նան (բրբռ.) *իյալ / իհալ* «գնալ, երթալ», *իյալ-կալ* «գնալ-գալ», *իյնալ/իյնել*, նան *ինել* (Պլ.) «ընկնել»⁵,

իսար «որդ, (վարդենու վրա նստող) միջատ» - հիռլ. *cruim* «որդ, ճիճու», վալլ. *prid*, *prif* (նույնը), կոռն. *pryf* (նույնը), բրետ. *preñ* (նույնը). հմմտ. հինդկ. *kṛmi* «որդ», պրսկ. *kirm* «որդ», հսլավ. *črīv* «որդ» (< հե. *k^[h]ṛmi- «որդ. ճիճու») և այլն⁷,

իսի (բրբռ.) «ինչո՞ւ» (հարց. դեր.) - հիռլ. *ci-* «տեսնել». հմմտ. իւեթ. *šuyaxa-* «դիտել, նայել», իբրև հարաբերական դերանուն՝ լատ. *quis*, *quid*, օսկ. *pis*, հիռլ. *ci-*, թիս. *U kus*, *F kuse* և այլն, այլն՝ հարցական դերանուն՝ ավեստ. *čit*, հուն. *τίς*, հիռլ. *cid* «ի՞նչ» և այլն (< հե. *k^[h]ois / *k^[h]oit^[h] (?))⁸,

¹ *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 814:

² Նույն տեղում, էջ 226-227, 242, 791 և այլն:

³ «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», հ. 1, էջ 164:

⁴ Նույն տեղում, հ. 4, էջ 98:

⁵ *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 724, 869:

⁶ Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. 2, էջ 170:

⁷ *St*՝ u Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հ. 2, էջ 296: *Г. Льюис, Х. Педерсен*, նշվ. աշխ., էջ 29, 138, 142 և այլն: *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 527:

⁸ *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 100, 387: Հմմտ. *Г. Льюис, Х. Педерсен*, նշվ. աշխ., էջ 97-98:

խոխա (<*խոու-խոու <*խաու-խաու<*խաու-խա և այլն) (բրբռ.) «մանուկ, երեխա. թոռ», հականիշ՝ *հաւ* (<*հաու) «պապ» - հիռ. áue, միռլ. óa «պապ» (<*HauHo- «պապ»¹: Հմմտ. իմաստային հակադարձություն՝ *պապ//թոռ*, եթե հաշվի առնենք նաև հիռլ. aue (տարրնթերցմամբ՝ nepos, abnepotes), միռլ. óa, úa (<*aujo-), լատ. auus «պապ», auunculus «մորեղբայր. քեռի», գոթ. awō «տատիկ, տատմեր», այլև վալլ. ewythr «քեռի, հորեղբայր», հկոռն. euitor, բրետ. eontr > *awintro- կամ *awentro- (տույնը) և այլն²,

ծանր - միռլ. bair «ծանր». հմմտ. հինդկ. «ծանր», լատ. (տույնը), ավեստ. (տույնը), գոթ. (տույնը) [3,

ծառ (*տեր-ել*) - հիռլ. daur, (սեռ. հոլ.) daro «կաղնի», daurde «կաղնե», derucc «կաղին», գալլ. *d(a)rullia «կաղնի» (հմմտ. հմակեդ. δάρυλλος), վալլ. derwen «կաղնի» (<հե. *tʷe/oru-/*tʷre/ou-): Հմմտ. հայ. *տեր-ել, թար(շ)-ամ / թոր(շ)-ու, թառ-ամ/թոռ-ու(իլ)* (?), որ բոլորովին այլ՝ նոր քննության նյութ է. նաև՝ հայ. *տերել* - հիռլ. drú «քուրմ», «ղրուիդ», գալլ. Druides, Druidae (հոգն. թ.) «ղրուիդներ» (ցեղանուն-ազգանուն), որն առնչվում է «քուրմ» («ղրուիդ»), իսկ վերջինս «ծառ» հասկացությանը՝ իբրև գուշակության միջոցի (հմմտ. հայ. *սոսի* ծառի երևույթը)⁴,

ծիր «զիծ», *ծրել* «զծել, զծագրել, ծրագրել», ծրանալ «ծիր կապել, զիծ ձևացնել» - հիռլ. kruth «պատկեր, տեսք, նկարագիր», «ձև», միռլ. creth «տաղաչափություն. չափածո», վալլ. pryd (< հե. *k^[h]ʷr-tu) «կերպ. պատկեր» (< հե. *k^[h]ʷer- «անել», «շինել», «ձև տալ, ձևել»). հմմտ. իւեթ. k^{er}-kur- (?)⁵,

կաղ-ին (այլև *տ-կող-ին / տ-իլի* (բրբռ.) «խոզի կաղին» (?). [հմմտ. (բրբռ.) *տախ* «չկրտած խոզ»](?) - հիռլ. coll «սկողնուտ, կաղնուտ» [< հե. *k^[h]ʷos(e)lo-]: Գ. Ջահուկյանն ունի *կաղին*, բ. *տկող-ին* (< հ.-ե. *guoleno- [*guel-]), իսկ կելտական ձևի համար չունի նշում⁶,

կապ-իկ, (իսկց.-բրբռ.) *իիբ(պ)/իլբ(իլիկ)*, թերևս նաև *իլվլիկ* (?) - կելտ. ἄβράνοϛ (կապկի անվանումը կելտերի մոտ՝ ըստ Հեսիքիոսի. հմմտ. հինդկ.

¹ Т. В. Гамкрелидзе, Вяч.Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 766:

² St' u Г. Льюис, X. Педерсен, նշվ. աշխ., էջ 34:

³ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 359:

⁴ Т. В. Гамкрелидзе, Вяч.Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 612, 789:

⁵ Նույն տեղում, էջ 176, 178, 706:

⁶ Նույն տեղում, էջ 636: St' u Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 129:

kapi- «կապիկ», հուն. κήπος (κήβος) «(երկարապոչ) կապիկ» (հմմտ. Pok., 1959, էջ 2-3) [< հե. *q^[h]e/op^[h] (տարբ.՝ *q^[h]e/op-)]¹,

կատու «կատու» - իռլ. catt (cat) «կատու», նիռլ. cat «կատու», վալլ. cath, հկոռն. kat (t = /p/), բրեւտ. kaz. հմմտ. (ժող.) լատ. cattus «(վայրի) կատու» (<հե. *k'at'-u- / *k^[h]at^[h]- «կատու»)²: Գ. Ջահուկյանը *կատու*-ն չի համարում բնիկ (հմմտ. հուն. καττα «կատու»), այլ «մուտք է գործել բավականաչափ ուշ»³,

կափ- (*կափել*, *կափուցանել* և այլն), *խափ/խուփ* «ծածկել», (բրբռ.) *գափել / գաբել* «կռանալ (մի բանի վրա)» - հիռլ. cacht «ծառա» (հմմտ. լատ. captus «գերի. բռնված») (<*k^[h]ap^[h]-)⁴: Աճառյանը *կափ* «փակել, զոցել» արմատի համար նշում է «թերևս պետք է միացնել *խափ*, *խուփ* հոմանիշ արմատների հետ»⁵: Ջահուկյանն ունի միայն *կափ*- («փակում, խփում, բռնում և այլն») արմատը՝ կապելով *կափ* «թակ» բառի հետ, և կարծում, որ «թերևս բնիկ հնդեվրոպական՝ բնաձայնական երանգի *gabh- (*gabh-) «բռնել» և *kap- «բռնել» տարբերակների կողքին. *gab- տարբերակից է հայ. *կասպ*. հմմտ. *ghabh- > կոռն. gavel «բռնում, պահում», և *kap-> ալբ. kap «բռնել», հուն. καπτω «կլանել», լատ. capiō «բռնել»⁶ : Եվ քանի որ հե. *k^[h]ap^[h]- արմատի տարբերակ է *g^[h]ab^[h]- արմատը՝ բաղաձայնների ձայնեղ/խուլ հակադրությամբ, ուստի կարելի է ենթադրել, որ հայ. *խափ/խուփ* («ծածկել») բխում է հե. *k^[h]ap^[h]-, իսկ (բրբռ.) *գափել/գաբել* («կռանալ»)՝ հե. *g^[h]ab^[h]- արմատից՝ հանդես բերելով զուգահեռություն կելտական հիշյալ ձևերի հետ,

կեանք (*կեա-ն-ք*) «ապրելը, կյանք» - հիռլ. biu, beo, հմմտ. հուն. βίος «կյանք» (< *k^ʰoiu-): Ըստ Լուիսի և Պեդերսենի՝ հե. *g^ʰiwo-s (ըստ իրենց վերականգնման – Վ. Հ.) ձևից են՝ իռլ. beo «ապրող», bethu «կյանք», վալլ. byw, bywyd, կոռն. byw, bew, բրեւտ. beo, նաև լատ. viuus «կենդանի». նաև *կին*, հիռլ. ben, bé «կին», հուն. βίος, հիռլ. beo «ապրող. կենդանի» [< հե. *k^ʰoen- «կին. (մեկի) կինը»], այլև, թերևս, հմմտ. *կե(ա)-լ* «ապրել, կենդանի լինել» / *կի(ն)* «կյանք տվող՝ ապրեցնող.

¹ T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 131, 523: Հմմտ. Գ. Ա. Ղափանցյան, Անտիպ գործեր. Արմատական բառարանի առթիվ դիտողություններ..., ԵՊՀ հրատ., 2008, էջ 19: «Հայոց լեզվի բարբառային բառարան», հ. 2, էջ 324:

² Հմմտ. Գ. Льюис, X. Педерсен, նշվ. աշխ., էջ 93:

³ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 260-261:

⁴ T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 143:

⁵ Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 2, էջ 562:

⁶ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 396:

ծնող»¹: Ըստ այսմ՝ ունենում ենք հե. *k^o- > հայ. կ - իռլ. b գուգակցություն (տարբերակայնություն),

կեր- (իկ) [ծայր. ծուռ (ծռել «թեքել. կեռել») (?)] – հիռլ. biur «նիզակ. գեղարդ» (*k^oeru-). նաև հայ. բիր (բր-իչ «ծայրը սրած փայտ՝ փորիչ»), որն ավելի հավանական է, քան կապը հիռլ. biail «կացին» բառի հետ²,

կեր-, աղաթ(ա)կե(ա)ր, ըն-կեր - հիռլ. cren(a)im «զնել, առնել» (< հե. *k^{[h]o}er-/ *k^{[h]o}r-e և- «զնել. առնել»)՝ Ջահուկյանը, ինչպես որ Աճառյանը, ընկեր-ի համար տալիս է ըն(դ)-կեր «միասին ուտող» բացատրություն, որ գալիս է նախկինից և կեր ձևի հետ միասին բխեցնում է հե. *g^uer- [*g^uer-] արմատից, իսկ (կերա)կուր բառի կուր-ը (հարցականով)՝ հե. նույն արմատի *g^u(ե)r- տարբերակից³,

կուր (կք-ել, կք-անիստ) «նստել, կռնակ՝ ոտքի վրա» - հիռլ. coss «ոտք». հմմտ. հինդլ. kākṣā «անութ. թևատակ», ավեստ. kaša- «ուս», թոխ. kektseñe «մարմին», լատ. coxa «ազդր», հրգերմ. hāhsina «սրունք» (< հե. *k^{[h]o} k^[h]-)⁵,

կողպ-եք, (բրբռ.) դըրք - հիռլ. cló «մեխ». հմմտ. հուն. «փական. բանալի», լիտվ. «դիպչել. ընկնել», «խցկվել. թաղվել-մնալ», հալալ. ključī «փական. բանալի», լատ. clāvis (նույնը), claudō «փակել. կողպել» (< հե. *k^[h]laHú - «փակել», «փական». հմմտ. սեմ. *k-l-՝ «բռնել, պահել», «փակել, կողպել»), ակկադ. (նույնը), արամ. «խոչընդոտել», արաբ. «հսկել. պահպանել» և այլն: Ընդ որում՝ հե. *H-ն դիտվում է սեմ. ' -ի արտացոլում, իսկ իռլանդականում տեղի է ունեցել *y-ից առաջ եկած w-ի անկում⁶: «Հայկազյան բառարանը» չունի կողպել (*կուպդ), Հ. Աճառյանը (ոչ անկախ Գևորգ դպիր Պալատացուց), այնուհետև Գ. Ջահուկյանը արմատը նախ՝ հանգեցնում են կուպդ ձևին, այնուհետև՝ համարում փոխառություն արաբ. գսլ «կողպեք, փականք» ձևից⁷,

¹ Հմմտ. Գ. Льюис, Х. Педерсен, նշվ. աշխ., էջ 37: Գ. Բ. Գամքրելիձե, Вяч.Вс. Иванов, էջ 86, 89, 185, 341, 465, 758: Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 128:

² Տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 129, 400:

³ Գ. Բ. Գամքրելիձե, Вяч.Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 747:

⁴ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 129: Նույնի՝ Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 249: Հմմտ. հայ. (բրբռ.) քրեհ, քյար «օգուտ. շահ», եթե բացառի բառի փոխառյալ լինելը (?):

⁵ Արմատը նշվում է տարբերակներով՝ *k^[h]ok^[h]- // *k^[h]ek^[h]s-: Գ. Բ. Գամքրելիձե, Вяч.Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 98, 168: Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 430:

⁶ Հմմտ. Գ. Льюис, Х. Педерсен, նշվ. աշխ., էջ 99: Գ. Բ. Գամքրելիձե, Вяч.Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 874:

⁷ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 624, 661: Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 427:

կո-յր «աչքից գուրկ», [(բրբռ., մնկ. բառ.) *չաչ(ո)* [< *ակ-ն// աչ-ք (?)] - հիռլ. caech «մեկ աչք ունեցող. միաչքանի», վալլ. cœg «դաստարկ, փուճ» cœg-ddall «կարճատես», «միաչքանի», հկոռն. cuic (նույնը). հմմտ. գոթ. haihs «մեկ աչքը ունեցող. միաչքանի», հհնդկ. kekarah «շեղաչյա. շիլ», լատ. caecus «կույր» [< հե.* (?)]¹: Աճառյանը, ոչ անկախ Գևորգ դավիթ Պալատացուց և ուրիշներից, այնուամենայնիվ ընդունում է Հյուբշմանի կարծիքը՝ համարելով փոխառությունն պիլ. (այլև սողդ., հպրսկ., պրսկ. և այլն) kōr բառից²,

կոռո «խոսպան, պինդ՝ չվարած (հող)» - իռլ. gort «դաշտ», վալլ. garth «պարսպած (տեղ)», բրետ. garz «ցանկապատ՝ պարիսպ», միռլ. lug-bort (<lub-gort) «այգի» և այլն. հմմտ. իւեթ. gurta «ամրոց», հհնդկ. grhá (< հե. *grdha-) «բնակարան», «տուն», լատ. hortus «այգի», հուն. χόρτος «բակ» [<հե. *g^[h](e)rd^[h]- (<*g^[h]er- // *ǵ^[h]er-)]³, Իմաստային զարգացումը թվում է հնարավոր, եթե նկատի ենք ունենում մի կողմից՝ «ցանքս՝ մշակում. դաշտ» և «տուն, բնակարան. ամրոց», մյուս կողմից՝ «անմշակ հող» և «մշակովի հող» անցումները: Աճառյանը չի ընդունում նախկին փորձերը և դնում է իբրև չստուգաբանված բառ, իսկ Ջահուկյանը նշում է՝ «թերևս փոխառություն՝ ուրարտ. quldini («I > p անցմամբ»)», որից նաև՝ վրաց. kordi «խոսպան հող», ճան. kordi «գուղձ, հողակոշտ» ձևերը, որն այս դեպքում դառնում է անհավանական, եթե ոչ հակառակը՝ փոխառություն հայերենից⁴,

կր-կր-ալ, կարկաչ(ջ), կրկչալ/կչկչալ [<*կեր-կ/չ- (ձայնավորի սղումով) (?)] «հավի ձայն հանելը (թուխս նստելիս, ձու ածելիս և այլն)» - միռլ. cercc «թուխս, թխական» [հայ. (բրբռ.) *կոթան*], իռլ. cercc «հավ». հմմտ. հնդկ. kṛka-váku- «աքաղաղ», ավեստ. kahrka- «հավ», պիլ. kark «հավ», պրսկ. kark «ընտանի թռչուն. հավ», հուն. κέρκος «աքաղաղ» և այլն (< հե. *k^[h]erk^[h]- «աքաղաղ», «հավ». ընդհանուր՝ բնաձայնական իմաստի հիմունքով)⁵,

հակ- «հակիլ թեքվել, ծովել, միտվել» - միռլ. ais «առանցք, սոնի». հմմտ. հհնդկ. ákṣa «առանցք, սոնի», հուն. ἄζων «առանցք, սոնի» [ἄμωζα «սայլի սոնի», «քառանիվ սայլ», «Մեծ արջ (համաստեղություն)»], լատ. axis «սայլի սոնի»,

¹ Հնդեվրոպական նախաձևի վերականգնումը մնում է առկալի:

² Г. Льюис, Х. Педерсен, նշվ. աշխ., էջ 34: Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. В. Иванов, նշվ. աշխ., 157: Հմմտ. Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 2, էջ 631-632: Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 419:

³ St 'u Г. Льюис, Х. Педерсен, նշվ. աշխ., էջ 67, 76, 192: Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. В. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 744:

⁴ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 646: Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 423:

⁵ St 'u Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. В. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 601, 947:

հռուս. (եկեղ. սլավ.) ось «տոնի» և այլն (< հե. *Hak^[h]s- «առանցք, տոնի»)¹: Այս արմատի վերաբերյալ Աճառյանը չի ընդունում նախկին փորձերը, դնում է իբրև չստուգաբանված բառ, իսկ Ջահուկյանը նշում է՝ «թերևս բնիկ հնդեվրոպական *pog- կամ *peg- «կողմ, կողք, ուս, ազդր» արմատից»։ Վերջինս այս դեպքում ավելի հավանական չէ, քան հե. *Hak^[h]s- արմատից ծագած լինելը, մանավանդ որ միայն հայերենում է առկա հե. *H > հայ. *h* արտացոլում²: Հմմտ. նաև հայ. *hwd-* / *hkd-* (իմա՝ *hwdանաւ*, *hkdանիւ*, *hkdնուլ* և այլն), որոնք ընդհանուր իմաստով պիտի «տոնի» նշանակելիս լինեն. Ջահուկյանը *hkdանել* «հեծնել» բառը, հետևությամբ Աճառյանի, բխեցնում է հե. *sed-s (*sed-) «նստել» արմատից, որը նույնպես ավելի հավաստի չէ, քան վերը բերվածը³: Ըստ այսմ՝ արմատի *hwl-* / *hwd-* (*hkd-*) տարբերությունը, հավանաբար, հպականի հետագա շփական երանգ ստանալու արդյունք է,

hsw(-իկ) - բրետ. *had*, վալլ. *had* «սերմ». հմմտ. իւեթ. *šatta* «դաշտը՝ հողը մշակելու մի գործիք», հինդկ. *sītā* «ակոս (հողում)», հվգերմ. *sāt* «մաղելը (սերմի)», «սերմ» [< հե. *seH(i)- «ցանել», «սերմել»] պարզական արմատը *^{-t}[h]- ածանցմամբ⁴: Աճառյանը չի ընդունում նախկին փորձերը և դնում է իբրև չստուգաբանված բառ, իսկ Ջահուկյանը նշում է՝ «թերևս փոխառությունն իւեթերենից կամ մերձավոր լեզվից. հմմտ. իւեթ. *hattai-* «հատել, կտրել, ծակել, պատռել»⁵,

hkl-ամ (**hml-*) «հևալ, (ծանր) շնչել, շունչ քաշել» - միոլ. *aial*, *ahél* «թույլ քամի», վալլ. *awel*, հկոռն. *auhel* «թույլ քամի» (հավանաբար **-l* աճականով, հմմտ. հսլավ. *větrilo*) (**Hu* - «փչել», որից՝ **Huent*^[h])⁶: Հմմտ. հայ. *hwaqac*, *hnq(եւ)* «փչել, հոով անել», *hnq*, *hnqh*, *hml-նչ* «հնչել», *nqh* «գոյ գոյություն» և այլն,

hptl «հետ մղել. հեռացնել» - հիոլ. *seir* «կրունկ, գարշապար», վալլ. *ffēr* «կոճ. վեզ». հմմտ. հինդկ. *sphurāmi* «հետ եմ շարտում», լատ. *spernō* «(հետ) հրել» (< հե. **sper-*) (?)⁷,

¹ Տե՛ս ն ու լ յ ն տեղ ու մ, էջ 721, 869:

² Հ. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 3, էջ 11-12: Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 439:

³ Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 456:

⁴ Տե՛ս *T. B. Гамкредлидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 688-689:

⁵ Հ. Աճառյան, նշվ. աշխ., էջ 50-52: Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 314:

⁶ *T. B. Гамкредлидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 206, 583, 480, 677, 866:

⁷ *T. B. Гамкредлидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 75: Գ. Ջահուկյանը բառի ծագումը համարում է թեական («Հայերեն ստուգաբանական բառարան», էջ 471):

άμιαρ «ծեծած՝ կեղևահան հատիկ» - իռլ. *éorna* «գարի». հմմտ. հինդկ. *yáva* «(հացա)հատիկ», «գարի», ավեստ. *yava* «հատիկ», պրսկ. *jav* «գարի», քրդ. *jav*, բելուջ. *jav* և այլն (<հե. **ǰeǰo-* «գարի») և այլն¹,

մեղր* (< **մեղծր*. իմա՝ *քաղցր-մեղր* կապակցության մեջ) - միռլ. *melg* «կաթ», (սեռ. հ.) *bo-milge* «(կովի) կաթ», այլն *mlicht*, *blicht* «կաթ» (< հե. **melk* «կթել, կաթ ստանալ»). հմմտ. գոթ.*miluks* «կաթ», հրգերմ. *miluh* (գերմ. *Milch*), հանգլ. *meolc* (անգլ. *milk*), հւլավ. *mléko* (ռուս. *молоко*) և այլն²: *Մեղ(ր)* (բառ)արմատը չենք գտնում «Նոր հայկազյան բառարանում», նաև հետագայում. Աղայանի բառարանն, օրինակ, ունի միայն *քաղցր-մեղր*, նաև *քաղցրու-մեղր* կազմություններում³: Հմմտ. հայ. (բրբռ.) *կաղց* «կաթ», գրականում *ղ*-ի անկմամբ և ապաշփականացմամբ՝ *կաթ* (< **կաթս* < **կաց* < **կաղց*), նաև **կեղցր* (?). հմմտ. *քաղցր-մեղր* (մեղծր*) - (հե. **melk*² - «կթել»),

պալ (բրբռ.) «ժայռ», «ապառաժ», «կարծրաքար», թերևս նաև՝ *պիպեռ* (**պեռ-պեռ*), *պեռ* (բրբռ.) «համառ» (ամրության հատկանիշով) (?) - միռլ. *all* «գառիթափ, դարիվեր». հմմտ. հինդկ. *púr* «ամրություն», «ամրոց», հուն. (հուն.) *πόλις* «քաղաք» (հմմտ. *άκρό-πολις* «քաղաքի վերին մասը՝ սարի վրա»), «միջնաբերդ» և այլն [< հե. **p^hel-* «ամրոց. պարսպած քաղաք» (< «ժայռ»)]⁴: Կելտականում, ըստ օրինի, տեղի է ունեցել հե. **p^h* > միռլ. *p* > *f* > *h* > \emptyset անցում: Ջահուկյան կարծում է, որ «թերևս նույնն է *պաղանձաւ*-ի *պաղ*-ի հետ». մեկ այլ դեպքում այն բխեցվում է հե. **b_l*- (**bcl-*) արմատից, այն է՝ *պաղ*, *պղպղ(-ա-քար)* բառերի հետ միասին, և որը, կարելի է ասել, պատճառ է դառնում երկվության⁵,

ջելիկ (*ջել-իկ*) «գույզը (միասին՝ մեկ)», (բրբռ.) *ջամ-ուկ*, *ջամուգ*, *ջըմըկ* և այլն (հմմտ. *գեմինատ*) «երկվորյակ. ջուխտ, գույզ» - միռլ. *emuin* «երկվորյակ». հմմտ. հինդկ. *yamá* «երկվորյակ», ավեստ. *yōma-* (նույնը), լատ. *geminus* (նույնը) (< հե.

¹ *T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 655, 655: Հեղինակները գրում են «Կելտական ձևը, ինչպես և խեթականը ցույց է տալիս բացակայություն սկզբի **լ*-ի» (նույն տեղում): Գ. Ջահուկյանը «Հայոց լեզվի պատմության» ցանկում չունի *άμιαρ* բառը, իսկ բառարանում գրում է. «Թերևս բնիկ հնդեվրոպական՝ **iuo-*՝ *ieuo-* (ուղղելի՝ **ǰo-*՝ *ǰeǰo-*. Վ. Հ.) «հացահատիկ» հիմքից. հմմտ. հինդկ. *yava-* «հացահատիկ. գարի, կորեկ», լիտվ. *javai* «հացահատիկ» (**ǰ* > **j* > *ǰ* անցման համար հմմտ. *ձեզ*, *ձու*)» (էջ 474):

² *T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 571:

³ Է. Բ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ե., «Հայաստան» հրատ., 1976, էջ 1449:

⁴ *T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 744, 744:

⁵ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 144): *Նույնի՝* Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 615:

*q'emo-)¹. հմմտ. նաս (բրբռ.) *ճվխս-ճավտխս* «կիսվել, երկուսնալ, երկուսի բաժանվել՝ երկատվել» («Սասնա ծռեր»)²,

սայլ «ակերի վրա գնացող փայտաշեն փոխադրամիջոց», (բրբռ.) *սեչ* (նույնը), *գ'ալզ'ալի* (ձայնեղի քմայնացմամբ) «երկանիվ սայլ» - հիռլ. *cul* «սայլ», հմմտ. հուն. *πόλος* «սոնի (հենակետ)», լատ. *cvollum* «վիզ. (անոթի) բերան», հալավ. *kolo* «ակ, անիվ» (< հե. *k^{[h]o}el- «անիվ, ակ»)³ : Հմմտ. հայ. *գայլ* // *գալ* «պտտվել, գլորվել, առաջ գնալ», *գիլ-գիլ* «գլոր-գլոր», (բրբռ.) *գալել* «(դալար բուսը՝ ավլուկը) փաթաթել» [< հե. *k^{[h]o}(e/o)k^{[h]o}lo-]) և այլն,

սկել «տքնել. (արթուն) հսկել», [(բրբռ.) «սուզվել, ջրի տակն անցնել» (?) - միռլ. *sén* «ծուղակ. թակարդ». հմմտ. *sájati* «մոտ է գտնվում. կից է», լիտվ. *ségti* (նույնը), ավեստ. *vohuna-zga (spā)* «շուն՝ վարժեցված արյան» (< հե. *sek'- / *sk'-): Ջահուկյանը բառն առնչում է խեթ. *ušk* «տեսնել», *hušk* «սպասել» ձևերին⁴: Հմմտ. ավեստ. *vohuna-zga (spā)* «շուն՝ վարժեցված արյան» - հայ. *արալեզ* [**ար-(իւն* < **esr*), *լեզ* (լիզ-ուլ (< հե. *leig' h- «լիզել» (?) «լիզել. ընդունել»)], որ կարող է կովան հանդիսանալ մի կողմից՝ հայ. *սկել*-ի ստուգաբանության «(արյան սովոր՝ վարժեցված շան) հսկել», իսկ մյուս կողմից՝ հայ. *սկունդ* (*սկ-ունդ*) «շուն. շնիկ» բառի ավելի հավաստի ծագում ենթադրելու համար⁵,

տեղ, տիղ(մ), տիլ (բրբռ.), *ցեխ* (?) - հիռլ. *dū*, (սեռ, հոլ.) *don* «տեղ», այլն *duine*, վալլ. *dyn* «մարդ». հմմտ. խեթ. *tekan*, (սեռ. հոլ.) *tagnaš*, թոխ. *U tkañ*, (սեռ. հոլ.) *tkanis*, թոխ. *F keñ*, հինդկ. *kšam*, ավեստ. *zām*, հուն. *χθών* և այլն (բոլորը՝ «հող» իմաստի առնչությամբ), այլն թոխ. *U sóm* «պատանի», թոխ. *F šaumo*, հոգն. *թ. šāmma* «մարդ», գոթ. *guma*, հիսլ. *gumi* և այլն (< հե. *d^[h](e)g^[h]om-)⁶. արմատը գործառապես երկատված էր դեռևս ընդհանուր հնդեվրոպականում՝ «հող. գետին, երկիր» և «մարդ. հողեղեն, աստնվոր», որ հետագայում, այսպես կոչված, մեկտեղվում է՝ «մարդ-հողեղեն. հմմտ. լատ. *humus* «հող», *homō*, (սեռ. հոլ.) *homonis* «մարդ» և այլն» (հմմտ. քրիստոնեական՝ «հող էիր և անդրեն ի հող դարձցիս»),

¹ *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 778:

² Հայերեն ձևերը չունեն Աճառյանի և Ջահուկյանի բառարանները: Հմմտ. ծան. 323:

³ *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 718: Հմմտ. *Վ. Գ. Համբարձումյան*, նշվ. աշխ., էջ 63, 143:

⁴ *Հ. Աճառյան*, Հայերեն արմատական բառարան, հ. 4, էջ 227: *Գ. Բ. Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 314-315:

⁵ Հայ. *արալեզ* -ը իրավամբ համարվում է «ժողովրդական ստուգաբանություն», *սկունդ* -ը թեականով: Տե՛ս *Գ. Բ. Ջահուկյան*, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 83, 684:

⁶ *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 821:

տեր-ել, ծառ (?) - հիռլ. daur «կաղնի», (սեռ. հոլ.) daro «կաղնու», daurde «կաղնե», derucc «կաղին», գալլ. *d(a)rullia «կաղնի», վալլ. derwen (նույնը). հմմտ. իտեթ. taru «ծառ», հինդկ. dāru «ծառ», (սեռ. հոլ.) dróh, drúnah, drú- «ծառ», ալբ. «ծառ», «կաղնի» (< հե. *t'e/oru- / *t're/ou-)(?)¹.

տորք // տուրք [Տորք (?). Տրդատ (?)] - հիռլ. torc «իշխան (< «կինճ. վարագ»», վալլ. twrch «կինճ. վարագ», հմմտ. լատ. aper «կինճ, վարագ», «վարագի» (բոց. aprugnus «վարագից սերված»), ումբր. abrunu (եզ. հայց.) «վայրի կինճի՝ «վարագի» [< հե. *(q^[h]/k^[h])uɛp^[h]-]²: Հմմտ. հայ. (բրբռ.) տախ «(չկրտած) խոզ», հայկականում ևս, ինչպես իսլանդականում (գերմ.՝ առհասարակ) «կինճ. վարագ» իմաստը, թերևս, հասկացվել է նաև «արքա» (հմմտ. *Տրդատ արքա*). նույնը կելտականում. հիռլ. torc «իշխան», վալլ. twrch «կինճ. վարագ» [հմմտ. Twrch Trwyth արքայի վերածվելը աստված-խոզի. հայ. *Տորք* (անգեղ), *Տրդատ* (արքա)] (?),

քեր(թ)-ել, քերթոռ, քեր-ական - միռլ. creth «պոեզիա. պոետական արվեստ», վալլ. prydydd «պոետ. բանաստեղծ». հմմտ. հինդկ. karóti «անում է», «միացնում է», «պատրաստում է», ավեստ. kərənaoiti «անում է», «կատարում է», čārā «միջոց», «ձև» և այլն (k^[h]er- «անել», «միացնել», «(ձեռքով) շինել, պատրաստել», «ձևել, ձևավորել»)³: Աճառյանի ցանկում հայ. *քեր(թ)-ել, քեր(ծ)-ել* բառերը գուցադրվում են հիռլ. scrissid ձևին⁴,

քիս(ն)ել (բրբռ.) «դիպչել», *քսել* (?), *քրս (գնայ)* (բրբռ.) «հեշ լինել, քերել» - միռլ. cír «սանր. սանդերք» (< հե. *k^[h]es- «սանրել», «սանր»), հմմտ. իտեթ. kišai- «սանրել», լուվ. kiša- «սանրել», հուն. κερσίον «վրիպանք. փուստ անցնելը», ξέω «սանրել», ξάινο «սանրել (սանրով) հարդարել», ξάνιον «սանր, սանդերք», հալավ. česati «սանրել» և այլն⁵: Ջահուկյանը հնագույն հայերենի ցանկում (թեմատիկ խմբում) չունի *քսել*, (բրբռ.) *քիսնել, քրս (գնայ)*, ունի *քերել* և այլն, իսկ *սանտր*-ը դիտում է «ուշ շրջանում մուտք գործած բառ», հետագայում *սանտր*-ի համար նշվում է՝ «հնդեվրոպական ծագման վարկածները, այդ թվում՝ հուն. ξαντρον = հայ. *սանտր*, հավաստի չեն» (?)⁶,

¹ Հմմտ. նույն տեղում, էջ 612:

² St' u T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 516-517:

³ Նույն տեղում, էջ 706, 836):

⁴ Հ. Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, I, մաս, էջ 78-79:

⁵ T. B. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов, նշվ. աշխ., էջ 49, 85, 156, 216, 578 և այլն:

⁶ Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 148, 263 և հջ.: Նույնի՝ Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 668:

օղակ (*աւղ-ակ), (բրբռ.) (h)աղ(լա) (?) «օղակ»- միոլ. ais «լիսեռ, սոնի. ա-
ռանցք». հմմտ. հինդկ. áksa- «սոնի. լիսեռ», հուն. ἄξων «սոնի. լիսեռ» (հմմտ.
ἄμαξα «սայլ», «քառանիվ փոխադրամիջոց». «Մեծ արջ»), լատ. axis «սոնի. լի-
սեռ», հռուս., եկեղ.սլավ. ось «սոնի. լիսեռ» (< հե. *Hak^[h]s- «լիսեռ, սոնի. ա-
ռանցք»)¹. հմմտ. նաև հայ. ակ «անիվ» // աղ (*աւղ-ակ) «օղ, օղակ. շրջան, անցք»
(?):

Այս առումով կարելի է նշել հետևյալը:

1) Ցանկում բերվում են ինչպես մինչև այժմ չստուգաբանված, այնպես էլ
մասամբ կամ անհավանական ձևով ստուգաբանված բառեր, որոնք համեմա-
տության մեջ են դրվում հատկապես հայ-կելտական բառային-ծագումնային
առնչությունների տեսանկյունից:

2) Առաջարկվող համեմատությունները կարող են հիմք հանդիսանալ ոչ
միայն նոր ստուգաբանությունների, այլև եղած մի շարք տարբեր կարգի
փորձերի ճշգրտման կամ լրացման:

3) Համեմատության եզրերի անցկացումը մեծապես հենվում է այդ
բնագավառում ձեռք բերված նոր, ավելի հավանական տվյալների վրա:

¹ *Т. В. Гамкрелидзе, Вяч. Вс. Иванов*, նշվ. աշխ., էջ 721:

Գլուխ վեցերորդ

ԲԱՌԻՄԱՍՏԱՅԻՆ (ԹԵՄԱՏԻԿ) ԽՄԲԵՐԻ

ԱՌԱՆՁՆԱՑՈՒՄԸ

Ստորև անդրադառնում ենք հայ-կելտական բառային միավորների իմաստային (թեմատիկ) հարաբերակցությանը (բաշխմանը): Դրանք առավելապես հայտնի են տարբեր հեղինակների համապատասխան ուսումնասիրություններից և այս դեպքում միաժամանակ ծառայում են իբրև աղբյուր դրանց առանձնացման համար:

Հ. Աճառյանը թվարկում է հնչյունական-քերականական այն հնարավոր զուգաբանությունները, որոնց հիման վրա կարելի է ներկայացնել ցեղակից լեզուների մերձավորությունը, ընդ որում՝ նաև հայերենի վերաբերյալ: Իսկ բառային զուգաբանությունների քննարկման դեպքում նա հենվում է Ա. Վալդեի և Յ. Պոկոռնու բառարանի վրա, որից քաղել է, իր հաշվումներով, 2223 բուն արմատները, և որոնցից 713-ը կա հայերենում:

Հայ-կելտական առնչությունների համար բնորոշ է նաև այն, որ հայերենում, ինծպես վերն նշել ենք, արտացոլում ունեցած 713 բուն արմատների դիմաց կելտական լեզուները (Աճառյանը նշում է, որ Ա. Վալդեն և Յ. Պոկոռնին երբեմն դնում են նաև միջին իռլանդերենի, կիմրերենի, կոռներենի, բրետոներենի և գալլերենի այս կամ այն ձևը) կազմում են 342 զուգահեռություն, այն է՝ կեսից փոքր-ինչ պակաս: Դրանք այստեղ բերում ենք ըստ բառիմաստային (թեմատիկ) խմբերի, որոնք սովորաբար առանձնացվում են հե. լեզուների դեպքում (հմմտ. Կ. Դ. Բաք, Հ. Աճառյան, Ա. Բովիսարդ և ուրիշներ) և ձևակերպված ենք գտնում Գ. Ջահուկյանի աշխատություններում: Վերջիններիս ցանկերում դրանք տրվում են առկայություն - բացակայություն (նշույթավորված / չնշույթավորված), ընդ որում հանրահաշվական նշանակումով:

Խմբերի բաժանումը կատարվում է ըստ Կ. Դ. Բաքի և Գ. Ջահուկյանի, հնդեվրոպական նախաձևերի վերականգնումը՝ հիմնականում ըստ Ջահուկյանի, մասամբ՝ Թ. Գամկրելիձեի և Վյաչ. Իվանովի աշխատությունների նշանակումների: Դրանք հիմնական գծերով պատկերացում են տալիս հայ-կելտական իմաստային (բովանդակության պլանում) արտացոլված առնչությունների

վերաբերյալ: Խմբերում ընդգրկված է նյութի գերակշիռ մասը, համալրված է այլ ուսումնասիրությունների տվյալներով (ցանկերի բարբառային նյութը այս դեպքում նույնպես ենթադրում է հետագա հետազոտական աշխատանք):

1. Ֆիզիկական աշխարհ

- Անպ (ամբ), ամպոյ (ամբոյ)*- հիւնլ. nem [< հե. *enebh- (?), *emb(h)-],
ամպրոպ - հիւնլ. imrim [< հե. *enebh- (?), *emb(h)-],
այրեն (գ-այր-անաս) - հիւնլ. āith (?) [< հե. *at(e)r-],
անձոռ (անձոռ) (բրբռ.) «ածուխ» - գաւլ. aigeal «լույս. կրակ» (< հե. *ang'olo),
առոզանեն (առոզանեն, առու) - հիւնլ. sruth (< հե. *sreu-),
աստղ - միւնլ. ser, կիւմր. sterenn (< հե. *Hast^[h]er-),
ա-տաղձ - հիւնլ. del (< հե. *del-),
աւղ (օղ), աւղոյ «եղանակ (բնության)» - կիւմր. auhel, հկոնն. awit «օղ» [< հե. *au(e)-],
բալ «մեզ, մառախուղ» - հիւնլ. ball (< հե. *bhel-),
բարկ (?) - հիւնլ. borb / borp (< հե. *bhorg^uo-s),
բլ-ուր, բլ-էր - կիւմր. bal (< հե. *bhel-),
բորբ, բորբ-ոք (բրբռ.) *բերբ-ել* - կիւմր. bervi (< հե. *bher-),
բոց, բոցոյ - կոնն. bofer (< հե. *bhok'-),
զես «ջուր» - հիւնլ. usca [< հե. *au(e)-, *au-, *ed-],
զիլ, զլ-որ, զլ-ան - կիւմր. olwyn [< հե. *uel(ə)-],
գոյ - հիւնլ. foss (< հե. *ues, *uos),
գոռ «ցելխ» (հմմտ. *գայռ*) - հիւնլ. vari «հեղուկ. ջուր», կիւմր. gwer «ճրագու» [< հե. *(a)uer-],
էրկիր (?) - միւնլ. tarrach (< հե. *er-),
թուսր - միւնլ. tomm (< հե. *tēu-, *teuə -),
լիկ (լիճ) «լիճ, ավազան», *լկիւ* «(սկսել) հալչել» - հիւնլ. legaim «հալչել. լուծ-վել», կիւմր. llaith, բրեւտ. leiz (< հե. *lekto-) «խոնավ» (< հե. *leg-),
լոյս, լուս-ոյ - հիւնլ. lóche (< հե. *leuk-, leuk'-),
լոյց, լուց-անեն - իւնլ. loscaid «այրում է» (< հե. *leuk-),
լուսին - միւնլ. luan (< հե. *leuk-),
կուենի «բւեկն. խեժ, ձյութ» - հիւնլ. bi- «խեժ, ձյութ» (< հե. *g^uil-),
հոռ, հոռ-ոյ - հիւնլ. láthar «տեղ» (< հե. *p^[h]elH-),
հոռիւ, հոռիւոյ - հիւնլ. animm [< հե. *an(ə)-],

հովիտ «դաշտավայր, հովիտ» - կիւր. *cwmm* [*< *kum-b(h)- «դաշտավայր, հովիտ»*] (*< հե. *keut-*)¹,
հուն - հիւլ. *ēs* (*< հե. *pent-*),
հուր, հրոյ - հիւլ. *ūr* (?) [*< հե. *peuōr-, *pūr-* (սեռ. հոլ. **punes*)],
ձիւն - հկիւր. *goyf*, բրետ. *goañv*, գալլ. *Giamon* (գալլիական ձմռան ամսանուն) (*< հե. *ghei-, *ġhi-* «ձյուն. ձմեռ»),
մայր-ի «մի տեսակ ծառ» - գալլ. *materis* (*< հե. *māter*),
մաւր (մօր) «թաց խոնավ տեղ. ճահիճ» - հիւլ. *muir* «ծով», վալլ. կոռն., բրետ. *mor* (նույնը) (*< հե. *mor- // *mar-*),
մոյթ, մոյթի - հիւլ. *methos* (*< հե. *mei-*),
մուլ (բրբռ.) «ծուխ», *մլալ, մլմլալ* - միւլ. *smāl. smōl, smūal* «կրակ, մոխիր» (*< հե. *smel-*),
մուխ «ծուխ», *մխ-ոյ, մխալ* (?) - հիւլ. *múch* [*< հե. *(s)meukh-*],
մուր, մրոյ (*մուր-ճ, մր-ուր, մրր-իկ*) - միւլ. *mūr* (*< հե. *meu-*),
պղպջակ(բրբջակ) - հիւլ. *bunne* (*< հե. *bhul-, *bul-*),
սար, սար-ոյ - բրետ. *kern* (*< հե. *k'er-*),
սոր, սոր-ոյ «ծակ. խոռոչ» - հիւլ. *cūa* (*< հե. *k'eu-*),
տեղ «առատ անձրև», *տեղ-ամ, տիղ-մ*, (բրբռ.) *տիլ* «ցեխ» - միւլ. *delt* «ցող», բրետ. *dalt* «խոնավ», նան *staot* (*< հե. *del-*),
ցոլ(ք) «ջերմություն. փայլ» - կիւր. «տաք. վառ» (*< հե. *k'el-*),
քար, քարի, (հոգն. ուղղ.) *քար-ինք* - հիւլ. *carn* (*< հե. *kar-*):

2. Մարդկություն՝ սեռ, տարիք, ընտանեկան հարաբերություն

Այր [*անն* «(տղա)մարդ»] (*ար-ահետ, ար-ու, ար-ի*) - հիւլ. *neri* (հմմտ. լատ. *Nero*), վալլ. *ner* «հերոս», *nerth* «աննականություն», հիւլ. *nert* (նույնը) [*< հե. *Hner-(t^h) «լենսաուժ. տղամարդու ուժ»*],
դուստր, դստեր - հիւլ. *droch* [*< հե. *drug(h)øter*],
եղբայր, եղբաւր (*եղբօր*) - հիւլ. *bráthir* (*< հե. *bhrāter*),
կին, կնաւ - հիւլ. *ben*, (սեռ. հոլ.) *bémná* «կնոջ», վալլ. *ben-yw* «կանացի, կնոջական» [*< հե. *k'°(e)naH₂-s*] (*< *k'°en-* «կին»)],
հայր, հաւր (*հօր*) - հիւլ. *athir* (*< հե. *p^hHt^her-*),

¹ Տե՛ս *Գ. Բ. Джаукян*, Очерки по истории дописьменного периода армянского языка, Ереван, 1967, էջ 107: Հեղինակը հետազոտում գտնում է, որ «Օագուամն անհայտ է: Թերևս ենթաշերտային բառ» («Հայերեն ստուգաբանական բառարան», էջ 466):

հարսն, հարց (հարց-անեւ) - հիւնլ. -arc (< հե. *perk'-),
հաւ «պսապ» - հիւնլ. haue (< հե. *HauHo-s),
*մայր [մար (մոր)], ման, մայր-ան, (բրբռ.) մորու (<*մարու])* - հիւնլ. mathir (< հե. *māter),
որբ, որբոյ - հիւնլ. orbe (<հե. * or-bho-),
որդի, որդւոյ - հիւնլ. erthyl (< հե. *per-),
ուստր (ուս-տր) «արու զավակ» - կիւմր. hogen (<*sukā) «աղջիկ» [< հե. *suk-ter (< *suk- «ծնել»)],
սան «սնած զավակ» - հիւնլ. sine (< հե. *speno-),
սկեստր (սկեսր-այր)- կիւմր.- վալլ. chwegr [< հե. *s^uek^[h]ru- (*s^uek^[h]uro)],
քոյր, քեռ - հիւնլ. siur [<հե. *s^uesor-s, (սեռ. հոլ.) *s^uesros):

3. Կենդանիներ

Աղանի [ալաւ-(u)ունք «Բուլք (համաստեղություն)»] - գալլ. Alaunos, Alaunae (դիցանուն), բրեւտ. Alaunos (զէտանուն), կիւմր. Alun (անձնանուն) (< հե. *al-),
այծ, այծի - հիւնլ. agallaid (< հե. *aig'-),
անիծ «նզլի ձու» - հիւնլ. sned (< հե. *unid-, k' nid-),
առեւծ (առիւծ) - միւնլ. rucht «մռունչ» (< հե. *reuk^[h]- «մոնչալ»),
արջ, արջոյ - հիւնլ. art (< հե. *rk'-þo-s),
աւձ (օձ), աւձի - հիւնլ. -ung, միւնլ. esc-ung (< հե. *ang^uhi-),
ա-քաղ-աղ, (բրբռ.) ա-քլ-որ, ա-քլ-ար) - հիւնլ. cailech, կիւմր. ceiliog, կոնն. celioc (< հե. *kel-, *kl-),
բորենի - կիւմր. berwi (< հե. *bher-),
բուծ «(կաթնակեր) ուլ, գառ» - միւնլ. bocc-, վալլ. bwch, բրեւտ. bouc'h «այծ» (< հե. *bhug'o-s),
գայլ, գայլոյ - հիւնլ. fáel [< հե. *ǰai-lo-, *ǰlk^uo- (*ǰai-)],
եզն, եզին - հիւնլ. ag (< հե. *ag'h-),
էղն(իկ) - կիւմր. elain (< հե. *el-),
էշ, իշոյ (?) - հիւնլ. ech (< հե. *ek'ǰo-s),
ընջ-ուղ - կիւմր. anner, բրեւտ. ounner «երինջ», հկիւմր. enderic «հորթ», կիւմր. enderig «ցուլ, եզ» (< հե. *andh-),
թի-թեն-ն - հկիւմր. eterin «թռչուն» (< հե. *pet-),
թրթուր, թրթրոյ - բրեւտ. kontron (< հե. *ter-),
թրիք (?) - բրեւտ. stroňk (< հե. *tā-, *tāi-, *tāu-),

լուսան, լուսանունք - միով. lug, (եզ. սեռ.) loga (< հե. *leuk^[h]-, *luk^[h] -),
 ծիծառն - հիով. gar «գոռալ. ձայնել» (< հե. *g'ar, garr-),
 կարթ, կարթի - հիով. gerbach (< հե. *ger-),
 կով - հիով. bó (< հե. *g^uou-),
 կռունկ - կիմր. garan (< հե. *ger-),
 հաւ «թռչուն» - հիով. aoi, բրեւ. houad «բաղ», վալլ. hwyad (նույնը) [< հե. *Hue(i)-],
 հովիւ - հիով. ói «նշխար» (< հե. *Houi-),
 մատաղ (մատղ-աշ) - հիով. meldach (< հե. *mad-),
 մարի «(եզ) թռչուն» - կիմր. merch (< հե. *merio-),
 մեղու (մեղուաց) - կիմր. mel (< հե. *mel-t),
 միս, մայ - հիով. mīr «մսի (կտոր)» (< հե. *mēms-o-),
 մրջիւն, մրջիւն, (բրբռ.) մորմունջ - հիով. moirb (< հե. *morui-, *morm, *mouro-),
 շուն, շան - հիով. cú, (սեռ. հով. con) (< հե. *k^[h]uon- // *k^[h]un-),
 որոր, ուրուր - հիով. irar «արծիվ» (< հե. *He/or-),
 սագ - կիմր. cuan (< հե. *k'āu-, *k'ēu-),
 տատրակ - միով. tethra «ագռավ» [< հե. *t^[h]et^[h](e)r-],
 տիգ «մակաբույծ» - հիով. dega (< հե. *deig'h),
 քարթ, քարթի «արքայիկ օձ» - հիով. cerb [< հե. *(s)ker-]:

4. Մարմնի մասեր, մարմնական գործառնություններ և պայմաններ

Ազդր - հիով. odb, կիմր. oddf «պալար. խիլ» (< հե. *ost-),
 ալի(ք) «սպիտակ մազ» - հիով. liath (< հե. *pel-),
 ալն - հիով. rosc «աչք» (< հե. *se/ok^[h]o),
 այտ, (այտ-նում, այտում) - հիով. óil (< հե. *oid-),
 ատամն - հիով. détt [< հե. *(e)t'-ont^[h]- (հմմտ. հե. *et'- «ուտել»),
 արքունք «չափահասություն» - հիով. srub (< հե. *abh-),
 արգ- (արգ-անդ, արգ-ահաստեւ) - կիմր.. arffed (arpet) «ծոց. զիրկ» [< հե. *arku- (?)],
 արեկ «գորեղ. ուժեղ. սաստիկ» - հիով. trēn (< հե. *tregs-no) «քաջ, ուժեղ» (< հե. *treg-),
 բերան, բերանոյ - հիով. bern (< հե. *bhēr-),

(*q*)*qայր*, (*q*)*գայրի*, (*q*)*գայրեմ*, (*q*)*գայրիմ* «ործկալ, փսխել», *ձ-գեռ-տ* (*ձգոտայ*, *զկոտայ*) «ործկալ» - հիւր. vari «հեղուկ. ջուր», կիւր. gwer «ճրագու» [
հե. *(a)u_{er}-],

դէղ - կիւր. dail «ճյուղ», կոռն. delen (նույնը) (< հե. *dhāl-, *dhel-),

դի, *դիոյ*, *դի-ակն* - հիւր. ded-, (կրկն.) ներկ. ժմ. `ru-deda, անց. ժմ. `con-ro-
deda «կորչել», հիւր. duine «մարդ (մահկանացու)», dith «կորչել. վերջանալ» (< հե.
*d^[h]eu-),

էլունդն «պալար, ուռուցք» - հիւր. luid «գնում էր» (?) (< հե. *el-),

էդունգն - հիւր. ingen [< հե. *on(ɔ)gh-],

էրես, *էրեսաց* - հիւր. (rich) (< հե. *prep-),

էրի - գալլ. are (< հե. *réit-, *-ti-),

ընդէրք (< հե. *en-tro) - հիւր. eter, etir, etar «միջու», կոռն. ynter, yetre «միջու»,
մկիւր. ithr «մէջը» (< հե. *enter-),

թարախ (?) - կիւր. trwnc [< հե. *(s)ter-],

լեգու (**լիգու*) - հիւր. teng (ligur. «լեգու») [< հե. *t'ng^[h]uH- «լեգու» («մարմնի
մաս», «խոսքի օրգան»)],

լերկ «անմազ» - հիւր. lerg (< հե. *lerg-),

լիգել, *լիգանել* - հիւր. ligim (< հե. *leig'h-, *sleig'h-),

լորց-ք - գաել. loirc (< հե. *lēp-, *lǽp-),

խոյլ, (բրբռ.) *խիլթ* - հիւր. cūl [< հե. *kau(ɔ)lā-, *kūlā-],

ծին, (*ծն-անիմ*, *ծն-էրեկ*) - հիւր. gein (< հե. *g'en-),

ծուն-ը (*ծուն-գ* / *ծունկ*) - կիւր. gen (< հե. *g'enu-),

կեալ, *կեա-ն-ք* «ապրել» - հիւր. biu (< հե. *g^ulǽ-nā-),

կէղ, *կէղոյ* - հիւր. -balt (< հե. *g^uel-),

կծ-ան-ել «կծել. ծակել», (*է-կիծ*), *կծ-ու* - հիւր. gé^r «կծու», «թթու» (< հե.
*k'eik'),

կոյ (*կու*) - հիւր. budr (< հե. *g^uōu-, *g^uū-),

կուլ, *կլանել* - հիւր. gelim (< հե. *gel-, *g^uel-),

հազ-ազ (< *հազ-հազ*?) - հկիւր. awyδ «քամու ուժ», հկոռն. awit «օդ» (< հե.
*au-),

հազ (?) - բրեւտ. pas «հազ», կոռն. paz (նույնը) (< հե. *kūās-, *kūās-),

մատն (**մաթ-ն*) - հիւր. maut (< հե. *mē-, *m-e-t-),

մարմին, *մարմնոյ* - բրեւտ. mell, կոռն. mel «կոճ» (< հե. *mel-),

մարուք (*մորուք*, *մորուք*) - հիւր. sme^{ch} «ծնտ» (< հե. *smek^[h]-r-, *smek^[h]-r-),

մեռանիւմ - հիւնլ. *marb* (< հե. *mer-),
մեռկ - հիւնլ. *nocht* (< հե. *nog^h-),
միս, -ոյ - հիւնլ. *mīr* (< հե. *mēmso-),
լիա (լուսկ) - հիւնլ. *lia (il)* (< հե. *pel-),
նեարդ - միւնլ. *sním* «գործելը. գործք» (< հե. *sneu-r/-n),
նըք (նընգ) - հիւնլ. *less* (< հե. *el-),
նդն - կիւմր. *elin* (< հե. *el-),
նղջ, նղջոյ, (սւք)-նղջ - հիւնլ. *oll* «ընդարձակ. մեծ» (< հե. *solo-)¹,
նռ - հիւնլ. *err* «պոչ», «սայլի հետևի մաս» (< հե. *ers-, *orso-s),
նսկը - կիւմր. *ascorn* (< հե. *ost-),
նտն, նտ-ք - հիւնլ. (in)ad [< հե. *pod- (*ped-)],
որձ, (սւք)-որձի(-ք), (սի-)-որձի - միւնլ. *uirgge* (< հե. *org^hhi-),
որոկայն - կիւմր. *cri* (< հե. *oreu-),
ուլն «պարանոց», *ուղուկ* - կիւմր. *elin* (< հե. *el-),
ուն-կն (>ականջ), (բրբռ.) անկաջ, անճակ - հիւնլ. *au, ó* [< հե. *o(H)us-],
պալար - հիւնլ. *ad-bal* (< հե. *bol-),
(պա)պանձիւմ - հիւնլ. *bolach* (< հե. *bhendh-),
պուտ «բշտիկ» - հիւնլ. *lomm* [< հե. *b(h) (e)u-],
պու(դ)ց «vulva», (բրբռ.) *պլլիկ* - հիւնլ. *ball* [< հե. *b(h)(e)u-],
պտուկ «ծիլ» - կիւմր. *bothell* [< հե. *b(h)(e)u-],
ռունգն (?) - հիւնլ. *srōn* (< հե. *srenk-),
սիքս, սրտի - հիւնլ. *cride* (< *k^[h]ert^h-i)],
ստինք - հիւնլ. *sine* [< հե. *speno-, *stēno-, *p(ə)stēno-],
տեռ, տեռ-եմ «կաշի, կոշտուկ». «շարք, քոյ. ծածկել» - հիւնլ. *darn* (< հե. *der-),
փայծաղն [< *փաղծայն (?)] - հիւնլ. *selg-* [< հե. *sp^[h]elg^[h](en)],
քակոր - միւնլ. *cacc* (< հե. *kakka-),
քաք «կղկղանք» - միւնլ. *cace* (< հե. *kakka-),
քիրտն - կիւմր. *chwys* (< հե. *sueid-),
քուն, քնոյ, քուն-ք - հիւնլ. *súan* (< հե. *s^uop-):

¹ Բերվում է նաև 11-րդ և 13-րդ խմբում: Հմմտ. *Գ. Բ. Ջահուկյան*, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 149, նաև 215-216:

5. Ուտելիք և ըմպելիք. կերակրի պատրաստում և
ամանեղեն

- Աղ, աղի (աղծ, աղտ)* - հիռլ. salann (< հե. *sal-),
աղանձ (?) - հիռլ. lann [< հե. *al- (?)],
արբ, արբիմ (< արբենամ) - հիռլ. srub (< հե. *srebh-, *sr̥bh-, *serbh-),
գինի - հիռլ. féith «գործվածք. կտոր», վալլ. gwden «(քար)կապ» [< հե. *y(e)i-
t^[h]i- (< *yei-/ *yi- «հյուսել, փաթաթել»),
դալ, (բրբռ.) *դալ* «կաթնախեժ» - հիռլ. denaid «ծծում է», միռլ. del [<
հե. *dhē(i)-],
դի-եմ, (*ստն*)*դի* - հիռլ. dinim [< հե. *dhē-(i)-],
դոն, (բրբռ. *դոն-իկ*) «հաց» (նսն «գարդ» (?)) - հիռլ. indile (< հե. *dhon),
երկան - հիռլ. bráu (սեռ. հոլ. broon) «աղաց», կիմր. breuan (< հե. *k^ʷrāy-),
(ըմ)-պեմ - հիռլ. ibid «խմում է» (< հե. *p^[h]oH-),
թան, թան-ամ, թան-չ - հիռլ. tām (< հե. *tā-, *tāi-, tāu-),
կեր, կուր («ուտելիք»), *կոկորդ* - հիռլ. túarae «ուտելիք», կիմր. breuad (<
հե. *k^ʷer- «կուլ տալ. հմստ. հիռլ. coirm «գարեջուր»),
կիւ «ծամոն» - հիռլ. bi [< հե. *g^uiu-, *g(i)eu- ձևի հետ],
կուլ, կլ-անեմ - հիռլ. gelid (< հե. *gel-, *g^uel-),
կոր-կոտ (?) - հիռլ. gro (< հե. *ghreu-, *ghreu-d),
հում, հոյ - հիռլ. om (< հե. *om-),
մախաղ «տոպրակ. ուսապարկ» - կիմր. megin (< հե. *makīnā) «տոպրակ.
խուրջին» (< հե. *mak- «կաշվե պայուսակ»),
մածուն (< *մած-*), «մածված կաթնամթերք», *մածնում, մածանիմ* - միռլ.
maistrid «խնոցի է հարում», բրետ. meza (< հե. *mag^ʷ-),
մեղր (մեղ-ու) - հիռլ. mil, կիմր. mel (< հե. *mel-t),
մոր, մորի (> մորենի) - հիռլ. merenn, վալլ. merwydden (< հե. *moro),
մուղ «աղալը», *մղեմ* «աղում էմ» (?) - հիռլ. melim (< հե. *mel-),
մուրկ «աղանձ. խարկած ցորեն», (բրբռ.) *մրկել* - հիռլ. múch [< հե.
*(s)meukh-, *(s)meugh-],
յագ-, *յագենամ* - հիռլ. sāith (< հե. *sā-),
նք-ոյր (նգ-ոյր) «մաղ» - հիռլ. nithio (< հե. *neik-),
որոճալ - կիմր. rhathu, բրետ. raza (< հե. *red-, *rōd-),
ուտել - հիռլ. estar, կիմր. esu (< հե. *et^ʷ-),
(ըմ)պեմ - հիռլ. ibid [< հե. *pi-be (*pō(i)-, *pi-)],

տարգալ «գրալ» - միոյ. drochta «տակառ», drochat «կամուրջ» (< հե. *t'oru- «կաղնի՝ որպէս բնափայտ»),

փունդ «աման» - միոյ. son «սուն», վալլ. ffon «(ձեռնա)փայտ» (<հե. *sphondh-):

6. Հագուստ, անձնական զարդարանք և խնամք

Ագ-(անիս) «վրան առնել. հագնել» - հիոյ. fuan (?) (< հե. *eu-),

ասեղն - բրետ. ebil (< հե. *ak-, *ok'-),

աւղ (օղ) «կոշիկ» - հիոյ. fuan (?) (< հե. *eu-),

աւթ (օթ), աւթոց «հագնվել. վերարկու» - հիոյ. fuan (?) (< հե. *au-),

աւծ, աւծանեւ (օծանեւ) - հիոյ. imb «յուղ» (< հե. *ong^u-),

զեղմն - կիւր. gwlan ([< հե. *uel-),

(գ)-գենուս (< *ues-nu-), *(գ)-գեստ* «հագնել. հագուստ» - հիոյ. fuan (< հե. *eu-),

յեռուս - հիոյ. sreth (< հե. *ser-):

7. Բնակարան, տուն կահկարասի

Ագ-(անիս) «գիշերել» - հիոյ. fuan (?) (< հե. *au-),

(առա-)ստաղ - հիոյ. tailc [< հե. *stel(ə)-],

դուռն, դուրք, ի դուրս - հիոյ. dorus «դուռ» (< հե. *d^hur),

խուղ, (հիւղ (?)) - հիոյ. cūil [< հե. *(s)keu-],

յատակ - հիոյ. in-ad- [< հե. *ped-(?)],

ցիւ (քիւ) «ձեղուն, կտուր» («տանիքի եզր») - հիոյ. cūil [< հե. *(s)keu-],

փեղկ - հիոյ. fflochen [< հե. *(s)p(h)el-]:

8. Հողագործություն, բուսականություն

Այգի - հիոյ. (eo) (< հե. *ei-),

ա-ռոգ-անել (ա-ռու) - հիոյ. sruth (< հե. *sreu-),

արաւս - միոյ. arbor (*arvens) «հացարույտեր. հացահատիկ», սեռ. հոլ. arbe, հիոյ. arvens, (հոգն.) arbanna. (եգ. ուղղ.) arur-, (եգ. սեռ.) arvens [< հե. *ar(ə)u-]¹,

արաւր (արօր), - հիոյ. airim «վարուս եւ», միոյ. arathar «գութան» (< հե. *Har-H-t^hro-m),

բեր, բերոյ/բերի, բերի - հիոյ. berim (< հե. *bher-),

բիր (բր-եւ) - հիոյ. bern (< հե. *bher-),

¹ Ըստ Ն. Մ. Միմոնյանի (տե՛ս վերը):

բող- / *բող-ջ* [*բող-իկ, բող-կ,բող-բոջ* (<*բող-բող-ջ)], (բրբռ.) *բոլուկ* «խոզերի խումբ»(?), *բող-կուկ* «մի տեսակ ուտելի բոյս» - հիռլ. blath (< հե. *bhōl-, *bhel-), *բոյս* - հիռլ. buith (< հե. *bheu-),
գաղձն (*գեղձ*) «բաղեղ, պատատուկ» (հմմտ. *գելուկ*) - հիռլ. fell [< հե. *uel(ə)-],
դալ-ար, դալ-ուկն, (բրբռ.) *դալ* - հիռլ. deil (< հե. *dhāl-, *del-),
դաղձն - միռլ. deil (< հե. *dhāl-, *del-),
դեղ (*դեղ-բ, դեղ-ին, դեղ-ձ, դեղ-ձան, դեղ-ձն*) - միռլ. deil (< հե. *dhāl-, *dhel-),
երա(խայրի) - հիռլ. re (< հե. *per-),
թառաս, թարշամ - հիռլ. tirim (< հե. *ters-, tors-),
թեղի «ծառի տեսակ» - միռլ. teili «թմբի, լորի» [< հե. *ptel(e)ā],
թեր(-թ) - իռլ. en «թոշուն», հլիւր. eterin «թոշուն», hedant «թոշել», կիւր. atar «թոշուն, հավք», etn «թոշուն», hedant «թոշող» (< հե. *pt-er-),
կորկոտ «ձավար. ձավարով ճաշ» - հիռլ. gro [< հե. *hrēu-, *ghreu-d- (?)],
հարաւ-ուկ «ցանքս» - միռլ. arbor (< հե. *arur) (< հե. *aru-),
հաղի «մի ծառի տեսակ» - միռլ. huinnius (< հե. *ōu-, *os-k-),
հերկ(եւ) (?) - բրեւ. rec (< հե. *per-],
ճմիլ, (բրբռ.) *ճմ-ռ-ել* - միռլ. gemel «կապանք. շոթա» (< հե. *gem-),
մալել (*մլմլել*) - վալլ. malu «աղալ, մանրել. փշրել» [< հե. *ml-(o)-],
մայր-ան «ծառի պատվաստի տեղ», (բրբռ.) *մերան* - հիռլ. máthir (< հե. *māter)(?),
մոր (*մոր-ի, մոր-ենի*) - հիռլ. merenn, վալլ. merwydden (< հե. *mōto-),
պեղեւ - հիռլ. bunne (< հե. *bel-),
պտուղ - հիռլ. buith «լինել», bōi «եղավ» (?) (< հե. *bud- «ուռչել»),
սաղ-արթ - միռլ. cuil «նիզակ», celtair «(նիզակի) ծայր»(< հե. *k'el-),
ցախ - միռլ. gec, կիւր. cainc (< հե. *k^(h)āk^(h)-),
ցելուկ (*ցեղ*) - հիռլ. scailt (< հե. *skel-bh-, *skel-p-),
քաղ, քաղ-եւ - կիւր. chwalu [< հե. *k^l- (?)]:

9. Ֆիզիկական տարբեր գործողություններ և նրանց հարաբերությունը առանձին արվեստների ու արհեստների հետ՝ համապատասխան գործիքներով, նյութերով և արտադրանքներով. այլ հասկացություններ

Ամամ - հիռլ. sem «դուրս թափել»(< հե. *sem-),
աւ-իւն - հիռլ. srub- (?) (< հե. *au-),
բահ (*բարհ*) - հիռլ. bern (< հե. *bher-),
բեկանեւ - հիռլ. boingim [< հե. *bheg-, *bh(e)ng-],

զալար, գելուլ - հիւն. fillim [< հե. *uel(-)],
զան, զանի «ծեծ» - հիւն. gonim «սպանում եմ», (անց. կտր. 3-րդ դ.) geguin,
 guin «վերք», կիւր. ym-wan «մարտնչել. պայքարել» [< հե. *g^hhen(օ)-],
գերան, - բրետ. gwern «կայմ. լաստենի», հկոռն. guern «կայմ», guern-en
 «բարդի», միւն. fern «կայմ, լաստենի» (< հե. *uer-n-).
գոյ, գոյի - հիւն. fescor (< հե. *ues-),
գուն «ջանք» (հմմտ. *ջան-ք*) - հիւն. fine (< հե. *uen),
դուրգն - հիւն. droch (< հե. *dhregh),
եւ - հիւն. am (< հե. *es-),
թեքել - միւն. tal (< հե. *tek-, *tek'-ի-),
ի-ր - հիւն. [< հե. *k^ho-, *k^he-, *k^hu-],
լոզանալ - հիւն. lōathar (< հե. *lou-, *louə -),
լուանալ - հիւն. luac (< հե. *pleu-),
լպիրծ, լպիրջ, (բրբռ.) *լպիրտ* - կիւր. llyfr (< հե. *lei-, *slei-),
ծամ «ծուռ. շեղ» (*ծամածուռ*) [հմմտ. *կամ* (*կամակոր*)] - հիւն. camb, կիւր.,
 կոռն. cam «շեղ. թեք» [< հե. *(s)kamb-]¹,
կիծ, կծանեւ - հիւն. gēr «կծու. թթու» (< հե. *geig' - «կծել»)²,
հաս-անեւ - հիւն. do-icim (< հե. *enek'-),
հար (*հար-կ-անեւ, հար-ուստ, գ-ար-կ*) - հիւն. orgaim (< հե. *per-),
հիռ «պտույտ, շրջան, գալար» - միւն. cor «պտույտ» [<հե. *(s)ker-],
հոյ-ակապ - բրետ. ozech (< հե. *poti-s),
մալեւ, մա-մուլ (**մալ-մուլ*) (?) «սեղմել. ճզմել»- հիւն. melin (< հե. *mel-),
(յ)աւղ (*օղ*), *գ-աւղ, գաւղի* - հիւն. fuan (?) (<հե. *au-, *eu-),
նք-ոյր (*նգ-ոյր*) «մաղ» - հիւն. nithio (< հե. *neik-),
պ(ն)լոկել, լոպ-կել, լպուկ, (բրբռ.) *լպոկել* - հիւն. bolach (< հե. *leup-,
 *leub(h)-),
ջան-ք (*ջան-աւ*) - կիւր. iās (< հե. *iā-, *iō-),
ջին, ջն-եւ - կելս. gonim [< հե. *g^hhen(օ)-],
սանդուղ (< *սանդ-ուղ*) (?) - հիւն. scendim (< հե. *skand-)(?),
ստեղ-ծ-անեւ - հիւն. taile (< հե. *stel-),
տալ «հանձնել» - հիւն. dān (< հե. *t'οH-),

¹ Աճառյանի և Ջահուկյանի ցանկերը չունեն (տե՛ս *Г. Б. Джаукян*, նշվ. աշխ., էջ 257):

² Ջահուկյանը բառը տարբեր նախաձևերի է հանգեցնում, ընդ որում՝ նաև գու-
 գակցվող կելտական ձևերը (հմմտ. *Г. Б. Джаукян*, նշվ. աշխ., էջ 153 և 174):

տեն «շղարշ, քող» - կիւր. *darn* «կտոր» (< հե. *der-),
տնտղիլ «ուռչել. փքվել» - հիւ. *tuthle* «ուռուցք» (< հե. *tēu-, *tū-),
տոռն «(սանդի) թակիչ՝ ծեծիչ» - հիւ. *drochta* (< հե. *deru-),
ցայտեմ, ցայթեմ - միւ. *ceird* (< հե. *skēt-),
ցիտ-, ցտ-եմ «ճանկռել՝ մարմինը, երեսը և այլն» - բրեւ. *skeja* (< հե. *skei-),
փոյթ, -ոյ - կիւր. *ffwdan* [< հե. *(s)p(h)eu-d-],
քեր-եմ, քոր-եմ - հիւ. *scaraim* [< հե. *(s)ker-],
քեր-թ-ել, քեր-ծ-ել - հիւ. *scrissid* [< հե. *(s)ker-]:

10. Շարժում. տեղափոխություն, փոխադրում,
 նավագնացություն

Այի «լիսեռ, առանցք, երկանաքար՝ ճախարակ» - հիւ. (< հե. *el-),
ածեմ (յ-ածիմ) «բերել» - հիւ. -*aig* (< հե. *ag'-),
աղկաղկ - հիւ. *elc* (< հե. *elg-),
առ(ագ)աստ - հիւ. *fuan* (?) (< հե. *eu-),
*բառն-ամ (*բարձն-ամ)* - կիւր. *bry* (< հե. *bhereg'h-),
բեր, բերոյ, բերեմ - հիւ. *berim* (< հե. *bher-),
դեղեւիմ - միւ. *dumacha* (< հե. *dheu-),
դուլ - հիւ. *dāl* (< հե. *dheu-),
ել-անեմ (ել-ոյգ, ել-ուզանեմ) - գալլ. *el* (< հե. *el-),
եղ-ծ, եղ-ծանեմ - բրեւ. *ol*, մբրեւ. *el* «պակասություն. կարիք» (< հե. *el-),
եկ, եկն - միւ. *beim* (< հե. *gūā-, *gūem-),
եւմ - հիւ. *am* (< հե. *es-)¹,
երեւիմ - հիւ. *richt* «ձև» (< հե. *p^[h]r-ep^[h]-),
եր-եր (երեր-ամ, երեր-իմ) - միւ. *tarrach* (< հե. *tres-, *ters-),
էջ (իջանեմ) - հիւ. *ōegi* «հյուր». «իջևանող(?)» [< հե. *ei-(ghi)-],
ընթ-անամ - հիւ. *sēt* «ճանապարհ», կիւր. *hynt* (< հե. *sent-),
ըն-կլ-նում - հիւ. *tām* (< հե. *gel-, *g^uel-),
թամբ, -աց - կիւր. (< հե. *temp-),
թեղ, թեղի «(կալսածի) կույտ», *թեղել* (բրբռ.) «(կալսածը) կույտի վերածել»
 - միւ. *teile* (< հե. *tel-),

¹ Ջահուկյանը դնում է բառիմաստային (թեմատիկ) ցանկի 9-րդ խմբում, որ ավելի ճիշտ կլիներ, եթե դրվեր 10-րդում. մենք թողնում ենք 9-ում, բերում նաև 10-ում:

թիւ- (*թոշիւ*), *թրթրիւ* - հիւ. (< հե. *pter-),
լպգտալ, *լպստիլ* (բրբռ.) – կիւր. llyfl (< հե. *lei-, *slei-),
լու-ծ, *լծոյ* (< *ieu-k'om «լուծ»), - կիւր. iau, վալլ. iau (< հե. *ieu-),
հեծ-անիւ - հիւ. saidim (< հե. *sed-),
հետ(ք), *հետոյ // յետ* - հիւ. (in)ad (< հե. *ped-),
հլոտել (բրբռ.) (?) «հրել, առաջ մղել» - հիւ. ad-elle «այցելել», di-elle «շեղել», eblaid «քշել» (< հե. *pel-),
նաւ , *նաւաստի* (?) - հիւ. náu (< հե. *naHú -):

11. Ունեցվածք, սեփականություն և առևտուր

Աղբատ - հիւ. liach «խեղձ, թշվառ» (< հե. *leig-, *leik-),
արծաթ, *արծաթոյ* - հիւ. argat (< հե. *Hark'-),
աւգ-նել (*օգ-նել*), *աւգ-ուտ* (*օգ-ուտ*) - կիւր. awyr (< հե. *au-)¹,
ան «ինչք, ունեցվածք» (?) - հիւ. āne (< հե. *op-),
գիւտ, *գտանել* - հիւ. finnaim [< հե. *u(e)idi-],
գող, *գող-ուրիւն* - հիւ. fell «խաբէություն» [< հե. *uol- (< *el-)]²,
գ-երծ-անել - հիւ. selg «որս» [< հե. *selg'-(?)],
ձիւր, *ձր-ել* - հիւ. gor (< հե. *g'her-),
ռոռնել - կիւր. rhathu «հղկել, կոկել, հարթել», բրետ. rása «ածիլել» (< հե. *ereu-),
ստանալ - հիւ. cono-snaim (< հե. *stā-),
տաւ, *տուր* (*տուր-ք*) - հիւ. dan (< հե. *de-):

12. Տարածական հարաբերություններ՝ տեղ, ձև, չափ

Աճել - կիւր. aeron «ծառապտուղ» [< հե. *ōg-(?), *auæg-],
ամբ(ոնջ) - հիւ. (imb) (< հե. *ambhi-),
անդունդ, *անդնոյ* - հիւ. bomd (< հե. *bhundho-)³,

¹ Կիւրերէնի ձևը, թերևս, մեծացնում է հայ. *աւգն*- արմատի բնիկ, քան իրանական ծագման լինելու հավանականությունը (տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 272, 551-552: Հմնտ. Դ. Льюис, X. Педерсен, նշվ. աշխ., էջ 364):

² Նշվում է նաև 21-րդ խմբում (Գ. Բ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 155, այլև 222):

³ Օրինակը բերում ենք ըստ դասական համեմատարանության. բառն ունի ավելի հավաստի ստուգաբանություն՝ հե. *(e)no- / (o)no- > հայ. *ան-դ* («ցուցական դերանուն հեռավոր առարկայի համար». Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 71), որից արմատի կրկնությամբ (*ա/ու* ձայնդարձով)՝ *անդ-ունդ* «ավելի քան այն կողմ».

անձուկ - հիբլ. (cum)ung (< հե. *ang'h-),
անուր, անրոյ - հիբլ. ainne (< հե. *āno-),
առագաստ - հիբլ. fuan (?) (< հե. *eu-),
-բերձ (բարձ-ը) - հիբլ. bri «սար» (< հե. *b^herg^h-),
բոլ-որ - հիբլ. bolach (< հե. *bhel-),
գաղեմ (գեղեմ, գողեմ) «ծածկել, քողարկել» - հիբլ. fell (< հե. *el-),
դէզ - հիբլ. digen (< հե. *dheig'h-),
դնել (ըն-տիր) - գալլ. dede (< հե. *dhe-),
դուլ, դլ-ամ (դղամ) «դադար» - հիբլ. dál (< հե. *dheu-),
էտոյ, էտեղ (տեղի) - գալլ. sedlon (< հե. *sed-),
էրկ-այն (էրկ-ար, -ոյ) - հիբլ. doe [< հե. *deu-),
թանձր - հիբլ. techt (< հե. *tengh-),
թաւ - հիբլ. tyfu (< հե. *tēu-, *teuə-, *tūō),
թաք-չ-իմ (առբ. թաք-էայ) - հիբլ. toeb [< հե. *pet-),
թեր (ըն-թեր, թեր-թ, թեր-ի) - հիբլ. atar (< հե. *pet-),
լայն - հիբլ. lathan, կիւր. llydan, կոնն., բրետ. ledan «լայն» (< հե. *plāt-),
լիք- (լք-անեմ) - հիբլ. leicim (< հե. *leiku-),
կոր - հիբլ. cor «շրջան» (< հե. *geu-),
հեռ-ի - հիբլ. ire (< հե. *per-),
մած-ն-ում (մած-ում) «մածուցվել. պնդանալ» - բրետ. meza (< հե. *mag'-),
մանր, մանու (ման-ուկ) - հիբլ. menb (< հե. *men-),
մեծ, մեծաց - հիբլ. maige [< հե. *meg'(h)-],
մէջ, միջոյ - հիբլ. medón (< հե. *medh-, medh-io-).
մնամ - հիբլ. ainmne (< հե. *men-),
յոլով - հիբլ. il (< հե. *pel-),
նիստ, նստոյ (նստիմ) - հիբլ. net (< հե. *sed-),
ողջ, ողջոյ, (ամբ)-ողջ - հիբլ. holl (< հե. *solo-),
սոր, սորոյ - հիբլ. cja (< հե. *k'ēu-),
վեր, վերոյ, (ի) վեր, վերայ - գալլ. ver (< հե. *uper-),
տող «ուղիղ շարք», տող-ուք (?) - բրետ. staor (< հե. *del-):

ավելի խորք» (տե՛ս Վ. Գ. Համբարձումյան, Հայերենի բառարանական և ստուգաբանական ուսումնասիրություններ, էջ 140) :

13. Քանակ և թիվ

Ասէն (*ասէնայն*) - հիւնլ. samain (< հե. *sem-),
էրէսուն - հիւնլ. tricha (< հե. *t^[h]ri-k^[h]omt^[h]),
էրէք - հիւնլ. tri (ար. սեռ), teoir (իգ. սեռ) «էրէք» (< հե. *t^[h]rei - «էրէք»),
էրկու - հիւնլ. dāu, do, (իգ. սեռ) di [< հե. *t^oo- (<*t^oo-)],
էւթն, *էսւթն* (*էօթն*) - հիւնլ. secht (< հե. *sep^[h]t^[h]m),
էւթանասուն - հիւնլ. sechtmogo (< հե. *sep^[h]t^[h]m-k^[h]omt^[h]),
էւթներորդ - հիւնլ. sechtim-ad (< հե. *sep^[h]t^[h]-mo-),
ինն, *ըննունք* - հիւնլ. noi n- [< հե. *neu(e)n-],
իննասուն - վիւնլ. nochs (< հե. *neuñ- k^[h]omt^[h]-),
լի - հիւնլ. lan «լի, լեցուն» (< հե. *p^[h]leH-io-s),
հինգ (*հինգ-երորդ*) - հիւնլ. cóic, բրետ. pemp- (< հե. *p^[h]enk^[h]oe),
սեծ - հիւնլ. maige, mochtae (< հե. *mek'H-),
սի, *սիոյ* (*սիոջ*) «սեկ» (*սէն*, *սիայն*, *սէս*) - հիւնլ. samail (< հե. *sem-),
յիսուն - հիւնլ. cōica (< հե. *p^[h]enk^[h]oe- k^[h]omt^[h]-),
յուրկ - հիւնլ. il (< հե. *pel-),
ողջ, *ողջոյ*, (*սւք*)-*ողջ* - հիւնլ. holl (< հե. *solo-),
ութ - հիւնլ. ocht [< հե. *ok^[h]t^[h]o(u)],
ութասուն - հիւնլ. ochtmoga (< հե. *ok^[h]t^[h]o- k^[h]omt^[h]-),
չոր-(*իր*), *չորրորդ* - հիւնլ. cethramad (< հե. *k^[h]oet^[h]-ur-t^[h]o),
չորք - հիւնլ. ceth(a)ir, (իգ. սեռ) cetheoir (< հե. *k^[h]oet^[h]ue/or-),
վաթասուն - վիւնլ. sesca (< հե. *s^oek^[h]s- k^[h]omt^[h]-),
վեց - հիւնլ. se (< հե. *s^oe k^[h]s-),
վեց-երորդ - հիւնլ. sessed (< հե. *s^oek^[h]-t^[h]o-),
տասն - հիւնլ. deich n- (< հե. *t^oe k^[h]m),
քառասուն - հիւնլ. cethorcho (< հե. *k^[h]oet^[h]u̯- k^[h]omt^[h]-),
քսան (< **գիսան*) - հիւնլ. fiche (< հե. *u̯- k^[h]m̄t^[h]-(iH-)-):

14. Ժամանակ

Ամ, *ամաց*, (*ամ-իկ*) - հիւնլ. sam (< հե. *sem-),
ամիս, *ամսոյ* - հիւնլ. mí «ամիս», «լուսին» (< հե. *mēns), (սեռ. հնլ.) mis (< հե. *mēnsos) [< հե. *me(H)-n- [< *meH- «չափել, որոշել (ժամանակը)»],
գարուն - հիւնլ. errach, կիւր. guiannuin [< հե. *ues-ŕ-, (սեռ. հնլ.) *ues-n-es],
գիշեր, *գիշերոյ* - հիւնլ. fescor (< հե. *uesperos, *uek'eros),

հաղ (հեղ) «անգամ» - հիռլ. -ebla (<հե. *pel),
հեր(ու) - հիռլ. hurid (< հե. *per-),
հին, հնոյ - հիռլ. sen, կիւր. hēn [< հե. *sen(o)-],
ձսէռն (հմմտ. *ձիւն*) - հիռլ. gam (< հե. *g^[h]eɪm-s),
մատաղ (մատոյ-աջ) - հիռլ. meldach (< հե. *mad-),
տիւ (տի) «օր» - հիռլ. die, կիւր. diw (< հե. *t'iu-),
տոկաս - հիռլ. doe [< հե. *doxo-go-(?)],
տեւեւ «մնալ» - հիռլ. doe (*dowyo-) «դանդաղ» (< հե. *t'eu-):

15. Զգայական ընկալումներ

Աղի, ան-ալի - հիռլ. salann «աղ» (< հե. *sal-),
աղն, աղունք - հիռլ. mjō «ալյուր» (< հե. *mel-),
աղք-ատ - հիռլ. liach (< հե. *leig/k-),
բութ - հիռլ. bān (< հե. *bhau-, *bhu-),
գաղջ - հիռլ. (< հե. *uelk-, *uelg-. հմմտ. *uel-),
գան-, գանեւ «ծեծել» - հիռլ. gonim «սպանում եմ», geguin «սպանեց», guin
 «վերք» (< հե. *g^[h]oen-). *ջնեւ* (< ջին «ծեծելու փայտ») «(փայտով) ծեծել»,
դեղին, դեղձան, դեղբ - միռլ. deil (< հե. *dhel-),
եղեռն - հիռլ. ingen (< հե. *el-)
¹,
երեւիւ - հիռլ. richt (< հե. *prep-),
թան-աւ - հիռլ. tām (< հե. *tā-, *tāi-, tāu-),
լաւ «լաց լինել» - միռլ. lēn (< հե. *lā, *lel-, *lul-),
լիժ (բրբռ.) «ողորկ» - կիւր. llyfr (< հե. *lei-, slei-),
լսեւ (լուր, լրոյ, հ-լու) - հիռլ. cloor (< հե. *k'leu-),
կարծր - հիռլ. garg(g) «բիրտ, վայրենի» (< հե. *garəg'-),
կեղծ (?) - միռլ. celg «նենգություն, խորամանկություն» (< հե. *kel-g'-),
հուն-չ - կիւր. hanes «սպանություն» [< հե. *(s)uen- / *(s)uon-],
ձառ «ոգեղ, ծուռ» - հիռլ. garb (< հե. *g'her-, g'her-s-),
ճանաչեւ (*ճանաչեւ) - հիռլ. gninim (< հե. *gen-),
մեղկ (մեղմ), (բրբռ.) *մղ-մեղ* «մեղմ» - հիռլ. meldach «բւրուշ» (< հե. *mel-),

¹ Հմմտ. Վ. Գ. Համբարձումյան, Հայերեն *եղեռն* բառի ծագումը և տիպարանությունը // «Լեզու և լեզվաբանություն», 2016, 1(14), էջ 40-49 [տե՛ս նաև “Геноцид как духовно-нравственное преступление против человечества”// ”Материалы международной научной конференции (Москва, 23-24 октября, 2015 г.)”, М., 2017, էջ 187-196:

նայ - հիռլ. *snuadh* {< հե. **snə* -, **snə*-(t-)},
նոք, -ոյ - հիռլ. *nue* (< հե. **neos*-),
նդորկ - հիռլ. *lorg* (< հե. **lerg*-),
ոյծ «ցուրտ, զով» - հիռլ. *ōcht* (< հե. **ouġ*'-),
պինդ - հիռլ. *belach* (< հե. **bhendh*-),
ջեր - հիռլ. *gor* (< հե. **g^uher*-),
ջերս, ջերսոյ - միռլ. *grith* «արև. շոգ» (< հե. **g^uhorti*),
սուն // սին, սն-անիլ, սան - հիռլ. *sine* (< հե. **p^sen*-),
տեսանեմ - հիռլ. *derc* (< հե. **derk*'-),
տրաս «ամուր, պինդ» - կիմր. *dūr* (< հե. **deru*-),
փայլ, փայլեմ (փաղ-փաղ-իմ, փող-փող-եմ) - միռլ. *lainn* {< հե. *(s)p(h)el-]:

16. Զգացմունք (ֆիզիկական որոշ դրսևորումներով). խառնվածքային,
 բարոյական և գեղագիտական ըմբռնումներ

Ատեմ (ատեսալ) - վալլ. *cawdd* «զայրույթ. ատելություն» (< հե. **odi*-),
արգ-(ահատիլ), արգ-(անդ) - կիմր. *arffed* (< հե. **arġ*'-),
արտասուք - հիռլ. *der*, բրետ. *dacrou*, վալլ. *deigr* (հոգն. *p. dagrau*) (< հե. **dak*'ru-),
գարջ, գարջելի «զզվելի. պիղծ» - միռլ. *goiri* «դառը», հիռլ. *gortae* «քաղցր» (< հե. **ghers*-)(?),
գեղ, գեղոյ, գեղ-եցիկ - հիռլ. *gweled*, բրետ. *guelel* «տեսք» (< հե. **uel*-),
գեղձ, գեղձ-իմ (գեղձ-ալ) «տեն(չալ), փափագ(ել)» - կոռն. *guell* (< հե. **uel*-),
եղուկ (եղկեմ) (?) - հիռլ. *lucht* (< հե. **leug*'-, **leug*-),
երկ-նչ-իմ - հիռլ. *dōel* (< հե. **d^uei*-),
լոյտ (լուտ-ալ, լուտ-անք) «նախատել, կշտամբել» - հիռլ. *laidhim* (< հե. **leud*-),
խանտ [խանդ (խանձ, խանծ), խագ - բրետ. *condud* (< հե. **kand*-),
ձառ «սզեղ, ծուռ, կոշտ» - հիռլ. *garb* (< հե. **g^her*-)¹,
մեղ-ք, մեղաց - հիռլ. *mell* (< հե. **mel*-),
ողող-անամ, (բրբռ.) ոլուլ-ալ «լալ, ողբալ» (?) - հիռլ. *ulach* (< հե. **el*-, **ul*-),

¹ Այս արմատը չկա Գ. Ջահուկյանի բառիմաստային (թեմատիկ) ցանկում, ինչպես նաև աղյուսակում, թեև մեկ այլ դեպքում նշվում է նրա ծագումը՝ իբրև բնիկ միավոր (< հե. **g^her*- / **g^her*-s «սևեռել, հառել, փշաքաղվել. փայտանալ»): Տե՛ս Գ. Բ. Ջահուկյան, Հայոց լեզվի պատմություն, էջ 54:

նղորմ - հիւնլ. arman (< հե. *el-),
ւէր, սիրոյ, սիրել - հիւնլ. cōem, cōim «սիրելի» (< հե. *k'ei-),
սպառնամ - հիւնլ. seir [< հե. *(s)p(h)er-],
տրամ «ամուր, պինդ» - հիւնլ. dron «ամուր», կիւր. dur (< հե. *t'e/oru-, *t're/ou-),
քուք, քուքոյ «ողբ» - հիւնլ. cwyn (< հե. *kāu-, *kēu-):

17. Մտածողություն, միտք

Գէտ, գիտ-եմ (է-գիտ. գ-ան-գիտ-ել, գիտ-ուն) - հիւնլ. ro-fetar [< հե. *y(e)idi-],
իմանամ, իմաստ - հիւնլ. menme «շունչ՝ ոգի», «միտք», do-moiniur «ծիշտ է», (< հե. *men-),
լոյծ-, լուծանեմ - հիւնլ. lun (< հե. *leug', *leug-),
*ճանաչեմ (< *ծանաչեմ)* - հիւնլ. gninim (< հե. *gen-),
միտ-ք, մտաց - հիւնլ. midiat «խորհել», «դատել», mess «դատաւարություն», med «կշեռք» (< հե. *met'-),
ուսանիմ - հիւնլ. toucc «հասկանալ» (< հե. *euk-):

18. Չայնական արտահայտություն, խոսք.

ընթերցանություն և գիր

Անուն - հիւնլ. ainm [< հե. *(e-)n(o)mn],
ասել - հիւնլ. ai (< հե. *eg'),
գոչեմ «կանչել. ձայնել» - հիւնլ. foccul «խոսք» (< հե. *yēk^[h]o- «խոսել. խոսք ասել»),
ըն-թեռ-նում - հիւնլ. torann (< հե. *tor-),
լում - հիւնլ. clunim (< հե. *k'leu-),
հարց, հարցանեմ - կիւր. archaf «հարցնել», կոռն. arghaf «խնայել», մբրետ. archas «հրամայել» (< հե. *per-),
նղորել «աղաչել» - հիւնլ. -tluch (< հե. *el-)(?),
ռնամ - հիւնլ. rūn (< հե. *reu-):

19. Տարածքային, հասարակական և քաղաքական բաժանումներ. հասարակական հարաբերություններ

Արգել - հիւնլ. aircthe (< հե. *arek-),
*լիպոզ (բրբռ.) // լիրբ, լպիրծ, լպիրշ (*լիոպ-) // լկ-ռտվիլ, -ստվիլ, -տի (բրբռ.)* - կիւր. llyfr (< հե. *lei-, *slei-),

ցեղ, ցեղի - հիւնլ. scailt [< հե. *skeli-, *(s)kel-]:

20. Ռազմական գործ

Թուր, թրոյ - հիւնլ. tarathar (< հե. *ter-),

սլ-աք - հիւնլ. cuit (< հե. *k'u-),

սուր (սլուր) - կելտ. cath (< հե. *k'ei-):

21. Օրէնք

Ատեան (> ստեն) - հիւնլ. saidim (< հե. *sed-),

գող, գող-եւ - հիւնլ. fell «խաբէութիւն» (< հե. *el-):

22. Կրոն և նախապաշարմունք

Աստուած - հիւնլ. dia (< հե. *t'eju-o-),

արգել - հիւնլ. aircthe (< հե. *arek-),

թովեւ - մկիւր. tut (*teu-to) «կախարդ. թովող» (< հե. *teu-),

սուրբ (սպոհկ) - հիւնլ. cuanna (< հե. *k'eu-):

23. Դերանվանական և սպասարկու բառեր ու

մասնիկներ

Ամբ-, ամբ-ողջ - հիւնլ. (imb) (< հե. *ambhi «շուրջը, երկու կողմից»),

այլ, -ոյ (այդ-աւ-այդ) - հիւնլ. aile (< հե. *al-),

ան- (ժխտ. մասնիկ՝ «ատանց». հմմտ. *ան-անուն*) - հիւնլ. an- (< հե. *ne, *ŋ-),

ան- «վրա. դեպի» - հիւնլ. an- (< հե. *an-),

ար (նխ.) - հիւնլ. ar (< հե. *per-),

դ-, -դ (դ-ա, այ-դ, աւա-դ-իկ) - հիւնլ.- d (< հե. *to-, *tā-),

դու - հիւնլ. tū (< հե. *tu),

ել(ս) - հիւնլ. iar [< հե. *(e)pi],

ի (յ) (նխ.) - հիւնլ. in (< հե. *en-),

ի (իք, իմն, ինչ, ի-րաւ, ի-ր, զ-ի, հ-ի) - հիւնլ. cid (< հե. *k^uo-, *k^ue-, *k^uu-),

իւր, իւրոյ - հիւնլ. fein [< հե. *se-, *s(e)ue-],

ո, ով (ո-մն, ո-ր, ո-ք) - հիւնլ. co-te (< հե. *k^uo-, *k^ue-, *k^uu-),

ու, (հեր)ու - հիւնլ. hurid [< հե. *(per-)-ut-i],

ուր (ուր-եմն, ուր-եք, ուր-ումն, հան-ուր) - հիւնլ. cwi (< հե. *k^uo-, *k^ue-, *k^uu-),

ս-ս (այ-ս, ս-ս-տ, աւա-ս-իկ) - հիւնլ. ce (< հե. *k'-, *k'e-, *k'ei-),

ց- (?) - հիւնլ. ad (< հե. *ad-)¹:

¹ Չափուկյանի կողմից առանձնացվող 23-րդ բառիմաստային (թեմատիկ) խումբը («Դերանվանական և սպասարկու բառեր ու մասնիկներ») այս դեպքում, բնականաբար, դուրս է մտնում:

ԵԶՐԱԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Հայերենի և կելտական լեզուների փոխհարաբերության հարցը նախկինում եղել է պատմահամեմատական լեզվաբանության, իսկ վերջին ժամանակներս նաև լեզվաբանական տիպաբանության ընդհանուր ուսումնասիրության առարկա՝ այդ բնագավառի գրեթե սկզբնավորումից ի վեր: Այդ լեզուների տվյալներն այս կամ այն չափով նկատի են առնվել տարբեր բնույթի աշխատություններում՝ բուն հարցերի քննության բերումով, այդ հարցերին զուգահեռ: Մինչև օրս չունենք այդ լեզուների կամ դրանց որևէ ոլորտի (հնչյունաբանություն, բառապաշար և այլն) վերաբերյալ առանձին (մանավանդ՝ զուգաբանական-տարբերակային) որևէ ուսումնասիրություն: Սույն աշխատությունը, թերևս, ինչ-որ չափով լրացնում է այդ բացը:

2. Հիշյալ լեզուները, իրենց առանձին դրսևորումներով, ժամանակագրորեն գրեթե համընկնում են. դրանցով հայտնի գրավոր աղբյուրների ներքին սահմանը մ. թ. 1-ին հազարամյակն է, դրանք այս կամ այն դրսևորմամբ ներկայանում են մինչև այժմ կենդանի լեզուներով, որոնք կրում են ոչ միայն ժառանգորդական գծեր, այլև ունեն նոր ձեռքբերումներ («ինովացիաներ»)՝ ներքին զարգացման և իրարից տարբեր լեզուների հետ ունեցած շփումների արդյունքում: Թե՛ կելտականում և թե՛ հայկականում գրավոր հուշարձանների («գրչությունների») ժամանակային սահմանը 8-9-րդ դդ. են, թեև դրանք, ըստ բովանդակության, վերաբերում են ավելի վաղ ժամանակների:

Նախապատմական ժամանակաշրջանում, նաև հետագայում կելտական լեզուները շփումներ են ունեցել միայն այսպես կոչված «արևմտյան» խմբակցության (հնդեվրոպական տիպի) լեզուների հետ, այնինչ՝ հայերենը նույն ընթացքում առնչվել է «արևելյան» խմբակցության հնդեվրոպական լեզուներից (իրանական և այլն) բացի, ուրիշ՝ ոչ հնդեվրոպական լեզուների հետ: Եվ ստացվում է այնպես, որ հայերենի հնչյունական համակարգի, բառապաշարի, քերականական կառուցվածքի շատ երևույթների քննությունը կարող է հարուցել որոշակի դժվարություններ:

3. Հայերենը պատմական ժամանակաշրջանում ներկայանում է, անկախ ընդգրկման ծավալից, գրական միակերպ նորմավորվածությամբ, որին հիմք են հանդիսացել առանցքային բարբառները, ինչպես նաև բնութագրվում է որպես բարբառային-ժառանգորդական մեկ ամբողջություն («կոնտինուում»), կել-

տականը հայտնի է դառնում բարբառային (ենթաբարբառային և այլն) տարբերակվածությամբ՝ ընդհուպ առանձին լեզուների աստիճանի: Եվ՝ մեկ, և՛ մյուս դեպքում իրենց դերն են ունեցել արտալեզվական հանգամանքները. առաջինի դեպքում արտաքին ուժերի հարուցած տիրապետողական հանդարտություն՝ իբրև յուրօրինակ գոյության մի ձև, երկրորդի դեպքում՝ հակամարտ ուժերի անզիջում մրցակցություն՝ անջատողական հետևանքներով:

Որակական առումով գուգաբանության մի եզրում հին գրական հայերենն է իր՝ այսօր ոչ այնքան բավարար չափով ուսումնասիրված բարբառներով, իսկ մյուս կողմում կելտական լեզուներն են՝ իրենց սոցիալական, տարածքային և գործառական լայն տարբերակվածությամբ, ընդ որում՝ նման անհավասար դրվածքի մեջ անգամ այդ լեզուներն ունեն համեմատելի ակնհայտ համապատասխանություններ, մանավանդ իբրև ընդհանուր հնդեվրոպական ժառանգության արտահայտություն:

4. Հին գրական հայերենին, այլև նրա հետագա վիճակին՝ միջին գրականին նվիրված նոր ուսումնասիրություններն ավելի վստահելի օրինակ են տալիս ընդհանուր լեզվի պատմական զարգացման օրինաչափությունների մեջ հնագույն (արխաիկ) գծերի պահպանման վերաբերյալ, մանավանդ՝ հնչյունական համակարգի բնութագրի հետ կապված. օր.՝ պայթական ձայնեղ – խուլ («տեղաշարժի»), շնչեղ – ոչ շնչեղ հնչյունների հարաբերակցության, հետնալեզվայինների շրթնայնացման կամ քմայնացման, կոկորդային և նախակոկորդային բաղադրիչների առկայության և որակական տարբերության հարցերի վերաբերյալ և այլն: Այսպես նաև նկատվում են նոր դիտարկումներ հայերենում ձայնավորների շրթնայնացմամբ պայմանավորված փոփոխությունների առումով: Հայերենում վերջին ժամանակներս երևան եկած նման դիտարկումները հնարավոր բազա են ստեղծում ընդհանուր համեմատության՝ ոչ միայն կելտական, այլև հնդեվրոպական մյուս լեզուների հետ:

5. Կելտական լեզուները և բարբառները գրեթե ամբողջովին տարածված են Եվրոպայի արևմտյան մասում, ներկայանում են գրական, ինչպես նաև բարբառային (ենթաբարբառային, խոսվածքային և այլն) տարբերակներով. վերջիններս հաճախ բնութագրվում են իբրև առանձին լեզուներ: Տարբերակվածությունն այնպիսին է, որ ավանդաբար առանձնացվող երկու՝ կղզիների և մայրցամաքային խմբերի մեջ ներառվում են *ենթախմբեր*, *բարբառախմբեր*, *խոսվածքների խմբեր* և այլն: Նման առանձնացման հիմքում ընկած են հնչյունական, բառապաշարային, ձևակազմական էական, տարբերակիչ հատկանիշ-

ներ. հմմտ. հե. *k^u հնչույթը լեզուների մի մասում (բրիտերեն, լեպոնտիերեն) արտացոլվում է որպես P-լեզու, իսկ մյուս մասում (գոյդելերեն, կելտիբերերեն) որպես Q-լեզու. այս տեսակետից, օրինակ, գալլերենը հանդես է բերում միջին դիրք, այսինքն՝ համատեղում է թե՛ մեկի և թե՛ մյուսի հատկությունը:

Հնչունական համակարգի, բառապաշարի, մանավանդ արմատի կազմության շատ իրողություններ հնարավոր է, տվյալ դեպքում, համեմատել հայերենի նույնպիսի միավորների հետ՝ հիմնված որոշակի ընդհանրությունների, նկատելի բացառություն հանդիսացող շեղումների վրա: Դրանք կա՛մ գալիս են հնդեվրոպական ընդհանուր հիմք-լեզվից, կա՛մ նոր ձեռքբերումներ են:

6. Հայերենի և կելտական լեզուների առնչությունների հարցը առաջին անգամ է դառնում առանձին ուսումնասիրության առարկա, նախկինում եղել են այս կամ այն չափով համեմատության եզրեր երկու տիպի լեզուների միջև: Այդ առնչություններին վերաբերող նյութը գտնում ենք հնդեվրոպական ստուգաբանական բառարաններում, առանձին ուսումնասիրություններում՝ երևան եկած ոչ միայն նախկինում, այլև 1970-ական թթ. կեսերից հետո:

Նկատի ունենք հատկապես հայ-իտալյան բառային զուգաբանություններին, հայ-հնդիրանական լեզվական շփումներին, մարմնի մասերի հնդեվրոպական անվանումների հայերեն արտացոլումների տարածքային նկարագրությանը, հայերենի բարբառների հնդեվրոպական հնաբանություններին և հնդեվրոպական ծագման հայերեն բառի կազմում աճականի դրսևորմանը վերաբերող և մյուս ուսումնասիրությունները, որոնցում կողմնակիորեն բերվում են նաև հայ-կելտական բառային զուգահեռներ: Վերջիններս նկատի ենք ունենում մեր աշխատանքում արծարծվող բուն խնդիրների լուծման նպատակով:

Ավելին, նման առնչություններին առանձին անդրադառնալը կարևոր է տարբեր մակարդակի զուգաբանությունների միջոցով դրանց ժառանգորդական գծերի պահպանման և նորի ձեռքբերման տեմպերի տեսանկյունից՝ կապված ոչ միայն ծագումնային (գենետիկական), այլև տարածքային (արեալային) խնդիրների հետ:

7. Չուգադրվող լեզուների արմատի կազմում հնչունների դրսևորումների մանրամասն քննությունից պարզվում է, որ դրանք նախկինում ամենից առաջ սահմանվել են ընդհանուր օրինաչափությունների նկատառումով, այնինչ կան անհամեմատ մեծ թվով բացառություններ, որոնք կարելի է բնութագրել իբրև շեղումներ այդ օրինաչափություններից: Դրանք կարևոր օրինակներ են հայ-կելտական հնչունական զուգաբանությունների առանձնացման տեսանկյունից:

1) Չայնավորների գուգաբանական համընկումը ևս սահմանվել է իբրև կանոն, իսկ բացառությունը՝ շեղում այդ կանոնից («անկանոն»). դասական համեմատաբանության բուն ուշադրության կենտրոնում, ինչպես նշվեց, եղել են օրինաչափությունները:

ա) Չայնավորական, ձայնորդային և «երկինյունային» գուգաբանությունները, որոնք նախկինում բնութագրվել են իբրև ընդհանուր օրինաչափություններ (Շ. Հյուբշման, Ա. Մեյե, Շ. Աճառյան, Գ. Ջահուկյան և ուրիշներ), մեր այս աշխատանքում դառնում են առանձին քննության առարկա, և ըստ այդմ՝ ուրվագծվում է ավելի իրական պատկեր լեզվական ցեղակցության վերաբերյալ՝ անկախ դրանց ինքնուրույն զարգացման ընթացքում ունեցած ակնհայտ տարբերություններից:

բ) Պարզ («կարճ») ձայնավորների գուգաբանություններն ունեն ավելի մեծ ընդգրկում, քան բաղադրյալ («երկար») ձայնավորներինը:

գ) Չայնորդների լայն գործածությունը բացատրվում է նրանց գործառական յուրահատկություններով, ինչպես նաև արմատի կազմության մեջ ունեցած մասնակցության չափի տարբերությամբ:

2) Երկինյունների ենթահամակարգում գուգաբանություններն ավելի քիչ են, քան որ լեզուներում կարելի է հանդիպել առհասարակ:

3) Բաղաձայնների համակարգում գուգաբանությունները, իբրև ընդհանուր հնդեվրոպական երևույթի արտացոլում, այս դեպքում ևս ունեն լայն ընդգրկում, ընդ որում արմատի կազմում ունեցած բոլոր դիրքերում (տե՛ս կից օրինակներ):

ա) Պայթական բաղաձայններն ունեն լայն ընդգրկում, որ յուրահատուկ է հնդեվրոպական լեզուների առնչություններին առհասարակ, և դա այս դեպքում նույնպես նկատելի է.

հե. *p, *t, *k (*k^u) խուլերը հանդես են գալիս որոշակի համընկումներով, ընդ որում արմատի տարբեր դիրքերում. հե. *p > հայ. *h, l, j, ø (զրո)* – կելտ. *ø (զրո)*. հե. *pətēr > հայ. *հայր* – հիռլ. *athir*, հե. *epi > հայ. *ել* – հիռլ. *iar*, այլև հե. *ter- > հայ. *ընթեռնուլ* – հիռլ. *torann*, հե. *ātēr > հայ. *այրել (գայրանալ)* – հիռլ. *āith*, հե. *penk^ue > հայ. *հինգ* – բրետ. *pemp*, հե. *qrop- > հայ. *որով (+այն) (?)* – հիռլ. *cri*.

հե. *b, *d, *g (*g^u) ձայնեղները նույնպես ունեն գուգադրման որոշակի տարածություն, ընդ որում մասնակի դրսևորումներով, քան որ կարելի է սահմանել իբրև ընդհանուր օրինաչափություններ, եթե դիտարկում ենք ըստ այնմ, թե,

իրո՞ք, հայերենում կատարվել է բաղաձայնական տեղաշարժ (որ առարկելի է հատկապես վերջին ժամանակներս), օր.՝ հե. *b > հայ. *պ* – կելտ. b. հե. *sleib- > հայ. *լպ/րթ* – իռլ. lobre, հե. *d > հայ. *տ* – կելտ. d. հե. *ped- (*pod-) > հայ. *տուն* – հիռլ. (in)ad, հե. *g' > հայ. *ծ* – կելտ. g. հե. *g' nē- > հայ. *ճանաչել* (**ճան*-) – հիռլ. gninim, հե. *g^u > հայ. *կ* – կելտ. g (ø). հե. *alg^u- > հայ. *աղկ-աղկ* – հիռլ. etc.

հե. *bh, *dh, *gh (*g^h) շնչեղ ձայնեղները նույնպես հանդես են գալիս ակն-հայտ տարբերակմամբ, ընդ որում ավանդական՝ բաղաձայնական տեղաշարժի դրսևորման մեջ ունեն մեծ թվով օրինակների մասնակի դրսևորումներ. հե. *bh > հայ. *բ* – կելտ. b. հե. *bhəl (*bhal) > հայ. *բալ* («մշուշ») – հիռլ. ball, հե. *ambhō > հայ. *ամբողջ* – հիռլ. (imb), հե. *dh > հայ. *դ* – կելտ. d. հե. *dhəi-l – հայ. *դալ* (*դալլ*) – հիռլ. del, հե. *g^oh > հայ. *ձ* – կելտ. g, ø, ch. հե. *ang^ohu > հայ. *անձուկ* – հիռլ. (cum)ung, հե. *g^oh > հայ. *գ* – կելտ. g. հե. *dheig^oh > հայ. *դէգ* (*դիգել*) – հիռլ. digen, հե. *g^uh > հայ. *ջ* – հիռլ. g. հե. *g^uher > հայ. *ջեր* – հիռլ. gor, հե. *g^uhen-ye > հայ. *ջինջ* (**ջնջել*) – հիռլ. gonim.

հե. *ph, *th, *kh շնչեղ խուլերը հանդես են գալիս պակաս ընդգրկումով. հե. *ph > հայ. *փ* – կելտ. f(f), θ (զրո). հե. *sphelgu > հայ. *փեղկ* – կիմր. fflochen, հե. *th > հայ. *թ* – կելտ. t, tj. հե. *senth > հայ. *ընթանալ* – կիմր. hynt, հե. *kh > հայ. *խ* – կելտ. k (c). հե. skə-kho > հայ. *ցախ* – կիմր. cainc:

զ)Շփական բաղաձայններից առանձնապես տարբեր է հե. *s-ի արտացոլումը թե՞ հայերենում և թե՞ հնդեվրոպական մյուս լեզուներում, որպիսին նկատելի է նաև հայ-կելտական զուգաբանությունների մեջ. հե. *seno «հին» > հայ. *հին* – հիռլ. sen, գալլ. seno-, բրետ. hen «հին. ծեր»:

Հատկանշական են հետևյալ դեպքերը. հե. *s > հայ. *հ(յ)* (բառասկզբում, ձայնավորից առաջ՝ *հ*-ն կարող է ընկնել) – կելտ. s (h). հե. *sed > հայ. *հեճանել* – հիռլ. saidim. հե. *s > հայ. ø (զրո) – կելտ. s. հե. *sald > հայ. *աղ* (*աղտ, աղծ*) – հիռլ. salann, հե. *sama, *s^oma > հայ. *ամ* (*ամիկ*) – հիռլ. sam.

հե. *s > հայ. ø (զրո) [բառամիջում, երկու ձայնավորի միջև կամ բառավերջում ձայնավորից հետո՝ անցնելով *հ*-ից. *s > [*h] > ø (զրո). հմմտ. հե. *bos > *բո* (<*բոհ*)> *բոկ* (*իկ*), *բոբիկ*] – կելտ. s (ch, r). հե. *wos > հայ. *գոյ* – հիռլ. foss, հե. *tres > հայ. *եր-եր-ալ* – միռլ. tarrach, հե. *swésor > հայ. *քոյր* – հիռլ. siur.

հե. *ns, *ms > հայ. *ս* (ռնգայինի անկումով) – *կելտ. s*. հե. *mēnso > հայ. *ամիս* – հիռլ. mís, հե. *mēmso > հայ. *միս* – հիռլ. mīr.

հե. *ps (>*s) > հայ. *ս* – կելտ. ch (?). հե. *prepsā > *երես* – հիռլ. (richt) (?).

հե. *sl, *sm, *sn, *sr հնչակապակցությունների s բաղադրիչը հայերենում բառասկզբում ընկնում է, և *r-ն ստանում է ձայնավոր հավելված («հենարան») – կելլտ. ll (?), s(m), sn, sr. հե. *srov > հայ. *սրու (սրոզանել)* – հիռլ. sruth, հե. *slibr > հայ. *լիբր (լիպրծ, լիպրշ)* – կիմբ. llydfx, իսկ բառամիջում ընկնում է – կելլտ. ø (m, n). հե. *vesr > հայ. *գարուն* – կիմբ. guiannuin.

հե. *rs > հայ. *ռ* (բառասկզբում), *ռ/րշ* (բառամիջում) – կելլտ. ir, ar, er (sr). հե. *tars (*trs) > հայ. *թառամ (թարշամ)* – հիռլ. tirim.

հե. *sk° (*sk°h) > հայ. *ց* – կելլտ. (s)c, ø (զրո). հե. *bho-sk > հայ. *բոց* – հիռլ. bān, հե. *lord-sk° > հայ. *լորց* – Գաել. loire, հե. *leuk-sk° > հայ. *լոյց (լուցանել)* – հիռլ. luach-te.

հե. *k'ss > հայ. *ց* – կելլտ. ch (s, sk). հե. *louk-sk° > հայ. *լոյց (լուցանել)* – հիռլ. luach-te, հե. *(k)suck's > հայ. *վեց* – հիռլ. sé, հե. *(s)k°ǣ-no > հայ. *ցին (թոչուն)* – Բրետ. skeja (?).

հե. *sw (բառասկզբում) > հայ. *ք* – կելլտ. ch (s). հե. *swidro > հայ. *քիրտն* – հիռլ. chwys, հե. *swēsōr > հայ. *քոյր* – հիռլ. siur, հե. *swopno > հայ. *քուն (քունք)* – հիռլ. súan և այլն:

Այս կետում օրինաչափությունների և շեղումների մի մասի օրինակով անգամ կարելի է հավաստել, թե ինչ նշանակություն ունի հե. *s-ի քննությունը հայ-կելտական հնչյունական զուգաբանությունների մեջ ընդհանուր հնդեվրոպական առնչությունների տեսանկյունից:

Եղած տվյալների համեմատությունից կարելի է եզրակացնել, որ աճականը, այնուամենայնիվ, արմատակազմական գործառույթից բացի ունեցել է նաև բառային-(քերականական) գործառույթ, որ տվյալ դեպքում գտնում ենք հայ-կելտական բառային համեմատության մեջ:

Դրանք վերաբերում են հետևյալ կարգի հնչյուններին.

Չնչեղ ձայնեղներին, ընդ որում՝ *շրթնային* [հե. *bh > հայ. շ – կելլտ. u // հայ. ք – կելլտ. f (m/g, ø)]. *առաջնալեզվային* [հե. *dh > հայ. դ – կելլտ. th (t, δ, ø) // հայ. ձ – կելլտ. ø (z) // հայ. դ – կելլտ. ø // հե. *dh > հայ. դ – կելլտ. t // հայ. դ – կելլտ. th (t) // հայ. տ (ջ) – կելլտ. th (t)], *հետնալեզվային* [հե. *gh > հայ. գ – կելլտ. ch // հայ. ջ – կելլտ. g // հայ. ջ – կելլտ. ch (g) // հե. *g'h > հայ. ձ – կելլտ. ø // հե. *g'h > հայ. ձ – կելլտ. wl (wy)].

Կարգ ձայնեղներին, ընդ որում՝ *առաջնալեզվային* [հե. *d > հայ. տ – կելլտ. ø // հե. *d > հայ. ձ – կելլտ. d (ø) // հե. *d > հայ. տ (դ) – կելլտ. d (ø) // հե. *d > հայ. տ – կելլտ. d // հե. *d > հայ. տ – կելլտ. gw (k) // հե. *d > հայ. տ – կելլտ. d (z) // հե. *d >

հայ. ծ – կելլտ. b (ø) // հե. *d^u > հայ. ի – կելլտ. d (ø, w)], *հետնալեզվային* [հե. *g > հայ. ի – կելլտ. g // հե. *g > հայ. ի – կելլտ. ch (c) // հե. g' > հայ. ծ – կելլտ. dd // հե. *g' > հայ. ծ – կելլտ. c (ø) // հե. *g' > հայ. ծ – կելլտ. g].

պարզ խուլերին, ընդ որում՝ *չրթնային* [հե. *p > հայ. ու (ւ) – կելլտ. d (t, z)], *առաջնալեզվային* [հե. *t > հայ. յ – կելլտ. th (d, w, a-ի երկարացում) // հե. *t > հայ. յ – կելլտ. d (dh, d, f, ø) // հե. *t > հայ. ղ – կելլտ. th], *հետնալեզվային* [հե. *k > հայ. ս – կելլտ. th (ø) // հե. *k' > հայ. ս – կելլտ. th (s, w, ø) // հե. *k' > հայ. ս – կելլտ. c (ch, gh)].

չնչեղ խուլերին, ընդ որում՝ *չրթնային* [հե. *ph > հայ. կ – կելլտ. ch // հե. *ph > հայ. թ – կելլտ. d // հե. *ph > հայ. ի – կելլտ. d (ø, u)]. *առաջնալեզվային* [հե. *th > հայ. թ – կելլտ. t (ø) // հե. *th > հայ. թ – կելլտ. th // հե. *th > հայ. տ (թ) – կելլտ. // d (t)].

շփականների և ձայնորդների, ընդ որում՝ *շփական (սուլական)* [հե. *s > հայ. շ – կելլտ. t // հե. *s > հայ. տ – կելլտ. m (ø) (?). *թառամել* – հիռլ. tırım «չոր», կոռն. tir «երկիր, երկրագունդ» (*tr-s-)], *ձայնորդ* [հե. *u > հայ. լ – կելլտ. b (w, u, d) // հե. *u > հայ. լ (ու) – կելլտ. u (w) // հե. *(e)r > հայ. ղ – կելլտ. er (ar) // հե. *r > հայ. ղ – կելլտ. l // հե. *l > հայ. շ – կելլտ. l (n) // հե. *l > հայ. ղ – կելլտ. th (l) // հե. *l > հայ. շ – կելլտ. l // հե. *n > հայ. ն – կելլտ. m (ø)]:

Աճականի ոլորտի գուգաբանությունները նույնպես բավականին տեղին օրինակներ են համեմատելի լեզուների պատմության համար:

8. Հայ-կելլտական բառային գուգաբանությունների քննության դեպքում նկատի ունենք ոչ միայն նախկինում եղած, այլև վերջին տասնամյակներում երևան եկած նման աշխատությունների ընդգրկած նյութը՝ իբրև ընդհանուր համեմատության մասնակիություն:

ա) Եթե բացառենք հնդեվրոպական լեզուների ընդհանուր ստուգաբանական բառարանների տվյալները, որոնք լավագույնս օգտագործված են հայերենի նյութի քննության ընթացքում, ապա մեզանում առաջինը Հ. Աճառյանի «Հայոց լեզվի պատմություն» (I մաս) աշխատության մեջ է, որ ի թիվս մյուս լեզուների բերվում է համեմատելի ամբողջ նյութը՝ առկա հայերենի և կելլտական լեզուների միջև: Ըստ այդմ՝ Աճառյանի կազմած ցանկը դառնում է ելակետ (հիմք) հետագա գրեթե բոլոր նույն բնույթի ուսումնասիրությունների համար:

բ) Ըստ Աճառյանի՝ ընդհանուր հնդեվրոպական արմատների մոտ մեկ երրորդն է առկա հայերենում, իսկ դրանցից էլ միայն կեսն է, որ համեմատության

եզր ունի հայերենի և կելտականի (իռլանդերենի, կիմրերենի, կոռներենի, բրետոներենի, գալլերենի) միջև: Այդ ցանկը հեղինակը բերում է իր ժամանակի հնդեվրոպական վերականգնումների նշանակումների ձևով (մենք ևս տալիս ենք նույն կերպ՝ թերևս չխաթարելու դրվածքի պատմական կողմը):

Այնուհետև, որ խիստ կարևոր է, Աճառյանը կատարում է տվյալների առնչության սերտության հաշվարկ, անցկացնում դրանց իմաստային (թեմատիկ) խմբավորում (22 խումբ): Քանակի առումով, ինչպես նաև համեմատության հաճախակիությամբ (հնտենսիվությամբ) գերակշռում են հայ-իռլանդական զուգաբանությունները, որ մասամբ բացատրելի է վերջինիս գրական հուշարձանների քանակով:

Նկատելի է նաև այն, որ հեղինակի «Արմատական»-ում այդ կարգի տվյալներն ավելին են, քան որ գտնում ենք այս ցանկում, և դրանք ներառված են հետագայում երևան եկած ուսուղմնասիրություններում (օր.՝ Գ. Ջահուկյանի կազմած ցանկերում):

զ) Է. Մակևանի անդրադարձը հայ-կելտական առնչություններին, որքան էլ կարևոր և յուրօրինակ, ընդգրկում է սահմանափակ թվով զուգաբանություններ, որոնց, ի դեպ, հատուկ անդրադարձել է Գ. Ջահուկյանը «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատության մեջ:

դ) Հետագայում Գ. Ջահուկյանը իր առանձին աշխատություններում բերում է հայերենի և հնդեվրոպական մյուս լեզուների համեմատության մի այնպիսի ցանկ, որ բոլորովին տարբեր է Աճառյանի կազմածից ընդգրկման (քանակի), նշանակման (հատուկ նիշերի օգտագործում՝ պլյուս, մինուս և այլն) և համալրման (հայերենի բարբառային նյութի ընդգրկում) առումով: Նշանակումը պլյուս-մինուսով, ինչ խոսք, դժվարացնում է զուգաբանությունների առանձնացման ճշգրտությունը (օրինակների մեջ):

Գ. Ջահուկյանը ընդգրկել է ոչ միայն Աճառյանի ցանկի տվյալները (որոշակի ճշգրտումներով, ավելի հավաստի վերականգնումով և այլն), այլև նկատի է ունեցել հետագայում նույն բնույթի ուսումնասիրությունների տվյալները: Մեծ չափով տեղ է տրված հայերենի բարբառային նյութին, որ ժամանակին քննության առարկա էր եղել հեղինակի «Հայ բարբառագիտության ներածություն» աշխատության մեջ:

Հայերենի և հնդեվրոպական մյուս լեզուների միջև «զուգաբանություններն այս դեպքում գնահատվում են ըստ մերձավորության աստիճանի»: Եվ ըստ այդմ էլ առանձնանում է երեք խումբ՝ ա) զուգաբանություններ, որոնք ցանկում

ունեն պյուս (+) նշանակում. հե. *aig' (<*ag'-) - հայ. *ածել* (*յ-ածել*) «բերել» - հիռլ. *aig* և այլն, բ) զուգաբանություններ, որոնք ցանկում ունեն պյուս-մինուս (\pm) նշանակում. հե. *bhel- > հայ. *բլուր* (<*բլ-ուր*) - կիմբ. *bal* և այլն, ինչպես նաև՝ գ) զուգաբանություններ՝ պյուս-հարցական (?), նշանակումով. հմմտ. հե. *au- > հայ. *ազանիս* «գիշերել» - հիռլ. *fuan* և այլն:

Գ. Ջահուկյանի ցանկում բացառվում են՝ մինուսով (-) են նշանակված Հ. Ա- ճառյանի ցանկի զգալի թվով զուգաբանություններ, որոնց հավաստիությունը պարզելու դժվարություններ կան. հմմտ. հե. *pel- > հայ. *ալիք* «(սպիտակ) մազ» - կելտ. *liath* և այլն:

ե) Հետագայում երևան եկած աշխատություններից, թերևս, ավելի համեմատելի միավորներ գտնում ենք Թ. Վ. Գամկրելիձեի և Վյաչ. Վս. Բվանովի հայտնի աշխատության մեջ. օր.՝ *աղ* - հիռլ. *salann* «աղ». հմմտ. թոխ. *U sāle*, թոխ. *F saliye*, հուն. *ἄλς* «աղ», լատ. *sāl*, գոթ. *salt* «աղ», հրգերմ. *salz* (գերմ. *Salz*), հւլավ. *soln* և այլն (<հե. *sal-). դրանք երկու կարգի են՝ հիմք-լեզվի հետ միատեղ կամ առանձին-առանձին համեմատվող:

Հեղինակները նման համեմատություն անցկացնում են կողմնակիորեն, ելնելով իրենց աշխատության բնույթից, այսինքն՝ հայ-կելտական առնչությունները նկատելի են ընդհանուր համեմատության կամ տիպաբանական գնահատության ընթացքում: Դրանք մեծ թիվ են կազմում, ներառում են նաև նոր համեմատություններ, դրանցում չի հանդիպում հայ-կելտական որևէ բացառիկ զուգաբանության:

զ) Նկատի ունենալով թեմային վերաբերող նյութի մանրամասն քննությունը, ինչպես նաև տարբեր աշխատությունների տվյալները՝ հայերենի բառապաշարի (հատկապես խոսակցական-բարբառային շերտի) զգալի թվով միավորներ փորձել ենք համեմատության մեջ դնել ցեղակից լեզուների հնարավոր ձևերի հետ, ընդ որում նաև իբրև հայ-կելտական առնչության օրինակ: Ըստ այդմ բերված մի քանի տասնյակից ավելի միավորների ծագումնային հավաստիությունը, չի բացառվում, ունի հետագա ճշգրտումների կամ լրացումների կարիք:

9. Քննության առնված զուգաբանությունների բառիմաստային (թեմատիկ) խմբերի առանձնացումը կատարվում է համեմատական լեզվաբանության մեջ ընդունված բաշխումով:

ա) Խմբերում ներկայացվում է դրանց հիմնական մասը, քանի որ մյուս մասի, առանձնապես մինուս (-) նշանակում ունեցողների վերաբերյալ առայժմ չունենք համեմատության բավարար հիմքեր:

բ) Ընդգրկվածները հավասարաչափ չեն, ոչ էլ հավասարաթեք, որ վկայում են երկու լեզուների ժառանգորդական միավորների բովանդակության պլանի (իմաստաբանություն) իրական բաշխվածության մասին. կարելի է առանձնացնել երեք կարգի ամբողջություն. առավել չափով ընդգրկում ունեցող (հմմտ. խումբ՝ 1, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 15), միջին չափով ընդգրկում ունեցող (հմմտ. խումբ՝ 2, 6, 7, 11, 13, 14, 16) և պակաս չափով ընդգրկում ունեցող (հմմտ. խումբ՝ 18, 18, 19, 20, 21, 22):

գ) Երբեմն նույն բառի (արմատի) իմաստային տարբերակները, իբրև հնդեվրոպական ընդհանուր ժառանգություն, ինչպես Գ. Ջահուկյանի ցանկում է, այստեղ ևս բերվում են տարբեր խմբերի մեջ. օր.՝ *ազ-(անիս)* «վրան առնել. հագնել» - հիռլ. *fuan* (?) (< հե. *eu-) (խումբ 6) և *ազ-(անիս)* «գիշերել»- հիռլ. *fuan* (?) (< հե. *au-) (խումբ 7). (*q*)-*գենում* (< *ues-nu-), (*q*)-*գեստ* «հագնել. հագուստ» - հիռլ. *fuan* (< հե. *ey-) և այլն:

10. Հայերենի և հնդեվրոպական մյուս լեզուների միջև պատմականորեն գոյություն ունեցող լեզվական (հնչյունական, բառարմատային, ձևաբանական և այլն), ինչպես նաև արտալեզվական (մշակութային, առասպելական, հոգևոր և այլն) զուգադիպումների մանրամասն քննությունը հումանիտար գիտության արդիական խնդիրներից է: Հայ- կելտական առնչությունների վերաբերյալ ներկա ուսումնասիրությունը մի առանձին փորձ է այդ համապարփակ բնագավառում, որ ենթադրում է գիտական աշխատանքի ուրույն հեռանկարներ:

АРМЯНСКИЙ И КЕЛЬТСКИЕ ЯЗЫКИ (Сравнительно-типологическая вариативность)

Введение. - Изучение отношений между армянским и кельтскими языками с точки зрения истории индоевропейских языков имеет некоторое заслуживающее внимания значение. Ранее это было предметом только сравнительно-исторического языкознания, а в последнее время еще лингвистической типологии. Тем самым до сих пор у нас нет отдельного (в особенности сравнительно-вариативного) изучения отношений этих языков или какой-либо из их областей (фонетика, словарный запас и т. д.). Эта работа, можно сказать, как-то восполняет этот пробел.

Подход Р. Ачаряна к диалектной (ареальной) дифференциации армянского и других индоевропейских языков имеет форму словесных параллелей («изоглоссов»), на основе теории А. Мейе о выделении индоевропейских диалектов, а также о характеристике диалектной позиции армянского языка среди индоевропейских. Этот подход сохраняется в дальнейшем.

Данные армянского языка нами используются на основании литературных памятников 5-го в. (н. э.), дошедших до нас, как известно, не ранее, чем рукописными перениманиями с 9-го в. Не исключено, что они со временем «канонизировались» общей нормой литературного языка. Другими словами, в течение промежуточного периода (6-8 вв.) вследствие различных «писаний» имели место языковые изменения, особенно как отклонения от литературной нормы 5-го века. И сегодня благодаря обширной филологической и текстологической работе можно иметь научное представление о состоянии языка не только 5-го века, но и дописьменного периода его функционирования.

Наша работа написана в первую очередь на доступном материале классической компаративистики, особенно в полном освещении фактического материала, а также о возможном использовании новых подходов и теорий по армянскому языку. А по некоторым вопросам были нами предложены такие разъяснения или были даны комментарии, которые могут в некоторой степени способствовать более вероятному и относительно окончательному решению вопросов.

Данная работа содержит различные главы об отдельных и соотносительных характеристиках исследуемых языков. Первая глава посвящена литературному армянскому языку и его диалектам, вторая – кельтским языкам и их диалектам. Третья глава посвящена вопросу о происхождении сравниваемых языков, Четвертая глава – фонетическому, а следующие две главы (5-6-ая) – лексическим спискам и смысловым («тематическим») изоглоссам. Более того, если фонетические изоглоссы рассматриваются

здесь с точки зрения закономерностей, а также в исключениях, то лексика армянского и кельтских языков является предметом особого внимания главным образом согласно спискам существующих изоглоссов..

В конце приведены основные выводы.

Глава 1. Древнеармянский литературный язык и диалекты. - Внутренние границы письменных памятников армянского и кельтских языков, как известно, относятся к первому тысячелетию нашей эры (8-9-е века), однако по существу они относятся к более ранним временам. Они также присутствуют в живых языках сегодня, не только наследственными чертами, но и новыми приобретениями («инновациями») в результате развития и взаимодействия с другими языками.

Если в доисторические, как и в более поздние времена, кельтские языки находились в основном в контакте с так называемой «западной» группой (индоевропейского типа) языков, то в тот же период армянский язык был связан кроме языков «восточной» группы (индоевропейскими - греческий, иранский и т. д.) еще с другими (неиндоевропейскими) языками. И оказывается, что изучение многих аспектов армянской фонетической системы, словарного запаса и грамматической структуры может представлять определенные трудности.

Древнеармянский литературный язык, как известно, изучен достаточно, чего нельзя сказать о диалектах древнего и среднего периода его истории; диалекты нового периода были в центре особого внимания. Однако важно еще прояснить вопрос о связи между самым литературным языком и его диалектной основой, а также, разумеется, диалектов дописьменного периода в целом. Еще надо иметь в виду, что древнеармянский литературный язык находился в контакте с другими языками в связи церковно-христианских отношений (заимствования и кальки с сирийского, греческого и т. д.), встречающиеся в словаре, грамматике и разных стилях переводческой литературы.

Одним из центральных вопросов в истории армянского языка является, так сказать, детальное изучение письменных оригиналов, которое, скорее всего, прояснит относительно не только языковой статус древних, но и более поздних времен в отношениях между литературным языком и его диалектов. Наиболее заметный диалектный материал литературных памятников может быть рассмотрен не только отдельно (в синхронии), но и в диахронии, вплоть до дописьменного периода истории языка. У нас имеются исследования, в которых предметом изучения являются диалекты главным образом среднеармянского, иногда - древнеармянского языка.

Труды по исследованию взаимоотношения среднеармянского литературного языка и его диалектов, а также изучение диалектов отдельно, являются лучшим примером для нового рассматривания многих фактов в плане фонетики (гласные различного качества,

согласные – глухие, прегортанные или фарингализованные, придыхательные и т. д.), перенесенных с индоевропейского на армянский язык.

Имеется в виду, что армянский, как отдельный индоевропейский язык, отличается значительным числом диалектной дифференциацией. Это наследие общего индоевропейского, а также достижение в своем собственном развитии.

Данные диалектов дописьменного и письменного периодов армянского языка имеют особое значение при изучении внешних сравнений, в данном случае отношений армянского с кельтскими языками. Об отношениях между литературным армянским и его диалектами также можно иметь широкое представление на основе существующих изменений лексики. Так, лексическое изучение состава корня, средства и способов суффиксации и элементов составления корней в историческом ходе развития армянского языка выявляют не только определенные совпадения с другими родственными языками (в данном случае кельтскими языками), но и очевидные различия.

Древнармянские литературные памятники, хотя и подлежат канонизации, тем не менее содержат различия («отклонений» от общей нормы) в фонетике, образовании сложных или аффиксальных слов, которые, кстати, ранее частично были включены в область истории языка и сравнительного изучения.

Глава 2. Кельтские языки и диалекты. – Одной из ветвей индоевропейских языков являются кельтские языки, которые в настоящее время распространены в Западной Европе, более того ирландский распространен в Ирландии, валлийский и шотландский – в Великобритании, бретонский – во Франции, и до недавнего времени живой язык мэнский – на острове Мэн (Великобритания). Количество носителей этих языков, согласно демографическим данным 70-х годов прошлого века, составляет от двух с половиной до трех миллионов, причем коммуникативная функция в основном происходит на двух языках, прежде всего на родном языке, а иногда на английском или французском.

Традиционно существуют две группы: островная и континентальная со своими подгруппами: *подгруппы*, в первом два – британская и гойдельская, вторая не имеет подгруппы; *отдельные языки*, британская подгруппа островных языков: пиктский, валлийский, корнский, бретонский и кумбрийский, гойдельская подгруппа: шотландский (гаэльский / гэльский), ирландский и мэнский, континентальная группа: галльский, кельтиберский и лепонтийский; *группа диалектов*: на валлийском – на юге и севере, на ирландском – в Мюнстере, Коннахте и Ольстере; *диалекты*: в южной диалектной группе валлийского – гвинет-гломорганский и дивидский, на севере – гвинейская и поуисская; в то время как в ирландской группе нет диалектов; *группа говоров*: прилегающий ваннскому диалекту группа говоров нижнего ваннского и группа говоров верхнего ваннского; *говоры*: в британской подгруппе – плугресканский говор третерского диалекта, в гойдельской под-

группе южные и северные говоры менского языка. В отдельных говорах кельтских языков не выделяются субговоры.

Такое разделение основано на внешней и внутренней обусловленности языков.

Континентальная группа, в отличие от других, включает относительно немного языков. Они также отличаются своими фонетическими, лексическими и морфологическими особенностями. Многие реалии словарного запаса, особенно состава корня, в этом случае можно сравнить с аналогичными и армянскими единицами, основанными не только на фонетических, но и на семантических общностях, которые в равной степени наследственны.

Глава 3. Вопрос генетических отношений армянского и кельтских языков. - История сравнительного изучения армянского и других родственных языков охватывает три периода: армянский как язык иранской группы ("ветвь" - диалект мидийского языка. 1836-1875), язык самостоятельной группы (отдельная "ветвь" - с 1875 до настоящего времени) и не менее важный или важный язык (с 1970-х годов).

Охват материала об отношениях между армянским и кельтскими языками качественно отличается, если сравнивать данные традиционных и сравнительно-типологических работ, появившихся позже (с середины 1970-х годов). Во втором мы имеем в виду именно работы Г. Б. Джаукяна, Т. В. Гамкредидзе и Вяч. Вс. Иванова, Э. Г. Туманяна: ср. *աղկ* (*-աղկ*) [aɬkɑk] 'бедный, плохой, жалкий' - др.-ирл. *olc* 'плохой' (< и.-е. **elg-*, **olg-*, **alg-*), *առու* (*առու-աղ*, *առու-աղ*) [aɾu (oɾogel, aɾogel)] 'ручей', 'орошать' - др.-ирл. *sruth* 'поток', 'наводнение', ирл. *sruaímm* 'поток' [< и.-е. **sreɥ-*, *srɥ-* (<**ser-*)], *աղբայր* [eɬbaɾɟ] 'брат' - ирл. *bráthir*, др.-ирл. *bráth(a)ir*, кимр. *brawd*, (мн. ч.) *brodyr*, др.-корн. *broder*, ср.-брет. *breuzi*, н.-брет. *breur*, (мн. ч.) *breudeur* (< и.-е. **bráther*) и т. д.

Традиционные материалы встречаются в работах, на которые мы ссылаемся. Материал посвящен армяно-италийским изоглоссам, армяно-индоиранским языковым параллелям, названиям частей тела, скотоводческим, земледельческим ("сельскохозяйственным") терминам, индоевропейским архаизмам армянских диалектов и проявлениям детерминативов в составе слова индоевропейского происхождения: ср.

- *ալիք* [alik^ɛ] 'волна (о море)', 'седина' - др.-ирл. *líath* 'серый' (< и.-е. **pel-*) и т. д, *հետ* (*հետոյ*) [het (hetoy)] 'след' / *յետ* [yet] 'после' - ср.-ирл. *ined* (**eni-pedo-*) 'след', галл. *capdetum* 'пространство, место' (< и.-е. **rēd-*), *աղբայր* [aɬɾop] 'гроза' - ср.-ирл. *imrim* 'шторм, буря' (< и.-е. **nebh-* + -*ro*), *աղբիւ* [aɾem] 'сжечь' - ирл. *áith*, (род. п.) *atho*, кимр. *odup* 'духовка' (< и.-е. **ater-*), *ալիս* [amis] 'месяц' - др.-ирл. *mī*, (род. п.) *mīs*, кимр. *mis*, брет. *miz* (< и.-е. **mēn-*) и т. д.

- *ազն* [ezn] 'вол' (< и.-е. **eg'h-*) - ирл. *ag* 'корова' (< и.-е. **ag'h-*), *այգի* [aɾɟi] 'сад' - др.-ирл. *co*, кимр. *uwen*, др.-корн. *hiuin*, брет. *iwin* 'тис' [< и.-е. **oiɥ-iā* (**ci-*)] и т. д.

- *аршши* [araws] 'пар; поле под паром' - ср.-ирл. arbor (*ar̥ʷ) 'злаки; зерно' (род. п. arbe < др.-ирл. ar̥c̥ns, им. мн. ч. arbanna) – [< и.-е. *ar(ə)̥-]. *аррдиш* [oroʃal] 'жевать' - кимр. rathu, брет. raza (< и.-е. *rēd-, *rōd-, *rəd-) и т. д.

- *э̄р* [ēj] 'страница; остановка' - др.-ирл. oēgi 'гость' (< и.-е. *ei-gh-), *ашин* [alt] 'соль' - др.-ирл. salann 'соленый', кимр. halen (тот же) (< и.-е. *sal-), *иуш* [amis] 'месяц' - др.-ирл. mī 'месяц', брет. miz 'месяц; луна', кимр. mis (тот же) (< и.-е. *mēn-) и т. д.

- *ауиуиу* [aganim] 'одеваться; одеться' – кельт. Aulavius, Aulia, Aulo (топонимы) (< и.-е. *ḁ-, *ḁ-es-, *ḁ-s-'ночевать; спать'), *аш* [aʃ] 'соль' – др.-ирл. sail (< и.-е. *sal̥-) и т. д.

Наконец, важное значение имеет имманентное рассмотрение отношений между армянским и кельтскими языками с точки зрения сохранения их наследственных признаков, приобретения новых темпов развития посредством сравнений на разных уровнях, связанных не только генетическими, но и территориальными (ареальными) проблемами.

Глава 4. Фонетические изоглоссы. – Изоглоссы такой категории прежде всего были определены как общие закономерности, несмотря на то, что есть также ряд исключений, которые можно охарактеризовать как отклонения от этих закономерностей.

1) Совмещение изоглосс гласных также определяется как правило, и исключением является отклонение от этого правила: а) изоглоссы гласных, сонорных и дифтонгов, однако, дают более реальную картину о генетических связях двух типов языков, независимо от их очевидных различий, имеющие место в течение их развития, б) изоглоссы простых («коротких») гласных имеют больший охват, чем составные («длинные») гласные, в) широкое применение сонорных объясняется их функциональными особенностями, а также размером их участия в образовании корня.

2) В подсистеме дифтонгов меньше параллелей, чем можно найти на языках в целом.

3) Изоглоссы в системе согласных, как отражение общего индоевропейского феномена, в этом случае они имеют широкий охват, более того, во всех позициях в корне (см. прилагаемые примеры).

а) Взрывные согласные имеют широкий охват, который уникален для связей индоевропейских языков в целом, и это также имеет место в этом случае:

- и.-е. глухие *p, *t, *k (*kʷ) имеют определенные совпадения, притом в разных позициях в корне: и.-е. *p > арм. *h, l, j* [h, w, y], ø (нуль) – кельт. ø (нуль): и.-е. *pətēr > арм. *հայր* [hayr] 'отец' – др.-ирл. athir, и.-е. *epi > арм. *ել* [ew] 'и' – др.-ирл. iar, а также и.-е. *ter > арм. *ընթերևույ* [əntʰeʀnɔl] 'читать' – др.-ирл. torann, и.-е. *ātēr > арм. *այրել* (*զայրանալ*) [ayrel (zayranal)] 'сжигать; сердиться' – др.-ирл. āith, и.-е. *penkʰe > арм. *հինգ* [hing] 'пять' – брет. remp, и.-е. *q̥r̥p- > арм. *արմյ* (+*իւյ*) [oroʷ(+ayn)] 'живот, утроба' – др.-ирл. c̥i и т. д.

- и.-е. звонкие *b, *d, *g (*gʷ) также имеют определенную разнообразию сопоставления, притом с некоторыми частными проявлениями, выходящими за рамки того, что можно

определить как общая закономерность, если учесть, действительно ли существует передвижение согласных в армянском языке (что является особенно спорным в последнее время): и.-е. *b > арм. *ւ* [p] – кельт. b: и.-е. *sleib- > арм. *լլլիրծ* [l'pirc] ‘дерзкий’ – ирл. *lobre*; и.-е. *d > арм. *ւ* [t] – кельт. d: и.-е. *ped- (*pod-) > арм. *նուն* [otn] ‘нога’ – др.-ирл. (in)ad; и.-е. *g' > арм. *ծ* [c] – кельт. g: и.-е. *g'nē- > арм. *ճանաչել* (**ճան-*) [čanač'el (can-)] ‘распознавать’ – др.-ирл. *gninim*; и.-е. *g^h > арм. *կ* [k] – кельт. g [ø (нуль)]: и.-е. *alg^h- > арм. *աղկ-աղկ* [alkalk] ‘бедный’ – др.-ирл. *elc* и т. д.

- и.-е. звонкие придыхательные *bh, *dh, *gh (*g^hh) также имеют очевидное различие, более того, они имеют большое количество частичных проявлений в традиционном передвижении согласных: и.-е. *bh > арм. *բ* [b] – кельт. b: и.-е. *bhəl (*bhal) > арм. *բալ* [bal] ‘мгла, туман’ – др.-ирл. *ball*; и.-е. *ambhō > арм. *ամբողջ* [amboɔj] ‘весь’ – др.-ирл. (imb); и.-е. *dh > арм. *դ* [d] – кельт. d: и.-е. *dhəi-l – арм. *դալ* (*դալլ*) [dal, dayl] ‘молозиво’ – др.-ирл. *del*; и.-е. *g' h > арм. *ճ* [j] – кельт. g, ø (нуль), ch: и.-е. *ang'hu > арм. *անյակ* [anjuk] ‘узкий, тесный’ – др.-ирл. (cum)ung; и.-е. *g' h > арм. *զ* [z] – кельт. g: и.-е. *dheig' h > арм. *դեզ* (*դեզել*) [dēz, dizel] ‘скирд; скирдовать’ – др.-ирл. *digen*; и.-е. *g^h > арм. *ջ* [j] – др.-ирл. g: и.-е. *g^hher > арм. *ջեր* [jer] ‘горячий’ – др.-ирл. *gor*, и.-е. *g^hhen-ye > арм. *ջնջել* (**ջնջել*) *մ* [jinj (ɲjel)] ‘чисто; стирать’ – др.-ирл. *gonim* и т. д.

- и.-е. глухие придыхательные *ph, *th, *kh менее вовлечены: и.-е. *ph > арм. *փ* [p^c] – кельт. f(f), ø (нуль): и.-е. *sphelg^h > арм. *փեղ* [p^celk] ‘створка, створ’ – кимр. *flochen*; и.-е. *th > арм. *թ* [t^c] – кельт. t, tj: и.-е. *senth > арм. *թառախ* [ənt'anal] ‘идти, ходить’ – кимр. *hunt*; и.-е. *kh > арм. *խ* [x] – кельт. k (c): и.-е. skə-kho > арм. *ցախ* [c'ax] ‘хворость’ – кимр. *cainc* и т. д.

б) Существует большое разнообразие фрикативных, например, отражение и.-е. *s как в армянском, так и в других индоевропейских языках, что очевидно в армяно-кельтских изоглоссах: ср. и.-е. *seno ‘старый’ > арм. *հին* [hin] ‘старый’ – др.-ирл. *sen*, галл. *seno-*, брет. *hen-* ‘старая, старый’.

Особого внимания заслуживают следующие:

и.-е. *s > арм. *հ(յ)* [h, y] (в начале, перед гласным, h может падать) – кельт. s (h): и.-е. *sed > арм. *հեծանել* [hesanel] ‘садиться; сесть верхом’ – др.-ирл. *saidim*,

и.-е. *s > арм. ø (нуль) – кельт. s: и.-е. *sald > арм. *աղ* (*աղալ*, *աղծ*) [aɫ (alt, aɫc)] ‘соль; нечестивый’ – др.-ирл. *salann*, и.-е. *sama, *s^oma > арм. *ամ* (*ամիկ*) [am (amik)] ‘год’ – др.-ирл. *sam*,

и.-е. *s > арм. ø (нуль) [в слове, между двумя гласными, или после гласной, проходящей через h: *s > [*h] > ø (нуль)]: и.-е. *bos > *բո* (<**pnh*)+*կ* [bo (boh)-k] > *բոկ(իկ)*, *բոբիկ* [bok(ik), bobik] ‘босой, босоногий’ – кельт. s (ch, r), и.-е. *wos > арм. *գոյ* [goj] ‘сущее’ – др.-ирл. *foss*, и.-е. *tres > арм. *էր-էր-ալ* [er-er-al] ‘шататься’ – ср.-ирл. *tarrach*, и.-е. *swésor > арм. *քոյր* [k'oyr] ‘сестра’ – др.-ирл. *siur*,

и.-е. *ns, *ms > арм. *u* [s] (падением назальных) – кельт. s: и.-е. *mēnso > арм. *u/hu* [amis] ‘месяц’ – др.-ирл. *mís*, и.-е. *mēmso > арм. *u/hu* [mis] ‘мясо’ – др.-ирл. *mīr*,
и.-е. *ps (> *s) > арм. *u* [s]- кельт. ch (?): и.-е. *prepsā > *hprtu* [eres] ‘лицо’ – др.-ирл. (*richt*) (?),

И.-е. сонант *s в фонетических сочетаниях *sl, *sm, *sn, *sr падает в армянском в начале слова, а и.-е. *r получает гласный пазвук (“опора”) – кельт. ll (?), s(m), sn, sr: и.-е. *srov > арм. *u/mu* (*u/mnquwūt*) [aʁu, aʁoganel] ‘ручей; орошать’ – др.-ирл. *sruth*, и.-е. *slibr > арм. *hpr* (*hprhδ, hprhʔ*) [lirb, lpirc, lpirš] ‘бесстыдный; скользкий’ – кимр. *llydf*, и падает среди слова – кельт. ∅ [(нуль) m, n]: и.-е. *vesr > арм. *quwū* [garun] ‘весна’ – кимр. *guiannuīn*,

и.-е. *rs > арм. *n* [n] (в начале слова), *n/rʔ* [r / rš] (среди слова) – кельт. *ir, ar, er* (sr): и.-е. *tars (*tʁs) > арм. *hpru* (*hpru*) [tʁam, tʁašam] ‘вянуть, завянуть’ – др.-ирл. *tirim*,

и.-е. *sk° (*sk°h) > арм. *g* [c°] – кельт. (s)c, ∅ (нуль): и.-е. *bho-sk > арм. *png* [bos°] ‘пламя’ – др.-ирл. *bān*, и.-е. *lord-sk°o > арм. *hprg* [lorc°k°] ‘слизь’ – гаел. *loire*, и.-е. *leuk-sk° > арм. *hpg* (*hpguūt*) [loyc°, luc°anel] ‘освещать’ – др.-ирл. *luach-te*,

и.-е. *kʰss > арм. *g* [c°] – кельт. ch (s, sk): и.-е. *(k) s ʉckʰs- > арм. *hkg* [vec°] ‘шесть’ – др.-ирл. *sé*, и.-е. *(s)kʰjē-по > арм. *ghū* [c°in] ‘коршун’ – брет. *skeja* (?),

и.-е. *sww (в начале слова) > арм. *p* [k°] – кельт. ch (s): и.-е. *swidro > арм. *hpru* [kʰirtn] ‘пот’ – др.-ирл. *chwys*, и.-е. *swésōr > арм. *hpr* [kʰoyr] ‘сестра’ – др.-ирл. *siur*, и.-е. *sworpo > арм. *pnū* (*pnūp*) [kʰunk°] ‘сон; висок’ – др.-ирл. *súan* и т. д.

В соответствии с этим, еще с некоторыми примерами закономерностей и отклонений, можно подтвердить значение изучения и.-е. *s с точки зрения общего индоевропейского сходства в армяно-кельтских фонетических параллелях.

в) Из сравнения имеющихся данных можно сделать вывод, что детерминатив, тем не менее, кроме функции образования корня, имел еще грамматическую функцию, которую в данном случае мы находим в сравнении армяно-кельтского слова.

Они относятся фонемам следующего порядка:

- *звонкие придыхательные*, в том числе и *лабиальные*: и.-е. *bh > арм. *l* [w] – кельт. *u*, арм. *p* [b] – кельт. f [m/g, ∅ (нуль)]; *переднеязычные*: и.-е. *dh > арм. *h* [d] – кельт. th [t, δ, ∅ (нуль)], арм. *đ* [j] – кельт. ∅ [(нуль) z], арм. *h* [d] – кельт. ∅ (нуль). и.-е. *dh > арм. *h* [d] – кельт. t, арм. *h* [d] – кельт. th (t), арм. *h* [ʔ] [t (j)] – кельт. th (t); *заднеязычные*: и.-е. *gh > арм. *q* [g] – кельт. ch, арм. *g* [j] – кельт. g, арм. *g* [j] – кельт. ch (g), и.-е. *gʰ > арм. *đ* [j] – кельт. ∅ (нуль), и.-е. *gʰ > арм. *đ* [j] – кельт. wl (wy).

- *звонкие простые*, в том числе и *переднеязычные*: и.-е. *d > арм. *h* [t] – кельт. ∅ (нуль), и.-е. *d > арм. *đ* [j] – кельт. d [∅ (нуль)], и.-е. *d > арм. *h* [ʔ] [t (d)] – кельт. d [∅ (нуль)], и.-е. *d > арм. *h* [t] – кельт. d, и.-е. *d > арм. *h* [t] – кельт. gw (k), и.-е. *d > арм. *h* [t] – кельт. d (z), и.-е. *d > арм. *đ* [c] – кельт. b [∅ (нуль)], и.-е. *dʰ > арм. *h* [k] – кельт. d [∅

(нуль), w]; *задняяязычные*: и.-е. *g > арм. ȝ [k] – кельт. g, и.-е. *g > арм. ȝ [k] – кельт. ch (c), и.-е. g' > арм. ɟ [c] – кельт. d, и.-е. *g' > арм. ɟ [c] – кельт. c [ø (нуль)], и.-е. *g' > арм. ɟ [c] – кельт. g.

- *глухие простые*, в том числе и *лабиальные*: и.-е. *p > арм. pl (l) [u (w)] – кельт. d (t, z); *передняяязычные*: и.-е. *t > арм. j [y] – кельт. th (удлинение a, d, w), и.-е. *t > арм. j [y] – кельт. d [dh, d, f, ø (нуль)], и.-е. *t > арм. ȝ [d] – кельт. th; *задняяязычные*: и.-е. *k > арм. u [s] – кельт. th [ø (нуль)], и.-е. *k' > арм. u [s] – кельт. th [s, w, ø (нуль)], и.-е. *k' > арм. u [s] – кельт. c (ch, gh).

- *глухие придыхательные*, в том числе и *лабиальные*: и.-е. *ph > арм. ȝ [k] – кельт. ch, и.-е. *ph > арм. ȝ [tʰ] – кельт. d, и.-е. *ph > арм. ȝ [pʰ] – кельт. d [ø (нуль)]; *передняяязычные*: и.-е. *th > арм. ȝ [tʰ] – кельт. t [ø (нуль)], и.-е. *th > арм. ȝ [tʰ] – кельт. th, и.-е. *th > арм. ul (ȝ) [t (tʰ)] – кельт. d (t).

- *фрикативные* и *сонорные*, в том числе и *свистящие*: и.-е. *s > арм. ʒ [š] – кельт. t, и.-е. *s > арм. ul [m] – кельт. m [ø (нуль) (?)]. *сонорные*: и.-е. *u > арм. l [w] – кельт. b (w, u, d), и.-е. *u > арм. l (nl) [w (u)] – кельт. u (w), и.-е. *(e)r > арм. r [r] – кельт. er (ar), и.-е. *r > арм. ȝ [ʃ] – кельт. l, и.-е. *l > арм. l [l] – кельт. l (n), и.-е. *l > арм. ȝ [ʃ] – кельт. th (l), ht. *l > арм. l [l] – кельт. l, и.-е. *n > арм. ȝ [n] – кельт. m [ø (нуль)].

Сравнение фонетических изоглоссов, наконец показывает, что в кельтских языках существует более одного параллеля для простой (только одной) армянской фонемы, по крайней мере, из-за их более диалектных различий или того факта, что они являются отдельным языком. А армянские формы (за малейшим исключением: ср. *աղաղակ* [aɫɑɫɑk] 'голубь' / *աղաղակ* [aɫɑɫɑk] 'созвездие', *խան* [xɑn] / *խան* [xɑn] 'ревность'; *ստեր* [stɛr] / *ստեր* [stɛr] 'яловый', *ցուլ* [cɔɫ] / *ցուլ* [cɔɫ] 'брызги' и т. д.) относятся к литературному языку 5-го века, тогда как в случае кельтских языков имеем дело с разными языками (если не на уровне литературного языка диалектами).

Глава 5. Выделение лексических изоглоссов. - До сих пор у нас нет отдельного исследования об армяно-кельтских изоглоссах. Была частичная ссылка на рассмотрение конкретных вопросов, связанных со сравнительным изучением армянского языка. Мы имеем в виду материал, включенный в такие работы за последние десятилетия как часть общего сравнения.

а) Если мы исключим данные общих этимологических словарей индоевропейских языков, которые лучше всего использовались при изучении армянского материала, первым у нас будет «История армянского языка» Р. Ачаряна (часть I, 1940), которая содержит, помимо других языков, весь сопоставимый материал существующими между армянским и кельтскими языками. Следовательно, список Ачаряна становится отправной точкой (основой) для всех подобных исследований в дальнейшем.

б) По списку Ачаряна, около одной трети всех индоевропейских корней имеет место на армянском, и только у половины из них есть сравнение между армянским и кельтскими языками (ирландским, кимрским, корнским, бретонским, галльским). Этот список дается автором в форме назначений на индоевропейские реконструкции его времени (мы приводим то же самое, возможно, чтобы не подорвать историческую сторону сеттинга). Затем, что очень важно, Ачарян проводит расчет совместимости соотношений данных, выделяя семантическую (тематическую) группировку (22 группы).

В количественном отношении в частоте (интенсивности) сравнений преобладают армяно-ирландские параллели, что отчасти объясняется количеством литературных памятников последних: и они включены в последующие исследования (например, в списке, составленной Г. Б. Джаукяном).

в) В исследовании Э. Макаева армяно-кельтских отношений, каким бы важным и оригинальным он ни был, есть частичное решение проблемы, включает в себя ограниченное число сравнений, которые, кстати, были конкретно рассмотрены в "Истории армянского языка" Г. Б. Джаукяна.

г) Позже в своих отдельных работах Г. Б. Джаукян приводит аналогичные списки сравнений армянского и других индоевропейских языков, которые полностью отличаются от списка включения (число), назначения (использование математических символов плюс, минус и т. д.) и дополнения (диалектный материал). Разумеется, обозначение «плюс-минус» (\pm) затрудняет точность разделения изоглоссов. Джаукян включил не только данные списка Ачаряна (с некоторыми уточнениями, более надежными восстановлениями и т. д.), но и данные последующих исследований того же характера. Многое дано диалектному материалу армянского языка, который в свое время был предметом исследования в "Введении в армянскую диалектологию" автора. Между армянским и другими индоевропейскими языками «изоглоссы в этом случае оцениваются по степени близости»: у большинства в списке есть плюс (+), у остальных плюс-минус (\pm) или плюс-вопросительный знак(+?).

И, соответственно, есть три группы: а) изоглоссы, которые имеют плюс (+) в списке: ср. и.-е. *aig' (< *ag' -) - арм. *uδtu* (*j-uδtu*) [aɛm (y-aɛm)] 'приносить' - др. ирл. aig и т. д., б) изоглоссы имеющие в списке плюс-минус (\pm): ср. и.-е. *bhel-> арм. *բլւր* (<*բլ-ւր*) [blur (bl-ur)] - кимр. bal и т. д., а также с) изоглоссы с обозначением 'плюс-вопросительный знак' (+?): и.-е. *au-> арм. *ազնիս* [aganim] 'ночевать' - др.-ирл. fuap и т. д.

Большое количество изоглоссов списка Р. Ачаряна здесь обозначены минусом (-), возникают, так сказать, трудности с выяснением их достоверности: ср. и.-е. *pel-> арм. *սլիք* [alik^c] '(белые) волосы' - кельт. liath и т. д.

д) Из дальнейших работ, пожалуй, большое количество сопоставимых единиц можно найти в известном исследовании Т. В. Гамкрелидзе и Вяч. Вс. Иванова: ср. *սղ* [aʃ] 'соль' -

др.-ирл. *salann* 'соль', тох. А *sāle*, тох. В *saluyiye*, греч. ἄλς 'соль', лат. *sāl*, гот. *salt* 'соль', др. верх. нем. *salz* (нем. *Salz*), др.-слав. *solŭ* и т. д. (< и.-е. *sal-); они бывают двух видов: вместе с базовым языком или изолированно, то есть сопоставимы по отдельности.

Авторы делают такое сравнение косвенно из-за методологического характера их работы, то есть армяно-кельтские отношения заметны при общем сравнении или типологической оценке. Они составляют большое количество, также включают новые сравнения, в них нет уникальной армяно-кельтской параллели.

е) Имея в виду детальное изучение предметного материала, а также данные из различных работ, мы попытались сравнить значительное количество словаря армянского языка (особенно разговорного диалекта) с формами родственных языков, а также в качестве примера армяно-кельтской близости. Соответственно, надежность происхождения нескольких из десятков представленных единиц требует дальнейших корректировок или дополнений.

Глава 6. Выделение семантических (тематических) групп. – Выделение осуществляется по примеру распределения в сравнительной лингвистике.

а) В группах представляется основная их часть, поскольку у нас пока нет достаточных оснований для сравнения с другими группами, особенно имеющих метку минус (-).

б) Включенные не являются равномерными и не эквивалентны, что указывает на истинное распределение плана содержания (семантики) единиц наследования двух языков; можно выделить набор из трех категорий: группа наибольшего охвата (ср. 1, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 15), группа среднего охвата (ср.: 2, 6, 7, 11, 13, 14, 16) и группа неполного охвата (ср.: 17, 18, 19, 20, 21, 22).

в) Иногда семантические варианты того же слова (корня), как общее индоевропейское наследие, как в списке Джаукяна, здесь тоже приводятся в разных группах: ср. *uq-(uŭhu)* [ag-(anim)] 'одеваться; носить' - др.-ирл. *fuan* (?) (< и.-е. *eu-) (группа 6) и *uq-(uŭhu)* [ag-(anim)] 'ночевать' - др.-ирл. *fuan* (?) (< и.-е. *au-) (группа 7), (*q-qlŭnu* [(z)-genum] (< *ces-nu-) и (*q-qlŭnu* [(z)-gest] 'одежда' - др.-ирл. *fuan* (<и.-е. *eu-) ит. д.

Закключение. - Отдельное исследование языковых (фонетика, теория корня, морфология и т. д.), а также внеязыковых (культурная и духовная жизнь, мифология и т. д.) совпадений, исторически существующих между армянским и другими индоевропейскими языками, есть один из актуальных проблем современной гуманитарной науки. Данное исследование о сравнительно-типологических отношениях армянского и кельтских языков является отдельным опытом в той всеобъемлющей области, которое предполагает особые перспективы на пути научной работы.

V. G. Hambardzumyan

ARMENIAN AND CELTIC

(Comparative-typological variability)

Introduction.- Studying the relationship between the Armenian and Celtic languages in terms of comparing Indo-European languages has some noteworthy limitations. Previously, this was the subject of historical and comparative linguistics, and more recently, linguistic typology. However, today we do not have a separate (the more so, as comparative and variative) study of these languages or any of their areas (phonology, vocabulary, etc.). This work, one might say, somehow fills this gap.

H. Acharyan's approach to the dialectal (areal) diversification of the Armenian and other Indo-European languages takes the form of verbal parallels ("isoglosses"). According to Meillet's theory of the division of Indo-European dialects, as well as the characterization of the dialectal position of the Armenian language in the Indo-European languages. This approach persists in the future.

Data of Armenian language are used on the basis of literary sources of the 5th century A. D., reached us, it is known, no earlier than the manuscripts of the 9th century. It is possible that over time they were "regulated" by the general norm of the literary language. In other words, during the interim period (6-9th century), various "scriptures" led to linguistic changes, especially as deviations from the 5th century literary norm. And today, through extensive philological and codicological work, one can have the scientific idea of ancient times (up to the 5th century and pre-written period).

This work is primarily about the achievements of classical comparisons, especially the full coverage of factual material, but also the possible use of new approaches and theories in the Armenian language. And for some questions such clarifications or interpretations have been put forward that may, to some extent, contribute to the more probable and relatively definitive resolution of the questions.

This work contains various chapters on the autonomous and relational characteristics of the languages studied: the first chapter is devoted to the literary Armenian language and dialects, the second to Celtic languages and dialects. The third chapter is devoted to the origin of comparative languages, the fourth chapter to phonetic, and the next two chapters (5-6) to lexical list and semantic ("thematic") isoglosses. Moreover, if phonemics is considered here from the point of view of the laws of paralogical manifestations of the constituent units of a given system, as well as in exceptions, the lexical is the subject of attention only according to isogloss lists.

At the end are given the main conclusions.

Chapter 1. Old literary Armenian and dialects.- The internal boundaries of the written sources of the Armenian and Celtic languages belong to the 1st millennium AD (8th-9th

centuries), although in fact they relate to earlier times. They are also present in living languages today, with not only hereditary traits, but also new achievements (“innovations”) as a result of self-development and interaction with other languages.

If in prehistoric times, as in later times, Celtic languages were mainly in contact with the so-called “western” (Indo-European) languages, then in the same period the Armenian language was related with the languages of the “eastern” fraction (Indo-European Greek, Iranian etc.), as well as with other (non-Indo-European) languages. And it turns out that studying many aspects of the Armenian phonetic system, vocabulary, and grammatical structure can present certain difficulties.

The ancient literary Armenian language has been studied enough, which cannot be said about the dialects of the ancient and middle ages. New dialects were the focus of attention. However, it is important to clarify the question of the relationship between the written language itself and the dialectal basis of the pre-written period and its dialects in general. The ancient literary Armenian language was influenced by other languages (“copies” of Syrian, Greek, etc.), found in the dictionary, grammar and genres of translations.

One of the central issues in the history of the Armenian language is a detailed study of the originals, which is likely to clarify not only the linguistic status of the ancient, but also of later times in the relationship between literature and dialects. The most noticeable dialect material of literary monuments can be considered not only by itself, but also historically up to the pre-written period of the language history.

These are studies that explore the dialects of the ancient and middle periods of the language. The work on medieval literature and dialect, as well as on individual dialects, is the best example of a new approach to many new phonetic phenomena (from vowels of various qualities, consonants - voiceless, preglottal sounds, aspirates, etc.), transferred from Indo-European to Armenian.

Armenian, as a separate Indo-European language (ramified), is distinguished by a significant number of dialectal differentiation. This is a legacy of the common Indo-European, as well as an achievement in its own development. Dialects are important in the study of external comparisons, in this case Celtic relations.

The relationship between literary Armenian and dialects can also be broadly understood by changes in vocabulary. Thus, the lexical examination of the composition of the root, its constituents and derivatives and its modes in the historical course of the development of the Armenian language reveals not only certain coincidences with other tribal languages (in this case, the Celtic languages), but also obvious differences.

Ancient literary monuments, though subject to canonization, nevertheless contain differences in sound, word (root) complexity or derivation (“deviations” from the general norm),

which, by the way, have previously been partially included in the field of language history and comparative study.

Chapter 2. Celtic languages and dialects. – One of the branches of the Indo-European languages is the Celtic languages, which are currently widely distributed in Western Europe, further more Irish was widespread in Ireland, Welsh and Scottish in Great Britain, Breton in France, and until recently, the living language Man was widely spoken on the Isle of Man (Great Britain). The number of speakers of these languages, according to demographic data of the 70s of the last century, ranges from two and a half to three million, and the communication function mainly occurs in two languages, primarily in the native language, and sometimes in English or French.

Traditionally, there are two groups: insular and continental with their sub-groups: *sub-groups*: the first two of which are British and Goidellian, the second does not have a sub-group, *separate languages*: the British sub-group of Islands languages, i. e. Pictish, Welsh, Cornish, Breton and Cumbrian, a sub-group of Goidell: Scots (Gaelic), Irish and Manx, continental sub-groups; Gaulish, (Celt)iberish and Lepons, *groups of dialects*: in Welsh- in south and north, in Irish-in Münster, Connaught and Ulster, *dialects*: in the southern Valin group - Gwyneth-Glamorgan and Divid, in the north - Guinean and Pouissian; while in the Irish group there are no dialects, *group of sub-dialects*: the adjacent Vannes dialect is a group of dialects of the Lower Vannian dialect and a group of dialects of the Upper Vannian dialect, *sub-dialects*: in the British sub-group, the Pugrescan dialect of the Teterian dialect; in the Goidel sub-group, southern and northern dialects of the Men's language. Certain vernaculars in Celtic languages do not contain subvernaculars.

This separation is based on the external and internal conditionality of the languages. The continental group, unlike other, includes relatively few languages. They are also distinguished by their phonetic, lexical and morphological features. Many realities of vocabulary, especially the root composition, in this case can be compared with similar Armenian units based not only on phonetic, but also on semantic communities, which are equally hereditary.

Chapter 3. The problem of Genetic relations of Armenian and Celtic languages. – The history of the comparative study of Armenian and other Indo-European languages covers three periods: Armenian as a language of Iranian group (dialect of Medish. 1836-1875), the language of an independent group (apart branch) (1875 to the present) and no less important or important language (since the 1970s).

The coverage of the material on relations between the Armenian and Celtic languages is qualitatively different if we compare the data of traditional and comparative typological works that appeared later (from the mid-1970s). In the second, we mean especially the works of G. B. Jahukyan, T. V. Gamkrelidze and Vyach. Vs. Ivanov, E. G. Tumanyan: cf. *աղկ(-աղկ)* [aɫkɑk] 'poor, bad, miserable' - OIrl. *olc* 'bad' (<IE *elg-, *olg-, *alg-), *աւռն* (*nnnq-tl*, *uwnq-tl*) [orogel,

arogel] ‘irrigate’ - OIrl. sruth ‘stream’, ‘deluge’, Irl. sruaimm ‘stream’ [< IE *sreu-, *sru-(*<ser-*)], *br̥puyr* [eɪbayr] ‘brother’ - Irl. bráthir, OIrl. bráth(a)ir, Cymr. brawd, (Plur.) brodyr, OCor. broder, MBret. breuzr, NBret. breur, (Plur.) breudeur (< IE *bráther) etc.

Traditional materials are found in the works to which we refer. The material is devoted to Armenian-Italian isoglosses, Armenian-Indo-Iranian linguistic parallels, names of body parts, livestock, agricultural (“agronomical”) terms, Indo-European archaisms of Armenian dialects and determinatives in the words of Indo-European origin:

- *uɣhp* [alik^c] ‘wave (sea), white (hair)’ - OIrl. liath ‘gray, ash-grey’ (< IE *pel-) etc., *hɬun* (*hɬunny*) [het, hetoy] ‘back’ / *ɣɬun* [yet] ‘back’ - MIrl. ined (*eni-pedo-) ‘back’, Gall. can-detum ‘territory. place’ (< IE *pēd-), *uɣɣpny* [amprop] ‘thunder-storm’ - MIrl. imrim ‘storm. tempest’ (< IE *nebh- + -ro), *uɣɣɬul* [ayrem] ‘burn’ - Irl. áith, (Gen.) atho, Cymr. odyr ‘stove. oven’ (< IE *āter-), *uɣɣu* [amis] ‘month’ - OIrl. mī, (Gen.) mīs, Cymr. mis, Bret. miz (< IE *mēn-) etc.

- *ɬqú* [ezn] ‘ox’ - Irl. ag ‘cow’ (< IE *ag’h-), *uɣɣh* [aygi] ‘garden’ - OIrl. cō, Cymr. ywen, OCor. hiuin, Bret. iwin ‘yew(-tree)’ [< IE *oiu-ijā (*ci-)] etc.

- *uɣuuu* [araws] ‘ashberry’ - MIrl. arbor (*arur) ‘grain’ [Gen. arbe (< OIrl. aruens), Nom. Pl. arbanna] - [< IE *ar(ə)u-], *ɣɣɣɣuɣ* [oročal] ‘ruminant. masticate’ - Cymr. rhathu, Bret. raza (< IE *rēd-, *rōd-, *rōd-) etc.

- *ɬɣ* [ēj] ‘descend; page’ - OIrl. oegi ‘guest’ (< IE *ei-gh-), *uɣun* [alt] ‘salt’ - OIrl. salann ‘salty’, Cymr. halen (idem) (< IE *sal-), *uɣɣu* [amis] ‘month’ - OIrl. mī ‘month’, Bret. miz ‘month; moon’, Cymr. mis (idem) (< IE *mēn-) etc.

- *uɣuɣɣuɣ* [aganim] ‘puton; wear’ - Celt. Aulavius, Aulia, Aulo (toponyms) (< IE *au-, *au-es-, *au-s- ‘pass the night; sleep’), *uɣ* [at] ‘salt’ - OIrl. sail (< IE *sal-) etc.

Finally, it is important to consider separately the relations between the Armenian and Celtic languages from the point of view of preserving their lines of inheritance and acquiring new levels through comparisons at different levels, not only genetic, but also territorial problems.

Chapter 4. Phonetic isoglosses. - This type of isoglosses were previously defined as a general regularity, but there are also a number of exceptions that can be described as deviations from the regularities.

1) Parallel overlap between vowels is also determined as a rule, and an exception is a deviation from this rule: a) vociferous, sonorous and "diphthong" parallels in all cases give a more realistic picture of the origin of the two types of languages, regardless of the obvious differences that occur during their development, b) isoglosses of simple (“short”) vowels have greater coverage than compound (“long”) vowels, c) the widespread use of sonors is explained by their functional characteristics, as well as the size of their participation in the root composition.

2) There are fewer parallels in the diphthong subsystem, than can be found in languages in general;

3) Isoglosses in the consonant system, as a reflection of a common Indo-European phenomenon, are also widely covered in this case in all their root positions (see the attached examples).

a) Explosive consonants have a wide scope that is unique to Indo-European languages in general, and this is also noticeable in this case.

- IE *p, *t, *k (*k^h) voicelles seem to have certain coincidences, moreover in different positions at the root: IE *p > Arm. *h* [h], *ł* [w], *j* [y], *ø* (zero) – Celt. *ø* (zero): IE *p^hetēr > Arm. *հայր* [hayr] ‘father’ – OIrl. *athir*, IE *epi > Arm. *ևւ* [ew] ‘and’ – OIrl. *iar*, also IE *ter- > Arm. *ընթերննւլ* [ənt^heɪnɪl] ‘read’ – OIrl. *torann*, IE *atēr > Arm. *այրել (զայրաւնւլ)* [ayrel (zayranal)] ‘burn’ – OIrl. *āith*, IE *penk^he > Arm. *հինգ* [hing] ‘five’ – Bret. *pemp*, IE *qrop- > Arm. *որով* (+ւոյն)(?) [orov-ayn] ‘stomach’ – OIrl. *cri* etc.

- IE *b, *d, *g (*g^h) voiced also have a certain variety of comparison, moreover with some manifestations that go beyond what can be defined as a general pattern, given the fact that there is really a consonant movement in the Armenian language (which has been especially controversial recently); IE *b > Arm. *ւյ* [p]- Celt. *b*: IE *sleib- > Arm. *լւյիբծ* [lpirc] ‘impertinent’ – Irl. *Lobre*, IE *d > Arm. *ւ* [t]- Celt. *d*: IE *ped- (*pod-) > Arm. *նուն* [otn] ‘foot’-OIrl. (in)ad, IE *g^h > Arm. *ծ* [c] - Celt.g: IE *g^hnē- > Arm. *ճանաչել (*ճան-*) [čanač^hel. can-] ‘know’ - OIrl. *gninim*, IE *g^h > Arm. *կ* [k] -Celt. *g* [ø (zero)]: IE *alg^h > Arm. *աղկ-աղկ* [alkalk] ‘poor’- OIrl. *elc* etc.

- IE *bh, *dh, *gh (*g^hh) voiced aspirates also make an obvious difference, moreover, they have a large number of partial manifestations in the traditional consonant-shift: IE *bh > Arm. *բ* [b] – Celt. *b*: IE *bh^hol (*bhal) > Arm. *բալ* [bal] ‘haze; mist’- OIrl. *ball*, IE *ambhō > Arm. *ամբողջ* [amboʃj] ‘all; whole’- OIrl. (imb), IE *dh > Arm. *դ* [d] – Celt. *d*: cf. IE *dh^hoi-l – Arm. *դալ (դայլ)* [dal. dayl] ‘milk’- OIrl. *del*, IE *g^hh > Arm. *ճ* [j] – Celt. *g*, *ø* (zero), *ch*: IE *ang^hhu > Arm. *անձնակ* [anjuk] ‘narrow’ – OIrl. (cum)ung, IE *g^hh > Arm *զ* [z] – Celt. *g*: IE *dheig^hh > Arm. *դէզ (դիզել)* [dēz, dizel] ‘stack; haystack’ - OIrl. *digen*, IE *g^hh > Arm. *ջ* [j] – h^hml. *g*: cf. IE *g^hher > Arm. *ջեր* [jer] ‘warm; hot’ – h^hml. *gor*, IE *g^hhen-ye > Arm. *ջինջ (*ջնջել)* [jinj, jnjel] ‘clear; wipe off’ – h^hml. *gonim*.

- IE *ph, *th, *kh voicelles aspirates are less involved: IE *ph > Arm. *փ* [p^h] – Celt. *f*(f), *ø* (zero): IE *sphełg^h > Arm. *փեղկ* [p^hełk] ‘fold, leaf’ – Cymr. *fflochen*, IE *th > Arm. *թ* [t^h] – Celt. *t*, *tj*: IE *senth > Arm. *ընթաւնւլ* [əntcanal] ‘move. go’- Cymr. *hynt*, IE *kh > Arm. *խ* [x]- Celt. *k* (c): IE *sk^h-kho* > Arm. *ցախ* [c^hax] ‘firewood’- Cymr. *cainc* etc.

b) There is a wide variety of spirants, for example, reflection IE *s both in Armenian and in other Indo-European languages, which is evident in the Armenian-Celtic isoglosses: cf. IE *seno ‘old’ > Arm. *հին* [hin] ‘old’ – OIrl. *sen*, Gall. *seno-*, Bret. *hen-* ‘old’.

The following deserve special attention:

IE *s > Arm. *h(j)* [h(y)] (in the beginning, before the vowel, *h* may fall)– Celt. s (h): IE *sed > Arm. *hēdūūtē* [hecanel] ‘straddle’– OIrl. *saidim*,

IE *s > Arm. *ø* (zero) - Celt. s: IE *sald > Arm. *uŋ(uŋun, uŋd)* [aŋ, aŋt, aŋc] ‘salt; dirt, filth’ - OIrl. *salann*, IE *sama, *s^oma > Arm. *uul(uulhly)* [am (amik)] ‘year. date’- OIrl. *sam*,

IE *s > Arm. *ø* (zero) [in the word, between two vowels, or after the vowel, passing through *h*. *s > [*h] > *ø* (zero)]: IE *bos > Arm. *pn (<*pnh)+ly* [bo (< boh)-k] > *pnly(hly)*, *pnphly* [bok(ik) bobik] ‘barefoot(ed)’- Celt. s (ch, r), IE *wos > Arm. *qny* [goy] ‘being; existence’ - OIrl. *foss*, IE *tres > Arm. *lṛ-lṛ-uł* [ereral] ‘rell from side’- Mlrl. *tarrach*, IE *swésor > Arm. *pnjn* [k^ooyr] ‘sister’ - OIrl. *siur*,

IE *ns, *ms > Arm. *u* [s] (falling nasal) - Celt. s: IE *mēnso > Arm. *uľhu* [amis] ‘month’ - OIrl. *mís*, IE *mēmso > Arm. *uľhu* [mis] ‘meat’ - OIrl. *mīr*,

IE *ps (> *s) > Arm. *u* [s] - Celt. ch (?): IE *prepsā > Arm. *lṛlṛu* [eres] ‘face’- OIrl. (richt) (?),

IE sonant *s in combinations *sl, *sm, *sn, *sr falls in Armenian at the beginning of a word, and IE *r receives a vowel glide (“support”) - Celt. ll (?), s(m), sn, sr: cf. IE *srov > Arm. *uwnu (uwnquūtē)* [aŋu, aŋoganel] ‘brook, stream; irrigate’ - OIrl. *sruth*, IE *slibr > Arm. *ľhľp (ľuľhľpđ, ľuľhľpż)* [lirb (lpirc, lpirš)] ‘impudent; impertinent’ - Cymr. *llydfr*, and falls among the word, - Celt. *ø* (zero) (m, n): IE *vesr > Arm. *qupmlú* [garun] ‘spring’ - Cymr. *guiannuin*.

IE *rs > Arm. *n* [r] (in the beginning), *nṛ* [r, rš] (in the middle) – Celt., ir, ar, er (sr): IE *tars (*tr̥s) > Arm. *ṛuwnuul(ṛuwpṛuul)* [t^oaram, t^oaršam] ‘fade, droop’ - OIrl. *tirim*,

IE *sk^o (*sk^h) > Arm. *g* [c^e]– Celt. (s)c, *ø* (zero): cf. IE *bho-sk > Arm. *png* [boc^e] ‘flame, fire’ - OIrl. *bān*, IE *lord-sk^o > Arm. *ľnṛṛp* [lorc^ek^c] ‘mucous. slimy’ - Gael. *loire*, IE *leuk-sk^o > Arm. *ľnjg (ľnlguūtē)* [loyc^e, luc^eanel] ‘burn’- OIrl. *luach-te*,

IE *k^oss > Arm. *g* [c^e] – Celt. ch (s, sk): cf. IE *louk-sk > Arm. *ľnjg (ľnlguūtē)* [loyc^e (luc^eanel)] ‘burn’- OIrl. *luach-te*, IE. *(k)s^uek^oss > Arm. *uľtg* [vec^e] ‘six’- OIrl. *sé*, IE *(s)k^oǵē-no > Arm. *ghú* [c^ein] ‘kite (bird)’- Brer. *skeja* (?):

IE *sw (in the beginning) > Arm. *p* [k^e] - Celt. ch (s): cf. IE *swidro > Arm. *ṛhṛunú* [k^eirtn] ‘sweat’- OIrl. *chwys*, IE. *swésōr > Arm. *pnjn* [k^ooyr] ‘sister’ - OIrl. *siur*, IE *swopno > Arm. *ṛnłp (ṛnłp)* [k^eun (k^eunk^e)] ‘sleep; temple’ - OIrl. *súan* etc.

In accordance with it, even with some examples of patterns and deviations, it is possible to confirm the value of the study, IE *s from the point of view of the general Indo-European similarity in the Armenian-Celtic phonetic parallels.

c) From a comparison of the available data, we can conclude that the determinative, however, besides the function of forming the root, also had a grammatical function, which in this case we find in the comparison of the Armenian- Celtic word.

They relate to the following sounds:

- *voiced aspirates*, including *labials*: IE *bh > Arm. *ł* [w]- Celt. u, Arm. *p* [b] - Celt. f [m/g, *ø* (zero)], *forelinguales*: IE *dh > Arm. *ṛ* [d] - Celt. th [t, *ð*, *ø* (zero)], Arm. *đ* [j] - Celt. *ø* [(zero) z], Arm. *ṛ* [d] - Celt. *ø*, IE *dh > Arm. *ṛ* [d] - Celt. *t*, Arm. *ṛ* [d] - Celt. th (t), Arm. *u* (*ø*) [t(j)] - Celt.

th (t)], *back linguales*: IE *gh > Arm. q [g]- Celt. ch, Arm. ρ [j] - Celt. g, Arm. ρ [j]- Celt. ch (g), IE *g'h > Arm. d [j] - Celt. ø(zero), IE *g'h > Arm. d [j] - Celt. wl (wy)].

- *voiced simple* sounds, including *forelinguales*: IE *d > Arm. un [t] - Celt. ø (zero), IE *d > Arm. d [j] - Celt. d [ø (zero)], IE *d > Arm. un (η) [t (d)]- Celt. d [ø (zero)], IE *d > Arm. un [t] - Celt. d, IE *d > Arm. un [t] - Celt. gw (k), IE *d > Arm. un [t]- Celt. d (z), IE *d > Arm. δ [c] - Celt. b [ø (zero)], IE *d > Arm. l̥ [k] - Celt. d [ø (zero), w], *back linguales*: IE *g > Arm. l̥ [k] - Celt. g, IE *g > Arm. l̥ [k] - Celt. ch (c), IE *g' > Arm. δ [c] - Celt. dd, IE *g' > Arm. δ [c] - Celt. c [ø (zero)], IE *g' > Arm. δ [c] - Celt. g.

- *voiceless simple*, including *labials*: IE *p > Arm. ni (ι) [u (w)] - Celt. d (t, z), *forelinguales*: IE *t > Arm. j [y] - Celt. th (extension of d, w, a), IE *t > Arm. j [y] - Celt. d [dh, d, f, ø (zero)], IE *t > Arm. η [d] - Celt. th], *back linguales*: IE *k > Arm. u [s] - Celt. th [ø (zero)], IE *k' > Arm. u [s] - Celt. th [s, w, ø (zero)], IE *k' > Arm. u [s] - Celt. c (ch, gh).

- *voicelles aspirate*, including *labials*: IE *ph > Arm. l̥ [k] - Celt. ch, IE *ph > Arm. p̥ [tʰ] - Celt. d, IE *ph > Arm. q̥ [pʰ] - Celt. d [ø (zero), u], *forelinguales*: IE *th > Arm. p̥ [tʰ] - Celt. t [ø (zero)], IE *th > Arm. p̥ [tʰ] - Celt. th, IE *th > Arm. un (p̥) [tʰ] - Celt. d (t).

- *fricatives* and *sonants*, including *sibilants*: IE *s > Arm. Ϸ [ʃ] - Celt. t, IE *s > Arm. u [m]- Celt. m [ø (нуль) (?)]. *sonant*: IE *u > Arm. ι [w] -l̥q̥l̥n. b (w, u, d), IE *u > Arm. ι (nι) [w (u)]- Celt. u (w), IE *(e)r > Arm. p [r] - Celt. er (ar), IE *r > Arm. η [ʃ] - Celt. l, IE *l > Arm. l [l] - Celt. l (n), IE *l > Arm. η [ʃ] - Celt. th (l), IE *l > Arm. l [l] - Celt. l, IE *n > Arm. ū n] - Celt. m [ø (zero)] etc.

A comparison of phonetic isoglosses finally shows that in the Celtic languages there is more than one parallel for a simple (only one) Armenian phoneme, at least because of their more dialectic differences or the fact that they are a separate language. And the Armenian forms (with the slightest exception: cf. *uηui.ūh* [alawni] 'pigeon' / *uηui-(u)nūp* [alaw-(s)unkʰ] 'constellation', *hūūun* [xant] / *hūūūn* [xand] 'jealousy', *uunēnē* [sterd] / *uunēnē* [sterj] 'barren', *gujūn* [cʰayt] / *gujūp* [cʰaytʰ] 'spray' etc.) refer to the 5th century literary language, whereas in the case of Celtic languages we are dealing with different languages (if not literary dialects) .

Chapter 5. Detachment of lexical isoglosses. - So far, we do not have a separate research of the Armenian-Celtic isoglosses. There was a partial reference to the consideration of specific issues related to the comparative study of the Armenian language. We are referring to material included in such works over the past decades as part of a general comparison.

a) If we exclude data from the general terminology of the Indo-European languages that were best used in the study of Armenian material, the first among us will be the "History of the Armenian Language" by H. Acharyan (part I, 1940), which contains, among other languages, all comparable material between existing Armenian and Celtic languages. Consequently, the Acharyan list becomes later on the starting point for almost all such studies.

b) According to Acharyan, about one third of all Indo-European roots are in Armenian, and only half of them have a comparison between Armenian and Celtic (Irish, Cymric, Cornish,

Breton, Gallic). This list is given by the author in the form of appointments for the Indo-European restorations of his time (we give the same, perhaps so as not to undermine the historical side of the setting).

Then, which is very important, Acharyan carefully calculates the relevance of the data by conducting a semantic (thematic) grouping (22 groups). In quantitative terms, the frequency (intensity) of comparisons is dominated by the Armenian-Irish parallels, which is partly due to the number of literary monuments of the latter, and are included in subsequent studies (for example, G. Jahukyan's lists).

c) E. Makayev's reference to the Armenian-Celtic relations, no matter how important and original they may be, is partial research of problem, includes a limited number of comparisons, which, incidentally, were specifically considered in the "History of the Armenian Language" by G. Jahukyan.

d) Later in his separate works, Jahukyan gives similar lists of comparisons of Armenian and other Indo-European languages, which are completely different from the list of inclusion (number), destination (use of mathematical symbols plus, minus, etc.) and additions (dialect of Armenian). Of course, the designation "plus and minus" (\pm) complicates the accuracy of the separation of isoglosses.

G. Jahukyan included not only the data of the Acharyan list (with some adjustments, more reliable recovery, etc.), but also the data of subsequent studies of the same nature. Much has been given to the dialectal material of the Armenian language, which was once the subject of the author's "Introduction to Armenian dialectology".

Between Armenian and other Indo-European languages, "isoglosses in this case are estimated by the degree of proximity": the majority on the list have a plus (+), the others have a plus and minus (\pm) or a question mark and a plus (+?). And, accordingly, there are three groups: a) isoglosses that have plus (+) in the list: IE *aig' (<*ag'-) - Arm. *uđtuł* (*j-uđtuł*) [acem (y-acem)] 'bring' - OIrl. aig, etc., b) isoglosses in the list plus and minus (\pm): IE *bhel-> Arm. *բլւր* (<*բլ-ւր*) [blur (bl-ur)] 'hill, knoll' - Cymr. bal, etc., as well as c) isoglosses with the designation "plus-question mark" (+?): IE *au-> Arm. *uquwuhul* [aganim] 'spend the night' - OIrl. fuan etc.

A large number of isoglosses of H. Acharyan's list are indicated here by a minus sign (-), difficulties arise, so to speak, with clarifying their reliability: IE *pel- > arm. *ւլիք* [alik^c] '(white) hair' - Celt. liath etc.

e) From later works we can find more comparable units in the famous work of T. V. Gamkrelidze and Vyach. Vs. Ivanov. for example, *ւղ* [ał] 'salt' - OIrl. salann 'salt': cf. Toch. A sāle, Toch. B saliye, Greek ἄλς 'salt', Lat. sāl, Goth. salt 'salt', other upper salz (Germ. Salz), OSlav. solĭ, etc. (< IE *sal-). they are of two types: together with the base language or in isolation, that is, they are comparable separately.

The authors make this comparison indirectly because of the methodological nature of their work, that is, the Armenian-Celtic relations are noticeable in a general comparison or typological assessment. They constitute a large number, also include new comparisons, they do not have a unique Armenian-Celtic parallel.

f) In view of the detailed study of the subject material, as well as data from various works, we tried to compare a significant amount of the Armenian language dictionary (especially the spoken dialect) with the forms of related languages, as well as an example of the Armenian-Celtic proximity. Accordingly, the reliability of the origin of several of the dozens of presented units requires further adjustments or additions.

Chapter 6. Separating semantic (thematic) groups. - The separation of semantic (thematic) groups of isoglosses is carried out by distribution in comparative linguistics.

a) Groups represent the bulk of them, since we do not yet have sufficient reasons to compare with other groups, especially mark minus (-).

b) The included ones are not even and not equivalent, which indicates the true distribution of the content plan (semantics) of the units of inheritance of two languages; you can select a set of three categories: the largest coverage the group (cf. 1, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 12, 15), average the middle coverage the group (cf. 2, 6, 7, 11, 13, 14, 16), and less inclusive the group (cf. 17, 18, 19, 20, 21, 22).

c) Sometimes the semantic versions of the same word (root) as the common Indo-European heritage, as in Jahukyan's list, are also given here in different groups: cf. *uq-(wúhul)* [aganim] 'do it; to wear' - OIrl. fuan (?) (< IE *eu-) (group 6) and *uq-(wúhul)* [ag- (anim)] 'spend the night' - OIrl. fuan (?) (< IE *au-) (group 7), *(q)-qkúnul* [zgenum] (< IE *ues-nu-), *(q)qhuun* [zgest] 'clothes' - OIrl. fuan (< IE *eu-), etc.

Conclusions. - A separate study of linguistic (phonetics, root-theory, morphology, etc.), as well as extralinguistic (cultural and spiritual life, mythology, etc.) coincidences that historically exist between Armenian and other Indo-European languages is one of the urgent problems of modern humanitarian science. This study on the comparative-typological relations of the Armenian and Celtic languages is a separate experience in that comprehensive field, which implies special perspectives on the path of scientific work.

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Սկզբնաղբյուրներ

Աղայան Է. Բ.

1976. Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Ե., «Հայաստան» հրատ.:

Աճառյան Հ.,

1971-1979. Հայերեն արմատական բառարան, (2-րդ հրատ), հհ. 1-4, Ե., ԵՊՀ հրատ.:

Գրիգոր Նարեկացի.

1981. Տաղեր և գանձեր, աշխատասիրությամբ Ա. Քյոշկերյանի, Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.,

Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հհ. Ա-Է, Ե., ՀՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ., 2001-2012:

Հերոդոտոս.

1986. Պատմություն ինը գրքից, թարգմանությունը Ս. Կրկյաշարյանի, Ե., ՀՍ ԳԱ հրատ.:

Ղարիբյան Ա. Ս.

1977. Ռուս-հայերեն բառարան (մեկ հատորով), Ե., «Հայաստան» հրատ.:

Ջահուկյան Գ. Բ.

2010. Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Ե., «Աստղիկ» հրատ.:

Ирландские саги.

1961. Ирландские саги. Перевод, вступительная статья и комментарий А. А. Смирнова, М.-Л., Гослитиздат.

Ирландские легенды и сказки.

1960. Ирландские легенды и сказки (перевод с английского). Составление и предисловие Н. В. Шерешевской, М., Гослитиздат.

Расторгуева В. С., Эдельман Д. И.,

2000-2003. Этимологический словарь иранских языков, том 1-2, М., “Восточ. лит.-ра”.

Gusmani R.

1964. Lydisches Wörterbuch, mit grammatisches Skizze and Inschriftensammlung, Heidelberg, Carl Winter-Universitätsverlag.

Pokorny J.

1959-1969. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch, Bd. I-II, Bern-München.

Puhvel J.

1984-1991. Hittite Etymological Dictionary (Trends in linguistics. Documentation I. Editor W. Winter), vol. 1 (Words beginning with A), vol. 2 (Words beginning with E and I), vol. 3, Mouton Publishers. Berlin-New York- Amsterdam.

Tischler J.

- 1990-1993. Hethitisches etymologisches Glossar, mit Beiträgen von G. Neumann und E. Neu, Lieferungen 5 und 6 (L-M). Teil II-III, Lieferungen 7 and 8 (N und T, D/I), teil III, Lieferungen 9 (T. D/2), Innsbruck.

Watkins C.

1985. The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots, Boston.

2. Ուսումնասիրություններ

Աղաբեկյան Մ. Ս.

1979. Հայ-իտալյան բառային զուգաբանություններ // «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», (պրակ) 1, էջ 23-117:
1984. Շեշտը և նրա հետ կապված փոփոխությունները նախապատմական շրջանի հայերենում // «Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով (Զեկուցումներ)», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 7-14:
1993. Հնդեվրոպական *I-ի արտացոլումը հայերենում // «Երկրորդ հայերենագիտական միջազգային գիտաժողով (21-23 սեպտեմբերի, 1987)», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 15-20:
1998. Հայերենի համեմատական հնչյունաբանության հարցեր // «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», պրակ 2, Ե., «Անանիա Շիրակացի» հրատ., էջ 49-144:
2010. Սյունիք-Արցախ տարածքի բարբառների պատմական հնչյունաբանություն // «Հայերենի բարբառագիտական ատլաս (Ուսումնասիրություններ և նյութեր)», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 54-165:

Աղայան Է. Բ.

1972. Գրաբարի պատմության շրջանաբաժանումը // «Բանբեր Երևանի համալսարանի», № 2, էջ 58-81:

Աճառյան Հ.

1940. Հայոց լեզվի պատմություն, I մաս, Ե., Պետհամալսարանի հրատ.:
1951. Հայոց լեզվի պատմություն, II մաս, Ե., Հայպետհրատ.:
1971. Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. VI, Հայկ. ՄՍՌ ԳԱ հրատ.:

Այտրնեան Ս. Կ.

1866. Քննական քերականութիւն աշխարհաբար կամ արդի հայերէն լեզուի, Վիեննա:

Ասատրյան Մ. Ե.

1984. Արևելահայ գրական լեզվի և Արարատյան բարբառի հնչյունական համակարգերի փոխհարաբերությունը // «Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով (Զեկուցումներ)», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 614-622:

Արնշատյան Ս. Ս.

1973. Հնագույն հայկական թարգմանությունները և նրանց պատմամշակու
թային նշանակությունը // «Պատմա-բանասիրական հանդես», № 1, էջ 23-37:

Բազրատունի Ա. հ.

1846. Հայերեն գրաբառ լեզուի յստակութեան վրայ // «Բազմավեպ» (ամսագիր), թ.
ԺԶ, էջ 196-204:

Բիւզանդացի Ն.

1900. Կորին վարդապետ եւ նորին թարգմանութիւնք, Տիփլիս:

Թոռնեան Թ.

1866. Հատընտիր ընթերցուածք, Վիեննա:

Խաչատրյան Ա. Ե.

1984. Չայնոարձի հին երևույթներ հայ բարբառներում // «Միջազգային հայերե
նագիտական գիտաժողով (Ջեկուցումներ)», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ, էջ 318-326:

1993. Հայերենի պատմական հնչյունափոխության մի քանի հարցեր // «Երկրորդ
հայերենագիտական միջազգային գիտաժողով (21-23 սեպտեմբեր, 1987)»,

Ե., ՀՀ ԳԱ հրատ., 1993, էջ 102-118:

Համբարձումյան Վ. Գ.

1978. Լեզվի զարգացման արտաքին և ներքին գործոնների մասին // «Հայոց
լեզուն և գրականությունը դպրոցում», № 3, էջ 50-54 :

1981. Լեզու, ոճ, խոսք // «Բանբեր Երևանի համալսարանի», № 3, էջ 182-191:

1998-2007. Ակնարկներ հայոց լեզվի համեմատական բառագիտության, պրակ
1- 2, Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ «Գիտություն» հրատ. / «Զանգակ-97» հրատ.:

2004. Հայերեն *աստված* բառի ծագումն ու տիպաբանությունը, Ե., «Զանգակ - 97»
հրատ.:

2005. Հ. Օրբելու ներդրումը Մոկսի և առհասարակ հայերենի բարբառների
գիտական ուսումնասիրության մեջ // «Կադ. Նիկ. Մառ. ծննդյան 140 և
մահվան 70-ամյակների տարելիցի ժողովածու», էջ 92-98:

2009. Գիլիկիայի բարբառի ուսումնասիրութեան ձեռքբերումները եւ արդի
խնդիրները // «Հասկ. հայագիտական տարեգիրք», Նոր շրջան, ԺԱ տարի,
2007-2008, Անթիլիաս-Լիբանան, 2009, էջ 109-114:

2010. Երեմիա Մեղրեցու «Բառգիրք հայոց»-ի մի քանի բառի մեկնություն //
«Ջահուկյանական ընթերցումներ», Ե., ՀՀ ԳԱԱ հրատ., էջ 152-168:

2012. Հայերենի բառաքնական և ստուգաբանական ուսումնասիրություններ,
Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.:

2013. Հնդեվրոպական ծագման հայերեն արմատի տարբերակային վերա
կանգնման խնդիրները // «Հայկագունիներ», Ե., ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն»
հրատ., 2013, էջ 235-240:

- 2015ա. Հայ-կելտական բառային գուգաբանությունների հարցի շուրջ // «*Լեզու և լեզվաբանություն*», № 1-2 (13), էջ 15-22:
- 2015բ. Ստուգաբանություն. հե. *reg' - > հայ. (ս)ռա(կ/ծ) // «*Ջահուկյանական ընթերցումներ*», Ե., ՀՀ ԳԱԱ « Գիտություն» հրատ., էջ 89-94:
- 2016ա. Օտունի «Հայերեն-լատիներեն բառացանկը» // *Պատմաբանասիրական հանդես*, № 2, էջ 123-136:
- 2016բ. Հայերենի տվյալների կարևորությունը հնդեվրոպական առնչությունների ուսումնասիրության մեջ // «*Ջահուկյանական ընթերցումներ*» (Գիտական հոդվածների ժողովածու), Ե., ՀՀ ԳԱԱ հրատ., էջ 104-110:
2018. Հայերենի նախագրային ձևերի նշանակման մեթոդիկայի վերաբերյալ մի քանի հարցի շուրջ // «*Ջահուկյանական ընթերցումներ*», Ե., էջ 104-110:
- 2019ա. Հայ-կելտական հնչյունական գուգաբանություններ (Ձայնավորական, ձայնորդային և երկհնչյունային մակարդակ) // «*Վէմ*» (Համահայկական հանդես), № 4 (68), էջ 143-160:
- 2019բ. Գրիգոր Նարեկացու բառապաշարի մի քանի բառի մեկնություն և ստոգաբանություն // «*Միջազգային հայագիտական գիտաժողով 'նվիրված Պ. Մ. Խաչատրյանի ծննդյան 90-ամյակին*», Վանաձոր:

Հանեյան Ա. Ն.

1984. Բարբառային ձայնեղ հազագները և նրանց աղերսը հին հայերենի բառասկզբի յ ձայնորդի հետ // «*Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով (Ջեկուցումներ)*», Ե., ՀՄՍՀ ԳԱ. հրատ., էջ 360-368:
1993. Ձայնեղ հպականների շնչեղության և քմայնության նախնական աղերսի շուրջը // «*Երկրորդ հայերենագիտական միջազգային գիտաժողով (21-23 սեպտեմբեր, 1987)*», Ե., ՀՀ ԳԱ հրատ., էջ 119-127:
2010. Ձայնեղ շնչեղները հայերենի բարբառներում // «*Հայերենի բարբառագիտական կան ատլաս (Ուսումնասիրություններ և նյութեր)*», Ե., ՀՀ ԳԱԱ հրատ., էջ 166-231:

Հանեյան Մ. Կ.

1979. Մարմնի մասերի հնդեվրոպական անվանումների տարածքային նկարագիրը հայերենում // «*Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր*», Ե., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 128-187 :
1998. Հայերենի հնդեվրոպական բառապաշարի թեմատիկ-իմաստային մի քանի խմբերի տարածքային բնութագիրը (տնտեսական գործունեություն արտահայտող բառեր) // «*Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր*», պրակ 2, Ե., «Անանիա Շիրակացի» հրատ., էջ 145-227:

Հովսեփյան Լ. Ս.

1984. Հին հայերենի պատմության շրջանաբաժանման մասին // «*Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով (Ջեկուցումներ)*», Ե., ՀՄՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 379-384:

Ղափանցյան Գ. Ա.

2008. Անտիպ գործեր. Արմատական բառարանի առթիվ դիտողություններ, Ե., ԵՊՀ հրատ.:

Մանանդյան Հ.

1928. Հունաբան դպրոցը և նրա զարգացման շրջանները. քննական ուսումնա սիրություն, Վիեննա:

Մավե Ֆ.

1984. «Դերանվանական մասնիկները» հնդեվրոպականից հայերեն անցման շրջանում // «Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով (Զեկուցումներ)», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 114-117:

Մեյե Ա.,

1978. Հայագիտական ուսումնասիրություններ, Ե., Եր. համալս. հրատ.:

Մուրադյան Ա. Ն.,

1984. Հունաբան դպրոցի ժամանակագրության հարցը // «Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով (Զեկուցումներ)», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 410- 420:

Մուրադյան Մ. Հ.

1971. Բառագիտություն // «Հայոց լեզվի պատմական քերականություն», հ. II, էջ 5-158:

1982. Ուրվագիծ Մոկսի բարբառի // «Հայերենի բարբառագիտական ատլաս (Ուսումնասիրություններ և նյութեր)», 1, Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 108-183:

1984. Բարբառային տարբերակվածությունը հայերենի զարգացման միջին շրջանում // «Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով (Զեկուցումներ)», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 429-436:

Շմիդտ Կ. Հ.

1984. Հին հայերենի բայի հնդեվրոպական հիմքը // «Պատմա-բանասիրական հանդես», № 1, էջ 17-37:

Պիսովիչ Ա.

1984. Հայ բարբառների նոր պարսկերեն փոխառությունների հնչյունաբանության մի քանի հարցեր // «Միջազգային հայերենագիտական գիտաժողով (Զեկուցումներ)», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 486-496:

Ջահուկյան Գ. Բ.

1972. Հայ բարբառագիտության ներածություն, Ե., ՀՀ ԳԱԱ հրատ.:

1979. Պատմա-համեմատական լեզվաբանության զարգացման ժամանակակից շրջանը և հայագիտությունը // «Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 5-22:

1987. Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ.:

1997. Բարբառային երևույթները հայկական հիշատակարաններում, Ե., «Վան Արյան» հրատ.:

2003. Արդյոք հայերն ապրե՞լ են Առաջավոր Ասիայում մ. թ. ա. 12-րդ դարից առաջ // «*Լեզու և լեզվաբանություն*», № 1, էջ 5-12:

Միմնյան Ն. Մ.

1979. Հայ բարբառների հնդեվրոպական հնաբանությունները // «*Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր*», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 188-248:

2013. Գրաբարի յնախամասնիկով բայերը // «*Ջահուկյանական ընթերցումներ*» Ե., ՀՀ ԳԱԱ հրատ., էջ 142-146:

Սուքիասյան Հ. Վ.

1979. Աճականը հնդեվրոպական բառի կազմում (հայերենի նյութի հիման վրա) // «*Հայոց լեզվի համեմատական քերականության հարցեր*», Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., էջ 249-325:

1986. Աճականը հայերենում, Ե., ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ. (2-րդ հրատ.), Ե., ՀՀ ԳԱԱ հրատ.:

Տեր-Պետրոսյան Լ. Հ.

1984. Հայ հին թարգմանական գրականություն, Ե., «Սովետական գրող» հրատ.:

Аревшатын С. С.

1973. Формирование философской науки в древней Армении (V-VI вв.), Ереван, Изд. АН Арм. ССР.

1980. К истории философских школ средневековой Армении (XIV в.), Ереван, Изд. АН Арм. ССР.

Арутюнян Ц. Р.

1983. Армяно-греческие лексические изоглоссы // *Г. Б. Джаукян, Л. А. Сараджева, Ц. Р. Арутюнян, Очерки по сравнительной лексикологии армянского языка*, Ереван., Изд. АН Арм. ССР, с. 221-354.

Бенвенист Э.

1963. Классификация языков // “*Новое в лингвистике*”, вып. III, М., Изд. иностр. лит-ры, с. 36-59.

Виноградов В. А.

1988. Типологическая реконструкция // “*Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)*”, М., “Наука”, с. 157-180.

Гаджиева Н. Э.

1988. Соотношение приемов сравнительно-исторических и ареальных исследований при реконструкции // “*Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)*”, М., “Наука”, с. 81-189.

Гаджиева Н. З., Журавлев В. К., Кумахов М. А., Нерознак В. П.

1988. Введение: Современные проблемы теории реконструкции // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*, М., “Наука”, с. 3-25.

Гамкрелидзе Т. В.

1984. Индоевропейская “глоттальная теория” и система древнеармянского консонантизма // *“Международный симпозиум по армянскому языкознанию (Доклады)”*, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, с. 31-34.
1988. Лингвистическая типология и праязыковая реконструкция // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*, М., “Наука”, с. 145-157.
1989. Индоевропейская “глоттальная теория” и система древнеиндийского консонантизма // *“Актуальные вопросы сравнительного языкознания”*, Л., “Наука”, с. 36-39.

Гамкрелидзе Т. В., Иванов Вяч. Вс.

1972. Лингвистическая типология и реконструкция системы индоевропейских смычных // *“Конференция по сравнительно-исторической грамматике индоевропейских языков (12-14 декабря). Предварительные материалы”*, М., с. 15-18.
1984. Индоевропейский язык и индоевропейцы: Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры, I-II, Тбилиси, Изд. Тбилисского ун.-та, 1984.

Герценберг Л. Г.

1969. Кельтологический журнал скандинавских лингвистов // *“Вопросы языкознания”*, № 4, с. 136-139.
1970. Морфологическая структура слова в ирландском языке // *“Морфологическая структура слова в индоевропейских языках”*, М., “Наука”, с. 71-103.
- 1989а. Проблемы акцентологической реконструкции // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Реконструкция на отдельных уровнях языковой структуры)”*, М., “Наука”, с. 29-47.
- 1989б. Ближайшие перспективы индоевропеистики // *“Актуальные вопросы сравнительного языкознания”*, Л., “Наука”, с. 70-81.

Гиндин Л. А., Цымбурский В.Л.

1991. Отражение индоевропейских лабиовелярных в древнемакедонском // *“Вопросы языкознания”*, № 2, с. 43-53.

Глебова Е. А.

2013. Изучение пространственных изолосс западного континуума индоевропейских диалектов и проблема кельто-италийских древних диалектальных связей // *Современные методы сравнительно-исторических исследований (Материалы*

VIII Международной научно-практической конференции по сравнительно-историческому языкознанию. 25-27 сентября 2013 г.), М., с. 120-129.

Десницкая А. В.

1969. О специфике сравнительно-грамматической интерпретации албанской морфологии // *“Актуальные вопросы языкознания”*, Л., “Наука”, с. 96-114.
1976. Теория языка. Англистика. Кельтология, М., “Наука”.
- 1984а. У истоков советской кельтологии // *Десницкая А. В.*, Сравнительное языкознание и история языков, Л., “Наука”, 1984, с. 163-169.
- 1984б. К изучению истории кельтских языков // *Десницкая А. В.*, Сравнительное языкознание и история языков, Л., “Наука”, с. 169-192.

Дёрфер Г.

1972. О состоянии исследования халаджской группы языков // *“Вопросы языкознания”*, № 1, с. 89 – 96.

Джаукян Г.Б.

1967. Очерки по истории дописьменного периода армянского языка, Ереван, Изд. АН Арм. ССР.
1983. Опыт семантической классификации и ареального распределения индоевропейской лексики армянского языка // *Г. Б. Джаукян, Л.А. Сараджева, Ц. Р. Арутюнян, Очерки по сравнительной лексикологии армянского языка*, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, с. 5-116.
1984. Об этимологических дублетах и параллелях в армянском языке // *“Международный симпозиум по армянскому языкознанию (Доклады)”*, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, с. 146-160.
1982. Индоевропейская фонема *b и вопросы реконструкции индоевропейского консонантизма // *“Вопросы языкознания”*, № 5, с. 59-67.
1987. Сравнительная грамматика армянского языка, Ереван, Изд. АН Арм. ССР.

Елизаренкова Т. Я.

1981. Индоарийские языки // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Современное состояние и проблемы)”*, М., “Наука”, с. 144-169.
1982. Санскрит // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Задачи и перспективы)”*, М., “Наука”, с. 3-30.

Журавлев В. К.

1981. Славянские языки // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Современное состояние и проблемы)”*, М., “Наука”, с. 63-106.
1988. Внутренняя реконструкция // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*, М., “Наука”, с. 68-90.

Звегинцев В. А.

1963. Теоретические аспекты причинности языковых изменений // *“Новое в лингвистике”*, вып. III, М., Изд. иностр. лит-ры, с. 125-142.

Иванов Вяч. Вс.

1981. Хетто-лувийские (анатолийские) языки // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Современное состояние и проблемы)”*, М., “Наука”, с. 31-48.
1984. Первоначальная глубинная структура текста гимна Вахагну и проблемы древнеармянской этимологии // *“Международный симпозиум по армянскому языкознанию (Доклады)”*, Ереван, Изд.-во АН Арм.ССР, с. 61-87.

Казанский Н. Н.

1989. К реконструкции категории падежа в праиндоевропейском // *“Актуальные вопросы сравнительного языкознания”*, Л., “Наука”, с. 115-130.

Кальгин В. П.,

1991. Проблемы реконструкции индоевропейского поэтического языка // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков)”*, М., “Наука”, с. 48-56.
2000. Кельтские языки // *“Языки мира: Германские языки. Кельтские языки”*, М., “Academia”, с. 388-391.

Кальгин В. П., Королев А. А.

1982. Кельтские языки // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Задачи и перспективы)”*, М., с. 71-90.
1989. Введение в кельтскую филологию, М.

Капанцян Г. А.

1975. Историко-лингвистические работы, т. II, Ереван., Изд. АН Арм.ССР.

Кара Д.

1988. История языка, письменности и письменные памятники // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*, М., “Наука”, с. 113-119.

Кацнельсон С. Д.

1989. К фонологической интерпретации протоиндоевропейской звуковой системы // *“Актуальные вопросы сравнительного языкознания”*, Л., “Наука”, с. 131-149.

Климов Г. А.

1989. О праязыковой реальности // *“Актуальные вопросы сравнительного языкознания”*, Л., “Наука”, с. 5-20.

Клычков Г. С.

1980. Модель глоттогенеза армян (На материале данных диахронической фонологии индоевропейского консонантизма) // *“Вестник общественных наук”*, № 8, с. 87-99.

1984. Фонологический статус древнеармянского *ը* [ə] и проблемы реконструкции индоевропейской ступени редукции // *“Международный симпозиум по армянскому языкознанию (Доклады)”*, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, с. 87-96.
1989. Теория верификации в сравнительно-историческом языкознании // *“Теория и методология языкознания: Методы исследования языка”*, М., «Наука», с. 93-189.
- Кормушин И. В.*
1988. Праязык: Ближняя и дальняя реконструкция // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*, М., “Наука”, с. 90-105.
- Королев А. А.*
1984. Древнейшие памятники ирландского языка, М., “Наука”.
1988. Фонологические методы в исследовании истории кельтских языков // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*, М., “Наука”, с. 119-138.
1998. Ирландский язык // «Большой энциклопедический словарь: Языкознание», М., Науч. Изд «Большая Российская энциклопедия», с. 201.
- 2000а. Пиктский язык // *“Языки мира: Германские языки. Кельтские языки”*, М., “Academia”, с. 459 – 460.
- 2000б. Корнский язык // *“Языки мира: Германские языки. Кельтские языки”*, М., “Academia”, с. 452-455.
- 2000в. Галльский язык // *“Языки мира: Германские языки. Кельтские языки”*, М., “Academia”, с. 424 -427.
- Красухин К. Г.*
2004. Введение в индоевропейское языкознание, М., Изд. центр “Академия”.
- Крюкова И. В.*
2001. Прогрессив и его роль в становлении глагольного аналитизма в ирландских языках // *“Studia Linguistica et Balcanica: Памяти Агнии Васильевны Десницкой (1912-1992)”*, С. Петербург, “Наука”, с. 223- 234.
- Курилович Е.*
1970. [Рец. на кн.]: *Э. А. Макаев*, Структура слова в индоевропейских и германских языках, Москва, 1970 // *“Вопросы языкознания”*, № 3, с. 122-123.
- Льюис Г., Педерсен Х.*
1954. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков. Под ред. В. Н. Ярцевой, М., Изд. иностр. лит.-ры.
- Мажюлис В. П.*
1981. Балто-славянские языки // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Современное состояние и проблемы)”*, М., “Наука”, с. 107-119.

Макаев Э. А.

1964. Проблемы индоевропейской ареальной лингвистики, М.-Л. «Наука».

1974. Армяно-кельтские изоглоссы // *“Кельты и кельтские языки”*, М., “Наука”, с. 51-62.

1977. Общая теория сравнительного языкознания, М., “Наука”.

Март Н. Я.

1926. Иштарь. От богини матриархальной Афреврозии до героини любви феодальной Европы // *“Яфетический сборник”*, 1926, с. 109-179 [= *Н. Я. Март*, Избранные работы, т. III, Л., ГСЭИ, 1934, с. 307- 350].

1930. Бретонская нацменовская речь в увязке языков Афреврозии (Из трехмесячной работы во Франции) // *“Известия Государственной академии истории материальной культуры”*, т. 6, вып. 1 [= *Н. Я. Март*, Избранные работы, т. IV, Л., ГСЭИ, 1937, с. 198- 229].

1933. Сена, Сона, Лютеция и первые обитатели Галлии – этруски и пеласги // *Н. Я. Март*, Избранные работы, т. I, Л., Изд. ГАИМК, с. 137-148.

Мартьянов В. В.

1989. Реконструкция двухуровневой системы языка (на материале славянских и балтийских языков) // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Реконструкция на отдельных уровнях языковой структуры)”*, М., “Наука”, с. 48-59.

Мачинский А. Д.,

1974. Кельты на землях к востоку от Карпат // *“Кельты и кельтские языки”*, М., “Наука”, с. 31- 41.

Мейе А.

1938. Введение в сравнительное изучение индоевропейских языков, М.-Л.

Мельничук А. С.

1989. Проблематика реконструкции в сравнительно-историческом языкознании // *“Актуальные вопросы сравнительного языкознания”*, Л., “Наука”, с. 21-35.

1991. Вопросы реконструкции лексического состава праязыка // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков)”*, М., “Наука”, с. 5-14.

Мсерианц Л.

1901. Этюды по армянской диалектологии Левона Мсерианца, часть II, выпуск I: Сравнительная морфология Мушского диалекта в связи с морфологией габара и среднеармянского, М.

Мурадян М. А.

1976. Письменные разновидности и диалекты в среднем этапе развития армянского языка // *“Лингвистическая география и диалектология”*, М.

1981. К вопросу о реконструкции диалектов среднего и древнего периодов развития армянского языка // *“Лингвистическая география и проблемы истории языка”*. Нальчик, с. 247-254.

Нарумов Б. П.

1982. Романские языки // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Задачи и перспективы)”*, М., “Наука”, с. 16-134.

Нерознак В. П.

1974. Палеобалканские и кельтские ономастические параллели // *“Кельты и кельтские языки”*, М., “Наука”, 1974, с. 42-50.
1981. Индоевропейские языки // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Современное состояние и проблемы)”*, М., “Наука”, с. 8-62.
1982. Албанский язык // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Задачи и перспективы)”*, М., “Наука”, с. 135-152.
1988. Праязык: Реконструкт или реальность? // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*, М., “Наука”, с. 26-42.

Николаева А. С.

2010. Исследования по праиндоевропейской именной морфологии, СПб., “Наука”.

Орбели И.

2002. Избранные труды, т. 2, Ереван, Изд.-во «Гитутюн» НАН РА.

Откупщиков Ю.В.

1989. Ряды индоевропейских гуттуральных // *“Актуальные вопросы сравнительного языкознания”*, Л., “Наука”, с. 39-69.

Патканов К.

1864. Исследование о составе армянского языка, СПб.

1869. Исследование о диалектах армянского языка, СПб.

Перельмутер И. А.

1989. К исторической типологии залоговых структур (на материале индоевропейских языков) // *“Актуальные вопросы сравнительного языкознания”*, Л., “Наука”, с. 82-95.

Расторгуева В. С., Эдельман Дж. И.

1981. Иранские языки // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Современное состояние и проблемы)”*, М., “Наука”, с. 120-143.

Ромашко С. А.

1991. К реконструкции языковой ситуации в Восточном Средиземноморье II тысячелетия до н. э. (Языковая принадлежность “народов моря”) // *“Срав-*

нительно-историческое изучение языков разных семей (Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков)”, М., “Наука”, с. 64-76.

Рона-Таш А.

1988. Реконструкция и экстралингвистические данные // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*”, М., “Наука”, с. 105-112.

Русаков А. Ю.

1984. Албанский и армянский: некоторые проблемы // *“Международный симпозиум по армянскому языкознанию (Доклады)”*”, Ереван, Изд. Арм. ССР, с. 171-185.

Сараджева Л. А.

1983. Опыт лексико-семантического анализа генетически общей лексики в древнеармянском и славянских языках // *Г. Б. Джаукян, Л. А. Сараджева, Ц. Р. Арутюнян, Очерки по сравнительной лексикологии армянского языка*, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, с. 221-354.

1984а. Об одной армяно-славяно-тохарской инновации // *“Международный симпозиум по армянскому языкознанию (Доклады)”*”, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, с. 186-194.

1984б. Заметки по армяно-славянской этимологии // *“Историко-филологический журнал”*, № 1, с. 157-162.

Серебрянников Б. А.

1988. Реконструкция по косвенным данным // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*”, М., “Наука”, с. 138-145.

Смирнов А. А.

1929. Ирландские саги, М., “Наука”.

Соссюр Ф. де.

1977. Труды по языкознанию, М., “Прогресс”.

1990. Заметки по общей лингвистике, М., “Прогресс”.

Тихонова М. А.

1974. Кельтская проблема в современной археологии // *“Кельты и кельтские языки”*, “Наука”, М., с. 5-13.

Трубачев О. Н.

1988. Приемы семантической реконструкции // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*”, М., “Наука”, с. 197-222:

Туманян Э.Г.

1968. Морфологический анализ индоевропейских терминов, обозначающих животных, в армянском языке // *“Вопросы языкознания”*, № 5, с. 63-65.

1971. Древнеармянский язык, М., “Наука”.

1978. Структура индоевропейских имен в армянском языке, М., “Наука”.

1981. Армянский язык // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Современное состояние и проблемы)”*, М., “Наука”, с. 170-206.
1984. О принципах структурной реорганизации индоевропейских архетипов в армянском языке // *“Международный симпозиум по армянскому языкознанию (Доклады)”*, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, с. 49-60.
1988. Системность трансформации и. -е. архетипов как критерий их одноплоскостного существования // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*, М., “Наука”, с. 189-197.
- Филин Я.*
1961. Кельтская цивилизация и ее наследие (пер. с чешского языка), Прага.
- Хачатрян А. А.*
1984. Природа звонких придыхательных в армянских диалектах // *“Международный симпозиум по армянскому языкознанию (Доклады)”*, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, с. 327-336.
- Хачатурова Е. Г.*
1979. Древнейшие армяно-индоиранские языковые контакты // *«Вопросы сравнительной грамматики армянского языка»*, (выпуск 1), Ереван, Изд. АН Арм. ССР, с. 325-375:
- Хачикян М.Л.*
1985. Хурритский и урартский языки, Ереван, Изд. АН Арм. ССР.
- Хелимский Е. А.*
1999. Кельтология // *«Большой энциклопедический словарь: Языкознание»*, М., Науч. Изд «Большая Российская энциклопедия», с. 217-218.
- Царенко Е. И.*
1972. О ларингализации в языке кечуа // *“Вопросы языкознания”*, № 1, с. 97-103.
- Чемоданов Н. С.,*
1982. Германские языки // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Задачи и перспективы)”*, М., “Наука”, с. 91-115.
- Широков О. С.*
1977. Армяно-греческие этногенетические контакты по данным сравнительно-исторической фонологии // *“Историко-филологический журнал”*, № 1.
1980. Место армянского языка среди индоевропейских и проблема армянской прародины // *“Вестник общественных наук”*, № 5, с. 89-96.
1981. Современные проблемы сравнительно-исторического языковедения, М., Изд. Московского ун.-та.
1982. Греческий язык // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Задачи и перспективы)”*, М., “Наука”, с. 49-70.
1984. Общеиндоевропейский и армянский консонантизм // *“Международный*

симпозиум по армянскому языкознанию (Доклады)”, Ереван, Изд. АН Арм. ССР, с. 123-135.

1985. Введение в языкознание, М., 1985.

1988. Реконструкция праязыковых изоглосс общеиндоевропейского диалектного континуума // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Теория лингвистической реконструкции)”*, М., “Наука”, с. 43-67.

1991. Палеобалканские этнические связи по данным фригийской лексики // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Лексическая реконструкция. Реконструкция исчезнувших языков)”*, М., “Наука”, с. 57- 64.

Шишмарев В. Ф.

1941. Очерки по истории языков Испании, М.-Л.

Шпехт Ф.

1956. “Индоевропейское” языкознание от младограмматиков до первой мировой войны // *“Общее индоевропейское языкознание (Обзор литературы)”*, М., Изд-во Иностран. лит., с. 15-54.

Эдельман Д. И.,

1989. Методы реконструкции фонологической системы праязыкового уровня (на материале иранских языков) // *“Сравнительно-историческое изучение языков разных семей (Реконструкция на отдельных уровнях языковой структуры)”*, М., “Наука”, с. 19-29.

Языки мира: Германские языки. Кельтские языки. М., “Academia”, 2000.

Языки мира. Проблемы языковой вариативности, М., “Наука”, 1990.

Якобсон Р. О.

1963. Типологические исследования и их вклад в сравнительно-историческое языкознание // *“Новое в лингвистике”*, вып. III, М., Изд. Иностран. лит.-ры, с. 95-105.

Ярцева В.Н.

1954. Предисловие // *Г. Льюис и Х. Педерсен*, Краткая сравнительная грамматика кельтских языков, М., Изд. иностран. лит.-ры, с. 3-12.

1998. Кельтские языки // *«Большой энциклопедический словарь: Языкознание»*, М., Изд «Большая Российская энциклопедия», с. 218-219.

Adjarian H.

2004. Dictionnaire étymologique usuel de l'arménien, abrégé par M. Minassian du “Dictionnaire étymologique arménien” du même auteur, Genève.

Benveniste E.

1969. Le vocabulaire des institutions indo-européennes: 1. Economie, parenté, société. 2. Pouvoir, droit, religion, Patis.

Bomhard A. R.

1977. The Indo-European-Semitic hypothesis reexamined // *“Journal of Indo-European Studies”*, № 5, p. 55-99.

1981. A new look at Indo-European // *“The Journal of Indo-European Studies”*, vol. 1, № 2.

Bonfante G.

1984. The Armenian Family-Terminology // *“International Symposium on Armenian Linguistics. Yerevan, September 21-25, 1982 (Reports)”*, Yerevan, NA Arm. SSR, p. 26-30.

Cowgill W.

1970. Italic and Celtic superlatives and the dialects of Indo-European // *“Indo-European and Indo-Europeans”*, Philadelphia, p. 113-154.

1975. The Origin of Insular Celtic conjunct and absolute conjugation.- Flexion und Wortbildung / Hg. H. Rix, Wiesbaden.

Dillon M.

1947. Celtic and other Indo-European languages // *“Transactions of the Philological Society”*, London, p. 15-24.

Djahukian G.B.

1980. On the position of Armenian in the Indo-European Languages (On the areal characteristics of the Armenian Language) // *“Firts International Conference on Armenian Linguistics (Proceedings)”*, New York, p. 1-15.

1983. On Etymological Doublets and Parallels of Armenian // *«Annual of Armenian linguistics»*, vol 4, 1983, p. 23-34.

1990a. Did Armenians Live in Asia Anterior before the Twelfth Century B. C. ? // *“When Worlds Collide: Indo-Europeans and Pre-Indo-Europeans”*, Ann Arbor, Michigan, p. 25-33.

1990b. Variational Model of the Indo-European Consonant System // *“Historische Sprachforschung (Historical Linguistics)”*, Band 103, Heft 1, p. 1-16.

Dottin G.

1918. La langue gauloise. Grammaire, textes et glossaires // *“Collection pour l'Etude des Antiquités Nationales”*, II, Paris.

Dumézil G.

1940. Séries étymologiques arméniennes // *“Bulletin de la Société de linguistique de Paris”*, t. 41, p. 18-69.

Duridanov I.

1954. Early Irish Society, Ed. By M. Dillon, Dublin,

1969. Thrakisch-dakische Studien, I. Sofia.

Emonds J.

1972. A reformation of Grimm's law // "Contributions to generative phonology", London:

Fleuriot L.

1964. Le vieux Breton. Elements d'une grammaire, Paris.

George K.

1993. Cornish // "The Celtic languages", London-New-York.

Grammont M.

1918. Notes de phonétique générale. VI. Arménien classique // "Mémoires de la Société de linguistique de Paris", t. 20.

Greppin J. A.

1984. The Reflexes of the Indo-European "Voices's Aspirates" in Armenian // "International Symposium on Armenian Linguistics (Reports)", Yerevan, NA Arm. SSR, p. 35-48.

Hambardzumyan V. G.

2014. Armenian and Indo-European (Essays on Comparative Lexicology of the Armenian Language (Comparative-typological Variativity). Yerevan, "Gitutyun" Publ. House of the NAS RA.

2017. Armenian and Celtic (Concerning the problem in H. Adjaryan's Works) // "Journal of Armenian Studies (International Review of Armenian Studies)", Yerevan, no. 1, p. 88-108.

Hamp. E. P.

1957. Consonant allophones in Proto-Keltic // "Loschman", 1, p. 209-217.

1965. Evidence Keltic // "Evidence for laryngeals", ed. By W. Winter, p. 224-235.

1984. Problems of Archaic Features in Armenian Noun Inflection // "International Symposium on Armenian Linguistics (Reports)", Yerevan, NA Arm. SSR, p. 107-113.

Hanusz J.

1886. Sur la langue des arméniens Polonais par J. Hanusz. I. Mots recueillis à Kutu au Bord du Czeremosz, Cracovie.

Haudricourt A. G.

1975. Les mutations consonantiques (occlusives) en indo-européen // "Melanges linguistique offerts à E. Benveniste. Société de Linguistique de Paris", LXX, Louvain, p. 267-272.

Hemon R.

1975. Historical morphology and syntax of Breton, Dublin.

Hopper P. J.

1973. Glottalized and murmured occlusives in Indo-European // "Glossa", vol. 7, no. 2, p. 141-166:

Jackson K. H.

1953. Language and history in Early Britain. A chronological survey of the Bretonic languages from first to twelfth century A. D. Cambridge. Mass.: Harvard University, Edinburgh,

1967. A historical phonology of Breton, Dublin.
- Kortlandt F.*
1984. Proto-Armenian Case Endings // *“International Symposium on Armenian Linguistics (Reports)”*, Yerevan, NA Arm. SSR, p. 97-106.
- Krahe H.*
1954. Sprache und Vorzeit. Heidelberg.
- Kroeber A.L.*
1960. Statistics, Indo-European and Taxonomy // *“Language”*, vol. 36, № 1, part 1, p. 1-21.
- Kuryłowicz J.*
1971. Morphonological palatalisation in Old Irish // *“Travaux Linguistiques de Prague”*, 4 (*«Études de la phonologie, typologie et de la linguistique générale»*), Academia, Prague, p. 67-73.
- Lambert P.-J.*
1994. La langue gauloise, Paris.
- Lewis H., Pedersen H.*
1937. A Concise comparative Celtic Grammar by Henry Lewis and Holger Pedersen, Göttingen.
- Meid W.*
1963. Die indogermanischen Grundlagen der altirischen absoluten und konjunkten verbalflexion, Wiesbaden.
- Meillet A.*
1896. Position dialectale de l'arménien // *“Memoires de la Société linguistique de Paris”*, № 9, p. 149 -155:
1908. Les dialectes indo-européenes, Paris..
1926. Linguistique historique et linguistique generale, Paris.
1936. Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique, 2e éd., Vienne.
1967. The Indo-European Dialects, English translation by N. Rosenberg, University of Alemanie Press, p. 49-58.
- Nagler H.*
1969. The origin of the Celts in the light of linguistic Geography // *“Transactions of the Philological Society”*, London, p. 203-250.
- Olsen B. A.*
1984. The Armenian Reflexes of Indo-European Intervocalic *w // *“International Symposium on Armenian Linguistics. Yerevan, September 21-25, 1982 (Reports)”*, Yerevan, NA Arm. SSR, p. 219-223.
- Pedersen H.*
- 1909-1913. Vergleichende Grammatik der keltische Sprachen, Bd. 1-2, Göttingen.

Petermann H.

1837. *Grammatica linguae armeniacae*, Berolini, Sumptibus G. Eichler.

Pokorny J.

1925. *Altirische Grammatik*, Bern.

Porzig W.

1954. *Die Gliederung des indogermanischen Sprachgebiets*, Heidelberg, 1954.

Russel P.

1993. *Introduction to Celtic languages*. Oxford.

Schmalstieg W. R.

1984. A syntactic Comparison of Old Armenian and Lithuanian: The Case of the Passive Participles // *“International Symposium on Armenian Linguistics. Yerevan, September 21-25, 1982: Reports”*, Yerevan, NA Arm. SSR, p. 136-145.

Schmidt K. H.

1990. The postulated Pre-Indo-European Substratum in Insular Celtic und Tocharian // *“When Worlds Collide: Indo-Europeans and Pre-Indo-Europeans”*, Ann Arbor, Michigan, p. 179-202.

2012. Armenian and Celtic: Towards a New Classification of Early Indo-European Dialects // *“Ireland and Armenian: Studies in Language, History and Narrative”*, ed. by M. Fomim, A. Jivanyan and S. McMathúna, Proceedings of an International Interdisciplinary Symposium held at Matenadaran (Yerevan, Armenia), between 7-8 September 2009 [*“Journal of Indo-European Studies Monograph Series 61”*], Washington, p. 51-63.

Schmitt R.

1984. Iranische Namensschichten und Namentypen bei altarmenischen Historikern // *“International Symposium on Armenian Linguistics September 21-25, 1982 (Reports)”*, Yerevan, NA Arm. SSR, p. 456-472

Solta G. R.

1960. *Die Stellung des Armenischen im Kreise der indogermanischen Sprachen*, Wien. The Celtic languages, Ed. D. MacAulay, Cambridge, 1992. The Celtic languages, Ed. M. J. Ball, J. Fife, London, New-York, 1993.

Thurneysen R.,

1909. *Handbuch des Alt-Irischen*, Heidelberg.

1946 (II ed. 1970). *A Grammar of Old Irish (Revised and enlarged edition)*, Dublin.

Toporov V. N.

1971. Burushaski and Yeniseian Languages: Some Parallels // *“Travaux Linguistiques de Prague”*, Academia, Prague, № 4, p. 107-125.

Vendryes J.

1937. *La position linguistique du celtique.*, Louvain.

1952. *La mort des langues* // *“Choix d'études linguistiques”*, Paris.

Wagner H.

1959. *Das Verbum in den Sprachen der Britischen Inseln*, Tübingen.

Watkins C.

1962. *The Indo-European Origin of Celtic Verb*, Dublin.

1969. *Geschichte der indogermanischen Verbalflexion* // *“Indogermanische Grammatik”*,
Hsg. Von J. Kurylowicz, Bd. III, 1, Heidelberg.

Weitenberg J. J. S.

1984. *The Inflexion of mi ‘one’ as a Trace of Proto-Armenian nominal gender* //
“International Symposium on Armenian Linguistics (Reports)”, Yerevan, NA
Arm. SSR, p. 195-218.

Windischmann F.

1846. *Die Grundlage des Armenischen im arischen Sprachstamme* // *“Abhandlungen d.*
I. Cl. Ak. D. Wiss.”, IV, Bd. Abth. II, p. 1-49.

ՀԱՄԱՌՈՏԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1. Լեզուներ և բարբառներ

ալբ. – ալբաներեն (-ական)
Ալշ. Ալաշկերտի (բարբառ)
ակկադ. – ակկադերեն (-ական)
անգլ. – անգլերեն
ավեստ.- ավեստերեն (Ավեստայի լեզու)
Ար. – Արարատյան (բարբառ)
արաբ. արաբերեն
արամ. – արամեերեն (-ական)
բալթ.- բալթյան
բրետ. – բրետոներեն (-ական)
գաել.-գաելական (գաելյան)
գալլ. – գալլերեն
գերմ. – գերմաներեն (-ական)
գոթ.- գոթերեն
եկեղ.ալավ.- կեղեցական սլավոներեն
ընդ.հե. – ընդհանուր հնդեվրոպական (-արական)
թոխ. Ա – թոխարական Ա
թոխ. Բ – թոխարական Բ
իռլ. – իռլանդերեն
իսլ.- իսլանդերեն
իտալ. – իտալերեն (-յան)
իրան. - իրանական
լատ. – լատիներեն
լիտվ.- լիտվերեն (լիտվաներեն)
լատվ.(լատիշ.) - լատվիերեն (լատիշերեն)
խեթ. – խեթերեն (-ական)
կելտ. – կելտերեն (-ական)
կիմր. - կիմրերեն
հայ. – հայերեն
հանգլ.- հին անգլերեն
հրգերմ. – հին Բարձր երմաներեն
հրբետ.- հին բրետոներեն

հե. (հ.-ե.) - հնդեվրոպական
 հխեթ. – հին խեթերեն (-ական)
 հիեր.լուվ. – հիերոգլիֆյան լուվերեն
 հիեր.խեթ. (հխեթ.) –հիերոգլիֆյան խեթերեն
 հիռլ. – հին իռլանդերեն
 հիսլ. – հին իսլանդերեն
 հլատ. – հին լատիներեն
 հլիտվ. – հին լիտվաներեն
 հկելտ. – հին կելտերեն
 հկլիմր. – հին կլիմերեն
 հկոռն. – հին կոռներեն
 հմակ. (հմակեդ.) – հին մակեդոներեն
 հնդկ.- հնդկերեն (-ական)
 հպրսկ. – հին պարսկերեն
 հռուս. – հին ռուսերեն
 հսլավ. – հին սլավոներեն
 հվալլ. – հին վալլիերեն
 հվգերմ. – հին վերին գերմաներեն
 հուն. –հունարեն (-ական)
 հուն. (դոր.). – հունարեն (դորիական)
 հուն. (հոմ.). – հունարեն (հոմերոսյան)
 Ղրբ. – Ղարաբաղի (բարբառ)
 Ճան.- ճաներեն
 մբրետ. – միջին բրետոներեն
 միկ.հուն. - միկենյան հունարեն
 միռլ. – միջին իռլանդերեն
 մլատ. – միջին լատիներեն
 մկլիմր. – միջին կլիմերեն
 մվալլ. – միջին վալլիերեն
 մվգերմ. – միջին վերին գերմաներեն
 նբրետ. – նոր բրետոներեն
 նիռլ.- նոր իռլանդերեն
 նկլիմր. – նոր կլիմերեն
 նկոռն. – նոր կոռներեն
 նվալլ- նոր վալլիերեն
 պալ. – պալայերեն
 պհլ. - պահլավերեն

Պլ. – Պոլսի (Կ.Պոլիս)
պրսկ. – պարսկերեն
պրուս. – պրուսերեն
ռուս. – ռուսերեն
սեմ. – սեմական (լեզուներ)
սեպ.լուվ. – սեպագիր լուվերեն
սլավ. – սլավոներեն (- սկան)
սողդ. – սողդերեն
վալլ. – վալլիերեն
վգալլ. – վաղ գալլերեն
վրաց. – վրացերեն
ումբր. – ումբրերեն
փոյուգ. – փոյուգերեն (-սկան)
քրդ. – քրդերեն
օսկ. – օսկերեն

2. Տերմիններ և տերմինային անվանումներ

անց. – անցյալ
առք. – առքիստ
ար. ս. – արական (սեռ)
բրբռ. – բարբառ(ային)
դ. – դեմք
եգ. – եգակի (թիվ)
եդ. – եդանակ
երկ. թ. – երկակի թիվ
թ.- թիվ
ժմ. – ժամանակ
ժխտ.- ժխտական (մասնիկ)
իգ. ս. – իգական սեռ
խսկց. – խոսակցական
կտր. – կատարյալ
հայց. հոլ.- հայցական հոլով
հարց. դեր. – հարցական դերանուն
հմմտ. աստիճ. – համեմատական աստիճան
հոգն. – հոգնակի (թիվ)

հոլ. – հոլով
ձայնարկ. - ձայնարկություն
ներգոյ.- ներգոյական (հոլով)
ներկ. – ներկա (ժամանակ)
նխ. – նախդիր
չեզ. սեռ – չեզոք սեռ
սահմ. – սահմանական (եղանակ)
սեռ. հոլ. - սեռական հոլով
տր. հոլ. – տրական հոլով
ուղղ. հոլ. - ուղղական հոլով

3. Այլ կարգի

բոց. - բառացի
դդ. - դարեր 2
ժող. - ժողովրդական
հզր. – հազար(ամյակ)
մ. թ. – մեր թվարկություն
մ. թ. ա. – մեր թվարկությունից առաջ
մոտ. – մոտավորապես
մնկ. – մանկական (բառ/-եր)
նխն. - նախնական
փխ. – փոխ(անակ/արեն)
փխբ. – փոխաբեր(աբար/ական)
օր.- օրինակ

ԱՆՎԱՆԱՑԱՆԿ

- Ագաթանգեղոս - 17
Աղաբեկյան Մ. Ա. - 11, 45, 54, 55, 57-59, 89, 112, 239
Աղայան Է. Բ. - 15, 28, 55, 59, 186, 238, 239
Աճառյան Հ. - 5-7, 14, 17, 21, 22, 25, 27, 28, 45, 54, 55, 59, 65, 66, 79, 81,
82, 84- 86, 88- 90, 94, 99, 112, 113, 119, 120, 124, 126,
134-138, 140, 144-148, 150, 154, 155, 161, 167, 176,
177, 179, 181- 185, 187, 188, 190, 200, 212, 215-217, 238,
239
Այտընյան Ա. հ. - 16, 17, 239
Անանուն Մեկնիչ - 21
Ասատրյան Մ. Ե. - 239
Արսեն հ. Բագրատունի - 17, 240
Արևշատյան Ս. Ս. - 14, 240
Բաք Կ. Դ. - 113, 146, 190
Բենվենիստ Է. - 24, 79
Բովիսարդ Ա. - 113, 190,
Բոնֆանտե Ջ. - 45
Բոպ Ֆ. - 29, 44
Գամկրելիձե Թ. Վ. - 9, 45, 161, 174, 177, 190, 217
Գրամոն Մ. - 85
Գրիգոր Մագիստրոս - 14
Գրիգոր Նարեկացի - 21, 238
Գևորգ դպիր Պալատացի - 183, 184
Դյումեզիլ Ժ. - 9, 112
Դրեսլեր Վ. - 79
Դևիս Ջ. - 29
Եզնիկ Կողբացի - 17
Եփրեմ Ասորի - 17
Զոլտա Գ. Ռ. - 45, 55, 59, 139, 141, 143-146
Էռնու Ա. - 55
Թոռնյան Թ. - 17, 240
Թումանյան Է. Գ. - 45, 48, 53
Թումանյան Հ. - 167
Իլիչ-Սվիտիչ Վ. Մ. - 164, 174

Իվանով Վյաչ. Վս. – 9, 24, 45, 161, 177, 190, 217
Լիդեն Է. – 44, 144, 145
Լյուիս Հ. – 143, 182
Լոյդ Է. - 29
Խաչատրյան Ա. Ե. – 18, 240
Խաչատրյան Պ. Մ. – 21, 241
Խաչատուրովա Ե. Գ. – 11, 45, 78
Խաչիկյան Լ. Ս. - 14
Կլիչկով Գ. - 9, 246
Կյուրեղ Երուսաղեմացի – 17
Կրկյաշարյան Ս. - 177
Համբարձումյան Վ. Գ.- 14, 21, 22 - 28,
31, 32. 91, 143, 144, 149, 157, 161,
162, 166, 203, 205, 240
Հանեյան Ա. Ն. – 21, 22, 241
Հաննեյան Մ. Կ. - 45, 59, 61, 112, 144, 241
Հանուշ Յ. - 9
Հարությունյան Ծ. Ռ. - 11, 45, 78
Հերոդոտոս - 177, 238
Հիրտ Հ. - 46
Հյուբշման Հ. - 7, 17, 28, 85, 184, 212,
Հովհաննես Երզնկացի - 16
Հովսեփյան Լ. Ս. - 15, 241
Ղարիբյան Ա. Ս. - 28, 175, 238
Ղափանցյան Գ. Ա. – 41, 182, 242
Մական Է. Ա. - 7, 9, 45, 139, 141, 142-146, 216
Մանանդյան Հ. – 14, 242
Մառ Ն. Յա. – 23, 35
Մավե Ֆ. - 242
Մեյե Ա. - 5, 7, 27, 38, 39, 44-46, 48, 51,
55, 78, 81, 82, 85, 86, 88, 90, 94, 113,
142, 144. 212, 242
Մխիթար Հերացի - 20
Մովսես Խորենացի - 13
Մսերյանց Լ. - 9, 64
Մուրադյան Ա. Ն. - 15, 242
Մուրադյան Մ. Հ. - 20, 21, 23-26, 242

Յարցևա Վ. Ն. – 40, 41
 Նորայր Բուզանդացի – 17, 240
 Շմիդտ Կ. Հ. - 242
 Շմիդտ Յ. - 80
 Շիրոկով Օ. Ս. – 9, 40
 Պատկանյան Բ. Պ. - 16, 17, 28, 64
 Պեղերսեն Հ. - 9, 45, 78, 85, 88, 143, 145, 182
 Պետերման Հ. Յ. - 44
 Պետերսոն Հ. - 145
 Պետրոսյան Վ. Ջ. - 11
 Պիկտե Ա. - 29
 Պիտովիչ Ա. - 242
 Պոկոննի Յ. – 43, 55, 59, 66, 113, 119, 137, 143-147, 179, 190
 Պորցիգ Վ. – 45, 143
 Պրիչարդ Ջ. – 29
 Ջահուկյան Գ. Բ. - 7, 9, 12, 13, 16-18, 28, 41, 45, 49, 50, 51,
 54-57, 59, 62, 65, 67, 81-83, 87, 89,
 113, 124, 137, 139, 141-144, 146-148,
 153-160, 162-164,
 167, 171-176, 178, 179, 181-188, 190,
 191, 196, 200-202, 206, 208, 212,
 216-218, 238, 242
 Սարաջևա Լ. Ա. – 11, 45, 53, 54
 Սիմոնյան Ն. Մ. - 11, 45, 64, 65, 112, 137, 198, 243
 Սվոդեշ Մ. - 167
 Ստեփանոս Սյունեցի - 16
 Սուքիասյան Հ. Վ. – 45, 66, 67, 77, 81, 106, 112, 176, 243
 Վալդեն Ա. – 113, 137, 190
 Տաշյան Հ. Ի. - 16
 Տեր-Պետրոսյան Լ. Հ. - 14, 243
 Տոպոբով Վ. Ա. - 9
 Յեյս Բ. Կ. - 29
 Քյոշկերյան Ա. - 21
 Ֆայստ Ս. - 5
 Ֆիլիպ Յ. - 29
 Ֆոգտ Հ. - 24
 Օրբելի Հ. Ա. – 23, 25,

Аревшатвн С. С. - 14, 243
Арутюнян Ц. Р. - 45, 54, 79, 81, 124, 147, 243, 245
Ачарян Р. – 219, 226, 227
Бенвенист Е. - 243
Виноградов В. А. - 243
Гаджиева Н. З. – 243, 244
Гамкрелидзе Т. В. – 23, 43, 48-50, 61, 81, 142, 161-165,
167, 169, 170, 172-189, 222, 227, 244
Герценберг Л. Г. – 244
Гиндин Л. А. - 244
Глебова Е. А. – 80, 244
Десницкая А. В. - 245
Дёрфер Г. Б. - 245
Джаукян Г. Б. – 45, 53, 79, 81, 100, 124, 147, 155,
157-159, 192, 200, 222, 227, 228, 245
Елизаренкова Т. Я. – 14, 245
Журавлев В. К. – 244, 245
Звегинцев В. А. - 246
Иванов Вяч. Вс. – 23, 43, 48-50, 61, 81, 142, 161-165,
167, 169, 170, 172-189, 222, 227, 244, 246
Казанский Н. Н. - 246
Калыгин В. П. - 29, 31, 81, 246
Капанцян Г. А. – 176, 246
Кара Д. - 246
Кацнельсон С. Д. - 246
Климов Г. А. – 31, 246
Клычков А. С. – 246
Кормушин И. В. - 247
Королев А. А. – 29, 33, 34, 37, 38, 81, 246, 247
Красухин К. Г. - 247
Крюкова И. В. - 247
Кумахов М. А.- 244
Курилович Е. - 247
Льюис Г.- 29, 31, 81, 162, 167, 169, 170, 176, 177,
179-184, 202, 247
Мажюлис В. П. - 247
Макаев Э. А. - 5, 7, 43, 139, 141, 142, 144, 145, 227, 248

Марр Н. Я. – 35, 248
Мартынов В. В. - 248
Мачинский А. Д. - 248
Мейе А. - 5, 45, 81, 86, 219, 248
Мельничук А. С. – 31, 248
Мсерианц Л. З. - 9, 248
Мурадян М. А.- 248
Нарумов Б. П. - 249
Нерознак В. П. - 11, 244, 249
Николаева А. С. - 249
Орбели И. А. - 25, 249
Откупщиков Ю. В. - 249
Патканов К. П. - 16, 17, 249
Педерсен Х. – 29, 31, 81, 162, 167, 169, 170, 176,
177, 179, 180-184, 202, 247
Перельмутер И. А. - 249
Расторгуева В. С. – 43, 238, 249
Ромашко С. А. - 249
Рона-Таш А. - 250
Русаков А. Ю. - 250
Сараджева Л. А. – 45, 53, 54, 79, 81, 124,
147, 245, 250
Серебренников Б. А. - 250
Смирнов А. А. – 27, 238, 250
Соссюр Ф. де - 250
Тихонова М. А. - 30, 250
Трубачев О. Н. - 250
Туманян Э. Г. - 48, 51, 81, 175, 222, 250
Филин Я. – 251
Хачатрян А. А. - 251
Хачатурова Е. Г. – 78, 251
Хачикян М. Л. – 251
Хелимский Е. А. - 251
Царенко Е. И. - 251
Цымбурский В. Л. - 244
Чемоданов Н. С. - 251
Шерешевская Н. В. – 27, 238

Широков О. С. - 23, 40, 48, 251
Шишмарев В. Ф. - 252
Шпехт Ф. - 252
Эдельман Д. И. – 43, 238, 249, 252
Якобсон Р. О. - 252
Ярцева В. Н. – 29, 37, 40, 41, 252
Acharyan (Adjarian) H. – 113, 229, 235, 236, 252
Benveniste E. - 48, 252
Bomhard A. R. - 48, 253
Bonfante G. - 253
Cowgill W. - 253
Dillon M. – 253
Dottin G. - 253
Dumezil G. – 112, 253
Duridanov I. - 253
Emonds J. - 48, 254
Fleuriot L. – 35, 254
Gamkrelidze T. V. – 231, 236
George K. – 34, 254
Grammont M. – 86, 254
Greppin J. A. - 254
Gusmani R. - 238
Hambardzumyan V. G. - 90, 91, 113, 157, 166, 254
Hamp E. P. - 254
Hanusz J. - 9, 254
Haudricourt A. - 48, 254
Hemon R. - 35, 254
Hopper P. J. - 48, 254
Ivanov Vyach. Vs. - 231, 236
Jackson K. H. – 31, 35, 254
Jahukyan (Djahukian) G. B. - 147, 231, 236, 237, 253
Kortlandt F.- 255
Krahe H. - 255
Kroeber A. L. - 255
Kuryłowicz J. - 255
Lambert P.-J. - 255
Lewis H.- 81, 255

Makayev E. A. - 236
Meid W. - 255
Meillet A. – 5, 40, 45, 81, 142, 229, 255
Nagner H. – 255
Neu E. – 43, 239,
Neumann G. – 43, 239
Olsen B. A. - 255
Pedersen H. - 31, 255
Petermann H. – 44, 256
Pokorny J. – 43, 119, 124, 238, 256
Porzig W. - 256
Puhvel J. - 43, 238
Russel P. - 256
Schmalstig W. R. – 256
Schmidt K. H. - 256
Schmitt R. - 256
Solta G. R. - 139, 256
Thurneysen R. - 256
Tischler J. – 43, 239
Toporov V. N. - 256
Tumanyan E. G. - 231
Vendryes J. – 31, 256
Wagner H. -257
Watkins C. - 43, 239, 257
Weitenberg J. J. S. – 257
Werner W. - 43
Windischman F. - 257

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն.....	5
Գլուխ 1. Հին գրական հայերենը և բարբառները	12
Գլուխ 2. Կելտական լեզուները և բարբառները	29
Գլուխ 3. Հայերենի և կելտական լեզուների ծագումնային առնչությունների հարցը.....	43
Գլուխ 4. Հնչյունական զուգաբանություններ	81
Գլուխ 5. Բառային զուգաբանությունների առանձնացումը.....	112
Գլուխ 6. Բառիմաստային (թեմատիկ) խմբերի առանձնացումը	190
Եզրակացություններ.....	209
Ամփոփումներ.....	219
Գրականություն	238
Համառոտագրություններ.....	258
Անվանացանկ	262

Վազգեն Գուրգենի Համբարձումյան

ՀԱՅԵՐԵՆԸ ԵՎ ԿԵԼՏԱԿԱՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐԸ
(Համեմատական-տիպաբանական տարբերակայնություն)

Համակարգչային ձևավորումը՝ Գևորգ Շառոյանի

Չափսը՝ 16.8 տպ. մամուլ:
Տպաքանակը՝ 200 օրինակ:

«ԳԵՎՈՐԳ - ՀՐԱՅՐ» ՍՊԸ

Հրատարակչություն
Երևան, Գրիգոր Լուսավորչի 6:
Հեռ.՝ 52.79.74
Էլ. փոստ lusakn@rambler.ru